A párbajozó úriember

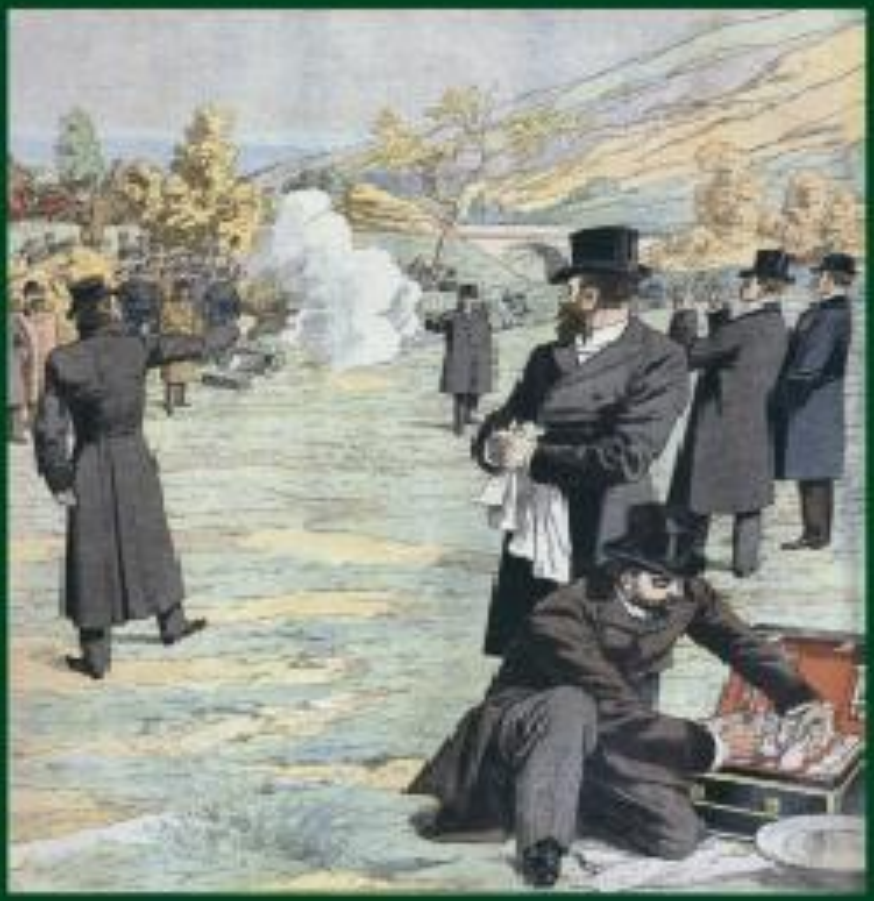

Novák Béla

KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG

Kossuth

NOVÁK BÉLA

A párbajozó úriember

Kossuth Kiadó
Eszterházy Károly Egyetem
Budapest – Eger
2020

KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
Az egri Eszterházy Károly Egyetem
Kulturális Örökség és Művelődéstörténeti Tanszék
könyvsorozata

Az Egyetemközi Kulturális Örökség
Tanulmányok Központ
támogatásával szerkeszti
MONOK ISTVÁN

A könyv megjelenését támogatta

Tartalom

Előszó
1. A párbaj előzményei
   A párbaj előzményei Magyarországon
2. A magyar társadalom, a törvényi szabályozás és a párbaj szabályai
   A törvényi szabályozás
   A párbaj szabályai, párbajkódexek
3. Az „aranykor”
   Arisztokraták és krakélerek
   A párbaj mint a társadalmi mozgások eszköze
   A zsidóság és a párbaj
   A kaszinók, a sajtó és a politika
4. A hadsereg
5. A párbaj ellen és mellett
6. A párbaj alkonya
Irodalom
Képek jegyzéke
Impresszum

Szüleimnek

Előszó

A 19–20. század fordulóján hazánkban igen magas volt a párbajok száma, egyes kortársak egyenesen *párbajmánia*ról vagy *párbajpestis*ről írtak. A jelenség számos kérdést vet fel, a párbajok ugyanis alapvetően a középkori nemesi-lovagi hagyományokból eredeztethetők, és hosszú ideig a nemesség előjoga volt a fegyveres becsületvédelem. Ezzel az előjoggal még akkor is éltek, amikor a párbajokat a modern polgári törvénykezés már tiltotta. Hadas Miklós *A modern férfi születése* című könyvében ezt azzal magyarázza, hogy a rendi előjogait vesztett nemesség hagyományos harci késztetéseit, vezetési igényét a párviadalokban élte ki. A párbajok kiegyensúlyozták a nemesi becsületháztartást, így hozzájárultak ahhoz, hogy a beállítódásban bekövetkező változások minél harmonikusabban menjenek végbe.[1]

Ez a magyarázat kellően megvilágítja a nemesség szociálpszichológiai mozgatórugóit, ám a vizsgált korszakban a polgárság képviselői is szép számmal párbajoztak. Könyvemben azt szeretném megvizsgálni, hogy mi indokolja a polgárság párbajozási kedvét. Az általános felfogás szerint Magyarországon a polgárosodás a nyugati mintáktól eltérő módon ment végbe. A megfelelő polgárság híján a politikai változások kezdeményezője a nemesség volt, ezért közéleti vezető szerepe megmaradt. A gazdaságban bekövetkezett kapitalista átalakulás motorja pedig egy új, jórészt idegen származású polgárság volt, amely ezt a nemesi vezetést elfogadta. A hagyományos nemesi értékrend átvételével az élet minden területén igyekezett hasonulni a példaadó réteghez, így a párbaj intézményét is átvette.

Véleményem szerint azonban nem ez az egyetlen magyarázat, a nemesi életmód és mentalitás vonzereje tagadhatatlanul nagy volt, de pusztán az utánzási vágytól hajtva nem álltak volna olyan sokan ellenfelük kardja vagy pisztolycsöve elé. A további okokat keresve elsősorban azt kell megemlíteni, hogy a 19. század második felétől kezdve kialakult egy új kategória: az úriember. A korabeli szerzők, akik megpróbálták leírni az úriembert, jórészt egyetértettek abban, hogy az úriembert nem a külső adottságok teszik. A vagyon, a születés, a megfelelő állás persze fontos, de alapvetően a belső tulajdonságok

megléte tesz valakit úriemberré. Az önuralom, a jó ízlés, a jó modor, a lovagiasság olyan nélkülözhetetlen tulajdonságok, amelyek kizárják, hogy egy úriember alantas munkát végezzen vagy méltatlanul viselkedjék. Ha egy úriembert becsületében támadnak meg, akkor ezeket a tulajdonságokat kérdőjelezik meg. Ezért aztán egy ilyen támadást megtorlatlanul hagyni egyenesen azt jelenti, hogy az illető kizárja magát az úriemberek közösségéből.

Az úriember tehát értelemszerűen párbajképes is, hogy meg tudja védelmezni státuszát. Ebből a státuszvédelemből eredeztethető az a sokak által emlegetett társadalmi nyomás, amely a törvényes tiltás ellenére is párbajra ösztökélte az úriembereket.

Mivel az úriemberek közé tartozás feltétele a kellő tulajdonságok megléte volt, ezért a polgári származásúak előtt is nyitva állt. Tehát egy olyan kategóriáról beszélhetünk, amely segített homogenizálni a középosztályt. Mivel azonban az úriemberség nem volt egészen pontosan definiálva, sokszor a párbajképesség volt a döntő motívum annak eldöntésére, hogy ki tartozik ebbe a közösségbe. Ez növelte azoknak a párbajozási kedvét, akik bizonytalannak érezték a társadalmi helyzetüket. Egy párbajjal ugyanis megszilárdíthatták úriemberi pozíciójukat.

A párbajok terjedése kapcsán a hadsereg szerepét is ki kell emelni. Schopenhauertől származik a gondolat, hogy ahol az állam nem tudja kellő anyagi ellenszolgáltatásban részesíteni a neki szolgálatot tevőket, ott egyéb eszközökkel jutalmazza őket, például kiemelt presztízst biztosít nekik.{2}

Ez az állítás igaz volt a Monarchia hadseregére is, az uralkodó számtalan előjogot biztosított a tisztjeinek, ilyen volt például az udvarképesség, vagy éppen a párbajozás. A katonai törvénykönyvek ugyan súlyos büntetést helyeztek kilátásba a párbajozó katonatiszteknek, ám a gyakorlatban Ferenc József mindig megkegyelmezett nekik. Ha egy tisztnek valamilyen vitás ügye támadt, a katonai becsületbíróságok szinte minden esetben a párbaj mellett foglaltak állást.

A hadsereg kiemelt presztízsét a tartalékos állományú tisztekre is kiterjesztették. Ez azt vonta maga után, hogy a civil úriemberek többsége – ha valamilyen becsületügye támadt – szintén a katonai becsületügyi választmányok hatáskörébe tartozott. Ha pedig egy

úriember nem ezeknek a választmányoknak az elvárásai szerint intézte az ilyen jellegű ügyeit, azaz nem párbajozott, akkor azt kockáztatta, hogy elveszíti a tartalékos tiszti rendfokozatát, ami súlyosan megrendítette volna úriemberi mivoltában.

A párbajok számának emelkedése kapcsán néhány praktikus okot sem hagyhatunk figyelmen kívül. Például a gyorsaságot, amellyel a lovagias ügyeket intézték. A párbajok jelentős többségét már a sértés másnapján lebonyolították. Amennyiben valamilyen vitás kérdés adódott, annak eldöntésére választott becsületbíróságot kértek fel, de az ilyen bíróságok is igyekeztek két-három napon belül kimondani ítéletüket. Ez sokkal célravezetőbb és hatásosabb elintézési mód volt, mint a hosszas pereskedés, ráadásul a közvélemény is jobban támogatta. Kellő figyelemmel a párbaj kockázatai is csökkenthetők voltak, a lelkiismeretes segédek sokszor olyan fegyverekről gondoskodtak, amelyekkel nem tudtak sok kárt tenni egymásban az ellenfelek.

A kínos ügyek ilyen kényelmes és gyors elintézését főleg a politikusok és a neves közéleti személyiségek részesítették előnyben.

A sajtó szintén nagyban hozzájárult a párbajok számának az emelkedéséhez. Túl azon, hogy az újságírók maguk is sokat párbajoztak, a lapok állandóan a figyelem középpontjában tartották a párviadalokat. A híresebb emberek, politikusok, arisztokraták párbajairól igen nagy részletességgel számoltak be. Ez természetesnek mondható, hiszen a közönséget mindig érdekelte az ilyesmi, de az is megfigyelhető, hogy sokszor csak az üresen maradt helyek kitöltése céljából közöltek párbajhíreket. Ezek a pár soros tudósítások, melyekben a szereplőket csak monogrammal jelölték, hétköznapi emberek párbajairól számoltak be, tehát nem hatottak a szenzáció erejével. Az újságolvasók mégis naponta három-négy ilyen beszámolóval találkozhattak, ily módon szinte záporoztak rájuk ezek a hírek.

A párbajok természetesen maguk után vonták azt is, hogy az ellenük fellépők szervezkedni kezdjenek. A 20. század első éveiben jöttek létre az első párbajellenes ligák, némi eredményt el is értek. Ám véleményem szerint a párbajok számának csökkenése elsősorban a társadalomban meginduló változásoknak volt köszönhető.

A csökkenés a két háború közötti időszakban kezdődött el, és különösen az 1930-as években erősödött fel. A bűnügyi statisztikákat tanulmányozva egyértelműen kitűnik, hogy a harmincas évek végére

főleg az idősebb korosztály párbajozott. A fiatalabbak a problémák megoldásának más módszereit választották. A társadalom nyomása, melyre a századforduló párbajellenes szerzői oly sokat hivatkoztak, csökkent. Így aztán azok az idősebb emberek, akik még abban a korban szocializálódtak, amikor a becsületügyek legkézenfekvőbb elintézési módja a párbaj volt, továbbra ezt az utat járták.

A közhangulat megváltozása alapvetően annak tudható be, hogy a politika és a közélet világszerte a tömegek felé fordult. Németországban és Olaszországban szervezett, könnyen mozgósítható tömegpártok jöttek létre. A hatalmas köztéri felvonulások, demonstrációk rengeteg embert mozgattak meg, ahol az egyén úgy érezhette, hogy jelentősége csökken, valósággal feloldódik a tömegben. Az egyéni tulajdonságaira büszke úriembernek nem kedvezett az ilyen közhangulat.

Hazánkban a tömegpolitizálás nem ért el ilyen méreteket, de a változások itt is érezhetők voltak. A békebeli politikusok nem törekedtek arra, hogy a választókon túli rétegeket megszólítsák. A választópolgár – aki talán nem is volt párbajképes úriember – azt szerette volna, ha képviselője az. Ez a gondolkodásmód kezdett megváltozni a két világháború között. A tömegeket megnyerni kívánó politikusnak pedig nem volt célszerű túlzott úriemberi gesztusokat mutatni.

Ebben a tömegesedő világban az úriember – a maga belső tulajdonságaival, becsületfelfogásával – túlzottan individuális jelenségnek bizonyult. A külsőségek természetesen megmaradtak, a középosztály egy része továbbra is úri középosztálynak nevezte magát. Ám véleményem szerint az úriember mint kategória, ahogy a századfordulón meghatározták, önmagától is lassan eltűnt volna.

Úgy vélem, hogy az imént felsoroltak vezettek a párbajok számának az emelkedéséhez, majd a fokozatos csökkenéséhez. Könyvemben megpróbálom a különböző okokat részletesebben kifejteni, illetve egy-egy példa alaposabb ismertetésével jobban megvilágítani a párbajok mozgatórugóit. Munkámban forrásként használtam a sajtót, amely kimeríthetetlen tárháza a különböző párbajeseteknek, továbbá a különböző tudományos igényű cikkek, tanulmányok mellett a korabeli visszaemlékezéseket, szépirodalmi műveket.

A másik fontos forráscsoportot a különböző levéltárakban fellelhető iratok alkotják. Mivel a párbaj büntetendő cselekmény volt, a bíróságok

periratai elég sok információval szolgálhatnak a párbajozókról. A legtöbbször pontosan feltüntették bennük a vádlottak iskolai végzettségét, vallását, foglalkozását. A tényállást több-kevesebb részletességgel ismertették, találkoztam olyan perirattal, amelyben csak néhány sorban foglalták össze a történteket, de olyannal is, ahol ez oldalakra rúgott. Az ítéletek indoklásából, bár ezeket ritkán csatolták, azt ismerhetjük meg, hogy az egyes bíróságok hogyan viszonyultak a párbajokhoz. Budapest Főváros Levéltárában a jogszolgáltatás területi szerveinek iratai a VII. fondban találhatók. Az iratanyag sokszor esett át selejtezésen, ezért nem teljes. Ráadásul, mivel az Ítélőtábla másod-, illetve harmadfokú bíróság volt, az alapiratokat visszaküldték az alapfokú bíróságokra. A megmaradt iratok pedig csak az ítéleteket tartalmazzák, ezért főleg statisztikák készítésére alkalmasak.

A Hadtörténelmi Levéltárban találhatók a Honvédség fegyelmi és becsületügyi iratai. (A közös hadsereg hasonló dokumentumai Bécsben vannak.) Ezek az iratok már jóval informatívabbak, mivel ha egy tiszt ügyében becsületügyi választmányt hívtak össze, annak minden kihallgatási jegyzőkönyvét és határozatát egy iratcsomóban gyűjtötték össze. Ezekből – az érintettek adatain és a tényállás rövid ismertetésén túl – kiderül mindkét fél véleménye, az érintettek jellemrajza, valamint megtalálható bennük a választmány határozatának az indoklása is. Éppen ezért ezeket az iratokat jobban fel tudtam használni egy-egy ügy részletes ismertetésére. A főparancsnokság ajánlásaiból és utasításaiból kiviláglik a katonai vezetés viszonya a párbajokhoz és a becsületbeli ügyekhez. Mindezek a Honvéd Főparancsnokság elnöki iratai (Hfp./eln.) között találhatók.

1. A párbaj előzményei

A 19. és a 20. század fordulóján lezajlott párbajok eredetét egyes szerzők (itt elsősorban Clair Vilmosra gondolhatunk) egyenesen az ókorig, illetve Magyarország esetében a honfoglalás koráig vezetik vissza. A különböző páros összecsapásokat, melyeket a seregek vezérei vagy egyes kiválasztott harcosok vívtak, úgy állítják be, mintha a „modern" párbajok előfutárai lettek volna. Így például Achilles és Hektor mitológiai párviadalát,[3] vagy Árpád vezér és Alkes görög hadvezér küzdelmét.[4] De jellegzetes könyvének teljes címe is: *Magyar párbajok Attila hun király idejétől az 1923 év végéig.*[5] Ugyanígy viszonyul ehhez a kérdéshez Kacziány Géza is *Híres magyar párbajok* című munkájában.[6]

Ezeknek a küzdelmeknek azonban csak külsőségeikben van közük az említett korszak párbajaihoz. A legfontosabb különbség, mint azt Hadas Miklós is kiemeli *A modern férfi születése* című könyvében, az individualizálódás.[7] Ezek a korai párharcok ugyanis mindig valaki vagy valami nevében zajlottak. A vezérek egész seregükért, az ítéleti bajvívás résztvevői az isteni igazságért küzdöttek. Még a leginkább egyedinek tűnő lovagi tornák harcosai is a királynak vagy egy hölgynek ajánlották győzelmüket. A 16. századtól kezdve fokozatosan elterjedő párbajok nemesi résztvevői azonban már a saját becsületük megvédése érdekében, egy rajtuk esett vélt vagy valós sérelem megtorlásáért szálltak harcba.

Mégis érdemes megvizsgálni a párbajoknak ezeket a korai előképeit, mivel a formai sajátságokon túl bizonyos tartalmi elemeket is átvettek belőlük a későbbi korok küzdői. Mindenekelőtt a kollektív becsület védelmének a fontosságát, és ez alakult át az egyéni becsület védelmére. A mai szerzők[8] egyetértenek abban, hogy a párbajok legfontosabb előzményei a lovagi tornák, az ítéleti bajvívások – Magyarországon a török–magyar bajviadalok – voltak.

Nyugat-Európában a lovagi réteg fokozatosan alakult ki, körülbelül a 11. századtól beszélhetünk olyan lovagságról, melynek egységes fegyverzete, harcmodora, és nem utolsósorban szokásai, kultúrája volt. Ekkorra a hűbéri javakért már többnyire lovas katonaként kellett szolgálatot teljesíteni. Ehhez az is kellett, hogy több objektív feltétel is

megteremtődjön a megelőző századokban – például a keleti nomád népektől átvették a kengyel, a nyereg és a patkó használatát. Ily módon a lovak már nagyobb terhet hosszabb távon is képesek voltak elvinni. A hadviselés a nemes lovagok feladata lett, ez azonban nem jelentette azt, hogy minden nemes és minden katona lovag lett volna.

A gyalogos katonák vagy a könnyűfegyverzetű lovasok nem tartozhattak e réteghez. De még a nehézfegyverzetű lovasok sem lehettek automatikusan lovagok. Ugyanígy számos nemes birtoka nem jövedelmezett annyit, hogy az igen költséges lovagi fegyverzetet meg tudják fizetni, nem is beszélve a lovak megvásárlásáról.{9}

A lovagi életmód és kultúra terjedésével a lovagi tornák is divatba jöttek. Ezeket a háború ritualizált, szertartásos-játékos formájának is nevezhetjük. Sportolási, szórakoztatási céljuk volt, de elsősorban a fegyveres harc gyakorlását szolgálták. Fontos szerepet játszottak a jövendő lovagok nevelésében, kiképzésében, mivel alkalmat nyújtottak a fiataloknak ügyességük bemutatására.

A tornák korai változataiban a legyőzött fegyverzete és lova a győztes birtokába került, sokszor maga a vesztes is az őt legyőző foglya lett, és csak váltságdíjért engedték szabadon. A 12. századra azonban a tornák sokat finomodtak, civilizáltabbakká váltak. Már nem a vesztes javainak a megszerzése volt a cél, hanem az, hogy a megjelent méltóságok – elsősorban a király és egyes hölgyek – előtt bizonyíthassák a lovagok a rátermettségüket. Mindez szorosan összefüggött a lovagi irodalom nőkultuszával.

A lovagi torna egyszerűbb változata volt, amikor páncél nélkül, díszes ruhában a lándzsával csak a pajzsra célozva csaptak össze a résztvevők. Ez inkább a gyakorlást szolgálta a fiatalok számára, és nem utolsósorban a szórakoztatást, felvezetve a komolyabb küzdelmeket.

1. Lovagi torna, Nürnbergi krónika, *1626*

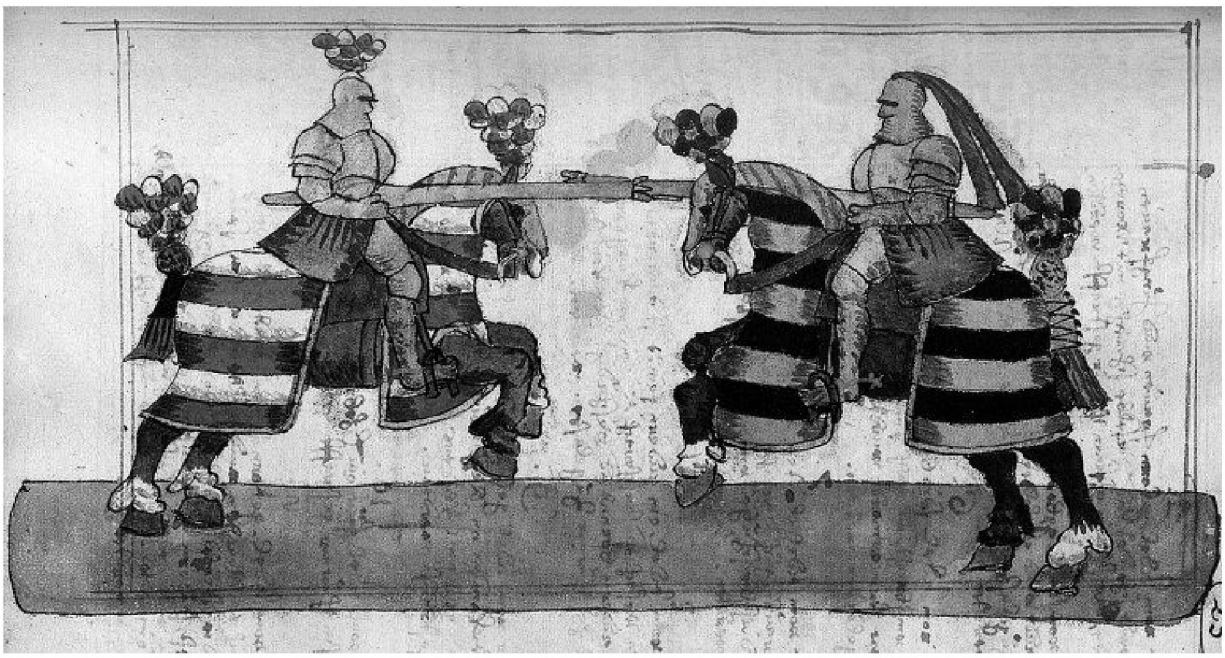

A korai tornákon elterjedt volt az úgynevezett „buhurt”, amelynek során csoportosan, de párokra szakadva csaptak össze a harcosok életlen fegyverekkel. Ezek afféle szórakoztató „minicsaták” voltak. A csoportok többnyire az azonos lakóhelyről származókból verbuválódtak, és egy vezér irányítása alá tartoztak. Céljuk – a dicsőségen túl – az ellenfél drága fegyvereinek megszerzése volt.

A klasszikus lovon vívott páros harc, a „tjostírozás”, a kopjatörés volt. A mai embernek elsősorban ez jut eszébe, ha a lovagi torna kerül szóba. Itt a cél nem a zsákmányszerzés, hanem a dicsőség kivívása, a rátermettség bizonyítása volt. Ennek megfelelően a tornák egyre sportszerűbbekké váltak, a szabályok egyre finomodtak. Külön apparátus jött létre ezek betartatására, és a szabályok ellen vétőket súlyos megszégyenítés érte – elvesztették a lovagi státuszukat.{10}

Hazánkban még a lovagság magyarországi létéről is vita bontakozott ki. Bertényi Iván írja egy helyütt: „Mérvadónak számító történész [Szűcs Jenő] tollából is megjelent olyan állásfoglalás, amely szerint Magyarországon soha nem volt igazi lovagság, tehát igazi lovagi irodalom stb. meg sem születhetett.”{11} Ezzel a véleménnyel [mármint Szűcs Jenőével] szállt vitába Kurcz Ágnes.

2. Lovagok kopjatörése, Manesse-kódex, *14. sz. eleje*

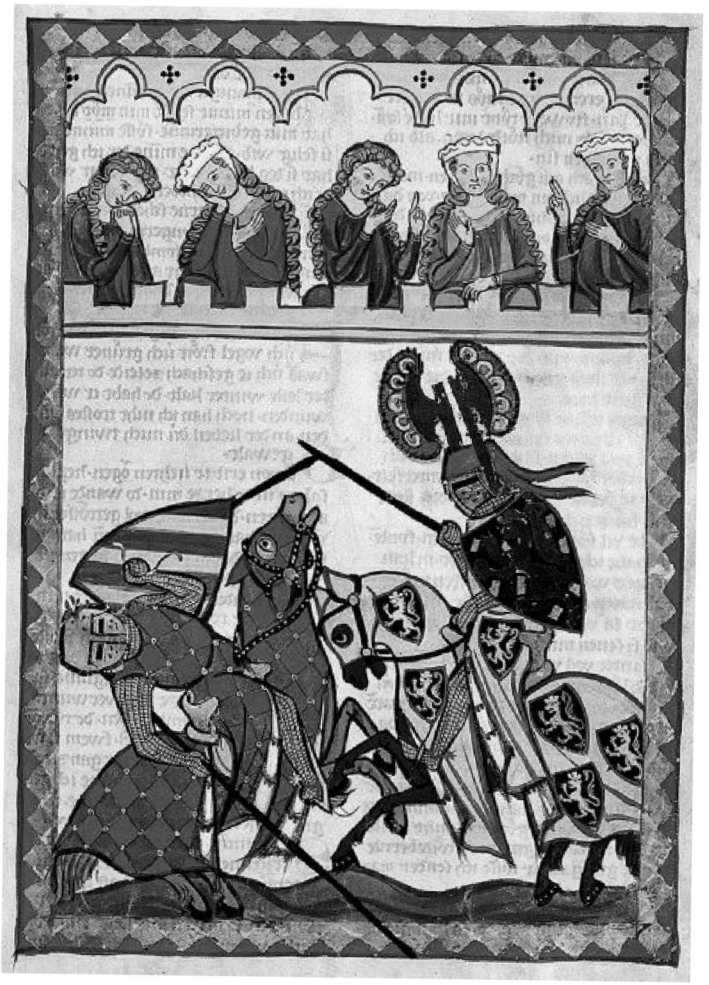

Szerinte a *miles* szó „katona” jelentésben az egész magyar középkorban előfordul. Az István-kori „királynak szolgálatot teljesítő katona”, a későbbi várjobbágy utolsó nyomai a 13. század elején bukkannak fel. Az István-kori „könnyű fegyverzetű szabad” a 12. század elejére rangban emelkedik, a következő században – a köznemesség kialakulása idején – olykor a serviens szinonimája, majd a nehézfegyverzet szélesebb körű elterjedésével: páncélos lovas katona. A 13. század második felében, a fegyverzet és a lovagi típusú harcmodor alapján *miles*ek a külföldi lovagok a csatában, s ennek mintájára a magyarok is. A lovagi fegyverzetet nagybirtokosok és a környezetükhöz tartozó jobban szituált köznemesek tudták megszerezni, a nemesítések ugyanakkor eléggé felduzzasztották a nemességet, amely tehát nem egyenlő a „lovagsággal”. A 14. század első felében, Károly Róbert uralkodása alatt a *miles* elvétve már „lovag” is lehet. Inkább egy társadalmi-etikai kategória, a század második felétől a különböző külföldi kulturális hatások és kapcsolatok megélénkülése, valamint az Anjou-házhoz közel álló nagybirtokos és tehetősebb középbirtokos csoportok kulturális átformálódása révén meggyökerezik a „lovag” értelmezés. Az adatok többsége mégis a világi uralkodó osztály gazdasági-katonai elitjére utal, de nem a fontos hivatalok betöltőire. Kurcz Ágnes szerint tehát zárt rétegről nem beszélhetünk, de magyarországi lovagokról igen, persze a hazai viszonyoknak megfelelően.”{12}

Kurcz – Mályusz Elemérre hivatkozva – kifejti továbbá, hogy a 13. században hazánkban az volt a tendencia, hogy a lovagság legyen azonos a nemességgel, tehát csak azok élvezhessék a nemesi kiváltságokat, akik képesek korszerű fegyverzettel harcba vonulni. Ennek a feltételnek akkoriban még sokan meg tudtak felelni a királyi serviensek, sőt a várjobbágyok közül is, bár fegyvereik csak részben lehettek lovagiak. Igazán lovaggá az az előkelő úr válhatott, akinek ők a szolgálatában álltak. Nyugaton már a 12–13. század fordulóján elkülönült a lovagság és a nemesség, míg nálunk csak a század végére zajlik le ez a folyamat.{13}

A hazai lovagi réteg kialakulásával számos, a nyugati lovagok körében már kialakult szokás is meghonosodott nálunk, így a már említett lovagi torna is. Ez a harcra nevelésnek egy komoly, sokszor halálos erőpróbája volt, ezért is üldözte korábban az egyház és több európai udvar, de a 13–14. században ünnepi külsőségekben gyarapodva, tömeges lovaggá

avatások, királyi találkozók, „Kerekasztal”-ünnepélyek alkalmával Európa-szerte hódított. Tornán részt venni: a magát zárt osztálynak tekintő lovagság, főnemesség kiváltsága lett.

Lovagi tornát, illetve ahhoz hasonló harci játékot már Imre és II. András udvarában is rendezhettek. Anonymus a tanú erre, aki Árpád korába vetíti vissza kora szokásait. A nyugati típusú torna mellett a keleti eredetű nyilas játék is dívott, a szokásos királyi ajándékok sem maradtak el. Ismeretes, hogy Károly Róbert idején már voltak rendszeres lovagi tornák, melyeken a király személyesen is részt vett. A torna igényelte a megkülönböztető jegyek használatát, sisakdíszek stb., a különböző címeradományok is tanúsítják ezt.

Nálunk a torna nem vált olyan népszerűvé, mint nyugaton, zárt tornanemesség sem alakult ki, mert minden nemes részt vehetett rajta. A nyugati és magyar módon vívott tornák egyidőben egymás mellett meglehettek, erre első példa volt II. András udvara, a szokások keveredhettek, sőt, a magyar játékokat akár nyugatra is „exportálhatták”.

Mátyás idejében az udvarban felújul a lovagi torna szokása, de csakhamar szélesebb körben ismertté válik, gyakorolják, közben át is alakul. A 16. században Magyarországon is szórakoznak a városi polgárok harci, ritkábban lovagi jellegű játékokkal, ekkor még komolyan veszik, harci edzés a céljuk. A 18. században lovagi viadalt vívtak lóháton, páncélban, sisakban, de póznával és bunkóval is: az győzött, aki ellenfelét lelökte a lováról és elverte.{14}

A lovagi tornát azonban, mint már említettem, csak külsőségeiben lehet a párbajok előzményének tekinteni. Sokkal fontosabb a kialakuló lovagi szellemiség, amely ha nem is valósult meg teljesen a gyakorlatban, de hatása szinte máig hat. Elég, ha arra gondolunk, hogy a *lovag* vagy *lovagias* szavaknak manapság is pozitív a kicsengésük. Ez még inkább így volt a 19–20. század fordulóján, amikor ha egy párviadalról azt írták, hogy lovagias keretek között zajlott le, a közkeletű felfogás értelmében ez azt jelentette, hogy az összes szabályt betartották.

Sőt, a lovagias elintézés egyet jelentett egy ügy becsületes, „tiszta” lezárásával. A lovagiatlan eljárás pedig a becstelen szinonimája lett. Ugyanígy a korszak férfiideálja, a becsületére kényes úriember a középkori lovagok örökösének tekintette magát, amikor fegyveres elégtételt követelt vélt vagy valós sérelmeiért. Épp ezért érdemes

megvizsgálni a lovagi becsületfogalom kialakulását. Erről Kurcz Ágnes így ír:

„Bár a fidelitas és a bátorság – módosulva – előkelő helyét végig megőrzi, egyre fontosabbá válik a becsület (honor, Ehre), amely a klasszikus etikában részben még közéleti erkölcs, de voltaképpen a nemesség régi erénye (vö. a név, a család becsületét, „tisztaságát").

Maga a honor szó jelentése a korai középkorban „hűbérjavadalom", vö. a hazai latinságban a „pro honore" bírt várakat, javadalmakat, ebből fejlődött ki a *tisztség, tisztesség, tekintély,* egy hűbérbirtoklástól független *becsület* jelentése.

A kései középkorban éppen azért válik központi kategóriává, mert az ordo militaris a kiváltságosok (világi) rendjével lett egyenlő, a bátorság, a kiállás, az önfeláldozás, a hűség egyre inkább a „becsület dolga". ...

A lovagi becsület: nemesi becsület, és ezen az úton követhetők tovább a feudalizmus bukásán túl a párbajoknak, a becsületbíróságoknak (részint istenítéleteken gyökerező) hagyományai. Igaza lehet Sandbergernek, hogy a lovagi becsületfogalom 14. századi fokozott (angliai) kultusza a lovagság elvesztett katonai jelentőségét kompenzálta.{15}

A másik középkori – külsőségeiben részben a lovagi harcmodorhoz hasonlító páros összecsapási forma – az ítéleti bajvívás volt. A témát eddig a legrészletesebben Pesty Frigyes foglalta össze. Eredetét a pogány germán, kelta és főleg skandináv törzsek ítéleti szokásaiig vezeti vissza. Első írásos emlékük, Pesty szerint, a burgundi törvényekben található. Gundobald burgundi király összefoglalta az akkori jogszokásokat, és itt említi először a perdöntő bajvívást.{16}

Később a száli frankok törvényei is tartalmazzák ezeket. Úgyszintén a longobárd törvények, amelyek már megszigorították, hogy mely esetekben lehet alkalmazni az ítéleti bajvívást.

I. (Nagy) Ottó (935–973) már olyan fontos jogi kérdésben, hogy a nagyszülők utáni örökösödésben az unokák versenyezhetnek-e a szülőkkel, perdöntő bajvívást rendelt el.

Angliában Hódító Vilmos idején is dívott az ítéleti vívás, főleg a normannok gyakorolták, szabad emberhez méltóbbnak tartva, mint az angolok által inkább preferált tűzpróbát.

A szlávok szintén ismerték és gyakorolták az ordalia ezen formáját. A legteljesebb összefoglalást a középkor e törvényeiről a *Szászтükör,* illetve

a valamivel később összeállított *Svábtükör* adja. Mindkét gyűjtemény a 13. században keletkezett.{17} Magyarországon az ítéleti bajvívásoknak a szabályai a középkori törvénykönyvekben ismeretlenek, csak egyszer van tüzetesebben megemlítve ez a téma, amikor Mátyás és II. Ulászló az eltörlésüket határozta el. Pesty szerint ez annak a jele, hogy ez a szokás már a 13. századra kifejlődött, és be is tartották. Az okleveles gyakorlatban sokszor említik.{18}

Főleg német területeken a leendő küzdőfelek vádiratot *(libellus)* nyújtottak be a bíróhoz, amelyben engedélyért folyamodtak, hogy igazukat bajvívással nyerhessék el. Ebben a vádló fél előadja panaszát, és kéri a bírót, hogy amennyiben az általa megvádolt fél nem ismeri el az általa előadottakat, úgy párviadalon mérkőzhessenek meg.

Magyarországon ilyen vádiratot nem találtak, de a szerző szerint nálunk is léteznie kellett ilyeneknek. A bajvívás mindig a felek kölcsönös beleegyezésével történt.

A nálunk elfogadott kihívó jegy a facövek (chewk vagy chewewk) volt, melyet a kihívó fél nyújtott át a kihívottnak. Ez csak Károly Róbert korától volt divatban.{19} Annak biztosítására, hogy az érintettek megjelennek a kitűzött napon, nemritkán zálogot, néha túszokat is adtak a bírónak.

Igazlátókat is kijelöltek, akik ellenőrizték a fegyvereket és ügyeltek a bajvívás szabályainak betartatására. Ha a vívó felek egyike a kijelölt napon napnyugtáig nem jelent meg, vesztesnek nyilvánították.{20} A küzdelem alapjában véve nem volt halálos, elég volt az első vér megjelenése, vagy a fegyver kézből kiejtése. (Szigorúan büntették, akiről kiderült, hogy szándékosan dobta el a fegyverét.) A harc meghatározott fegyverekkel zajlott. Magyarországon általában a lovas összecsapás terjedt el: a felek kopját törtek, majd karddal, illetve buzogánnyal mérkőztek meg.{21}

Az érintett felek sokszor nem személyesen álltak ki, hanem fogadott viadort, úgynevezett pugilt állítottak maguk helyett. Európa számos országában a pugil mestersége közmegvetésnek örvendett, többnyire a szolgai sorban lévők űzték. Nálunk azonban ezzel a tevékenységgel nemesítést is lehetett szerezni, a pugilok elsősorban tulajdonnal bíró, szabad emberek voltak. Hazánkban az első írásos adat a bajvívásokról az az István király által adott oklevél, amelyben a zalavári Szent

Adorjánhoz címzett apátságot alapítja, ebben külön viadort jelöl ki, hogy az apátság nevében küzdjön meg.{22}

Az ordaliai bajvívásokra jellemző volt, hogy becsületbeli ügyekben nem lehetett viadort fogadni. Aki fenntartotta a becsületsértő állításokat, de a párharcban legyőzetett, azt tovább nem bánthatta az ellenfele, de becsületét elvesztette.{23}

A magyar törvénykezés csak akkor emlékezik meg tüzetesebben a perdöntő bajvívásról, amikor azt Mátyás király az 1486. évi 18. törvénycikkével eltörölte. De ebben is van némi ellentmondás, hisz' bizonyos esetekben megengedte: ha például nincs tanú egy útonállásnál, vagy ha valaki tanúk nélkül ad át egy másik személynek bizományba dolgokat, és később nem tudnak megegyezni. Ezen kívül az ilyen ügyeket a curia militaris alá helyezte. II. Ulászló megismételte ezeket a törvényeket.{24}

Pesty személyes véleményét így foglalja össze az ítéleti bajvívásokról:

„Az ügydöntő bajvívás tehát azon törekvésből jutott a törvényhozásba, hogy a harcijog némileg szabályoztassék, és hogy a bosszúnak a mennyire lehet, csak nyilvános és körülhatárolt küzdtér engedtessék. ... Ismétlem tehát, hogy a bajvívások a nemzetek jogtörténetében haladásra mutatnak. Ezek szüntették meg a vérbosszút és a nemzetségek közti harcot (guerre, Fehde). Mint bizonyítéki eljárás pedig a maguk korában, ha nem is az egyedüli, de bizonyosan a legfontosabb, legdöntőbb jogi intézményt képezték, mely midőn hanyatlani kezdett, és a 15. században a római jog behozatott, a kínvallatás kezdte ostorozni az emberiséget.

A tortúráról azonban senki sem fogja mondani, hogy az emberiségre nagyobb jótétemény volt, hogy igazságosabb elven alapult, vagy visszaéléseket kevésbé engedett keletkezni."{25}

A nyilvános párharcok megszűnésével a titkosak kezdtek elterjedni. Ennek kapcsán Pesty felteszi a kérdést, hogy a jelen kor párviadalai vagy a régiek voltak-e a jobbak, elvégre a középkorban a hatalmasságok előtt nyilvánosan mérkőztek meg, a bírák ügyeltek a szabályok betartására és az ítéletek végrehajtására. Ezzel szemben: „Mi jellemzi a mai párviadalokat? Az, hogy a ki sértve érzi magát, önmaga vesz elégtételt ellenfelén karddal, vagy pisztollyal, önmaga ítél saját ügyében, és emeli egyéni jogfogalmát az igazság trónjára: Vajjon előbbre van-e

jelenkorunk e részben a bajvívásokat kedvelő középkornál? – alig merném állítani."{26}

Láthattuk tehát, hogy az ítéleti bajvívást becsületbeli ügyekben is alkalmazták, sőt erre külön bírói szerv is létrejött, a már említett curia militaris, amely az ilyen ügyekben, először csak egy szűkebb körben, majd általánosabban, ítélkezett. Ezt a témát Hajnik Imre dolgozta fel, aki a következőket írja e szervezet létrejöttéről:

„A királyi kúria lovagi becsületbírósága. Azokon a bíróságokon kívül, melyek a királyi kúriában országos igazságszolgáltatást voltak hivatva kifejteni, volt ott még egy kivételes bíróság, melynek kezdetben nem országos, hanem udvari jelentősége volt és csak később vett fel némi országos jelleget. Ez az ún. curia militaris.

Nevét e bíróság attól az elemtől vette, melynek eredetileg szolgált, ti. a királyi udvarban vitézi, vagy mint nyugaton mondották volna, lovagi díszszolgálatot tevő elemtől, mellyel okmányainkban 'aule regiae milites' név alatt a XIV. és XV. századokban oly sűrűn találkozunk. Ez udvari vitézi osztály, melyet a későbbi Árpád-korszak okmányai is említenek, az Anjou-királyok udvarában vált tekintélyessé. Ott ugyanis a nyugati lovagi élet szelleme, intézményei és formái sokkal nagyobb mértékben, mint azelőtt érvényesülvén, ez udvari vitézi osztálynak szigorúan kellett követnie a lovagi viselkedés szabályait, hogy ezzel a királyi udvar díszét emelje. És saját becsületét minden folttól menten tartsa. Személyére és becsületére ejtett bármely gyalázatot tehát az ily vitéz megtorlatlanul nem hagyhatott, és miután a magánbajra való kihívás hazánkban sokáig nem dívott, az ellenfelet elégtételre bíróilag szorítani kellett.

Így vált szükségessé a királyi udvarban a vitézi, vagy lovagi bíróság, melyet vagy a király személyesen tartott, vagy pedig helyette az, ki az udvarnak, e szó szoros értelmében, élén állott, t. i. az udvar ispánja (comes curiale)."{27}

Ez nem volt teljesen különálló udvari tisztség, hanem az országbírói méltóságnak maradt függeléke.

„Külső kifejezése az országbíró ez állásának a 'comes' cím, mely 1325-től fogva, midőn azt mint első Köcski Sándor országbíró viselte, a vegyes házakbeli királyok egész korszaka alatt az országbíró nevét megelőzi, mind saját kiadványaiban és pecsétjén, mind a hozzá intézett iratokban,

sőt még a királyi kiváltságok záradékában is, minden más méltóságtól őt megkülömböztetőleg."[28]

Később, mivel szaporodtak a perek, nem mindig az országbíró vezette le, hanem akit a király megbízott, legtöbbször az udvarmester (magister curiale).

„A curia militarisnak I. Károly király uralkodása alatti megalakulásával a királyi kúriában létesült egy bíróság, mely a személyes becsületet érintő ügyekben ítélt.

Csak természetes, hogy időfolytán nem csak az udvarhoz szorosabb értelemben tartozók fordultak az ily ügyekben hozzája, hanem más előkelők és vitézek is, kik ha hasonló esetben rendes bírósági úton kellő elégtételt nem reménylhettek, nehogy udvarképességük veszélyeztessék, kérhették a királytól, hogy azt az ő udvarában a curia militaris módjára (more curia militaris) intézhessék el. Ezzel e bíróság a királyi udvart meghaladó jelentőséget nyert."[29]

Idővel mind a bíróság alá vont személyek száma, mind az esetek mennyisége és kiterjedése is megnőtt. Már nemcsak személyes becsületet érintő kérdésekben lehetett a bírósághoz fordulni, hanem akkor is, ha valaki nemcsak a hitével, de a becsületével, az emberségével felvállalt kötelezettségeket nem teljesítette. Például, ha valaki a felajánlott menedéket megszegte vagy elmulasztotta. Mátyás és II. Ulászló alatt az útonállás, a tanúk nélkül felvett kölcsön eltagadása, a másra bízott titok megsértése is a curia militaris alá tartozó ügy volt. Az ilyen ügyekben a sértett a rendes bíróságok előtt is kereshette az igazát, például a szóval és tettel elkövetett becsületsértés miatt a megyénél. A sértő azonban, ha a lovagi bíróság elé idézték, ezt a rendes bírói útra való hivatkozással nem kerülhette el.[30]

A curia militaris eljárásainak csak igen kevés emléke maradt ránk. A curia militaris elé mindig a király nevében idéztek. Bármelyik fél elmaradását becsületvesztéssel sújtották. A bíróság esetről esetre alakult meg. A bíróság előtt megjelent felek a perbe bocsátkozás előtt egyezkedhettek. Bizonyítási eszköz – ha nem is az egyedüli, de mindenesetre fő – a bajvívás volt. Ezt pedig mindig a bíróság rendelte el saját hatásköréből, nem pedig valamelyik fél kihívása alapján. Akár a bajban, akár másképp, a perben elbukott felet becstelenség érte. Emberi becsületét vesztve az elítélt csak úgy, mint a hitszegő, jogi cselekvőképességét veszítette.

Sőt, a Hármaskönyv szerint az emberek társaságából kirekesztve, fedetlen fővel, mezítláb és kenderzsineggel összetartott ruházatban kellett ezentúl járnia. E büntetésen, a makacsságban való elítéléstől eltekintve, még a királyi kegyelem sem változtathatott.{31}

A fentiekből kirajzolódik egy fejlődési folyamat: a lovagság megjelenésével kialakul a lovagi becsületeszmény. Ennek megvédéséhez szervezett keretet biztosít az ítéleti bajvívás intézménye, és létrejön az a speciális bíróság, amely dönt az ilyen ügyekben. A lovag vagy a nemes, ha úgy érezte, sérelem érte, van hová forduljon, hogy akár fegyveres úton is elégtételt vehessen.

Ez a séma azonban akkor is fennmaradt, amikor az igazságszolgáltatás változásokon ment keresztül. Megszűnt az ítéleti bajvívás és a becsületbeli ügyekben eljáró udvari bíróság. A becsület fegyveres megvédésének igénye azonban megmaradt, sőt erősödött is. Hiszen – mint Kurcz Ágnes is írja, hogy – a lovagi becsület fokozott kultusza mintegy kompenzációként épp akkor jelenik meg, mikor a lovagság kezdi elveszíteni katonai jelentőségét.{32}

Mindezen hatásokat Magyarországon még a török hódoltság korában szokásba jött, török–magyar bajviadalok is erősítették, melyekről Takáts Sándor írt könyvet.

Takáts számos korabeli iratot tanulmányozott, és igen alaposan felkészült a korszakból, de egyfajta romantikus szemlélet jellemző a munkájára. Ez a vitézi élet szépségeinek ábrázolásában, a hősiesség és a lovagiasság favorizálásában jelentkezik, valamint abban, hogy a törököket olyan fajta ellenfélnek láttatja, akik pusztán a nemes, lovagias küzdelem keresése miatt lennének az országban. Jellemzőek az ilyen mondatok: „A törökök, a kik a vitézségnél és a bátorságnál nagyobbra semmit sem tartottak, elismeréssel adóztak a magyar vitéznek, a ki velök a bajt fölvette, s magasztalták, a ki a viadalban győztes maradt. Az ilyenek egészségére még a török vitézek is nagyokat ittak, s a jó hírét messze földön hordozták."{33}

Persze a törökökhöz fűződő szimpátiáját a kora Bécs-ellenes ellenzékisége diktálta. Szintén kissé romantikus hajlamának tudhatjuk be az alábbi sorokat is: „A török betelepülése a nálunk hanyatlóra fordult lovagi életet újra föltámasztotta. A lelkes küzdelmek idővel aztán annyira megerősítették a vitézi szellemet, hogy a lovagi világ virágszakaszává nálunk a XVI. század lett. Igen! Szép és lelkes világ

támadt nálunk, melynek mását hiába keressük. A középkori lovagok több lelkesedést nem vihettek harcaikba, mint a mieink a török küzdelmekbe. S e küzdelmek annyiban is hasonlítanak a letűnt kor lovagi játékaihoz, hogy úgyszólván mindannyia az egyesek harci tudásán alapult s az egyének kiválóságának a kimutatását célozta."{34}

3. Magyar hadnagy és török bég viadala, metszet, 16. sz.

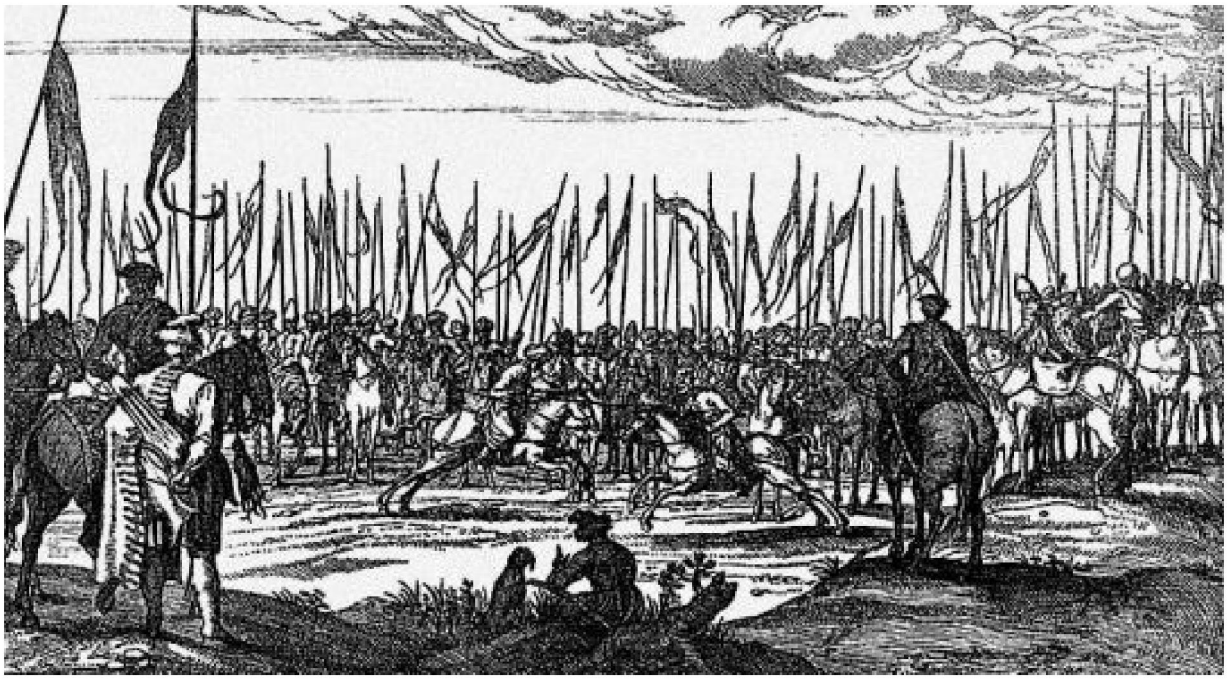

A bajvívásoknak megvolt a megfelelő rituáléjuk, pontos koreográfia szerint zajlottak: a kihívás és az előkészületek is a kor elfogadott szabályrendszerén alapultak. A kihívó fél sokszor egy tollat helyezett el az ellenséges várkapun, és aki elvette onnan, az elfogadta a kihívást. A tollak fontos szerepet játszottak a korszak öltözködésében, számos várban és udvarházban tartottak pávákat, darvakat, hogy tollaikkal ékesítsék a katonák fövegeit, de még a lovak sörényére is jutott belőlük. Minél módosabb volt a kihívó vitéz, annál szebb tollat küldött. Magasabb rangúak strucc-, páva-, illetve kócsagtollat küldhettek. Alacsonyabb rangúak beérték a daru- vagy sastollal is, ezzel főként a törökök éltek.

Szintén elterjedt szokás volt a „fegyvermarasztalás", ami annyit tett, hogy a kihívó valamilyen fegyvert, legtöbbször kopját szúrt az ellenséges sorompó elé. Gyakran levelet is tűztek mellé, kihívó levelet többnyire akkor írtak, ha konkrétan megnevezték, hogy kivel akarnak kiállni.

A levélben felsorolták, hogy ki a kihívó, kiket győzött már le. A levelek hangneme mindig feltűnően udvarias, dicsérik a leendő ellenfél erényeit.{35}

Béke idején azonban a hadvezetés, különösen a bécsi, nem nézte jó szemmel ezeket a rendbontásokat, ezért tiltották a viadalokat. Így hát sok vitéz nem állhatott ki kedve szerint a bajvívásokra. Ilyen esetekben a kihívó fél mindent elkövetett, hogy mégis harcra bírja ellenfelét. Úgynevezett „kötődző" levelet írtak, melynek hangvétele már nem volt olyan finom, ebben már határozottabban szólították fel az illetőt a kiállásra. Ha még erre sem reagált, akkor megszégyenítő „ajándékot" küldtek neki, mocskolódó levél kíséretében. Ez az „ajándék" többnyire rókafarok volt, illetve a magyarok a töröknek gyakran disznófarkat küldtek, hisz' az iszlám tudvalevőleg tisztátalan állatnak tartja a sertést.{36}

Ha létrejött a megállapodás a bajvívásról, akkor még sok dolga akadt a részt vevő feleknek. Megfelelő kíséretet kellett kiállítani, minél nagyobb rangú vitézek csatlakoztak hozzá, annál jobban nőtt a presztízse. Illett a legjobb lóval, legdíszesebb felszereléssel, fegyverekkel kiállni. Ezután hitlevélről kellett gondoskodni, ezeket azon várak kapitányai állították ki, amelyek emberei verekedtek meg. Ezekben a hitlevelekben pontosan rögzítették a kíséret létszámát, a helyszínt.

Megfogadták, hogy a területükön átvonuló kíséreteket sértetlenül átengedik.{37}

A megjelent felek azután először is igazlátókat jelöltek ki, ez a funkció sokban emlékeztet a későbbi párbajsegédekére, ők többnyire a tapasztaltabb vitézekből kerültek ki, akik már jól ismerték a végbeli szokástörvényt. Feladatuk a feltételek megállapítása volt, a fegyverek megválasztása stb. Sokszor választottak kezeseket, akik tulajdonképpen túszok voltak, annak biztosítására, hogy betartják az előre megbeszélt szabályokat.{38}

Maguk a viadalok sem voltak mindig egyformák, bár a bajviadalok módját és feltételeit az igazlátók szabták meg, a részt vevő felek kívánsága volt a döntő. Fontos szempont volt a kihívó levél hangneme, ha nagyon sértő, mocskolódó levelet kapott valaki, akkor ragaszkodnia kellett a halálos párharchoz. Általánosan elfogadott esetben azonban sokszor csak kopjatörésre került sor. Ez sokkal inkább hasonlított valamiféle „sporteseményre", mint élet-halál harcra.

Célja egymás tudásának kiismerése és a gyakorlatban tartás volt. Szintén ilyen célzattal küzdöttek meg a fiatalok is, ez inkább egyfajta nevelés, bátorságpróba volt.

Az ilyen viadalokat játéknak nevezték, és nem is rendes nehéz bajvívó kopjával, hanem hajlékony, fenyőfa nyelű kopjával vívták meg. Az „igazi" összecsapásokban rendszerint lóhátról, kopjával igyekeztek egymást kivetni a nyeregből, ha ez nem sikerült, vagy mindkét fél a földre zuhant, szablyával estek egymásnak. Ha a viadal az előre megbeszéltek szerint nem halálos küzdelemre szólt, akkor a megsebesült vagy földre került harcosnak megkegyelmezett az ellenfele, az alul maradt a kezét nyújtotta, ezzel ismerte el vereségét. Ezután társai elvihették a helyszínről, a győztest pedig mindkét fél megtapsolta. A halálos végű viadalok esetében a felülkerekedő bajvívó levágta ellenfele fejét, és többnyire magával vitte, mint győzelmi jelet.{39}

Összegezve elmondhatjuk, hogy a török hódoltság korának bajviadalai csak külsőségeikben hasonlítottak a középkori lovagi viadalokhoz. Résztvevőik társadalmi helyzete, de legfőképpen a céljai merőben mások voltak. Erre a korszakra kialakult egy vitézlő rend, hivatásos, többnyire végvárakban szolgálatot teljesítő katonákból. Ellentétben a lovagsággal, szép számmal találhatunk közöttük nem nemesi származásúakat is. E réteg sajátos szokásai között a bajvívások

különleges szerepet töltöttek be. Mindenekelőtt a hierarchiában való emelkedést szolgálták. Egy vitéz kiemelkedésének legfontosabb eszköze egyéni bátorságának bemutatása volt. Erre harcban, illetve párviadalokban kerülhetett sor, ha egy katona kiemelkedő „trófeákat" szerzett ezekben a viadalokban, vitézi hírneve növekedett, és ez a ranglétrán történő előmenetelét eredményezhette. Számos ilyen katonai karriert ismerünk ebből a korszakból, amikor valaki egyszerű végvári legényből várkapitányságig vagy még tovább emelkedett.

Ebbe a karrierbe a megnemesítés is szervesen beletartozott. A század elején Dózsa György is így emelkedett ki. De nevezetes volt Thury György, aki közlegényből főkapitányságig vitte.{40} Hasonló pályát futott be berenhidai Huszár Péter is, aki lovas főlegényből – egy kacskaringós pályát befutva – erdélyi udvari méltóság, majd ismét a király pártjára állva főkapitány és lugosi, valamint karánsebesi bán lett.{41}

Ennél is fontosabb számunkra az a momentum, hogy ezek a viadalok két ellenséges hadsereg tagjainak az összecsapásai voltak, ráadásul más vallású katonákról volt szó. Ez lényegesen megkönnyítette az azonosulást, hiszen a kereszténységért és a hazáért vívott harcról volt szó.

Tehát az ily módon kivívott hírnév egy adott közösség, az egész magyar vitézlő rend kollektív élménye lett. Hiszen elsősorban közöttük terjedt el egy-egy dicső tett híre, és közösen siratták meg egy-egy neves bajnok halálát. Ennek a vitézi közösségnek az értékrendje, mint azt Takáts Sándornál láthattuk, a későbbi korok felfogásában a lovagi értékekhez kapcsolódott.

A török–magyar viadaloknál figyelhetjük meg először, hogy a résztvevők sokszor a saját felsőbb vezetőik engedélye nélkül, sőt olykor kifejezett tiltása ellenére szálltak harcba. A bécsi udvar fontosnak tartotta a törökkel kötött békéket (főleg, ha más irányban folytatott háborúihoz nyugalomra volt szüksége a magyar végeken), és ezért szigorúan tiltotta a bajvívásokat. Ám ha a kihívott fél gyalázkodó, becsületébe gázoló levelet kapott a kihívótól, akkor semmilyen felsőbb parancs nem tudta visszatartani attól, hogy megverekedjen. Elvégre a becsület és a jó hírnév mindennél fontosabb volt, és az ezeket ért támadásokat csak halálos párviadallal lehetett megtorolni. „A becsületen esett foltot csak vér moshatja le" – írja Takáts.{42}

Ez pedig a külsőségeken túl nagyobb hasonlóságot mutat a 19–20. század párbajaival, hiszen akik e témában tollat ragadtak, legyenek a párbaj ellenségei vagy hívei, abban egyetértettek, hogy az állam törvényei és a társadalmi megítélés között jelentős különbség van. Akinek pedig választania kell a kettő között, leggyakrabban a társadalmi nyomásnak engedelmeskedik, akár a törvényekkel szemben is.

A sok hasonlóság ellenére a török–magyar bajvívásokkal lezárult egy korszak. Az ezután lezajlott páros összecsapások ugyanis abban mutatnak jelentős eltérést a korábbiaktól, hogy résztvevőik már a saját nevükben, a saját becsületük megvédése érdekében léptek fel. Ha másvalaki, például egy hölgy érdekében ragadtak fegyvert, ezzel a cselekedettel is elsősorban a saját jó hírnevüket öregbítették, a saját társadalmi pozíciójukat erősítették. Noha korábban is lehetett ítéleti bajvívást kérni a curia militaristól, de aki ily módon találta meg az igazát, az egyben az isteni igazság letéteményesének érezhette magát. Hisz az egyház és az uralkodó által szentesített szerv jóváhagyásával küzdhetett a becsületéért.

A későbbi korok párbajozói nem tudhattak a hátuk mögött ilyen legitimizációt. Az államhatalom – az ítéleti bajvívások és a lovagi becsületbíróságok megszűntével – a törvénykezést minden szinten az irányítása alá igyekezett vonni. Ettől kezdve üldözendővé vált, ha a polgárok egyénileg vettek fegyveres elégtételt a becsületüket ért sérelemért.

Hazánkban az első tilalom Mátyás királytól ered, ez még a perdöntő bajvívásokra vonatkozik, de már érinti a becsületügyeket is.

Az 1486. évi 18. tc. bevezetőjében azzal indokolja az ítéleti viadalok betiltását, hogy sok csalás fordult elő, a megbízott viadorokat (pugilokat) sokszor lefizették, hogy ne verekedjenek teljes erőbedobással.

4. A Tripartitum *címlapja, 1545*

TRIPARTITVM OPVS IVRIS CONSVETVDINARII IN-

clyti Regni Hungariæ.

PER SPECTABILEM ET MAGNIFICVM Dominum STEPHANVM de Werbewcz. Personalis præsentiæ Regiæ Maiestatis olim Locumtenentem, accuratissimè editum.

Accessit INDEX Titulorum per quem diligentissimus.

SVMMA cum diligentia castigatum, ac nouissimè impressum, VIENNÆ Pannoniæ, per IOANNEM SINGRENIVM Typographum. Anno reparatæ Salutis. M. D. XLV.

Cum Gratia & Priuilegio.

Egyébként is az esetek jelentős többségében mindig akad valamilyen bizonyíték, tanú vagy dokumentum, amelyre építeni lehet az ítélkezést. A tilalom azonban nem teljes, ha akad olyan ügy, melyben semmilyen külső bizonyíték nincs – ilyen esetben megengedett a bajvívás. Ezek azonban jellemzően a becsületet érintő ügyek, így ezek a király katonai kúriájára (lovagi becsületbíróságára) tartoznak és nem a törvényszékre. {43}

Itt még tehát a középkori elv érvényesül, a becsületet érintő kérdésekben van olyan szerv, amelyhez fordulni lehet, és amely dönthet, hogy megvívjanak-e az ellenfelek. Később azonban Werbőczy *Hármaskönyv*ének II. rész II. címe már egyértelműen az ítéleti párviadalok betiltásáról rendelkezik, anélkül hogy a becsületbeli kérdéseket külön bírói szerv elé rendelné.{44} Igaz ugyan, hogy a mások becsületébe gázolókra is van külön paragrafusa, ám ez csak pénzbírságot ró ki.{45}

Tudvalévő, hogy bár a *Tripartitum*ot a király is aláírta, és a rendek is elfogadták, kihirdetésre azonban nem került. Mégis a vármegyék – egyéb összefoglaló szabálygyűjtemény híján – használni kezdték, úgyhogy hatása évszázadokig meghatározta a jogi gondolkodást Magyarországon. A 16. századra tehát már előállt az a helyzet, amelyről a későbbi korok párbajjal foglalkozó szerzői is panaszkodtak: a becsületet sértő megnyilvánulásokat fegyverrel megtorolni tilos, és nincs is olyan speciális szerv, amelyhez fordulni lehetne ilyen esetekben. A bíróságoknál ugyan lehet panaszt tenni, ám azok csak pénzbírságot szabhatnak ki, pedig a korábbi századok gyakorlata a fegyveres elintézési módot tartotta egyedül üdvözítőnek. Így hát egyénileg ragadtak fegyvert, akik úgy érezték, hogy csak ezen az úton tudják megvédeni becsületüket. Ez az individualizációs folyamat a 16. századtól vette kezdetét nyugaton. Nálunk a török jelenléte miatt némileg később, a 17. század végétől figyelhető meg mindez.

A reneszánsz Itália ifjú nemesei voltak azok, akik között először terjedt el a becsületbeli ügyek párbajjal való lezárása. Ezen nem is csodálkozhatunk különösebben, ha figyelembe vesszük, hogy szintén innen származik az itáliai gondolkozóknak oly kedves *virtù* fogalom is. Machiavellinél ez még a jó uralkodó tulajdonságaként jelenik meg, egyfajta férfias bátorságot jelent, ugyanakkor a politikai

körülményekhez való ügyes alkalmazkodás képességét is. A köztudatban azonban, érthető módon, az első jelentése terjedt el igazán.

Szintén itáliaiak voltak a párbaj első teoretikusai is. Korának híres jogásza Andrea Alciato (1492–1550) volt az, aki több munkájában is leírta azon szabályokat, hogy miként kell viselkednie egy úriembernek, ha párbajba keveredik.

A legelterjedtebb, e témával kapcsolatos könyv, Girolamo Muzio (1496–1576) *Il duello* című értekezése volt, amely 1550-ben jelent meg Velencében.{46}

Itália után Európa nyugati felében, de főleg Franciaországban ütötte fel a fejét a párbajláz. A francia nemesség önritkítását a királyok szigorú rendeletekkel próbálták korlátozni. Elsőként II. Henrik tiltotta be a párviadalokat 1547-ben. A tilalmat 1560-ban IX. Károly is megismételte. Sőt, a tridenti zsinat egyházi átokkal sújtotta a párbajozókat. Mindennek azonban kevés eredménye volt, IV. Henrik 1599-ben felségsértőnek nyilvánította, aki párbajt vívott. Egyes adatok szerint ebben a korszakban, tíz év alatt mintegy hatezer nemes esett el párbajban. Talán mivel a tiltás reménytelenségét belátta, IV. Henrik úgy rendelkezett, hogy abban az esetben megengedi a fegyveres elégtételt, ha Franciaország marsalljai megállapítják a becsület sérelmét.{47}

Richelieu bíboros szintén a párbaj ellen hozott intézkedéseket. Személyes ellenszenvén túl (a bátyja is párviadalban esett el) az is erre késztette, hogy a kialakuló abszolút állam nem tűrhette alattvalóinak önkényes törvénykezését. Ráadásul a legértékesebb alattvalókról, katonatisztekről és nemesekről volt szó.{48}

Ugyanez okból XIV. Lajos drákói rendeletekkel igyekszik elejét venni a párviadaloknak. A résztvevőket megfosztották nemességüktől, ha halálos végű az összecsapás, a túlélőt mint gyilkost vonják kínpadra, birtokait elkobozzák. Még a segédek is súlyos büntetésre számíthattak, és az elhunyttól is megtagadták az egyházi szertartást. Ám ez a szigor csak ideig-óráig korlátozhatta a párbajokat, melyek a Napkirály halála után újra megsokasodtak.{49} Hasonló volt a helyzet a többi európai államban is: Angliában először 1614-ben tiltotta be az uralkodó a párbajozást, majd később sorra ismételték ezeket a rendeleteket.{50} Poroszországban Frigyes Vilmos, majd Nagy Frigyes hozott törvényeket a párviadal ellen. Az orosz Nagy Péter cár pedig akasztófára ítélte a párbajozókat.{51}

Összességében elmondható, hogy a megerősödő államhatalom sehol sem nézte jó szemmel, ha a polgárai önkényesen veszik kezükbe az igazságszolgáltatást, még ha csak az egyéneket érintő becsületügyekről volt is szó. Annál is inkább, mert a párbaj mindenütt kizárólag a nemesség kiváltsága volt. Így aztán az államot szolgáló réteg képviselői, tisztviselők, katonatisztek vesztek oda. Az ismételt tiltások azonban eredménytelennek bizonyultak, a középkor lovagi öröksége erősebbnek bizonyult az abszolút állam szigoránál.

Kivételt ez alól csak a nagy, egész társadalmat megmozgató történelmi események kora jelentett. Ilyen volt a nagy francia forradalom időszaka, amikor nemcsak Franciaországban, de Európa-szerte csökkent a párviadalok száma. Ebben annak is szerepe volt, hogy a megelőző évtizedekben a felvilágosodás gondolkodói elítélték a párbajozást.{52}

A 19. század elején azonban ismét emelkedő tendencia figyelhető meg, bár a párbajok száma Nyugat-Európában már nem érte el a 18. század elejének a szintjét. Az emelkedésben közrejátszott a romantika középkor- és lovagkultusza is.{53}

A 19–20. század fordulójára Európa „párbajtérképe" jelentős eltéréseket mutat. Angliában, Skandináviában és a Benelux államokban erőteljesen csökken a számuk. A latin országokban továbbra is jelen van, főleg a katonatiszti réteg és a nemesség párbajozik. Németországban szintén a tisztek és a diákság mérkőzik meg. Bár a német diákszövetségek, a *Burschenschaft*ok rituális párbajait, a *mensur*okat, inkább egyfajta sportként kell felfogni.

A kelet-európai államokban és Oroszországban szintén magas volt a párviadalok száma.{54} Magyarországon, a jelzett időszakban, a párbajok száma egyértelműen emelkedett. A következőkben ennek a jelenségnek az okaira szeretnék kitérni.

A párbaj előzményei Magyarországon

Már a török–magyar párviadalok korában találhatunk példákat az individualizált párbajokra. Előfordult ugyanis, hogy valamiféle összeszólalkozás okán, magyar vitézek kaptak fegyverre egymás ellen. Ezek az összekoccanások azonban a legtöbbször nélkülözték azokat a formai elemeket, amelyeket egy-egy jól előkészített bajviadalnál megfigyelhettünk. Jobban hasonlítottak az egyszerű verekedésekhez, melyekre az volt a jellemző, hogy a vita hevében az egyik fél, elvesztvén türelmét, fegyvert ragadott, és ott, a helyszínen megvívtak egymással. Ám voltak olyan összecsapások is, melyeket szintén olyan alaposan készítettek elő, és olyan szertartásosan hajtottak végre, mint a török–magyar bajvívásokat. Ezeket akár párbajoknak is nevezhetjük, hiszen minden fontos elem adott volt: a felek úgy érezték, hogy a becsületüket érinti a konfliktus, amit csak fegyveres úton lehet elintézni. De nem azonnal, hanem később, rendezett körülmények között és közreműködők bevonásával, akik a szabályok betartásáért felelnek.

Ilyen volt Thury György és Gyulaffy László párbaja, akik 1563-ban, Pozsonyban, Miksa főherceg koronázásán csaptak össze. Mindketten híres vitézek voltak, akik számos török bajvívásban vettek részt győztesen. A sértés mibenlétét és pontos okát nem tudjuk, de elég súlyos lehetett, hiszen királyi engedélyt kaptak a viadalra, amely Thury súlyos sebesülésével végződött.{55}

Ez az eset azonban kivételnek számított, a királyi udvar a leghatározottabban a párbajok ellen foglalt állást, hiszen – mint a fenti példából is láthattuk – az oly értékes, vitéz katonák elvesztése vagy megsebesülése nagy veszteség volt az állam számára. Az ilyen típusú párbajok azonban elég ritkák voltak egészen a 17. század végéig, ugyanis még a török–magyar viadalok voltak napirenden. Amennyiben mégis magyarok verekedtek meg, azok többnyire inkább a már említett, hirtelen felindulásból elkövetett összecsapások közé tartoztak. Résztvevőik az ítélkezésben sem kaptak külön elbánást.

5. A Thury György haláláról írott könyv első oldala

AZ VITEZ TVRI GIŐRGI HALALAROL, AZ NOtaia: Laknak vala Regente.

ZERTelen veßedelèm reank ßalla,
Mert el eſsek tűlűnk az főld oltalma,
Vitez Turi Giőrginek hoġ lőn halala,
Kit mind az egez kőſseg meg ſirata.

Ennek oka len Kiraly ű főlſege, V̊ tule az nagy fizetetlenſege, Az vitezőknek meg nem fizeteſe, Kiert raitunk hatalmas ellenſege.

Vrak ez maradek főldőn kik laktok, Magatokban ezt iol meg gondolnatok, Feldetőket hoġ ti oltalmaßnatok, Poganoknak rontani ne hadnatok.

Tőrőkőknek diheſſeget lattiatok, Szegeni nepet rabolni iol halliatok, Viteßőknek fizetni nem akartok, Kikbel az főld nepet oltalmaznatok.

Im kőrniűlunk ßellel mind az veġegben, Peczben lakban koppanbã az Szigetben, Berßőnczeben ſegeſdben az tőbbiben, Mind ieles Tőrőkők laknak ezőkben.

Ezők mindenkoron ßęp ßőrrel vannak, Mert fizeteſők nekik meg adatnak, Az Tőrők Czaßarnak hiuen ßolgalnak, Es az houa mőnnek vigan niargalnak.

Keues erő nem eleg enni ellen, Sőt az keues nepis mind fizetetlen, Azert leznek giakorta ßerenczietlen,

Amint a század második harmadában növekedni kezdett a párbajok száma, a királyi tiltó rendelkezések is megszaporodtak. A király 1664-ben szigorú rendeletben tiltotta meg a párbajokat. Nem sokkal később I. Lipót, az általa 1669-ban kiadott hadicikkelyek között, megismételte a tilalmat.{56} Apafi Mihály erdélyi fejedelem szintén tiltó rendelkezéseket fogalmaz meg az 1682-ben kiadott hadiszabályzatában. Ugyanebben a korszakban kezdtek Magyarországon elterjedni a pisztolypárbajok.{57}

6. Kuruc–labanc lovas párbaj, G. Ph. Rugendas festménye

Ugyancsak szigorúan rendelkezik II. Rákóczi Ferenc is a párbajjal kapcsolatban. Általános Hadi Szabályzatában a következőket olvashatjuk: „*Az egymást kihívásról s bajvívásról.* A duellum avagy két embernek egymás közt viadalra való hívása, országunk törvénye szerint tilalomban lévén, senki egymást ki ne hívja, hanem ellenségen mutassák meg maguk vitézségét, hogy abból tessék meg: ki s melyik jobb közülük és a dicsekedjen, a ki több vitézséget tészen, máskínt meg nem engedtetik senkinek. Egymás ellen pedig kimenvén: mind a két fél érdeme szerint való büntetését fogja venni, vagy ki életben marad is, – meghal." Ugyanilyen értelemben szól a belső testőrség, a Nemesi Társaság alapszabályzata is. A hatodik pont kimondja, hogy akik egymást kihívják, azokat börtönbe vetik, egészen addig, amíg ki nem békülnek egymással. Ha pedig megtörténik a párbaj, és az egyik az életét veszti, úgy a győztes félnek a fejét veszik, és mindkettejüket az akasztófa alatt temetik el. Az alapszabályzat megpróbálta elejét venni a becsületsértéseknek is:

„A mi pedig illeti azon gyalázatos becstelenítést, midőn ki mást *huncfutnak* mond – ahonnan szokott a leginkább a duellálás meglenni, – az iránt azt observálják a Nemes Társaságbeliek, hogy ha mikor egymás közt történik: senki a másikra büntetés alatt fegyverét ki ne vonja, hanem a megsértődött fél tegye le panaszát a jelenlevő főbb tisztnél és auditornál, a melyre nézve is tétessék az excedens árestomban."[58]

A párbaj ellen kiadott törvények közül ez volt az első, amely utalást tett az okokra is, és megpróbált intézkedéseket tenni a megelőzésre.

Érdemes még megjegyezni, hogy a tilalmak mindaddig a különböző hadiszabályzatok keretében jelentek meg. Ebből tehát arra következtethetünk, hogy a párbajok főként a katonák körében zajlottak. A magyar nemesség fegyverforgató részét nyugodtan a katonák közé sorolhatjuk, hiszen az állandó hadsereg csak ebben a korszakban kezd kialakulni, és a nemesség hadba szállása még elfogadott gyakorlat.

Mária Terézia 1752-ben kiadott rendelete az első, amely általánosabb értelemben tiltja a párbajt, szintén halálbüntetéssel sújtva a benne részt vevőket. Ám ennek a hatása sem mutatkozott meg. Részben azért, mert bár a rendeletet a törvényhatóságoknak szétküldték, azok egyszerűen nem vettek róla tudomást.[59] Részben pedig azért, mert az uralkodó maga tett kivételt egy-egy arisztokratával vagy katonatiszttel –

kegyelmet adott nekik. Ez az uralkodó kettős szerepéből is adódott. Hiszen mint abszolút uralkodó nem nézhette jó szemmel, ha az alattvalók bármilyen ügyben maguk veszik kézbe a törvénykezést. Másrészt azonban országának első arisztokratája is volt, aki előszeretettel részesítette kiváltságokban udvarának tagjait.

E kettősség a Habsburgok uralkodása alatt végig megmaradt, egészen Ferenc Józsefig, aki maga is számos esetben kegyelmezett meg magas rangú politikusoknak és arisztokratáknak – katonatiszteknek pedig szinte mindig.

A 18. század végére hazánkban a vívásnak már kialakult egy bizonyos kultúrája. A külföldet járt diákok, kinti tanulmányaik alatt, vívóiskolákban sajátították el a legújabb fogásokat. Külföldi szakmunkák is bekerültek az országba. Ez azonban inkább a párbajoknak kedvezett, mint egyfajta, mai értelemben vett vívósport kialakulásának. Ezért kárhoztatja a vívást Mátyus István hatkötetes *Ó- és Új Diaetica* című munkájában – az általa kardoskodásnak nevezett vívás, véleménye szerint, csak arra jó, hogy a fiatalságot a párbajokra bátorítsa.{60} Igaz volt mindez a 19. század elejére, amikor kialakultak az első hazai vívóiskolák, megteremtve egy későbbi versenysport alapjait. Ám az első évtizedekben ezek az intézmények inkább a párbajok ügyét szolgálták, mint a sportét. Noha a vívókultúra hazai kialakulásának igen nagy szerepe volt abban, hogy a párbajok sokat finomodtak, és a fair play elemei erősebben jelentek meg a szabályok között.

A vívás az 1820-as években kezdett terjedni hazánkban, külföldi vívómesterek telepedtek meg nálunk és valóságos dinasztiákat alapítottak a vívás és a sport terén. Így például Chappon Lajos vagy Clair Ignác, illetve Erdélyben Biasini Kajetán. A Pesti Nemzeti Vívoda 1824-ben jött létre, mesterei közt találhatjuk a kor híres vívóját, Chappon Lajost, aki 1839-ben vívókönyvet is kiadott, amely igen népszerű lett.{61}

7. Chappon Lajos portréja könyvének címlapján, 1839

Cheppon Lajos

BUDA-PESTI, NEMZET ŐRSEREG

vívó mestere, és fő-hadnagy.

A vívoda szabályai között a következőket találhatjuk:

„3. Ha valaki kard, vagy más fegyverekkel jönne a terembe, köteles a vívás előtt fegyverét letenni. ... 7. Minden illetlen beszéd, káromlás, pajkosság tilos. ... 15. Az egymás bosszantás, vagy az ejtett hibáért kinevetés tiltatik. ... 17. Minden vívó hideg vérrel legyen, sőt azon esetben se gerjedjen haragra, ha ellenfelétől felyül múlatik. ... 20. Ha valamelyik vívó fél ellenfelét valamely mód megsérti, a sértő tüstént engedelmet kérni tartozik."{62}

A következő években hasonló vívóiskolák jöttek létre, hasonló szabályokkal. Ezeket a szabályokat pedig a mesterek tartatták be tekintélyükkel, melyet elsősorban személyes példamutatásukkal szereztek meg. Több volt ez, mint egy hagyományos tanár-tanítvány kapcsolat és technikai jellegű oktatás. A mesterek egyfajta beállítódást és életviteli mintát közvetítettek a növendékeknek. Ez a hatás pedig olyan erős volt, hogy még évtizedek múlva is számontartották, hogy ki melyik mester növendéke volt, hogy például a Chappon- vagy a Keresztessy-iskola szerint vív-e. Mint a szabályzat pontjaiból is látható, a fegyelmezett, sportszerű, lovagias viselkedést várták el.

8. Illusztráció Chappon Lajos vívótankönyvéből, 1839

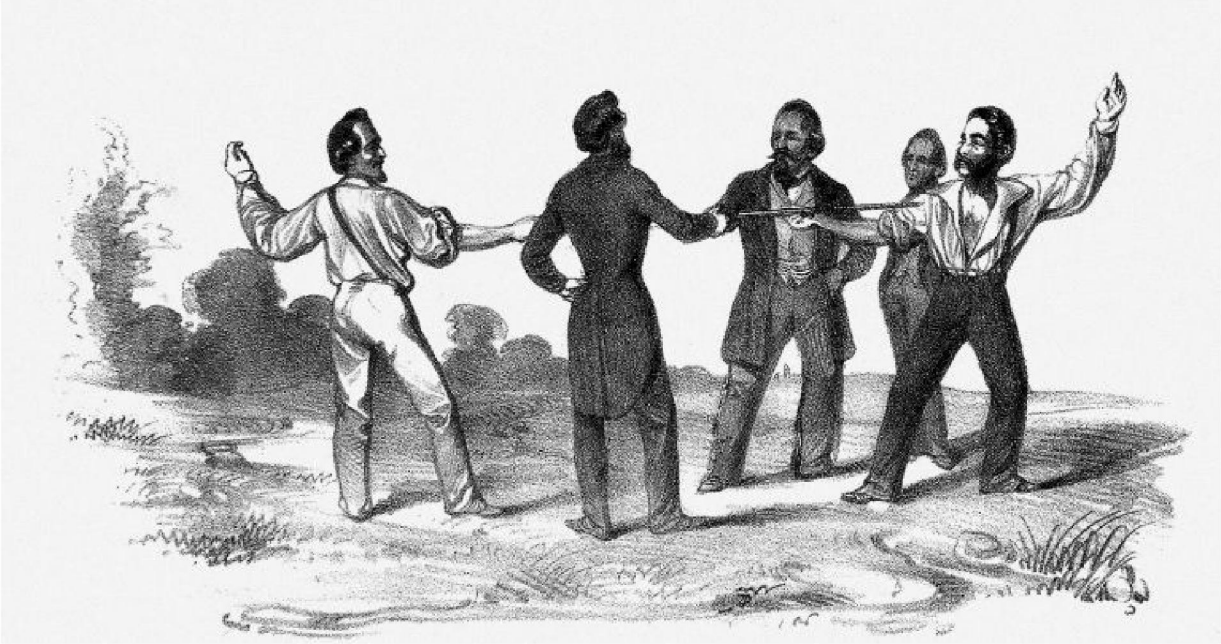

Kezdett tehát kialakulni egy újfajta viselkedés- és testkultúra. Korábban a kardforgató réteg, a nemesség otthon tanult vívni. Apáról fiúra szállt ez a tudomány, a nemesi kúriák udvarain sokszor lóhátról „kardoskodtak" az ifjak, az idősebbek útmutatásai szerint.

Más tanár nemigen akadt, legfeljebb ha néha arra vetődött egy – leszerelt katonából önmagát vándor vívómesterré kinevező – külföldi, aki szerény díjazás ellenében bemutatott néhány új fogást.

Még fontosabb változás volt, hogy ezekbe az új intézetekbe már nem csak a nemesi ifjúság járhatott el. A Nemzeti Vívoda alapítói rendelkeztek arról, hogy szegény sorsú fiatalok is járhassanak oda, a tandíjuk kifizetésére pedig külön alapot hoztak létre.

Ezek az intézetek népszerűek voltak a diákság körében is, márpedig közöttük is előfordultak szép számmal nem nemesi származásúak.{63} A reformkor felülről kezdeményező jogkiegyenlítési törekvéseinek igencsak megfelelt a polgári származású, kellően művelt, fiatal értelmiségi figurája, aki birtokában van mindazon tulajdonságoknak, melyeket egy ifjú nemestől is elvárnak.

A fiatalság számára új ideál jelent meg: az edzett, sportokban járatos, becsületére kényes úr, aki azonban, ha sértés éri, nem kap azonnal a kardja után, hanem a kellő formalitásokat betartva kér elégtételt.

A példaképek közül is kiemelkedik Széchenyi és Wesselényi alakja. Ők mindenben megfeleltek ennek az új ideálképnek. Közéleti tevékenységük mellett sportteljesítményeikről is nevezetesek voltak. Ám számunkra fontosabb, hogy számos párbajt vívtak. A közvélekedés Wesselényit a zabolátlan őserő megtestesítőjének, indulatos embernek tartja, akiről feltételezhető, hogy a legcsekélyebb okokért is bárkit párbajra hív. Széchenyit pedig megfontoltabbnak, a kis lépések politikája hívének. A párbaj területén azonban ő sem volt óvatos. Mint Zichy Antal írja róla:

„Előszeretetét a párbaj lovagias szokása iránt minden bölcselete s emberszeretete alig bírta mérsékelni. Bosszantá, ha ismerősei körében bármely összekoccanás ily elégtétel nélkül egyenlítetett ki. P. o. 1833-ban Füzessy és Tisza között stb. Amellett maga szintannyiszor kibékült rövid úton, mint amennyiszer megverekedett. P. o. Marcibányival, Zichy Edmunddal, utóbbi időben Teleki Lászlóval stb. Legsajátosabb, hogy mihelyst valaki véleményével ellenkezett, főleg ha terveiről kicsinylőleg

nyilatkozott, azonnal párbajra gondolt."[64] Akárhogyan is viszonyultak azonban a párviadalhoz, abban közösek voltak, hogy párbajügyeiket mindig a kellő szabályok betartásával intézték el. Mindketten képzett vívók voltak, külföldi útjaik alkalmával gyakran kerestek fel különböző vívóiskolákat, hogy ismereteiket gyarapítsák.

Wesselényi fiatal korában szintén az atyjától tanulta a kardforgatást a zsibói kastélyban, majd külföldi útjain döbbent rá, hogy technikája milyen elmaradott. Ettől kezdve módszeresen képezte magát, nagy testereje és a tanultak aztán az ország egyik első vívójává tették.[65] Virtuskodástól sem mentes sportteljesítményei és közszereplése hamarosan az ifjúság példaképévé avatták. Ezt a szerepet csak még jobban megerősítette egy-egy párbaja. Valósággal a nemzeti legendárium része lett az a párbaj, melyben Wurmbrandt Ottó császári katonatiszttel, a hadsereg egyik legkiválóbb vívójával csapott össze. A közvélemény tudni vélte, hogy maga Metternich buzdította a kihívásra Wurmbrandtot, hogy így hallgattassa el a magyar főurat.

A kiegyenlített küzdelemben a felek sokáig nem bírtak egymással, majd Wesselényi egy vágást kapott a nyakára. Miután bekötözték, ragaszkodott a párbaj folytatásához, és nemsokára egy hatalmas csapást mért ellenfelére, tőből levágva négy ujját.

(Csupán az érdekesség kedvéért: Wurmbrandtnak volt egy fia, aki szintén katonatiszt lett, és 1862-ben párbajt vívott Szeniczey Ödön földbirtokossal, amelyben kísértetiesen hasonló módon sérült meg: elvesztette három ujját.)[66]

Nem csoda, ha Wesselényi számos követőre talált. Erdélyi főurakból már a húszas években egy kis kör jött létre körülötte. E kör tagjai hasonlóan gondolkodtak a testedzésről és a becsületről. Deák Farkas írta róluk: „A testnek edzései, hideg és meleg egyaránt könnyen tűrése, fáradhatatlanság a vadászatban, gyaloglásban, úszásban s mindenek előtt a bajvívásban és a lovaglás mesterségében, a hihetetlenségig fejlesztett ügyesség voltak azon eszközök, melyek által e férfiak a puhításnak és a szalon-élet elkényeztetésének ellen állottak."[67] Jellegzetes tagja volt ennek a csoportnak Kendeffy Ádám (1795–1834), aki Wesselényinek rokona, gyerekkori játszópajtása volt. Az ő jelleméről ezt írta sógora, Gyulay Lajos:

„Becsület oldalán érzékeny a túlságig, s ha ez hiba, ez volt egyetlen hibája. Kendeffy nemcsak egy udvariatlan szót, vagy célzást, de még egy

kétes tekintetet sem szokott zsebre rakni. De aztán az első békülékeny szó kiengesztelte. Néhány párviadala volt, egyikében ezeknek, Gr. Bethlen Lajos ellen, én valék segéde, a dolog mindkét részről hibátlan udvariassággal ment véghez, de ha már visszagondolok sógoromra, ki először lőtt és nem talált, minő nyugodtan és mosollyal ajkain állt szemközt az igen jó lövő Bethlen Lajossal, le szeretném őt festeni, *gyönyörű volt.*"[68]

Megszületőben van tehát a századforduló társadalmát meghatározó új kategória, az úriember fogalma. Tulajdonságai közt szerepel az edzettség, a férfias kitartás, a becsület fokozott védelme, az udvariassági formák betartása és a sportszerűség.

Amennyiben úgy érzi, hogy becsületébe gázoltak, azt nem hagyja megtorlatlanul, de már nem azonnal a helyszínen vesz elégtételt, hanem a megfelelő formalitások betartásával.

A párharc külsőségeit is betartja: a szabályokat tiszteli, ellenfelével is udvarias, és a fair play szellemében küzd. Sőt, ha úgy alakul a helyzet, akkor halálmegvető bátorságot tanúsít, és mindezt úri könnyedséggel teszi. A határozott férfiasság mellett cselekedeteit az elegancia jellemzi. Ez az ideális eszménykép, amely követendő példaként áll a következő évtizedek ifjúsága előtt. Minden nemes ifjú ilyen szeretne lenni. De nemcsak ők, a nem nemesi származásúak közül is egyre többen veszik át ezt az értékrendet.

Ezt erősíti a reformkor jogkiterjesztő törekvése, mint például a Nemzeti Vívoda alapítványa, amely szegény polgári ifjakat kíván bevezetni a vívás világába, közvetetten tehát az úriemberek világába. Hasonlóképp nyilatkozott Széchenyi a Nemzeti Kaszinó alapításakor elmondott beszédében. Az volt a szándéka, hogy az arisztokráciát összehozza a hazai értelmiséggel – függetlenül annak származásától.[69]

De minden felsőbb akarat nélkül is törekedtek ebbe a közegbe a felemelkedni vágyó, tehetséges polgári elemek – hiszen ez a minta önmagában is igen vonzó volt. Ki ne szeretett volna ilyen ékes tulajdonságokkal bíró úriember lenni? Másrészt, hazánkban évszázadok óta a felemelkedés végcélja a nemesség elnyerése volt. A felülről nyitás összetalálkozott tehát egyfajta régóta meglévő felfelé törekvéssel. Ekkoriban merült föl először az a lehetőség, hogy a nemesítés jogi aktusa nélkül nyerhessenek bebocsáttatást ebbe a világba az arra érdemesek, ha megvan a kellő műveltségük, és bírják a fenti tulajdonságokat. Ez már

csak azért is könnyebb volt – a meglévő felsőbb szándékon kívül –, mert a hagyományos nemesi értékekhez ekkoriban társultak újak, tehát az uralkodó osztálynak is egyfajta tanulási folyamaton kellett átesnie. Ilyen új momentum volt a sport, a sportszerűség és az ezzel együtt járó fegyelem megjelenése. Már nem volt ildomos kardot rántani és azon nyomban összeaprítani az arcátlan sértegetőt, hanem szabályszerűen ki kellett hívni, feltéve ha úriember volt az illető.

Mindezek ellenére ez a korszak, a 19. század első fele, még csak egyfajta előkészítése volt a párbajok igazi virágkorának, a 19–20. század fordulójának. Ekkoriban ugyanis a párbajozók között még csak elvétve találhatunk nem nemesi származásút, legfeljebb a katonatisztek között. A párbaj még egyértelműen az arisztokrácia és a nemesség kiváltsága. Ennek megfelelően a gyakorisága is csekély volt.

9. A Borsszem Jankó *karikatúrája a párbajról, 1879*

Vivja két ujságíró, aki hirdeti lapjaiban a duellumok ép oly erkölcstelen, mint nevetséges voltát.

Ezek után természetes, hogy szembe állanak majd a legmagasabb executiv: tisztviselői: a királyi főügyész s a rendőr-főnök.

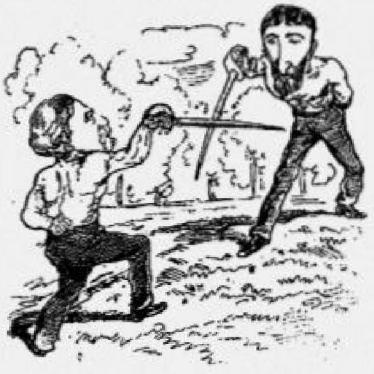

Vivja egy képviselő, aki meghozni segített a párbaj elleni törvényt, a miniszterrel, aki őre a törvénynek.

El is fogatnák őket mindjárt, de nem találni drabantot, mert azok is duellálnak.

A párbajok természetesen kiváltották a megfelelő ellenreakciókat is. A korábbi évszázadokban csupán az uralkodók rendeletei és az egyházi kiátkozások szóltak ellene. Az új szokások kialakulásával azonban a társadalom más rétegei is kifejthették ellenérzéseiket.

A *Hasznos Mulatságok* című lap, 1828-ban, a *Bajvívás dühe* címmel közöl cikket. Ugyanez az újság *Tréfahírek és paródiák* című sorozatának 23. darabja gúnyolódik a párviadalokon. Megírják, hogy a virginiai törvények szerint őrültnek kell tekinteni a párbajozókat, és különböző vicces históriákat idéznek fel a párbajok kapcsán.{70}

A *Nemzeti Társalkodó* 1837-es évfolyamában, Kemény Zsigmond *Két levél a bajviadalról* címmel írt cikket a párbajok ellen. Érvelése – miszerint a fegyverforgatás tudományának nincs sok köze az igazsághoz és a becsülethez – a későbbi párbajellenes szerzők visszatérő fordulata lesz:

„Bizonyított-é, ki kardra vagy pisztolyra ment egyebet bé, mint legfeljebb, hogy bátor, ért a fegyverekhez, szerencse fia, holott százból kilencvenkilencszer egyéb volt a kérdéses tárgy."{71} A párbajt ellenzők szélmalomharcának ez csak a kezdete volt, később is számtalan fórumon adták elő nézeteiket – mindhiába.

A párbaj hívei kevesebb gondot fordítottak arra, hogy írásban érveljenek mellette, egyszerűen csak művelték. Hamarosan azonban mégis szükségessé vált, hogy legalább a szabályokat írásban rögzítsék. Erre először Franciaországban került sor, Comte de Chateauvillard *Essai sur le duel* című értekezése 1836-ban jelent meg Párizsban. Ennek a műnek volt egy a szabályokat ismertető része, amelyet 1839-ben németre, majd a következő évben angolra fordítottak le. A könyv Európa előkelő köreiben igen népszerű lett. Madridtól Moszkváig megtalálható volt minden, magára valamit is adó gentleman könyvtárában. A megjelenése annál is inkább sürgető volt, mert ebben az időszakban rendezte a párizsi törvényhozás a párbajok kérdését. Mivel – hasonlóan a későbbi magyar törvényhez – a francia is csak azt a párbajt rendelte szigorúbban büntetni, melyet a szabályok felrúgásával vívtak meg, szükségessé vált, hogy írásba foglalják ezen szabályokat.{72}

Az írásbeli szabályozás kérdése azért is fontos volt, mert ennek hiányában könnyen fordulhattak elő súlyos balesetek. Ha például a segédek eltérően értelmeztek egy helyzetet, és nem avatkoztak közbe, annak rossz vége lehetett. A segédeknek ugyanis kötelező volt

közbelépni ha bármi, szabályoktól eltérőt tapasztaltak. Mivel azonban e szabályok nem voltak rögzítve, így a segédek sokszor improvizációra hagyatkoztak. Ennek kivédésére igyekeztek segédnek megkérni olyan, megfelelő társadalmi pozícióban lévő, tekintélyes embereket, akiknek párbajban szerzett tapasztalatuk is van, ismerik az ilyenkor szokásos eljárásokat. Ha azonban nem akadt az ismeretségi körben ilyen ember, akkor megnőtt a párbaj kockázati szintje. A kodifikációval megnövekedhetett azoknak a száma, akik tudták, hogy mi a teendő egy-egy vitatott helyzetben.

Nem sokáig kellett várni az első magyar nyelvű párbajkódexre sem. A neves vívómester Chappon Lajos, akiről már szó volt, adta ki 1848-ban. Teljes címe: *A párbaj szabályai, melyet a gyakorlatból merítve összeszedett Chappon Lajos a Budapesti nemzetőr seregnél vítanár és főhadnagy.*{73} A magyar és német nyelvű könyvecske azonban inkább a Chateauvillard-féle kódex fordítása volt, mint saját tapasztalatból összeállított munka. Erre utal is Chappon az utolsó fejezetben, amikor azt írja: „Szerző e részben hasznos felvilágosításokat sorol elő mellyeket körülményesen fejteget. Én belőlök a következő kivonatban a legfontosabbak közlésével foglalkozom."{74}

Akárcsak Chateauvillard, Chappon is fontosnak tartotta, hogy neves személyiségek ajánlását kérje munkájához. Így került a könyv végére az alábbi szöveg:

„Alólírtak tökéletesen meggyőződve, hogy a szerző célja korántsem a párbajok szaporítása, hanem azok számbani csökkentése, szabályozása és veszélyes elemeinek kiirtása lévén, e munkában előadott szabályokban tökéletesen megegyeznek: B. Orczy Béla, Gr. Károlyi György, Karácsonyi Guido, B. Eötvös Dénes, Herceg Woroniecki, Idősb. Forgách Antal, B. Laffert Antal, Balassa Antal."{75}

Az illusztris aláírók által megtámogatott mű deklarált célja tehát az volt, hogy elejét vegye az olyan párbajoknak, amelyek nem tartoztak az addig elfogadott szokásrendbe, mint például a lóhátról vívott párharc. Csupán három fegyvernemet engedett meg: a vítőrt, a kardot és a pisztolyt. Chappon szerint így a párviadalok civilizáltabbak lesznek, és a számuk is csökkenni fog. Azonban teljesen kiirtani őket lehetetlen, mert az állam törvényei nem védik eléggé a polgárokat, és a társadalmi felfogás is megvetéssel sújtja, aki visszautasít egy párbajt.

Előszavában így ír: „A párbajok mindenütt státus törvények által tiltvák, és valóban csodálatos dolog, hogy ama bölcs és atyai törvények, mellyek az álladalom békés polgárait a negédes cívódók önkénye ellen oltalmazzák, még általános visszhangra nem találtak a nemzet kebelében, s kik azokat áthágni elég vakmerők, közmegvetéssel nem sújtatnak.

A törvény oltalma alá veszi ugyan azt, ki a párbajt visszautasítja, s becsületét fel is tartja, de polgártársai más véleményen vannak felőle, – s a ki valaha ily helyzetben volt, vagy arról hallott, kénytelen megvallani, hogy az ki a párbajt vissza utasítá, minden vélemény dacára rossz véleményt költött személye iránt, s gyakran alávaló elméncek gúny tárgya lőn, kik őt büntetlenül bánthatni hiszik.

Részemről én a párbajt soha nem tiltanám státusilag, hanem, miként érdemli, nevetségessé tenném, mert nincs bizonyosabb annál, hogy a párbajok legnagyobb része nem egyéb hetyke vitézkedésnél, mellyel a heveskedő fiatal vér némelly árnyék oldalait takarni sze reti."{76}

Eddig akár egy párbajellenes mű is lehetne, Chappon bevezetője felsorolja valamennyi érvet, melyet a párbaj ellenzői szoktak: A társadalom nem veti ki magából a kötözködőket, inkább azokat éri megvetés, akik visszautasítanak egy párbajt. A nevetségessé tétel is szerepel a párbaj elleni harc eszközeként, amint ezt a *Hasznos Mulatságok* esetében már láthattuk.

A folytatásban azokat az indokokat sorolja fel, amelyek mégis arra késztették, hogy közreadja művét:

„Vannak olyan sérelmek, mellyeket a törvény büntetlenül hagy, és csak illy esetekben érezheti magát talán egy becsületes ember feljogosítva a párbajra, noha sokkal több bátorság jele, ha valaki inkább gyávának akar tekintetni a tömegtől, mintha karddal vagy pisztollyal másnak és saját életét kockáztatja. De a szélsőségek érintkeznek és a legnagyobb bátorságot a legnagyobb gyávaságnak, keresztelheti a rosszakarat.

És ez utóbbi tekintet bírt engem a francia és angol nemzetnél divatozó párbaj szabályok közre bocsátására, csak annyit említvén meg egyelőre, hogy a választott tanuk és segédek, gyakran akaratjuk ellen is nagy bajba keverhetik védenceiket, ha e szabályokat szem előtt nem tartják, vagy nem tudják.

Minthogy ezen sok oldalú tapasztaláson alapuló nézeteket csak a végből bocsátom közre, hogy utasításul és felvilágosításul szolgáljanak, remélem, hogy csupán és egyedül akkint fognak tekinteni és fogadtatni, és ha polgártársaim elismerik, hogy használni akartam, eléggé jutalmazva leszek.

Boldognak érzem magam, ha kitűzött célomat elérem, s ha tiszta, és világos útmutatásaim által oda működhetem, hogy a képzelt megbántásokért felmerülhető párbajok vérontás nélkül kiegyenlítessenek, azok pedig, mellyekre a becsületérzés és a szükség kényszerít szabályszerűleg, részrehajlás nélkül és emberségesen végre hajtassanak."{77}

A párbajok melletti érvei szintén visszaköszönnek majd a későbbi írásokban, amelyeket a párviadalok hívei adnak közre: A törvény nem védi eléggé a becsületet. Akit megtámadnak ezen a téren, csak magára számíthat, önmagának kell elégtételt vennie, mert a törvények nem büntetik eléggé a becsületsértőt, és visszatartó erejük sincs. Nagy erkölcsi bátorságra vall, ha valaki, szemben a közvélekedéssel, visszautasít egy párbajt, ám a rosszindulat ezt, épp ellenkezőleg, gyávaságnak tünteti fel. Ilyen esetekben jogos a párbaj, ám elejét veendő felesleges vérontásnak, illetve a szabályok eltérő értelmezéséből fakadó baleseteknek, szükséges a szabályok lefektetése. Mivel e szabályok mindenkire nézve kötelezőek, a felek és a segédek könnyen megállapíthatják, hogy történt-e egyáltalán sértés, és ha történt, akkor milyen fegyvert kíván. Ily módon, a pusztán túlérzékenységből fakadó, vagy félreértésből adódó párbajok elkerülhetőek lesznek.

Az is könnyen megállapítható lesz, ha valaki szórakozásból, kötözködésből provokál párviadalokat. Az ilyeneket aztán könnyűszerrel vissza lehet utasítani, hisz mindenki tudja, hogy miről van szó.

Azokban az esetekben pedig, ahol elkerülhetetlen a párbaj, ott a szabályok betartásával ki lehet kerülni, hogy a meggondolatlan vagy tapasztalatlan segédek súlyos helyzeteket teremtsenek. Például azzal, hogy a sértés fokának nem megfelelően választanak fegyvert.

Az elkövetkezendő évtizedek bebizonyították, hogy Chappon tévedett, semmilyen kódex nem volt képes visszafogni a párbajok számát.

A párbajok kérdése természetesen olyan probléma volt, amely nem csak a sajtót vagy a vívómestereket foglalkoztatta. A politika is felfigyelt a párviadalok körüli rendezetlen jogi helyzetre. Magyarországon elvileg még mindig a Mária Terézia által 1752-ben kiadott rendelet volt hatályos. Mivel ez az országgyűlés megkerülésével született, így tulajdonképpen törvényben nem volt szabályozva, hogy milyen büntetést kapjon a tilalmat megszegő. Csupán maga a tiltás volt evidens, de a vármegyék vagy a bonyolult magyar bírósági hierarchia valamely fokán álló bírák, olyan büntetést szabhattak ki, amilyet csak akartak. Ez alól a hadsereg tagjai természetesen kivételt képeztek.

Ez a helyzet nem csak a párbajokat jellemezte, így az 1839–1840. évi országgyűlés átfogó büntetőjogi reformot kezdeményezett. Az országgyűlés három albizottságba delegált tagokat, hogy dolgozzanak ki javaslatokat. A bűntettekről és büntetésekről szóló ún. anyagi jogi javaslatot kidolgozó albizottság élén Deák Ferenc állt. A kor liberális eszméit tükrözték a javaslatok, például a halálbüntetést és a testi fenyítést eltörölték volna. Itt foglalkoztak a párbajokkal is.{78}

Az előterjesztés büntetési tételeit összehasonlítva az osztrák törvények hasonló tételeivel, kiderül, hogy Deákék humánusabb, a kor európai törvénykezésébe jobban illeszkedő tervezetet dolgoztak ki. A halálos kimenetelű párbajnál akkor alkalmazták volna a legszigorúbb büntetést, amennyiben a felek előre halálig tartó viadalban egyeznek meg. Ez szándékos emberölésnek nyilvánult volna. Ha a párbajban orozva öli meg ellenfelét az egyik fél, akkor orgyilkosként ítélik el. Maradandó sérülés esetén három-négy év, sebesülés esetén két év lett volna a büntetési tétel. Személyi sérülés nélküli párbaj esetén csak magánkereset benyújtása után járt volna el a bíróság. Az eljárásnak az ilyenkor szokásos „közönséges verekedésre” vonatkozó törvények szerint kellett volna lefolynia.{79}

A javaslatokat az 1843–1844. évi országgyűlés alsóháza elfogadta, ám a főrendi tábla tiltakozása és a királyi vétó megakadályozta, hogy érvénybe léphessenek.{80}

A párbajok tovább folytatódtak a szabadságharc alatt is, pedig azt hihetnénk, hogy ilyen méretű történelmi események idején az emberek félreteszik egyéni sérelmeiket. A különböző politikai nézeteltéréseken túl, a szokatlan társadalmi mozgások generáltak újabb párbajokat. Sokan kerültek számukra addig ismeretlen helyzetbe, amely eltért az

addig megszokottól. Erre a legjobb példa az önkéntes hadsereg volt, amelybe előkelő származásúak is jelentkeztek, de az alá- és fölérendeltségi viszonyokat nehezen szokták meg. Degré Alajos visszaemlékezéseiben olvashatunk erről:

„Ily úriféle önkénytes csapatnál közvitéznek lenni igen szép, sok bátor, derék és önérzetes pajtás egymást ellenőrzi, s gyáva vagy jellemtelen tény ez által közülük ki van zárva. Ellenben tisztjöknek lenni valóságos kín, a közvitéz mérlegeli, vajjon a magánéletben melyikök előkelőbb? Sérti a feljebbvaló hang, s a megdorgálást vagy büntetést – a mi végre hadjáratban kikerülhetetlen – éppenséggel nem tűri. Ez visszás helyzetet szül. Így valami Okolicsányi nevű urat, helytelen eljárásáért, porkolábhoz kelle küldenem, a kiállott büntetés után, annak rendje szerint, eljött jelentkezni. A mint vége volt a hivatalos eljárásnak, Okolicsányi leoldta szuronyát, e szókkal:

– És most Okolicsányi áll szemközt Degrével, hogy elégtételt kérjen.

– Jó, küldje el segédeit.

Aztán a százados, mert kötelességét teljesítette, megverekedett a közvitézzel, ki a magáét elhanyagolta."{81}

Hasonló esetet mesél el Clair is Földváry Lajos ezredes kapcsán, aki Baldácsy Antal századossal keveredett hasonló összetűzésbe.

Baldácsy nem mellesleg báró is volt, és egy parancskihirdetéskor kikérte magának, hogy milyen hangnemben beszélnek vele, mondván, hogy egy Baldácsy báróval nem lehet így beszélni. Földváry kijelentette, hogy ő most nem Baldácsy *báróval,* hanem Baldácsy *századossal* beszél. A felháborodott báró erre letette a rangját, és kihívta az ezredest. Másnap kardpárbajt vívtak, melyben Baldácsy súlyos mellsebet kapott. A felek kibékültek a viadal után.{82}

Mindkét eset arra bizonyíték, hogy a hagyományos domináns beidegződés oly erős az uralkodó osztály képviselőiben, hogy még a történelmi helyzet vagy a hadsereg fegyelme sem tudja azt legyőzni. A kihívók nyilvánvalóan tisztában voltak azzal, hogy nem kávéházban vannak, hanem egy harcoló seregnél, és ott milyen fegyelmi viszonyok uralkodnak. Ennek ellenére képtelenek voltak uralkodni a berögzült reakcióikon.

Jellemző azonban Degré és Földváry reakciója is, ők is tisztában voltak vele, hogy az ilyesmi nem megengedhető, még akkor sem, ha a kihívás előtt mindkét ellenfelük lemondott a rangjáról. Ennek ellenére

elfogadták a kihívást, elsősorban azért, mert nemcsak tisztek voltak, de úriemberek is.

Ebben a minőségükben aztán lehetetlen volt a visszautasítás. A szabadságharc hadseregét is jellemzi a két eset, egy professzionális haderőben elképzelhetetlen, hogy egyes alárendeltek, ahogy kedvük tartja, lemondjanak a rangjukról és provokálják a feljebbvalóikat. Ez még a feudális kor maradványa volt, amikor a nemesek saját bandériumaik élén vonultak hadba, és saját csapatuk vezéreként elég nagy szabadságot engedhettek meg maguknak.

A szabadságharc leverése után a párbajok száma megritkult ugyan, de nem tűntek el teljesen. Nagyobb hangsúlyt kaptak a politikai jellegű párviadalok. A közbeszéd gyakran emlegetett fel egy-egy esetet, amikor a magyarokat ért valamilyen inzultust ily módon toroltak meg. A párbaj ezekben az esetekben úgy jelentkezik, mint a nemzet megaláztatásaiért vett elégtétel.

Ezek a legendássá vált történetek több hasonló elemet tartalmaznak, a kiinduló szituáció szinte mindig azonos: osztrák katonatisztek a magyarokat becsmérlő kijelentéseket tesznek, a magyar szabadságharcot gyalázzák. Erre egy magyar ifjú közbelép, és erélyesen rendreutasítja a hőzöngőket, az ügyből természetesen párbaj lesz, amit rendszerint a magyar ifjú nyer meg. Ezek a toposzok fordulnak elő például abban az esetben, melynek a főszereplője pazonyi Elek Gusztáv (1835–1913). Az ő személye volt Krúdy számára a minta, amikor megformálta *Az utolsó szivar az Arabs Szürkénél* című novellájának az ezredesét, akit P.E.G. monogrammal jelölt. Clair Vilmos párbajtörténeti művében is visszatérő szereplő, akiről Clair alig titkolt elfogultsággal írt: „Az ötvenes évek lelkes magyar ifjúságának egyik vezető alakja volt pazonyi Elek Gusztáv szabolcs megyei földbirtokos. Előkelő magyar nemes család sarja, huszár főhadnagy s az országnak akkoriban legjobb pisztolylövője és legelső vívója. Valóságos megtestesülése a sans peur et sans reproche lovagoknak. Nem sértett soha senkit, de nem is tűrt sértést soha, senkitől.”{83}

Az említett eset szinte forgatókönyv szerint zajlik le: Szombathelyen, egy étteremben a mulatozó osztrák tisztek magyarokat gyalázó kijelentéseket tettek. Az ott tartózkodó Elek egy idő után nem tűri tovább a pimaszságot, az asztalukhoz lép és gyávának nevezi őket. Erre a tisztek felszólítják, hogy adjon sértő szavaiért elégtételt, és nevezze meg

magát. Elek ezt megteszi, és kihívja valamennyi tisztet párbajra. Az ilyenkor szokásos eljárás szerint a tisztek sorshúzással választják ki maguk közül, hogy kinek kell megverekednie a kihívóval. Mivel azonban ellenfelüknek félelmetes a híre, úgy döntenek, hogy az ezred vívómesterét állítják ki, aki pedig nem is volt jelen az inzultusnál.

Ám a turpisság eredménytelen: Elek súlyosan összekaszabolja a vívómestert, mire a tisztek másnap ünnepélyesen visszavonják a magyarokra tett bántó megjegyzéseiket.{84}

Látható, hogy a történetben minden adott a legendaképződéshez, elsősorban Elek Gusztáv személye, aki minden nemes tulajdonságnak birtokában van ahhoz, hogy megtorolja a nemzeti büszkeséget ért támadást. Maga is mintegy megtestesítője a magyarság jó tulajdonságainak.

Ezzel szemben az osztrák tisztek gyávák, hiszen a vívómestert állítják ki maguk helyett. Csalók és hazugok is, mert a sorshúzást meghamisítják, amikor azt állítják, hogy a vívómestert húzták ki, hiszen ő nem is lehetett volna a kisorsolandók között.

Ez a motívum, miszerint a sértegető tisztek maguk helyett az ezred vívómesterét állítják ki, több hasonló esetben is visszatér, például Szemző István pár évvel későbbi párbajánál, amit szintén egy kollektív sértésért osztrák tisztekkel kellene vívnia.{85}

Az ilyen típusú párbajok közül kétségtelenül a legérdekesebb Tisza Kálmáné. Itt ugyanis jól megfigyelhető az előbb is említett legendaképződés. A közszájon forgó történet szerint a szituáció hasonló: osztrák tisztek magyarokat sértő megjegyzéseket tesznek, mire Tisza kihívja őket. Clair 1897-ben, a párbajkódexe előszavaként megjelent *A párbaj története* című tanulmányában így ír erről: „A szabadságharc leverése után annál több párbajt vívtak a magyar nemes urak, leginkább a nemzet és a magyarság becsületéért. Tisza Kálmán egy egész tisztikart provokált a magyarok megsértéséért. A tisztek nevében Gyürky Ábrahám gróf hadnagynak kellett vele megverekednie, aki jelen sem volt a kihívásnál. Tisza megsebesült."{86} Jókai így emlékszik meg az esetről az *Ahol a pénz nem isten* című könyvében:

„A harmadik eset volt az ötvenes években, az önkényuralom korszakában. Három magyar előkelő ifjú jelent meg az előkelő társaságban, akiknek bátor szívük volt a nemzetet eltipró tekintélyekkel szembeszállani, s az ország jogait nyílt szóval hirdetni. Az abszolutizmus

vezérei azt gondolták ki ellenük, hogy a hadsereg tisztei közül sorshúzás útján hármat kiválasztottak, s azokkal párbajra hívatták ki a magyar fiatal urakat. Ezeknek a neveit feljegyezte a krónika. Az egyik volt Tisza Kálmán, a másik gróf Szapáry Gyula, a harmadik gróf Keglevich Béla. A két utóbbi megsebesítette a maga ellenfelét, Tisza Kálmán maga kapott sebet az arcán, s annak a helyét viselte holta napjáig."{87}

Mindezekkel szemben az 1930-ban megjelent párbajtörténeti munkájában Clair már egy másik verziót ad elő, aminek kevés köze van az előzőekhez. Eszerint Tisza 1856 őszén Csákón, a Wenckheim-kastélyban vendégeskedett többedmagával. A vendégek között az osztrák hadsereg tisztjei is jelen voltak.

Egy alkalommal Trattner-Károlyi Emil kapitány egy hölgynek udvarolt, amikor Tisza hátulról, tenyerével rácsapott a kapitány csákójára, ami a kapitány arcába csúszott. Természetesen az esetet kihívás követte, Tisza segédei, Szapáry Gyula és Keglevich Béla grófok azonban nem nyújtottak kezet az ellenfél segédeinek, amikor találkozóra került sor, erre azok kihívták őket. A szövevényessé vált lovagias ügyben becsületbíróságnak kellett döntenie, sorshúzással jelölték ki, hogy kinek, kivel kell megverekednie. Tisza Kálmánnak Gyürky Ábrahám alhadnagy, Trattner-Károlyi korábbi segédje jutott. Gyürky, aki barátja és rokona volt Tiszának, egyébként jelen sem volt az egészet kiváltó inzultusnál. Kardpárbajukban Tisza az arcán szerzett sebet.{88}

Láthattuk tehát, hogy a kétféle előadás között jelentős különbség van. Az első verzió jól illeszkedik a nemzetért megverekedő magyar hazafi legendájába. Ráerősít erre, hogy ez a hazafi épp a leendő magyar miniszterelnök. Nyilván Tiszának is jól jött az arcán látható seb később, amikor az ellenzék Bécs túlzott kiszolgálásával vádolta.

A kétféle előadás közötti különbségre a másik magyarázat a keletkezésük időpontja. Clair első verziója 1897-ben született, amikor a Generális még élt, és a tekintélye még elég nagy volt, fia, Tisza István csillaga pedig emelkedőben volt. A második, hitelesebbnek tűnő változat már a háború után született, amikor a Tiszák tekintélye már nem hatott nyomasztólag, bár az tudható, hogy Clair politikusi példaképe Tisza István volt. Ennek ellenére már nem próbálja hazafias tettnek beállítani ezt a diákcsíny-ízű esetet.

A párbajok tehát az abszolutizmus korában a nemzeti önbecsülés helyreállításának az eszközéül is szolgáltak. A közvélemény még az olyan eseteket is ebbe a kategóriába sorolta, amelyek igazából magánjellegűek voltak – pusztán a szereplők személye miatt. Ha császári tisztek magyar nemesekkel csaptak össze, akkor abban mindig nemzeti jelleget kerestek. Történetesen még akkor is, ha a császári tisztek is magyar nemesek voltak.

Mindez természetesen nem csökkenti azok érdemeit, akik valóban a magyarság kollektív becsületének védelmében ragadtak kardot. Tettüknek szimbolikus jelentősége volt, hiszen a borús közhangulatot javították. A kiegyezés közeledtével azonban az ilyen jellegű összekoccanások száma csökkent. Noha nem szűnt meg teljesen, sőt még a kiegyezés után is előfordult, hogy a közös hadsereg tisztjei összetűzésbe keveredtek magyarokkal.

Ez azonban nem csak Magyarországra volt jellemző. Ausztria területén a tisztikarnak a német nacionalista diákokkal, Csehországban a cseh hazafiakkal gyűlt meg a bajuk.

Általánosságban azonban elmondható, hogy a kiegyezés után a párbajok visszatértek a magánélet színterére. Kivételt ez alól csak a politikai párbajok jelentettek, bár sokszor ezek mögött is a személyes ellenszenv bújt meg.

2. A magyar társadalom, a törvényi szabályozás és a párbaj szabályai

Magyarországon a kiegyezéssel – a jobbágyfelszabadítás és a polgári jogegyenlőség megteremtése után – az utolsó akadályok is elhárultak a gazdasági, társadalmi fejlődés útjából. Az úgynevezett gazdasági kiegyezés, melyet tízévente újítottak meg, szabta meg a kereteit ennek a fejlődésnek. Megmaradt a közös valuta, a munkaerő és az árucikkek szabadon áramolhattak a Monarchián belül, melynek számos területen egységesedett a belső piaca. Közös volt a pénzügy, a közlekedési és az adórendszer. A beáramló tőke jelentősen megnövelte a vállalkozási kedvet, 1867 és 1872 között valóságos cégalapítási láz söpört végig az országon, számos új vállalat és bank jött létre. Ezt a lendületet némileg megtörte ugyan az 1873-as gazdasági válság. Az 1880-as évektől kezdődően azonban újabb fellendülés következett. A századfordulóra Magyarország agrárországból agrár-ipari országgá vált, ahol a nemzeti jövedelem 25 százalékát már az ipar adta.

Az élet minden területén jelentős változások mentek végbe. Az ország lélekszáma növekedett, ezt meghaladó módon emelkedett a városi lakosság aránya az összlakosságon belül. Különösen kiugró a főváros gyarapodása e téren.

A foglalkozási szerkezet változása a mezőgazdaság jelentőségének csökkenését, az ipar, a kereskedelem és a szolgáltatások térnyerését mutatja. A kiegyezés idején még a lakosság 80 százaléka élt a mezőgazdaságból, 1910-re már csak 62 százaléka. Az iparban foglalkoztatottak aránya ez idő alatt 12 százalékról 25 százalékra nőtt. Az értelmiségiek és tisztviselők száma megduplázódott, és 4 százalékot tett ki 1910-re.{89}

Ám ez a gyors gazdasági növekedés nem járt azzal, hogy a polgárság, amely motorja volt ennek a fejlődésnek, a társadalmi életben is vezető szerepet foglaljon el. Megőrizte pozícióit egy kisszámú, de nagy befolyású réteg, a rendi társadalom nemességének örökösei. Számos előjogát – például a társadalmi érintkezés területén – átmentette.

Hozzájuk alkalmazkodott a társadalom többsége, elfogadván ezeket az előjogokat, bár ennek már nem volt meg az intézményes alapja.

E rétegben is kiemelkedő szerepe volt az arisztokráciának. Hagyományosan a nagybirtokaik jövedelméből éltek. A nagybirtok alsó határának tekintett legalább ezer holddal mintegy kétezren rendelkeztek az országban. Ők a mezőgazdaságilag hasznosított területek egynegyedét birtokolták. Ezen nagybirtokok mintegy felét az arisztokrácia tartotta kézben. Az arisztokrácia fele számított nagybirtokosnak is, közülük körülbelül kétszázan rendelkeztek tízezer holdnál nagyobb birtokkal.

A másik fele a főnemességnek az úri középbirtokosok nívóján élt. Nagy választóvonalat jelentett az 1885-ös felsőházi reform, melyben kikötötték, hogy csak a háromezer forintot adózók maradhatnak a főrendiház tagjai. A főnemesi családok fele kikerült a felsőházból.{90}

A gazdasági élet más területeibe bekapcsolódó arisztokraták, jellemzően, inkább csak jól csengő neveiket adták egy-egy vállalkozáshoz. Így sok nagyvállalat és bank igazgatótanácsában találkozhatunk történelmi nevek viselőivel. Kevés volt az olyan főnemes, mint gróf Andrássy Manó, aki tevékenyen részt vett több bánya és vaskohó megalapításában és vezetésében. Az arisztokrácia körében – az egész korszakon át – végig népszerű maradt a diplomáciai pálya. A katonatisztek és a főpapság között azonban csökkent az arányuk.

Ferenc József is adományozott főnemesi rangokat politikusoknak, főtisztviselőknek, tudósoknak, és nem utolsósorban ipari nagyvállalkozóknak. Korszakunk ideje alatt egy hercegi (Festetichek), 17 grófi és 140 bárói rangot adományozott, ebből 28 zsidó polgárcsaládhoz köthető.{91} E családokat általában a régi főnemesség felkapaszkodott parvenüknek tartotta, és nem érintkezett velük. Ennek ellenére azért előfordultak házasságok a két csoport között. Főleg elszegényedett arisztokraták nősültek be gazdag polgárcsaládokba.

A főnemesség elzárkózó magatartása a társasélet más területein is megmutatkozott. Az arisztokrácia társas érintkezésének színterei – mint például a Nemzeti Kaszinó, Nemzeti Lovarda vagy a Park Klub – olyan exkluzív helyek voltak, melyekbe egyszerű halandó ritkán tehette be a lábát.

Az arisztokráciának, különösen vidéken, ahol a birtokaik voltak, rendkívül nagy tekintélye volt. Egész falvak megélhetése függött tőlük,

idénymunka idején több ezer embernek is kenyeret adhatott egy-egy nagybirtok. A falusi intelligencia szintén sok mindenben függött a helyi földesúrtól, lévén, hogy ő volt a templom kegyura és az iskola patrónusa is. A városok lakossága is különleges lényeknek kijáró tisztelettel viseltetett a főnemesség iránt. Modoruk, szokásaik követőkre találtak az alsóbb osztályok tagjainak körében. Viselt dolgaikat, esetleges botrányaikat mindig kiemelt közfigyelem kísérte.

Az arisztokrácia után a felhalmozott vagyonok nagyságát tekintve a nagypolgárság következett. A magyarországi nagypolgárság kialakulásának jellegzetes módja volt, hogy a század első felének terménykereskedői az így szerzett jövedelmüket különböző vállalkozásokba fektetve egyre nagyobb haszonra tettek szert. Eleinte az élelmiszeriparban, később a nehéziparban vagy a bankszektorban tűntek fel – például a Deutsch vagy a Weiss család. Az ily módon felemelkedő nagyburzsoázia többnyire nem a régi városi polgárságból került ki.

Többségük zsidó eredetű volt, ők a század elején ki voltak rekesztve a hivatalviselésből, a földbirtoklásból és a céhrendszerből. Így kényszerűen néhány szabad értelmiségi pálya felé fordultak, illetve a hitel-ügyletekbe, a kereskedelembe integrálódtak.

A kereskedelemben is jellegzetesen az alacsony presztízsű mezőgazdasági melléktermék-kereskedelem lett a területük. Az így szerzett jövedelmük és tapasztalataik révén elsőként tudtak bekapcsolódni a forradalom utáni tőkés átalakulásba, és kihasználni a konjunktúrát. Kisebb számban emelkedtek még a nagypolgárság soraiba azon ipari vállalkozók, akik kisüzemüket sikeresen fejlesztették tőkés nagyvállalattá, közöttük sok német ajkút találhatunk. Például Ganz Ábrahámot, akinek szerény vasöntödéje komoly vállalatbirodalommá nőtte ki magát. A nagyburzsoázia zömmel a fővárosban összpontosult, a mintegy nyolcszáz–ezer család mintegy kétharmada élt itt.

Mivel a nagypolgárság többsége zsidó származású volt, illetve vagy az asszimilálódott hazai németekből, vagy a betelepült külföldiekből állt, társadalmi presztízsük alatta maradt annak a szerepnek, amit a gazdaságban játszottak. Ezen a nemesítések és a bárói rangok vásárlása sem segíthetett. A régi arisztokrácia nem keveredett az „iparbárókkal".

Talán épp ezért, de a nagypolgári mentalitást egyfajta kettősség jellemezte: a társadalmi szokásokban, reprezentációban igyekezett

alkalmazkodni a főnemességhez – miközben az üzleti életben a hagyományos józan és takarékos polgári szokások szerint járt el. A politikában is szinte fenntartás nélkül vették át a nemesi eszményeket, a nacionalizmust és a hagyományos liberalizmust.{92}

A korabeli szóhasználat nálunk a jómódú földbirtokosokat, a vagyonos, jórészt asszimilált polgárságot, valamint a tisztviselők és értelmiségiek tekintélyes rétegeit sorolta a középosztályba. Magyar sajátosságként a középosztály gerincének a dzsentrit, a birtokos nemesség hanyatló részét tekintették, ők tartották magukat a történelmi középosztálynak.

A hagyományos birtokos középnemesi réteg számottevő része vesztette el birtokait már a forradalmat követő években. A kiegyezés után ez a folyamat felgyorsult, és a birtokait vesztett dzsentri egyre nagyobb számban kenyérkereső foglalkozásra szorult. Többnyire az állami, vármegyei hivatalokat foglalták el. Bár gazdasági erejük csökkent, kapcsolataik, hagyományos politikai aktivitásuk révén társadalmi súlyuk továbbra is megmaradt.

A korszak minisztereinek, parlamenti képviselőinek fele, az egyes minisztériumok tisztviselőinek 20–70 százaléka, a főispánok háromötöde, az alispánok és a szolgabírók négyötöde került ki a volt birtokos nemesség köréből.{93}

A dzsentri megítélése számos vitára adott okot, és az irodalomnak is hálás témát szolgáltatott. A közvéleményben leginkább kialakult kép szerint a dzsentri nem akart belenyugodni társadalmi pozíciójának elvesztésébe, különállását, egykori presztízsét őrizte akkor is, amikor kenyérkereső foglalkozásra szorult. E tekintélyőrzés olyan jól sikerült, hogy életformája, mentalitása – a sírva vigadás, a virtuskodás, a származás hangsúlyozott nyilvántartása és a „nemzetfenntartó" öntudat – a középosztály azon részére is mintául szolgált, amelynek eredendően semmi köze nem volt a birtokos nemességhez. Akár a nemzetiségi vagy a zsidó értelmiségi családból származók is magyar dzsentrinek akartak látszani.

A középosztály másik elemét a városi polgári származású kereskedők, középüzemek tulajdonosai, háztulajdonosok stb. képezték. Idesorolhatók az értelmiségiek, a magántisztviselők is. Önállótlanságuk mögött jelentős mértékben idegen eredetük, politikai erőtlenségük állt. A polgári középosztály fenntartás nélkül elfogadta a dzsentri elsőségét.

A politikai porondon és a társadalmi életben is igyekezett hasonulni hozzá.

Szekfű Gyula az alábbi, nem túl hízelgő képet festi erről a folyamatról:

„A magyar nyelvterület városaiban az elmagyarosodott német polgárság német nyelvével együtt polgári mivoltát is levetette, ami különben sem volt valami jó minőségű, magas műveltségű – s asszimilálódott a város magyar nyelvű népességéhez. Ez pedig a századfordulón két különálló csoportból állott: az egyikben a zsidó kereskedővilág, melyből mind több értelmiségi egyén rajzott ki, s lázas sietséggel próbálta elsajátítani az európai művelt szokásokat. A másik a hivatalnok osztályt fogadta magában, mely tömegében polgári vagy parasztszármazású volt, azonban aggódva figyelte a gentry életformáit és önként alárendelte magát az uralkodóosztály azon tagjainak, akik birtokaik vesztésével városi életre, tisztviselőségre, ügyvédségre, bírói hivatalra kényszerültek.

Vármegyei székhelyeken persze az alispán és a megyei gentry volt a vezető, hozzáigazodott az egész hivatalnok osztály és a megmagyarosodott polgárság. Az életforma átvétele volt a társadalmi érvényesülés egyetlen lehetősége, s mivel például a középiskolai tanárok a legkevésbé tudták a gentry életforma városi alfaját utánozni, ezért ők többnyire kívül is rekedtek a társadalmon. Nem kell említenünk, hogy a német polgárság ily asszimilációja egyúttal a polgári keresetmódoktól való elfordulást is jelentette: a régi kereskedőcsaládok fiai gyarapítás helyett elmulatták a vagyont és végül is megérkeztek a tönkrement gentry végállomásához, a vármegyei vagy állami hivatalokhoz. Az ún. gentry-életmód nagy vonzóerejét jellemzi, hogy a kisvárosi zsidó vagyonok, vagy vidéki bérlőcsaládok jóléte is a század elején gyakran úszott el, főként a második megmagyarosodott nemzedékben, a magasabbnak tartott életforma utánzásában.”{94}

E felfogás szerint a dzsentri egy hanyatló réteg, amely gátolja a magyar polgárosodást. Mindennek ellentmond, vagy legalábbis nagyban árnyalja a kialakult képet, Márai Sándor visszaemlékezése:

„A dzsentri-osztálynak ezt a lateinereskedési életszakát gyermekkoromban közelről láttam, s később úgy vettem észre, hamisan emlékezik meg erről az időről és szereplőiről a kortársi irodalom. Endre bátyám lelkesen szánta magát a bankpályára, amely testétől, lelkétől

idegen volt, lelkiismeretesen betartotta a hivatalos órákat, s egyáltalán nem emlékeztetett arra a vidéki, vadászó, kaszinózó, uraskodó hivatalnok-típusra, aki éjféltájban fogadja el, ferbli közben, a kaszinó-pajtás váltóját. Az élet mindig más. Endre bátyámat nem tekintette senki közgazdasági lángésznek, de többet körmölt a bankban, mint vadászott és kártyázott, kicsit olvasott is, utazott is, mértékletesen élt, s a dzsentri-jelvényekből talán nem is őrzött meg erre az életre egyebet, mint a pecsétgyűrűt".{95}

Ehhez kapcsolódik John Lukacs véleménye, szerinte ugyanis kölcsönhatás figyelhető meg: a polgárság életmódjával, kulturáltságával szintén hatást gyakorolt a dzsentrire.{96}

Ha azt a szerepet vizsgáljuk meg, amit a dzsentri a párbajok térhódításában töltött be, akkor ilyen kölcsönhatást nem tapasztalhatunk. Itt egy olyan intézményről volt szó, amely felülről terjedt, ebben pedig a közvetítő szerepet a dzsentri játszotta.

A társadalom további rétegei: a parasztság, a növekvő számú munkásság, illetve a városi kispolgárság a téma szempontjából érdektelennek nevezhetők. Ők ugyanis a kor felfogása szerint szóba sem jöhettek, mint úriemberek. A középosztály alsóbb részénél volt meghúzva az a láthatatlan és sokszor bizonytalan vonal, amely elválasztotta a párbajképesek társadalmát azoktól, akik előtt zárva volt a lovagias elégtételadás útja. Ha például egy gyári munkás párbajra hívta volna ki az őt sértegető társát, azzal gúnyt és értetlenséget váltott volna ki szűkebb és tágabb környezetéből. Amennyiben mégis előfordultak ilyen jellegű esetek, akkor azokat a sajtó mint groteszk és tragikomikus bűnügyeket ismertette. Így például a *Magyar Nemzet* 1901. január 3-i száma *Furcsa párbaj* címmel közölte a következő írást:

„Az éjjel egy kis ferencvárosi kocsmában légszeszgyári munkások mulattak. Rigó István és Kraperek Tamás összevesztek. Az utóbbi odalépett a másikhoz azzal, hogy legyen köztük párbaj, ő három évig volt csendőr, tudja a kötelességét. Rigó el is fogadta a kihívást, tanúkat jelöltek ki stb., majd elkezdtek pofozkodni. Kraperek azonban úgy megdühödött, hogy felkapott egy vasfazekat és Rigó fejéhez vágta. Mire az kést rántott, és hátba szúrta a másikat. Akit haldokolva vittek kórházba, Rigót a rendőrök elvitték."{97}

Nem sokkal később szintén a *Magyar Nemzet* ismertette a következő esetet, amely Derecskén, egy táncmulatságon történt. Szövér András

kovácslegény és Lalik Ferenc lakatoslegény összeveszett. Valakinek eszébe jutott, hogy párbaj útján kell elintézni az ügyet. Segédeket neveztek ki, a fegyverekben is megállapodtak, melyek akácfa dorongok voltak. A felállított felek megadott jelre egymásnak estek. Szövér olyan szerencsétlenül találta el ellenfele halántékát, hogy az meghalt. Erre a helyszínen lévők elmenekültek, a csendőrök fogták el őket.{98}

Mindkét esetben megfigyelhető, hogy olyan egyszerű kétkezi munkások csaptak össze, akik semmiképp nem tartozhattak az úriemberek világához. Tragikus nézeteltérésük azonban mégis megérdemel némi figyelmet, mert az egyszerű kocsmai verekedésnek induló összetűzésnek megpróbáltak valamiféle, a felsőbb rétegektől ellesett keretet biztosítani. Pontos ismereteik nyilván nem lehettek egy párbaj lefolyásáról, mivel nem valószínű, hogy szabadidejükben párbajkódexeket forgattak volna. Ám a rendelkezésükre álló hiányos információk alapján „eljátszották" a párbajt, amely így egyfajta párviadal-paródiának tűnhet. Hiszen sem a megfelelő fegyverek nem álltak a rendelkezésükre, sem azt az alapvető szabályt nem tartották be, hogy nem a sértés helyszínén kell rendezni az összecsapást.

Így a korabeli közvélemény szemében ezek nem lehettek egyebek, mint ittas fővel elkövetett verekedések, melyeknek legfeljebb, ha szabad így fogalmazni, némi humoros felhangot adott, hogy milyen körülmények között zajlottak le.

A számunkra azonban tanulságos történetekről van szó, mert mintegy jelzik azt a folyamatot, ahogy a párbajok „fentről lefelé" terjedtek. Míg a 19. század első feléig a párbaj kizárólag a nemesség privilégiuma volt, úgy a század második felétől kezdve egyre több nem nemesi származásút találunk a párbajozók között. A századfordulóra pedig oly mértékben átitatta a társadalmat a párbajmánia, hogy még azok között is megjelent – ha csak ilyen groteszk megnyilvánulásként és nagyon elvétve –, akik teljesen el voltak zárva az úriemberi életformától.

Ezzel elérkeztünk egy fontos problémához, nevezetesen annak meghatározáshoz, hogy ki az úriember. A kérdéssel foglalkozó szerzők általában egyfajta mentalitásnak fogták fel az úriemberséget. Ennek megfelelően leírásaikban az ideális úriember tulajdonságait sorolták fel. Mások szociográfiai pontossággal igyekeztek meghatározni, hogy mik az

úriemberi lét gyakorlati feltételei, például az anyagi és a műveltségi követelményeket.

A századfordulón jelent meg a szabadkai Milkó Izidor *Úri emberek* című könyvecskéje, ebben kifejti, hogy az úriembert az különbözteti meg a többi embertől, ahogyan a dolgokhoz viszonyul. „Úriemberként gondolkodom, tehát úriember vagyok" – állítja.{99}

Továbbá fontosnak tartja kiemelni, hogy nem a külső körülmények teszik az úriembert. Nem muszáj vagyonosnak lenni, és a legújabb divatot sem kell követni, de a jó modor és a jó ízlés nagyon fontos. Ugyancsak nélkülözhetetlen az önfegyelem, a tartózkodó viselkedés. Az úriember nem tolja előtérbe magát és nem sért meg senkit.{100}

Néhány évvel később Farkas Geiza már egészen pontos definíciót alkotott az úri mivolt meghatározására: „Az urak azok az emberek, akik a létező társadalmi rend fenntartásában másoknál nagyobb mértékben érzik magukat érdekelve és ezért ama rendért adott esetben nagyobb tevékenységre, áldozatokra esetleg egész egyéniségük latbavetésére, életük kockáztatására is hajlandók."{101}

Az úriemberség Farkas szerint is egyfajta gondolkozásmód, ám az úriembereknek nem kell mindenről egyformán vélekedniük. Világnézeti eltérések lehetnek közöttük, a társadalom erkölcsi alapjait illetőleg azonban egyetértenek. Egy köztársasági érzelmű úriember soha nem zavarna meg egy királyi fogadást, az ateista pedig soha nem bántalmazna egy papot.{102}

A fennálló rend alapját a tekintélyviszonyok határozzák meg, melyben az úriember presztízse fontos szerepet játszik. Ezért egy úriember kerüli az olyan helyzeteket, melyekben becsületsértésnek lehet kitéve, főleg az alsóbb osztályok részéről, ám ha mégis ilyesmi történne, úgy azonnal megtorolná. A hasonló társadalmi állásúakkal szemben pedig párbaj útján venne elégtételt: ezt Farkas egyfajta vizsgának látja, amelyben az érintett felek számot adnak arról, hogy mennyire sajátították el az úri felfogást. Erre az is bizonyíték, hogy a párbaj csak az úri társasághoz való tartozást igazolja, a polgári becsületet nem. Azaz nem győz meg senkit arról, hogy az illetőnek jobb lett a hitelképessége, vagy javult az üzleti tisztessége.{103}

A két világháború közötti korszak szerzői közül Weis István *A mai magyar társadalom* című munkájában szintén foglalkozott a kérdéssel. Az úriember tulajdonságainak leírásakor elsősorban Farkas művére

támaszkodott. Véleménye szerint az úriembert olyan belső és külső adottságok jellemzik, amelyek alkalmassá teszik a vezető szerepre:

„Az úri mivolthoz feltétlenül kell bizonyos anyagi függetlenség. Az úri mivolttal együtt jár bizonyos társadalmi állás, megbecsültetés, bizonyos feladatok megoldására képesség és lehetőség. ...Vannak hivatások, amelyeket úr nem láthat el. Az úrnak mindig fölényesnek, más társadalmi osztályok vezetésére vágyónak kell lenni. Ez azonban maga után vonja azt, hogy az úr valóban erősebb, bátrabb legyen az átlagembernél. ... Ennek az erőnek, a tekintély erőszakos fenntartásának velejárója a halálmegvetés, a párbaj intézményes ápolása, lovagiasság a nőkkel szemben, amely bizonyos fokig a nők háttérbe szorítását, korlátok közé hajtását is jelenti avégből, hogy az urak hatalmát ne veszélyeztessék."{104}

Weis a belső tulajdonságok leírása mellett megpróbálta azokat a követelményeket is meghatározni, amelyek úriemberré tesznek valakit. Ezek között első helyen a megfelelő iskolai végzettség és az ennek megfelelő presztízsű hivatás állt. Kereskedők, iparosok esetében vagy a magasabb műveltségi szint, vagy az átlagot jóval meghaladó vagyon jelenthetett belépőt az úriemberek világába. Szükségeltetett továbbá legalább háromszobás lakás és cseléd vagy bejárónő alkalmazása, megkímélendő a háziasszonyt a nehéz házimunka elvégzésétől. Fontos volt a gyerekek színvonalas iskoláztatása is.{105}

Makkai János ismét csak a belső értékek fontosságát hangsúlyozta, szerinte a békebeli úriembernek elég volt egy kiemelkedő tulajdonság: az önuralom. Ennek birtokában megfelelő kontroll alatt tarthatta viselkedését, érzelmeit, egész életmódját. A korszerű úriembertől emellett elvárható, hogy önérzetes legyen, mivel cselekedeteivel egész osztályát képviseli. Ehhez kapcsolódóan felelősségérzettel is bírnia kell, helytelen viselkedésével ugyanis rossz példát szolgáltat az alsóbb rétegek előtt, elidegeníti őket az úri osztálytól.{106}

Az említett szerzők az úriemberséget elsősorban egyfajta mentalitásként határozták meg, és a gyakorlati követelményeket másodlagosnak vélték.

Az utókor számára azonban már kissé nehezebb a pontos meghatározás, amíg ugyanis a 19. század első felében egyértelműen a nemeseket tekintették úrnak, addig ez a helyzet a század második felére megváltozott. Az 1848-as törvények a polgári jogegyenlőséget hozták

meg, a gazdasági változások pedig annak a lehetőségét, hogy nem nemesi származásúak jókora vagyonokat halmozzanak fel, sőt birtokot, kastélyokat vásárolhassanak. Ezzel a nyitási folyamattal a dualizmus korában kialakult az úriember kategóriája, ahhoz hogy ide kerülhessen valaki, már nem volt szükséges a nemesi származás, de a hagyományos nemesi értékek elfogadása feltétlenül. Az úriemberség tehát egyfajta homogenizáló kategória volt.

Az úri életforma külsőségei közé tartozott a párbajozás is, sőt talán az volt az egyik legfőbb ismérve az úriembernek, hogy nézeteltéréseit lovagias úton rendezhette. A párbaj és az úriemberi mivolt tehát szervesen összekapcsolódott. Tulajdonképpen a párbajképesség egybeesett az úriemberek társaságához való tartozás alsó határával. Ezért található számos példa arra, hogy egyesek milyen vak dühvel próbáltak megverekedni vonakodó ellenfeleikkel. Hiszen ha az illetőt elfogadták, mint aki méltó arra, hogy összemérjék vele kardjukat, vagy a pisztolycsövük elé álljon, akkor egyben elfogadták mint úriembert, tehát mintegy beemelték egy felsőbb osztályba. Ám azt elkerülendő, hogy arra méltatlan kerülhessen közéjük, a vitás esetek tisztázására becsületbíróságokat állítottak fel, melyek akkurátus pontossággal vizsgálták meg egy-egy köztes helyzetben lévő félről, hogy jogosult-e a lovagias elintézési módra.

E tekintetben a legautentikusabb forrásoknak a párbajkódexeket gondolhatnánk, ám a becsületbíróságoknak nélkülözniük kellett a kódexek iránymutatásait. A legelterjedtebb ilyen jellegű munka Clair Vilmos párbajkódexe is csak az alábbi szűkszavú megállapítást tartalmazza:

„Párbajt vívhat mindenki, akinek erkölcsi élete és az ellene vagy általa elkövetett sértés lovagias fegyverekkel való elégtételre minősít, illetőleg kötelez.

Párbajképes ennélfogva mindenki, aki a sértések mérlegelésére és megítélésére megfelelő *férfias érettséggel* bír, illetőleg életének férfikorát már elérte, és akit a becsülettel összeférhetetlen cselekmények vagy üzelmek nem terhelnek, s ilyenekért jogerős bírói vagy becsületbírósági ítélettel megbélyegezve nincsen.

A párbajképesség kérdésének megítélésében a társadalom elfogadott szabályai irányadók. Nem szabad például megengedni, hogy éretlen gyermekek megvívjanak, de viszont azt sem lehet kimondani, hogy csak

bizonyos életkor vagy az érettségi bizonyítvány jogosít a lovagias társadalomba való belépésre. A kérdés csak az lehet, van-e az illetőnek, aki elégtételt követel, elegendő férfias érettsége az ellene elkövetett sértés megítélésére és erkölcsileg minősítve van-e arra, hogy magának lovagias elégtételt követelhessen vagy másnak adhasson."[107]

Ha megvizsgáljuk, hogy kiket nem fenyegetett ilyen esetekben a becsületbírósági tárgyalás, tehát kik tartoztak minden vitán felül az úriemberek közé, akkor mindenképpen a nemességet kell először megemlíteni. Különösképpen vonatkozott ez az arisztokráciára, egy gróf például – vagyoni helyzetétől és iskoláztatásától függetlenül – párbajképes volt. Úgyszintén a nemesember, bár itt már elképzelhetőnek tartok bizonyos kivételeket, ha például egy teljesen elszegényedett kisnemesi család sarja, nem kapott megfelelő iskoláztatást, és kétkezi munkával tartotta el magát, akkor lehetséges, hogy nem tartották automatikusan párbajképesnek. Bár ilyen esettel eddigi vizsgálódásaim során nem találkoztam.

A nem nemeseket tekintve fontos szempont az iskolai végzettség. A közfelfogás szerint az érettségi bizonyítvány megszerzése egyet jelentett a párbajképességgel. Ez többnyire igaz volt, annál is inkább, mert az 1868-as általános hadkötelezettséggel megjelent a tartalékos tiszti intézmény is. A középiskolát vagy ezzel egyenrangú intézményt elvégző fiatalok számára lehetővé vált, hogy a sorkatonai szolgálat három éve helyett csak egy esztendőt szolgáljanak. A rövid kiképzés után rögtön hadapród őrmesteri rendfokozatot kaptak, részt vehettek a tartalékos tiszti tanfolyamon, majd a leszerelést követően tartalékos zászlósok, később tartalékos hadnagyok lehettek.

Ez volt az „egyéves önkéntesi" időszak, mely sok korabeli úriember emlékezéseiben szerepel, bár az önkéntes kifejezés némi eufemizmus, hiszen ugyanolyan sorozott katonák voltak, mint a többiek.

A lényeg azonban a tartalékos tiszti rangon van, aki ilyennel rendelkezett, annak a párbajképességéhez nem férhetett kétség. Viszont egyéves szolgálatra nemcsak érettségizetteket hívhattak be, hanem gimnáziumi vagy főreáliskolai végbizonyítvánnyal is, később már a hároméves kereskedelmi iskolai, majd a felső-ipariskolai végbizonyítvány is elég volt. Mivel pedig ezek a tartalékos tisztek, ha úgy akarták és elvégeztek egy különleges tanfolyamot, akár hivatásos katonatisztek is lehettek.[108] Mindezt érettségi nélkül, márpedig egy

hivatásos tiszt párbajképességét még álmában sem vonhatta kétségbe senki. Erről így intézkedik a párbajkódex:

„Ha a kihívó a m. kir. honvédség vagy a m. kir. csendőrség tisztje vagy tisztjelöltje, tisztviselője vagy tisztviselőjelöltje – annak párbajképessége kétségbe nem vonható, s így kihívása nem utasítható vissza."{109}

Látható tehát, hogy érettségi nélkül is párbajképes lehetett valaki. Viszont érettségivel is kérdésessé válhatott a párbajképessége annak, aki nem megfelelő munkából élt. Arra, hogy mi tekinthető megfelelő munkának, még kevesebb iránymutatás született. Egyben azonban a korszak valamennyi úriembere megegyezett: a fizikai munka egyértelműen kizáró ok. Ha valaki kétkezi munkából tartotta el a családját, azt nem tartották úriembernek.

Ha valaki csupán kedvtelésből, úri passzióból végzett ilyen jellegű tevékenységet, azt nem tekintették lealacsonyítónak, feltéve, ha megvolt mellette a méltó hivatása. Közismert, hogy Deák Ferenc szabadidejében szívesen barkácsolgatott, és gyakran ajándékozta meg közeli barátait saját készítésű bútoraival. Természetesen ezért senkinek esze ágában sem lett volna kétségbe vonni az ő úriemberi mivoltát.

Határeset volt, és vitára adhatott okot, ha valaki saját műhellyel rendelkezett, fizikai munkát már nem végzett, de személyesen felügyelte az alkalmazottjait. Ez önmagában már kizáró ok volt, legyen bármilyen jómódú is az illető. Viszont, ha emellé be tudott mutatni még mást, esetleg egy tartalékos tiszti rangot, akkor már jó esélye volt arra, hogy lovagias elégtételadásra méltónak találtassék.

Hasonló eset játszódott le Pozsonyban, amikor egy kárpitosmester provokált egy grófot. Az ügynek, mely 1897-ben történt, jókora visszhangja támadt. Történt ugyanis, hogy gróf Draskovich Iván palotájában a Gebauer kárpitos cég emberei dolgoztak, a munkára Gebauer Gusztáv, a tulajdonos fia felügyelt.

Ekkor történt, hogy több értékes ékszer eltűnt az épületből. Draskovich bejelentette az esetet a rendőrségen és annak a gyanújának adott hangot, hogy a lopást Gebauer követte el.

Erre a megvádolt kárpitos – aki tartalékos tiszthelyettes is volt, így feljogosítva érezte magát arra, hogy lovagias elégtételt kérjen – segédeket küldött a grófhoz, aki elutasította a párbajt. Időközben kiderült, hogy a tettes egy szobalány volt, és az ékszerek is előkerültek.

Ám Draskovich továbbra sem vállalta a párbajt, noha Clair elbeszélése szerint kijelentette, hogy hajlandó bocsánatot kérni. Más források úgy tudósítanak, hogy még ez elől is elzárkózott.{110}

Gebauer segédei útján tudatta, hogy ragaszkodik a párbajhoz, és a katonai hatóságokhoz fordultak az ügyben. Ezalatt a Gebauer család többi tagja is azon iparkodott, hogy a grófot elégtételadásra késztesse. Így amikor Draskovich felesége betért Gebauer Sándor, a megsértett Gusztáv bátyja üzletébe, hogy esernyőt vásároljon, a tulajdonos nem szolgálta ki. Erről levélben is értesítette a grófot, tudatván vele, hogy öccse megsértése miatt többé „nem reflektál" bevásárlásaira.

Gróf Draskovich erre kihívatta az üzlettulajdonost párbajra. Ez már csak azért is furcsa reakció volt, mert Gebauer Sándornak semmiféle katonai rendfokozata nem volt, tehát még kevésbé jöhetett számba, mint úriember. Ennek ellenére a párbaj lezajlott, Gebauer két hivatásos századost kért fel segédnek öccse ezredéből, akik elvállalták a szekundálást, mintegy szolidaritást vállalva Gebauer Gusztáv ügyével. A szigorú feltételű kardpárbajra a pozsonyi hadapródiskola vívótermében került sor, az igen heves összecsapásban mindkét fél a halántékán sebesült meg. A sebek összevarrása közben, a gróf kezdeményezésére, a felek kibékültek.

Mindez idő alatt Frigyes főherceg a hadtestparancsnok, az illetékes ezred tisztikarából egy becsületbíróságot állíttatott össze, melynek az volt a feladata, hogy megállapítsa: Gebauer Gusztáv polgári foglalkozása összeegyeztethető-e az általa viselt katonai rendfokozattal. A bíróság igen alapos munkát végzett, mert hat hétig vizsgálódott, amíg verdiktjében kimondta, hogy: „Gebauer Gusztáv üzleti tevékenysége nincsen befolyással lovagias elégtételadási képességeire, annál kevésbé inkompatibilis katonai rangjával."{111}

Draskovich, aki tartalékos százados volt, ezek után nem tagadhatta meg a párbajt. A segédek – akik jellemzően Gebauer részéről ezredtársai voltak, Draskoviché két arisztokrata – igen súlyos feltételekben állapodtak meg: lovassági kardokkal, kötés nélkül, szúrás megengedésével, harcképtelenségig. A Pozsonyban tartott párviadal első összecsapásában Gebauer egy hosszú vágást kapott a fejére. A felek ezek után kibékülve távoztak a helyszínről.

Az eset több szempontból is tanulságos lehet, egyrészt azért, mert pontosan nyomon követhető egy felfelé törekvési folyamat. Az ifjú

Gebauer, aki társadalmi helyzetét tekintve épp a határvonalon állt, egy párbaj segítségével erősítette meg pozícióját.

A történtek után az ő úriemberi mivoltát senki sem kérdőjelezhette meg többé. Pedig azelőtt vitára adhatott volna okot, hogy az apja kárpitosműhelyében dolgozott, és mivel csak tartalékos tiszthelyettes volt, valószínűleg a megfelelő iskolai végzettsége sem volt meg, érettségije legalábbis biztosan nem lehetett.

Ám a másik oldalról tekintve a dolgot, igaz ugyan, hogy a műhelyben kereste a kenyerét, de nem fizikai munkával, hanem csak felügyelőként. És maga a műhely is az apja tulajdona volt, melynek várhatóan ő lesz az örököse. Sokat nyomott a latban az is, hogy mellette, valamint a bátyja mellett hivatásos tisztek álltak ki, vállalva a segédi szerepet. Ezzel mintegy elismerték a fivérek úriemberi mivoltát.

Gebauer Gusztávról nehéz eldönteni, hogy viselkedésében mi motiválta, egyfajta tudatos felfelé törekvés, vagy a polgári öntudat védelmezése. Ezt a kérdést vizsgálva nem lehet figyelmen kívül hagyni Draskovich magatartását. Clair szerint ugyanis a gróf, amint kiderült, hogy nem a kárpitos a tettes, hajlandó lett volna megkövetni őt. Ezt azonban Gebauer nem fogadta el, pedig egy főnemesi bocsánatkérés tökéletesen reparálhatta volna a becsületét. Azzal, hogy az ezredéhez fordult, egy olyan szövetségest próbált megnyerni úriemberi mivolta elismertetéséhez, amely a kortársak szemében a legerősebben legitimizálhatta azt.

Amikor pedig két hivatásos százados állt a család mellé Gebauer Sándor párbajügyében, már félig nyert ügyük volt. A tisztek motivációját nyilván az vezérelhette, hogy a katonai szolidaritást próbálták kifejezni a régimódi arisztokratikus elzárkózással szemben. Sokan a korszakban és az utókor megfigyelői közül is így próbálták beállítani az esetet. Hajdú Tibor idézett cikkében a következő mondattal vezeti be az ügy ismertetését: „A régi és az új, az arisztokrata és a tartalékos tiszti presztízs mérkőzése, két pozsonyi párbaj 1897-ből.”{112} Lehetséges, hogy Gebauer így fogta fel az esetet, de Draskovich gróf semmiképp sem. Nehéz lenne ugyanis a viselkedését megmagyarázni, ha ekképp nézi a dolgot. Hiszen kihívta párbajra Gebauer Sándort, akinek még katonai rangja sem volt, társadalmi presztízsét tekintve semmiképpen nem mondható úriembernek. Egy egyszerű üzlettulajdonos, noha valószínűleg már ő sem állt naponta a pult mögött, hogy kiszolgálja a

vevőket. A gróf a szabályos párbaj felkínálásával, és azzal, hogy a mérkőzés után békejobbot nyújtott neki, tulajdonképpen maga ismerte el egyenrangú ellenfélnek, tehát úriembernek. Ugyanígy az öccsével vívott párbaj után, amikor szintén kibékülve távoztak a helyszínről.

Draskovich viselkedése tehát nem nevezhető következetesnek: az első párbajt elutasította egy olyan emberel szemben, akinek több jogalapja volt magát úriembernek tekinteni, míg a másik esetben maga kínálta fel egy olyannak, akinek nem volt meg ez a jogalapja.

Valószínű tehát, hogy a gróf nem azt mérlegelte, hogy cselekedeteivel kit emel az úriemberek kasztjába, és kit nem. Inkább arról lehetett szó, hogy pillanatnyi indulataira hallgatott, amikor feleségét nem szolgálták ki, azt nagyobb inzultusnak tekintette, mint a megvádolt kárpitos kihívását.

Azért sem kereshetünk a gróf magatartásában tudatos egyenlősítő vagy kitaszító vonásokat, mert ha az lett volna a célja, hogy ellenfelét semmiképp se ismerje el párbajképesnek, akkor arra – az elfogadott szabályok szerint – lett volna módja. Draskovich mint arisztokrata és tartalékos tiszt, nyilván jól ismerte a párbaj szabályait. Clair párbajkódexe így rendelkezik az ilyen típusú esetekről:

„Lovagias ember mindenkinek elégtételt ad, akit megsértett. Ad tehát annak is, aki bár erkölcsileg nincs is minősítve arra, hogy tőle lovagias elégtételt vehessen, de akit az ellene elkövetett sértéssel feljogosított, hogy tőle – mint sértőtől – elégtételt szorgalmazzon. Ha ez nem így volna, voltaképpen mindenki gyávaságot követne el, aki egy párbajképtelent megsért, mert a sértést annak tudatában követné el, hogy úgysem tartozik érte elégtételt adni. Más kérdés az aztán, hogy erkölcsi szempontból mennyi értéke van az ilyen párbajképtelen embernek adott elégtételnek. Kétségkívül elégtétel a sértettre nézve, mégpedig *fegyveres, de nem lovagias elégtétel.*

És ezt a különbséget a párbajképes ember azzal demonstrálja, hogy az ügy elintézésére nem segédeket, hanem tanúkat nevez, akiknek a küldése csak arra szorítkozik, hogy megkérdezzék a párbajképtelen ellenfél segédeitől, milyen fegyverekkel, minő föltételek mellett, mikor és hol akarnak elégtételt, kívánságaikat minden tanácskozás, sőt megjegyzés nélkül jegyzőkönyvbe foglalják, a párbaj színhelyén megjelennek, hogy annak becsületes lefolyását biztosítsák, s arról esetleg tanulságot tehessenek a törvény előtt, de a párbaj után nem

vesznek fel az ügy 'lovagias' elintézéséről jegyzőkönyvet. Nagyon természetes, hogy ilyen esetekben szó sem lehet arról, hogy az ellenfelek a párbaj után kibéküljenek s egymásnak baráti jobbot nyújtsanak. Szóval a párbajképes sértő, nehogy gyávának látszassék, megverekszik az általa megsértett párbajképtelen ellenféllel, anélkül hogy annak – mint más párbajképes férfiúnak – lovagias elégtételt adna.

Becsületbíróság döntését az elégtétel kérdésében csak akkor tartjuk szükségesnek, ha egy párbajképes férfiú köztudomás szerint párbajképtelen ellenfelének kihívó magaviselete következtében vagy abban a föltevésben követte el a sértést, hogy szintén párbajképes emberrel áll szemben, s csak a sértés után vagy megbízottainak eljárása folyamán értesül róla, hogy az ellenfél párbajképtelen. Ez azért is szükséges, mert nem lehetetlen, hogy a sértő egyáltalában nem követte volna el a sértést, ha tudja, hogy párbajképtelen ellenféllel áll szemben – már csak azért sem, hogy ne kelljen ilyen emberrel összemérnie fegyverét.

A tettleges bántalmazás vagy a családi állás ellen elkövetett sértés azonban olyan súlyos dolog, hogy ez esetekben lehetetlen becsületbíróság döntésétől függővé tenni az elégtételadást. Aki ilyen módon sért, annak mindig *föltétlenül* kell elégtételt adnia."[113] Mindebből látható, hogy az úriemberek társadalmának milyen kifinomult szabályok álltak a rendelkezésére, hogy amennyiben mégis párbajra kerülne a sor, akkor az még véletlenül se emeljen velük egyenlő szintre olyan embert, akit erre méltatlannak ítélnek.

Draskovich grófnak mint sértőnek tehát lett volna módja, hogy elégtételt adjon, ugyanakkor ország-világ előtt deklarálja: nem tartja Gebauert úriembernek. Mivel nem ezt tette, hanem szabályos párbajt vívott, segédekkel, kibéküléssel, gyanítható, hogy a pökhendi, kasztszellemet védő grófról sugalmazott kép nem állja meg a helyét.

Az ügy másik érdekessége a hadsereg reakciója, amely szintén kiválóan jellemzi a kor hangulatát. Mivel az eset nagy port vert fel, Frigyes főherceg, a pozsonyi hadtest parancsnoka, személyesen intézkedett tiszti becsületbíróság felállításáról, kivizsgálandó, hogy Gebauer tartalékos tiszthelyettesi rendfokozata összeegyeztethető-e polgári foglalkozásával. Más esetekben ez csupán ezredparancsnoki hatáskörbe tartozott volna. A kiemelt közfigyelmen túl ez azzal magyarázható, hogy a hadsereg prominenseinek sem volt mindegy,

hogy egy tartalékos a civil életben milyen munkát végez. Ha esetleg felmerül a gyanú, hogy egészen a kétkezi munkáig „alacsonyodna", az bizony az egész tartalékos tisztikar presztízsét befolyásolná. Márpedig a tartalékosokra is ugyanaz a becsületkódex vonatkozott, mint a hivatásosokra, a közös testületi szellem védelme tehát nem engedte meg, hogy akárcsak egy tagjának az úriemberi mivoltát is kétségbe vonják. Amennyiben e kétségek igazolást nyernek, és bebizonyosodik, hogy az illető úriemberhez méltatlan munkát végez, úgy az illető rangját veszthette. Ezzel magyarázható az alapos, hat hétig tartó vizsgálódás. Mivel a szóban forgó 1. gyalogezred a közös hadsereg része volt, így az ügy iratai nem a Hadtörténeti Levéltárban, hanem a Bécsi Hadilevéltárban találhatók, így nem volt módomban megtekinteni a becsületbírósági iratokat.

A hasonló magyar becsületbírósági iratok ismerete alapján azonban bátran kijelenthetem, hogy a vizsgálat biztosan minden részletre kiterjedő alapossággal folyhatott le. Az ilyen ügyek jegyzőkönyvei ugyanis számos tanúvallomást tartalmaznak, melyek nem is konkrétan az adott ügyhöz kapcsolódnak, csupán a résztvevők jellemrajzához szolgálnak adalékul. Így feltehetően ebben az esetben is meggyőződtek Gebauer úriemberi viselkedéséről a mindennapi életben, és nem utolsósorban arról, hogy végez-e fizikai munkát apja műhelyében. Mindezek ismeretében jelentették ki aztán, hogy polgári foglalkozása nem összeegyeztethetetlen a hadseregben viselt rangjával.

Gebauer Gusztáv esete jól példázza azt a helyzetet, hogy a dualista korszakban volt a társadalomnak egy olyan csoportja, amely egyfajta köztes állapotban volt az úri középosztály és az alatta elhelyezkedő rétegek között. Láthattuk, hogy kik tartoztak vitán felül a párbajképesek közé:

Az arisztokrácia, a nemesség, a nagypolgárság, a középosztály – benne a dzsentrivel, az értelmiséggel, a köztisztviselőkkel és a falusi intelligenciával. E réteg alatt az egyértelműen párbajképtelenek széles tömegei állottak: legfőképp a parasztság, a városi munkásság és kispolgárság. A felsoroltak között a határok elég merevek voltak: Egy megvagyonosodott parasztgazda még akkor sem számított egyenrangúnak a dzsentri szolgabíróval, ha történetesen több pénze volt a helyi takarékban, mint a vármegyei tisztikarnak együttvéve. Ha

netalán közöttük valami nézeteltérés adódott volna, senkinek eszébe nem jutott volna, hogy az ügyet „lovagias útra” terelje.

Ám, mint említettem, volt egy rétegek közötti csoport, amelynek – ha megfelelt bizonyos követelményeknek – volt lehetősége a párbajképes úriemberek közé emelkedni. Elsősorban a városi kispolgárság azon része, üzlet- és műhelytulajdonosok, amelyek eléggé megszedték magukat ahhoz, hogy kétkezi munkát már ne kelljen végezniük. Emellé azonban még kellett valami többlet is, például a tartalékos katonai rendfokozat, mint a fenti példából láthattuk, vagy megfelelő iskolai végzettség. Itt természetesen az érettségi az a szint, amely már nem hagy kívánnivalót maga után. De egy felső-ipariskolai vagy kereskedelmi iskolai bizonyítvány is megtette, hiszen ennek birtokosa már az egyéves önkéntesi szolgálatra jogosult.

Ebbe a kategóriába tartoztak még azok a tisztviselők, akiknek az iskolai végzettsége talán nem volt éppen a legmegfelelőbb, ám kiegészítette ezt a munkahelyi ranglétrán elfoglalt beosztásuk. Például a Budapesti Királyi Ítélőtábla által háromnapi államfogházra ítélt egy bizonyos Takács Zsigmond harmincéves, római katolikus, nős úriembert, akinek hat gimnáziumi osztály volt az iskolai végzettsége, ám főfelügyelő volt az Első Általános Biztosító Társaságnál.

Vádlott társa, az ugyancsak három napra ítélt Vargay István, harmincnégy éves, római katolikus, nőtlen, „magasabb műveltségű” okleveles gyorsírótanár volt.{114}

Az ő esetükben, de különösen Takácséban, az iskolai végzettség még önmagában nem jogosított volna fel a párbajozásra. (Bár Vargay esetében nem derült ki, hogy a „magasabb műveltség” pontosan mit takar.) Ám a betöltött állással együtt már nem lehetett senkinek kivetnivalója a párviadal ellen.

A különböző állami szolgálatban állók csak megfelelő fizetési osztály betöltése esetén feleltek meg a párbajképességi normáknak. Ugyanígy a postai és a vasúti dolgozók is csak a posta-, illetve vasúti tiszti beosztásban.

Ugyancsak vitatták a lovagias elégtételadási képességét a különböző nemzetiségekhez (román, szerb) tartozó értelmiségieknek és polgároknak, főleg különböző nemzetiségi kérdésekből keletkező konfliktusok alkalmával – akárcsak a német vagy a zsidó származásúak esetében.

Bár az ő esetükben ez inkább a korszak elejére volt jellemző, később – a nagyfokú asszimiláció következtében – a kérdés már nem vetődött fel olyan élesen. Az asszimilációs eszközként alkalmazott párbajról a későbbiekben még szó lesz, különösen a zsidóság tekintetében.

Meg kell említeni azt is, hogy a középosztálynak volt egy olyan, később egyre jelentősebbé váló része, amely minden formai szempontból megfelelt a párbajképességnek, de elveivel ellenkezett a kortársak által űzött lovagiaskodás. A liberális szellemű értelmiség és a vállalkozó polgárság egy része tartozott ide. Párbajellenes szerepükről ugyancsak később lesz szó.

A törvényi szabályozás

Magyarországon a párbajok megítélését jól tükrözte a mindenkori törvényi szabályozás. Mint azt láthattuk, a korábbi századokban a különböző királyi rendeletek – rendszeresen ismétlődő tiltásokkal – próbálták elejét venni, hogy az alattvalók a saját kezükbe vegyék a becsületügyek rendezését. Az abszolutizmus korában, 1852-ben, Magyarországon életbe lépett az Ausztriában ez idő szerint is érvényben lévő törvénykönyv. Ez tulajdonképpen az 1803-as törvénykönyv változtatásokkal kiegészített, bővített változata volt. Ennek a 19-ik fejezete, 158-tól 166-ig terjedő szakasza foglalkozik a párviadalokkal.

Ha sebesülés nem történt, hat hótól egy évig terjedő börtön sújthatta a párbajozókat. Ha sebesülés következett be, egy–öt évig terjedő börtön várhatott a megmérkőzőkre, míg halálos párbaj esetén tíz–húsz év. A kihívó mindig súlyosabb megítélés alá esett. A segédek hat hótól egy évig terjedő börtönre számíthattak. Ám nem büntethetők, ha a „viadaltól való elállás érdekében tevékeny buzgalmat fejtettek ki". Ezt a rendeletileg megállapított büntetőtörvény hatályát az 1861. évi ideiglenes törvénykezési szabályok szüntették meg, a régi hazai törvényeket állítva vissza.{115} Ám a korábbi magyar törvénykezés ebből a szempontból nem volt elég egyértelmű, a párbajt ugyan általánosságban tiltották, de konkrét büntetési tételeket nem rendeltek mellé, mint az osztrák törvényben. Sőt, még olyan extrém jogértelmezések is előfordulhattak, mint 1871-ben Szederkényi Nándor esetében. Szederkényi Heves vármegye aljegyzője volt, a helyi ellenzék vezéregyénisége. Novotha Gyula kormánypárti képviselőjelölt az egri kaszinóban sikkasztónak nevezte Szederkényit, akit néhány nappal korábban egy helyi gazda keresett fel és ötven forintot adott át neki, melyet a gazda állítása szerint a kormánypártiaktól kapott, hogy álljon a kormány zászlaja alá.

A gazda inkább Szederkényit kereste fel, hogy átnyújtsa neki a pénzt, aki a pénz kíséretében lévő kompromittáló levelet megtartotta, de az összeget a gazdánál hagyta. Erről terjesztette Novotha, hogy Szederkényi elsikkasztotta. A hosszas polémia végére egy pisztolypárbaj

tett pontot. Novotha, bár a megye legjobb céllövője volt, ezúttal elhibázta a lövést, majd halálos találatot kapott.{116}

10. Csemegi Károly

A bíróság felmentette Szederkényit, felmentő ítéletének indoklása szerint a párbajt a törvények nem tilalmazzák. Az 1486: 18 és 1492: 37 tc.-kel nem tiltják a párbajt, hanem szabályozzák. Mária Teréziának 1752. esztendei rendelete tilalmazza ugyan a párbajt, de a mi hazánkban soha nem lépett hatályba.{117}

Az ilyen esetek elkerülése miatt vált szükségessé a törvényi szabályozás. Erre 1878-ban került sor, amikor elfogadták az úgynevezett Csemegi-kódexet, az első magyar büntető törvénykönyvet. (1878. V. tc.) A kötet névadója Csemegi Károly (1826–1899) államtitkár volt, a korszak neves jogásza, munkája a század jogi kodifikációjának kiemelkedő alkotása, amely még külföldön is elismerést aratott: a francia kormány 1885-ben lefordíttatta és kiadta Párizsban.

Az önálló büntető törvénykönyv szükségességét senki sem vitatta, de hogy mi legyen a kiindulási alapja, arról már eltértek a vélemények. Tóth Lőrinc, a jeles jogtudós, Deák Ferenc közeli munkatársa már 1865-ben sürgette a törvénykönyv megalkotását. Éppen a párbajokról szóló akadémiai előadásában bírálta az osztrák büntetőjogi gyakorlatot. Véleménye szerint a törvények megalkotásához az 1843-as munkálatokat kell alapnak tekinteni.{118}

Ám mire a törvényjavaslat parlamenti vitájára sor került, az idő túlhaladta a reformkor eszményeit. Csemegi kora liberális értékeit képviselte, legfőbb alapelve: *Nullum crimem sine lege* (nincs büntetés törvény nélkül) tökéletesen kifejezte a párbajokkal kapcsolatos korábbi törvénykezési állapotokat. A párviadalokkal foglalkozó szakasz parlamenti vitáját érdemes alaposabban szemügyre venni, ugyanis az elhangzó legkülönfélébb hozzászólásokban tükröződik szinte az összes vélemény, amely jelen volt a társadalomban.

A miniszteri indoklás a következőket tartalmazza:

„Az európai gyakorlatban a párbajoknak kétféle megítélése van: Az egyik a párbajokat a becsületre vonatkozó cselekmények csoportjába sorolja, a másik az élet és testi épség elleni cselekmények közé. A magyar is ilyen törvény lesz, már az 1843-as javaslat is ebből indult ki. Az igaz ugyan, hogy a párviadal indoka többnyire a becsület, és sokak szerint a párviadal a becsület helyreállításának az eszköze. Ám a bűntettek osztályozásánál nem lehet az indok, melyből a cselekmény

származik, hanem az objectum, mely ellen a jogsértés elkövettetik az irányadó eszme.

De mivel a párviadal nem mindig irányul az élet ellen, hanem gyakran az ellenfélnek okozandó testi sértés céloztatik, sőt igen sokszor a leggondosabb intézkedések történnek, nehogy a párviadalból halál származzon, ennél fogva nem lehet azt sem kizárólag az élet, sem kizárólag a testi épség elleni megtámadásnak tekinteni. Törvényjavaslatunk ezen szempontból az élet és a testi épség elleni támadások közt jelölte ki a párviadal helyét.

Ugyanazon társadalmi viszonyok, a melyek, a törvényhozásokat, e ragályt illetőleg, egy külön álláspont elfogadására kényszerítik, teszik szükségessé azt is, hogy a párviadal sui generis delictumnak tekintessék, s a részességre nézve is az általánostól eltérő szabályok állapítassanak meg. ...

Uralkodik az említett felfogás továbbá a büntetési tételek megállapítására vonatkozólag is, melyek határtalanul enyhébbek, mint az emberölés, vagy a testi sértés elleni büntetések. Ezen leszállítása a büntetésnek, az igazságügyi politika indokain kívül, igazolását találja azon jogi szempontból is, hogy a sérülés vagy halál, a megsebesítettnek vagy megöltnek előzetes eventualis beegyezése folytán következett be: a mi, mint ezt már a 271. § első bekezdésének indokaiban kiemeltük, a bűnösségi fokot lejjebb szállítja.

Mindezen törvények csak akkor indokolvák, míg szabályszerű párviadalról van szó. A törvényhozás elismerte a párviadalt: kénytelen elismerni annak szabályait is, sebesülés vagy halál esetére tehát, az enyhébb sanctiót, a párviadalnak szabályszerű lefolyásához köti.

Ha ez nem volt szabályszerű: a társadalmi felfogás szerint sem vívatott párbaj, hanem szándékos emberölés, és ha az eredmény nem volt halálos, testi sértés követtetett el.

...A felbujtó fogalma két irányban tágíttatik, először ugyanis az által, hogy a 'buzdítás' helyeztetik a 'rábírás' helyébe, másodszor pedig a párbaj el nem fogadásának esetére a 'megvetéssel való fenyegetés' mint a felbujtás külön nemének felvétele által. ...

Kivételes, s csakis a párviadalnál igazolható a büntetés elengedése azon részeseket illetőleg, a kik a bűntett elkövetésére tettleg közreműködtek, de e mellett annak véghezvitelét siker nélkül megakadályozni iparkodtak.

A kiemelt főbb tételek után azt hisszük, hogy a jelen törvényjavaslat XIX. fejezetének vezéreszméje gyanánt állíthatjuk fel: a párviadalok lehető megakadályozására irányuló törekvést. E törekvés világosan felismerhető: egyrészről a párviadal létrejöttére való közreműködés minden nemének büntetendő cselekménnyé minősítésében, másrészről a részességben bűnösök büntetésének a párviadal megakadályozására irányuló, habár sikertelen törekvésük feltétele alatti eltörlésében.

Az előbbi intézkedések a párbajt a közreműködésükre rendelt büntetések által célozzák megakadályozni, az utóbbiak pedig, az előbbiek sikertelensége esetében, arra irányozvák, hogy a közreműködők a büntetlenségre való kilátással, különösen ösztönöztessenek a kiegyezést előmozdítani. Vezéreszméje tehát a törvényjavaslat e fejezetének: enyhíteni a bajt, melynek megszűnését csak is a barbár szokásokkal végleg szakító polgárosodás magasabb fejlettségétől reménylünk."{119}

Az előterjesztésből jól kivehető a törvényalkotók néhány dilemmája. Például az, amely az európai gyakorlatot is megosztotta, mely szerint a párbaj testi sértésként, avagy becsületsértésként tárgyalandó-e.

A magyar javaslat, utalva az 1843-as előterjesztésre, a testi sértések között jelölte ki a helyét, ám ez okozott újabb problémát a törvény értelmezőinek: ha testi sértés a párbaj, akkor miért nem a közönséges verekedésekre vonatkozó törvények szerint tárgyalják a párviadal résztvevőinek ügyeit? Miért alkotnak külön törvényeket? Hiszen már megvannak a megfelelő paragrafusok a testi sértésre és a gyilkosságra.

Mint látható, a törvény előterjesztői ezt a dilemmát úgy kívánják feloldani, hogy a társadalmi kényszerre hivatkoznak, és arra, hogy – ellentétben a közönséges verekedőkkel – a párbajozók mégiscsak igyekeznek előzetes szabályok szerint csökkenteni az esetleges sérüléseket. Épp ezért csak azok esnének a testi sértés elbírálása alá, akik eltérnek ezektől a szabályoktól.

A parlamenti vitában azután a legtöbb ellenérzést épp ezek az érvek váltották ki. Az 1877. december 7-én megtartott ülés első hozzászólója, Szalay Imre például a párbajok hívének mondotta magát az alábbi indokok alapján:

„Vannak a társadalomnak szabályai, melyeket egy törvényjavaslat egyszerűen meg nem szüntethet. Mint mondtam én elvben a párbajt absurdumnak tartom, de azt is tudom, hogy léteznek dolgok, melyekre

akár az esküdtszék, akár a törvényszék büntetése nem elég. Éppen ezekre az esetekre szükséges a párbaj. Nézetem szerint e fejezet nem helyesen van összeállítva, mert mint az előbb is mondottam általa sem az elrettentés, sem a javítás nem éretik el."[120]

Tehát a társadalmi kényszer kérdésében egyetért a javaslattal. Ez természetes is, hiszen a legtöbb párbajpártinak ez az első érve a párviadalok mellett. Ám a szabályokkal kapcsolatosan már vannak kifogásai: Felhívja a figyelmet arra is, hogy a törvény párbajszabályokat említ, de azok nincsenek konkrétan lefektetve. A francia például megengedi a szúrást, a magyar nem. Ha tehát valaki egy párbajban szúrás miatt esne el, az ezek szerint közönséges gyilkosságnak fogható fel. Racionálisabbnak tartaná annak a kimondását, hogy néha szükség van a párbajokra, de minden semmiségért komoly ember nem verekszik meg.

Ám „ha valakinek életboldogsága, becsülete függ némely dolgoktól, hogy az utolsó fegyver, a párbaj se legyen megengedve, azt absurdumnak tartom." Az ilyen esetekre javasolja a becsületbíróságok felállítását, és ha ez a bíróság megengedné a párbajt, akkor, de csakis akkor, meg lehetne vívni.[121]

A következő felszólaló, Zay Adolf már sokkal vehemensebben vette védelmébe a párviadalokat:

„Abban különbözöm az előttem szóló t. képviselő úrtól, hogy a párbajt én nem tartom absurdumnak, hanem ellenkezőleg nagyon helyes, esetleg elkerülhetetlen szükséges dolognak."[122]

Majd megkérte a képviselőházat, hogy a nemrég történt sajnálatos esetekből ne vonjanak le általánosító következtetéseket. Itt a közvéleményt és a Házat egyaránt foglalkoztató sajnálatos esetre célzott, melynek során pont az igazságügyi miniszter, Perczel Béla huszonnyolc éves fia, Perczel Aurél egy pisztolypárbajban, melyet Wágner László műegyetemi tanárral vívott, meghalt.[123]

Majd annak fejtegetésébe kezd, hogy az állam feladata, hogy az egyének szabadságát szavatolja. Ezt a szabadságot csak annyiban szabad korlátozni, amennyire az állam fenntartásához okvetlenül szükséges:

„Az állam csak annyiban gátolhatja meg az embert azon szabadságában, hogy magát védje és jogát maga vívja ki, mikor és mennyiben ő maga képes ezen önvédelem helyébe saját jogos védelmét és segélyét helyezni. E két tételnek nem felel meg, hogy a párviadalt

bűnténynek nevezzük. T. Ház! Az állam fejlődésében mindinkább háttérbe szorította az emberi szabadságot s most azon a ponton áll, hogy az ember saját személyének legmagasabb szentélyét, hogy úgy mondjam egyéniségének crystalját, a becsületét védeni sem legyen feljogosítva.

Annál kevésbé sem tartom helyesnek az egyént itt is elzárni a védelemtől, mert az állam a leggyakoribb esetekben sem képes büntetése által azt pótolni, a mit az ember saját működése által elérhetőnek gondol." Példának a házasságtörést említi, amelyben a házasságtörő csak három hónappal büntethető: „Kérem a T. Háznak azon tagjait, kiknek családjok van, vajjon beérnék-e azzal, ha a családi béke, a családfő legnemesebb kincse, a családi becsület megsértetik, hogy az illető házasságtörő csak egy hónappal büntettessék? Én nem érném be, s merem mondani, hogy a ki beérné, az nem bír józan s egészséges jogi felfogással, nem bír férfias jellemmel." Majd arra hivatkozik, hogy a párbajozók előre megállapodnak abban, hogy megverekszenek:

„Ezen társadalmi intézménynek, a melyről most szólunk, a jellege az, hogy megállapodás történik, hogy magát mindkét fél ugyanazon veszélynek tegye ki, és harmadszor, és erre nagy súlyt fektetek, hogy az egész összeütközés ne történjék csekély indokból, hanem némely nemes érzületből."

Figyelmeztet arra is, hogy ha bűnténynek nyilvánítják a párbajt, akkor, mint más államokban, csak írott malaszt marad, és épp a legfelsőbb rétegek vonják ki magukat a törvény alól:

„T. Ház! Én nem akarnám azt bűnténynek nevezni, amit nagyon tisztességes, nagyon becsületes emberek gyakran mívelnek. A legmagasabb és legmíveltebb körökben, sőt ezen Házban is sokan vannak, kik ezen nézetemet pártolják, de azt mondják, hogy legyen az törvény a nagy tömegnek, de mi reánk nézve kivételes szabály, kivételes is lesz.

Én nem akarom, hogy ez iránt a törvény mellett és ellenére privilégium legyen egyesekre nézve. Én azt akarnám, hogy a mi egyszer törvény vagy szabály, az sújtson mindnyájunkat." Mindezek miatt a következőket javasolja: A párbaj ne legyen bűntény. Viszont nagyon fontos, hogy a felek minden presszió nélkül, szabad akaratukból álljanak ki. Ezért, ha valaki felbújt párbajra, vagy megvetéssel fenyeget valaki a párbaj visszautasítása miatt, azt súlyosabban, három évvel büntessék.

Aki a párviadal szabályait megszegve öl, vagy sebesít meg valakit, azt közönséges gyilkosként, vagy testi sértőként ítéljék el.{124}

E két felszólaló tehát, ha eltérő mértékben is, de védelmébe vette a párbajokat, legfőbb érvük az volt, hogy a törvény a becsületet elég csekély mértékben védi meg. Némileg igazat kell adni nekik, ugyanis a Csemegi-kódex 261. §-a intézkedik erre vonatkozólag. Mégpedig úgy, hogy aki más ellen meggyalázó kifejezést használ, vagy meggyalázó cselekményt követ el, az becsületsértő, és ötszáz forint pénzbírsággal sújtható. Amennyiben sajtó vagy nyomtatvány útján követi el ugyanezt, akkor három hónapi elzárás is kiszabható rá. A korabeli fogalmak szerint ez valóban enyhe büntetésnek tekinthető, ráadásul ehhez még az is társult, hogy a korabeli közvélemény gyávának titulálta, aki ilyen jellegű ügyben bírósághoz fordult, és nem fegyveres elégtételt kért.

Jellemzően az ellentábor is különböző mértékben támadta a párbajt. Molnár Antal képviselő így reagált Zay felszólalására:

„Nem intézmény ez t. képviselő úr, hanem társadalmi betegség, a középkori ököljog alkalmazásának egy neme, mely valóságos anachronizmust képez a jogállamban. ...

A párbaj csak oly bűncselekmény, mint a többi. Ha meghozzuk a szigorú törvényt, és az nem alkalmaztatik: a jogrend és jogérzet csak oly, sőt még nagyobb mérvű bántalmazást szenved, mint a párbaj büntetlenségének declarálása által."

Simonyi Ernő a javaslatot szigorúnak vagy enyhének találja: „Szigorúnak találom akkor, ha a párbajt meg akarjuk engedni, gyengének, ha el akarjuk tiltani. Én nem tekintem a párbajt társadalmi intézménynek, mint Zay képviselő úr mondá, hanem inkább tekintem beteg ségnek, kinövésnek, én ezért büntetendő cselekménynek tartom."

A továbbiakban az angol példát javasolja, ahol nincs külön törvény a párbajokra. Akik párbajoznak, azokat közönséges bűnözőkként ítélik el. Nincs is Angliában párbaj.

Csemegi Károly válaszában kifejtette, hogy Angliában valóban nincs külön törvény a párviadalra, de azért előfordulnak párbajok, ilyenkor az esküdtszék a saját belátása szerint ítél, és sokszor felmentő vagy enyhe ítéletet hoz, mert értékelik az elkövető lelkiállapotát, motivációit. Ez azonban ellenkezik az ottani törvényekkel is, és ő nem szeretné azt látni, hogy hazai bíróságok a törvények szellemével ellentétes ítéletet hoznak.

Reagált arra a felvetésre is, amely azt feszegette, hogy a szabályok megszegésével vívott párbajnak súlyosabb az ítélete, de milyen szabályokat kell figyelembe venni. Erre Csemegi a következő érveket hozta fel: Ezek a szabályok valahol léteznek, mert maguk a párbajok is léteznek, csak nem várják el a törvényhozástól, hogy párbajkódexet szerkesszenek. Ha vitás esetek merülnek fel, akkor a bíróság szakértőket kér fel. Van elég ebben járatos úriember, azok majd véleményt mondanak.

Több száz szabály van, ezek kodifikálása nem a minisztérium feladata: „Ez nem a mi feladatunk, ez feladat a társadalomnak, mely e kórt létrehozva fenntartja és szabályozza. Hagyják uraim a codifikációt a lovagok, gentlemen-ek kezében, mi – a jog emberei – az előforduló esetekben tőlük nyerendünk eligazítást."{125}

A végszavazáson az alsóház nagy szótöbbséggel elfogadta a törvényjavaslatot.

A főrendiház vitáját 1878. február 23-án tartották, és sokkal rövidebb volt, kevesebb felszólalóval, mint az alsóházé. A vélemények közül két ellenzőt érdemes idézni, mindkettő más álláspontról támadja a törvényjavaslatot. Radvánszky Antal báró, Zólyom-Turóc megye főispánja felszólalásában kifejtette, hogy szerinte itt ellentmondások vannak: párbajban megölni valakit ugyanis gyilkosság, akárhogy is vélekedik erről a közvélemény. Ha erre külön büntetést szab ki a törvény, az megkülönböztetés, sőt talán még súlyosabb következményekkel kellene járnia, ugyanis itt már nem beszélhetnek hirtelen felindulásról. Aki párbajra kiáll, az már túl van az első felinduláson, eltelt egy bizonyos idő, volt ideje eldönteni, mit tesz. Továbbá következetlenséget lát abban is, hogy a törvény bizonyos szabályokra hivatkozik, ám a párviadalt mégis bűnténynek ismeri el. Egy bűnténynek nem lehetnek szabályai, ha ezt mégis tartalmazza a törvény, akkor hallgatólagosan cinkosságot vállal.

A társadalmi nyomásról pedig így vélekedett:

„Igaz, szükséges, hogy a törvényhozó valahányszor törvényt alkot, mindig figyelemmel legyen a közvélemény hangulatára, szükséges, hogy a törvény a nemzet életéből fejlődjék, szükséges, hogy a törvény feleljen meg az élet mindennapi szükségleteinek, de van egy bizonyos demarcationalis vonal, melyen túl a törvényhozó nem tehet engedményt

a közvélemény irányában: a mennyiben t. i. annak véleménye a tudomány irányában a vallásossággal és az erkölcsiséggel ellenkezik."

Továbbá megemlítette, hogy igaz ugyan, hogy a legtöbb országban van törvény a párviadalról, de például Angliában nincs, és ott mégis kevés a párbaj, mert a társadalom elítéli, súlyosan szankcionálják, emellett például az udvarképességét is elveszti, aki párbajozik.{126}

Haynald Lajos (1816–1891) kalocsai érsek hozzászólásában főként erkölcsi szempontokat említett, a társadalmi nyomás kapcsán igen érdekesen érvelt:

„Codexünk hódolva azon bevallottan barbár szokáshoz tapadt előítéletnek, amelynél fogva a párbajt vívó önmagának és ellenségének a haza, az emberiség, az Isten szent és nagy céljaira rendelt és kötelességszerűen fenntartandó életét és testi épségét, könnyelműen, gyakran semmis, csekély, nem ritkán éppen frivol, s néha talán aljas indoknál fogva veszélyezteti és áldozatul oda dobja, külön fejezetben intézkedik a párbajvívóknak és bűnsegédeiknek bűntetteiről: mintegy kiváltságban és kedvezményekben részesíti azokat, enyhébb büntetést szabja reájok, mint amilyenek sújtják a más alkalomból és indokból elkövetett hasonló bűntetteket.

Sőt, amennyiben ezen fejezet egyik §-a a párviadali szabályokra is vonatkozik, és azokra alapítja határozatát, ennyiben mintegy törvénysanctióval látja el a párviadal barbar intézményét.

A párviadaloknak kedvező, úgynevezett közvélemény, az újabbkori napi irodalomban elhárítja a párviadali gyilkosság bűnét és beszámítását a tettesről s áthárítja a társadalomra, mint a mely a sértett becsület reparátiójára elegendő alkalmat, módokat és eszközöket nem nyújt a bántalmazottnak, és mind ezáltal, mind pedig a párviadalhoz fűződő előítéletnek mindenkori hangoztatásával, nemkülönben a társadalmi tanúsított, megvető, megbélyegző, visszataszító magaviseletével azok iránt, kik nem hajlandók párviadalra kelni, mintegy erkölcsileg, – ha szabad ily szót használnom egy erkölcstelen tettre, – erkölcsileg kényszeríti a bántalmazottat, hogy a megsértett becsületén ejtett csorbát másként megtorolni nem tudván, párviadal útján torolja meg azt.

Én, méltóságos főrendek, nem akarok ezen okoskodás bővebb elemzésébe bocsátkozni, de legyen szabad mégis pár szóval értékének méltánylására felemlítenem, hogy ha áll az, hogy az említett okoknál

fogva a tettesről áthárul a bűntett súlya és beszámítása a társadalomra, nincs ok, miért ne háruljon át a társadalomra egy szegény, családjával együtt majdnem az éhhalálnak kitett embernek a bűne is, ki a társadalmi viszonyoknál fogva a vagyonnak az egyes osztályokban felhalmozódó sokasága, másikban pedig egész az ínség okozásáig leapadt csekélysége, a munka és kereset hiánya miatt azon kényszerűségbe jut, hogy embertársainak vagyona után kezét kinyújtsa.

De egyet, mint bizonyosat jeleznem kell, t. i. azt, hogy ha a vád értelmében a vádlott társadalomra átháramlik a párbajt vívók gyilkossági tette és beszámítása, akkor ezen fejezet codifikációja által Magyarország állama és törvényhozása bűnrészese lesz a társadalomnak, mert a kellő szigort nem alkalmazván és túlengedékenyen büntetvén a tulajdon vallomásaik szerint is az ellenfél meggyilkolására kiindult párbajvívókat és bűnsegédeiket, megerősíti az emberekben azon előítéletet, hogy az ily gyilkosságnak akár máson való elkövetése, akár maga ellen való provocálása a becsület által parancsolt dolognak tekintethetik és hozzájárul ama vészes szokás megörökítéséhez s a azon véres hekatombák fönntartásához, melyeknél e hazának annyi díszes családja újabb időben is gyászolva állott, és amelyeknek e népszegény nemzet annyi jeles tehetségű, jobb sorsra érdemes és a hazának, az emberiségnek nagy szolgálatokat tenni képes fiai estek szomorú áldozatul."{127}

Felvetései közül többel találkozhatunk később a párbajellenes írásokban: a párviadal külön törvényi szabályozása egyes csoportok privilegizálását jelenti. Érdekes és elgondolkodtató az érvelése a társadalmi nyomásról. Ha a közvélemény megérti és pártfogásába veszi a párbajozót, mondván, ellenállhatatlan kényszer nehezül rá. Akkor a tolvajt, akit a nyomor kerget a bűnbe, miért nem védi meg, hiszen az éhség ugyanolyan kényszerítő erő lehet. Haynald gondolatainál humánusabb állásponttal később sem találkozhatunk a párbajt ellenzők érvei között.

Csemegi válasza a főrendiházban, egyben álláspontja a törvényről, a következő volt:

„A törvény, különösen a büntető törvény, létező viszonyokat tart szem előtt, tehát nem abstract elméletet, nem csupán theoreticai szempontokat, hanem létező társadalmi és álladalmi viszonyokat kell neki számba vennie. Akármit mondunk is, a kétszer kettő négy, hogy a

századoknak gyakorlata és tapasztalata bebizonyította, hogy a párbajt törvények ki nem irtották, nem irthatták ki a legszigorúbbak, nem irthatják ki az enyhébbek."{128}

Ismét az angol példára hivatkozott, melyben a bírók és az esküdtek rendszeresen a törvények ellen hoznak ítéletet, amennyiben párbajról van szó.

Ismételten idézte az alsóházban is felhozott példát, amely szerint egy bíró úgy intette az esküdtjeit egy párbajperben, hogy lehet, hogy a törvények ellen döntenek, de az Istennek és a lelkiismeretüknek kedves ítéletet hoznak majd. Kifejtette, hogy ő (Csemegi) nem szeretné, ha Magyarországon ilyen helyzet teremtődne, amikor egy bíróságnak a törvények ellen, de a lelkiismerete szerint kell ítélkeznie. Ezért esik más elbírálás alá a párviadal.

Végül a parlament mindkét háza által elfogadott törvény szövege így rendelkezett:

„293. § Valakinek kihívása párviadalra, úgyszintén a kihívás elfogadása vétséget képez és hat hónapig terjedhető államfogházzal büntetendő.
294. § Az előbbi paragrafusban meghatározott büntetéssel büntetendők a segédek, valamint azok is, akik a kiegyezést megakadályozták.
295. § Aki valakit párviadalra egyenesen buzdít, vagy azért, hogy mást ki nem hív, vagy a kihívást nem fogadja el, megvetéssel fenyeget: egy évig terjedhető államfogházzal büntetendő.
296. § Aki párviadal megkezdésére fegyveresen kiáll: egy évig terjedhető államfogházzal büntetendő.
297. § Ha a felek a párbajtól elállottak: senki sem büntethető.
298. § Aki ellenfelét párviadalban megsebesíti: két évig terjedő államfogházzal büntetendő. Ha a megsebesített fél testének valamely tagját, vagy érzékszervét elvesztette, vagy ha félnek a megsebesítéséből gyógyíthatatlan sérülése származott: a büntetés három évig terjedhető államfogház leend. Aki pedig ellenfelét párviadalban megölte, habár halála nem rögtön következett is be: öt évig terjedhető államfogházzal büntetendő.
299. § Azon bajvívó, aki a párviadalnak szokásos vagy kölcsönös megegyezéssel megállapított szabályait megszegte, és annak következtében ellenfelét megölte: szándékos emberölés, ha pedig megsebesítette: a súlyos testi sértés bűntettére meghatározott

büntetéssel büntetendő. A jelen szakaszban meghatározott esetekben a segédek, mint bűnrészesek büntetendők.
300. § A párviadalnál jelen volt tanúk és orvosok, továbbá az előbbi szakasz eseteinek kivételével, kik a párviadalt megakadályozni törekedtek: nem büntetendők."[129]

A vita egyik lényeges eleme volt a társadalmi elvárásokról, társadalmi nyomásról szóló rész. A miniszteri előterjesztés és Csemegi parlamenti válaszai arra utalnak, hogy a törvény előterjesztői figyelembe kívánták venni a „létező társadalmi és álladalmi viszonyokat". Többen ezért a párviadal burkolt támogatásával vádolják az előkészítőket, mondván, így csak cinkosául lesznek a párbajozóknak.

Azzal, hogy külön törvényeket szabnak ki a párbajvétség elkövetőire, melyek általában jóval enyhébbek a közönséges eseteknél, privilegizált helyzetbe hozzák őket. Egyes érvelők szerint ezért nem lesz visszatartó ereje a törvénynek, sőt még bátorítja is az elkövetőket. Ebben a szellemben nyilatkozott Molnár Antal képviselő és Radvánszky főispán.

E vitát figyelve meg kell különböztetni a törvény ellenzőit: egy részük azért ellenzi a törvényjavaslatot, mert magát a párbajt támogatják, és nem tartják a párbajt büntetendőnek, a javaslatot ezért túl szigorúnak tartják. Ezen véleményeket a legmarkánsabban Zay Adolf képviselte.

Az ellenzők másik tábora a párbajt ellenezte, a kilátásba helyezett ítéleteket enyhének találta, és úgy vélekedett, hogy nem járulnak hozzá a párbajok számának csökkentéséhez. Az álláspontjuk szerint nincs is szükség semmiféle külön törvényre, aki párbajozik, azt mint közönséges gyilkost vagy testi sértőt ítéljék el. A leggyakrabban felhozott példa az angliai gyakorlat, ahonnét hiányzott a törvények közül a párviadalra vonatkozó rész.

A képviselők és a párbajellenesek állandóan hangoztatott bezzeg-országa tehát Anglia volt, épp ezért érdemes az ottani párbajjal kapcsolatos jogszokásokat részletesebben megfigyelni. Vámbéry Rusztem 1902-ben jelentetett meg egy párbajellenes tanulmányt a *Huszadik Század* hasábjain, ebben kitér az angol gyakorlatra is. Eszerint az alapelv az, hogy a párbaj nem részesül privilegizált jogi elbánásban, hanem az eredmény szerint minősítik. Amennyiben például két fél összevész, és az egyik szóban vagy írásban kihívja a másikat párbajra,

úgy a kihívó felet büntetendő cselekményre való felbujtásban mondják ki bűnösnek.

Ha a felek tényleg megvívtak, de sérülés nem történt, abban az esetben a testi épség elleni fenyegetés és a testi épség ellen való támadás (assaoult and battery) képezte a vád alapját.

Az angol törvénymagyarázatok itt jegyzik meg, hogy a kölcsönös beleegyezés nem fosztja meg a törvényellenes cselekményt a büntethetőségtől. Mint láthattuk fentebb, Zay képviselő úr egyik fontos érve volt a büntetés enyhítése mellett az, hogy mindkét fél előzetesen beleegyezett a párharcba, tehát önként teszi ki magát veszélynek. Ez az állítás tehát nem állja meg a helyét a sokszor példálózott angol gyakorlatban.

Sebesüléssel végződő párviadal esetén a szigetországi jog egyszerűen támadásnak fogja fel az összecsapást, és e szerint ítél. Amennyiben azonban halálos végű párbaj következne be, úgy két esetet tartanak lehetségesnek. Ha két személy összekülönbözik, és első felindulásban a helyszínen párbajt vívnak, és az egyik halálos sebet kap, az emberölésnek minősül. De ha megállapodnak egy későbbi időpontban, és szabályos párviadalban esik el az egyikük, az gyilkosság. Az első esetnek, az emberölésnek enyhébb a büntetési tétele, figyelembe véve a hirtelen felindulást.

A másodikat azért minősítik a súlyosabb gyilkosságnak, mert ezt már lehiggadva, egy bizonyos idő elteltével, mintegy előre megfontoltan követte el a tettes.{130} Emlékezhetünk, Radvánszky báró a felsőházi felszólalásában ugyanilyen indokok alapján javasolta a párbajtörvény szigorítását.

Vámbéry a cikkében itt kitér a magyar képviselőház pár évtizeddel korábbi, fönt idézett, vitájára. Kifejti, hogy ezeket az eseteket mindig gyilkosságként terjesztették a bíróságok elé, de az esküdtszékek, szimpátia alapján, néhányszor felmentették a vádlottat. Csemegi Károly pedig ezekre az esetekre hivatkozott a vitában, egy angol bírót idézve, aki kifejezetten azzal fordult az esküdtjeihez, hogy lelkiismeretükre hallgassanak, ne a törvényre. Egy közbeszóló ezt egyéni véleménynek titulálta, mire Csemegi kijelentette, hogy Anglia egyik vezető bírájának vélekedését egy „szakférfiú" soha nem veheti egyéni véleménynek.{131}

Vámbéry utólag vitába száll Csemegivel, bebizonyítva, hogy mégis a közbeszólónak volt igaza, mert a jogtudósok ezt az 1794-ben történt

esetet egy bíró egyéni nézeteinek minősítették.[132]

Az angol jogszokás ismertetése során a segédek megítélése is felmerült. Ellentétben a hazai gyakorlattal, a segédek ott valós büntetésre számíthattak. Egy halálos végű párbaj esetén a győztes fél segédje gyilkosságban való bűnrészesként szerepelt a vádlottak között. A holtan maradt segédeit sokáig nem büntették, míg egy bíró, 1843-ban, úgy nem rendelkezett, hogy az ilyen segéd öngyilkosságban való közreműködésért feleljen.[133] Ezzel szemben a magyar törvény szerint a segédek megúszhatták minden büntetés nélkül is, ha be tudták bizonyítani, hogy formálisan felszólították a feleket a békülésre.

Vámbéry véleménye szerint azonban nem a büntetés mértéke szabja meg, hogy egy országban mennyire elterjedt dolog a párbajozás. Inkább a társadalmi hozzáállás dönti el ezt a kérdést. Ugyancsak nincs kihatással a becsületsértések büntetésének szigorúsága a párbajozási kedvre. A párviadal híveinek egyik leggyakrabban hangoztatott érve az, hogy az állam – a becsületsértések enyhe büntetésével – nem védi meg a polgárait ezen a téren. Ezért szükséges, hogy azok lovagias úton maguk oldják meg ezt a kérdést. Angliában a szóbeli becsületsértést semmilyen törvény nem szankcionálja, az állam tehát semmilyen védelmet nem nyújt, az emberek mégsem ragadnak fegyvert, hogy elégtételt kérjenek egy-egy sértőnek vélt mondat után. Szerinte ez szintén a társadalmi megegyezésen múlik elsősorban. Megállapításaira még visszatérek a párbajellenes mozgalmak tárgyalásánál.[134] Munkájában összeszedte számos európai ország büntetőjogi gyakorlatát a párbaj különböző cselekményeivel kapcsolatosan. Az alábbi táblázat bemutatja néhány ország büntetési tételeit, valamint azt, hogy milyen módon kell letölteni a kiszabott büntetést.[135]

Büntető törvény-könyvek	**A kihívás büntetése**	**A halálos párbaj büntetése**	**Megvetéssel fenyegetés büntetése**
Magyar	1 nap – 6 hó államfogház	1 nap – 5 év államfogház	1 nap – 1 év államfogház
Német	1 nap – 6 hó államfogház	2 éven felül államfogház	3 hónapon felül államfogház
Osztrák	6 hó – 1 év börtön	10–20 év börtön	6 hó – 1 év börtön

Olasz	2 hó fogház, vagy pénzbüntetés	6 hó – 5 év fogház	1 hó – 1 év fogház
Belga	1–3 hó fogház és pénzbüntetés	4 hó – 2 év fogház és pénzbüntetés	1–3 hó fogház és pénzbüntetés
Spanyol	Büntetlen	6–12 év börtön	17–36 hó fogház
Bolgár	Büntetlen	5 évig terjedő fogház	Büntetlen
Portugál	1–3 hó fogház és pénzbüntetés	1–2 év fogház és pénzbüntetés	1 hó – 1 év fogház és pénzbüntetés
Orosz	1–7 nap elzárás	3–10 év államfogház	2–6 év államfogház

Látható, hogy az egyes országok büntetési tételei – az osztrákot és az oroszt kivéve – nem nevezhetők túlságosan szigorúnak. A magyar szabályozás ebből a szempontból tehát nem lóg ki a sorból. A kihívást mindegyik országban a legenyhébb büntetési kategóriába sorolták, Bulgáriában és Spanyolországban nem is büntették. Érdekes a spanyol gyakorlat, amely a kihívást nem büntette ugyan, de a megvetéssel való fenyegetést a legsúlyosabban ítélték meg valamennyi felsorolt ország között. Ebben a Zay képviselő úr által a magyar vitában már elhangzott álláspontra ismerhetünk: a párbajozóknak a szabad elhatározásából született döntése, hogy megverekszenek egymással – ezt ő enyhítő körülménynek vette.

Ám ennek az a feltétele, hogy semmilyen presszió ne érje a feleket, ezért szükségeltetik, hogy a külső nyomásnak még a gyanúja se merülhessen fel.

Amennyiben ez mégis megtörténne, úgy a törvénynek súlyosan büntetnie kell minden ilyen beavatkozást. Zay három évig terjedő elzárást javasolt, pontosan úgy, mint a spanyol gyakorlat.{136}

Ennél érdekesebb, hogy bár a magyar büntetések nem lógtak ki különösebben a sorból, de a büntetés módja, az államfogház, már igen. Csak Németországban és Oroszországban találkozhatunk még az államfogház-büntetéssel. A többi országban a börtön vagy a fogház dívott. Mint Vámbéry írja tanulmányában: „Német- és Oroszországon kívül nincs Európában állam, mely a párbaj ellen az államfogház című

operette büntetést alkalmazná, azt a büntetést, mely nem sújt, hanem felemel, mely a becsület vértanújának fénykoszorújával övezi a társadalmi előítélet rabjainak homlokát. Arcpirító a törvények képmutatása, mellyel meghajlik az úri kaszinók exigentiája előtt s az államfogházi elbocsátó levélben erkölcsi bizonyítványt ad a becsületrend mindig lovagias, de néha sikkasztó vagy hamisan kártyázó tagjai kezébe."{137} Vámbérynak igaza volt: az államfogház a legkisebb visszatartó erőt sem képviselte. Ennek az állításnak az igazolására érdemes kissé jobban megismerkedni az államfogház körülményeivel.

A váci államfogházba került a legtöbb, párbajvétség miatt elítélt úriember, nemcsak a fővárosból, ahol a legtöbb párbaj esett meg, de sokszor vidékről is idehozták a párbajhősöket. Az államfogház nem csupán a párbajozóknak nyújtott ideiglenes szállást, hanem a sajtóvétséget elkövetőknek és a nemzetiségi izgatás miatt elítélteknek is.

A váci államfogház életébe bepillantást nyerhetünk több visszaemlékezésből, a legérdekesebben Herczeg Ferenc írt róla. Korunkban Csordás Lajos foglalkozott a témával, aki átlapozta a fogolynyilvántartó könyveket. Az ő írásaikból kibontakozó kép nem éppen sanyarú sorsú foglyokat mutat. A fogház a börtöntől elkülönülve, egy közeli házban működött, tizenkét szoba állt az elítéltek rendelkezésére, akik napközben szabadon mozoghattak, csak este zárták rájuk az ajtókat. Az előkelőbb urak inast is fogadhattak a közeli börtön rabjai közül, és külön kosztot és bort hozathattak be. Közös társalgó is volt, amelyben kártyázni lehetett, természetesen látogatókat is fogadhattak.{138} Herczeg Ferenc említi meg, hogy még az éjszakai elzárást sem tartották be mindig szigorúan, a „hosszú járatú" foglyok sokszor kimaradhattak éjszakára is, volt olyan is, hogy a főfoglárral mentek mulatni. Anekdotaszerű elbeszélése szerint Kosztka Emil, aki korának rettegett párbajhőse volt, egy esztendős fogságát töltötte Vácott, melyet halálos végű párbajért mértek rá, még kulcsot is kapott éjszakai kiruccanásaihoz. Sőt, még a céllövésben is gyakorolhatta magát.

Az őrség hozzáállásáról pedig a következőket írta: „Az államfoglyok őrizetével két altiszt volt megbízva: a felügyelő, nevezzük Péntekynek és Jut bácsi, egy podagrás vén börtönőr. A felügyelőnek az volt a minősítése erre a sokat irigyelt állásra, hogy 'bánni tudott az értelmiséghez tartozó egyénekkel', ami természetesen azt jelenti, hogy kissé svihák volt."{139} Az államfogház körülményei tehát semmiképp nem lehettek visszatartó

erejűek. Még kevésbé a kiszabott büntetések. Csordás Lajos cikkében összeszedett néhány nevesebb embert, akik Vácott ülték le nem éppen hosszú büntetésüket, így például:

„Nagy Endre a magyar kabaré atyja (3 nap, 1900), Kárpáti Aurél író (1 nap, 1907), Braun Sándor, a Budapesti Napló főszerkesztője (1 nap, 1908), Bevilaqua Béla, Budapest kávéháztörténetének későbbi monográfusa (1 nap, 1908), Rózsahegyi Kálmán színész (2 nap, 1900), Jób Dániel újságíró, a Vígszínház későbbi igazgatója (3 nap, 1909)."[140]

Ezek a csekély büntetések nyilván sebesülés nélküli párviadalokért vagy kihívásokért jártak. A sebesüléssel végződők büntetése sem volt sokkal súlyosabb, ez mindig a sérülés mértékétől függött. Néhány példa: Geréby Pál debreceni kereskedő nyolc napi államfogházat kapott, mert egy tizenkét centiméter hosszú sebet vágott Ady Endre fején.[141] Krúdy Gyula kétheti elzárást kapott egy sebesüléssel végződő párbajért.[142]

A halállal végződő párviadalok természetesen súlyosabb elbírálás alá estek, de korántsem nevezhetjük őket elriasztóan szigorúnak. Herczeg Ferenc például azért ismerhette ilyen jól a váci államfogház életét, mert három hónapot töltött ott, miután párbajban megölte ellenfelét, Siposs tiszthelyettest. A fent említett Kosztka Emil büntetését egy országos felháborodást kiváltott esetért kapta. Barátjával, Tamássffy Gyula tisztviselővel vitatkozott össze egy ötforintos kártyaadósság miatt, az esetből kölcsönös sértegetés, majd pisztolypárbaj lett. Kosztka golyója Tamássffy tüdejébe hatolt, és azonnal megölte a szerencsétlen embert. Tamássfy fiatal felesége, aki ekkor épp várandós volt, belehalt a megrázkódtatásba.[143]

A lapok felháborodva cikkeztek a párbajról, amely egy egész család halálát okozta. A bíróság azonban – az általános felzúdulás ellenére – mindössze egyéves büntetést szabott ki Kosztkára, melyet a fent vázoltnak igencsak kényelmes körülmények között kellett letöltenie. Az általam ismert leghosszabb büntetés, melyet párbajügyben kiszabtak, Hellner Kálmánt sújtotta, aki pisztolypárbajban megölte Mihaljovics Miklós honvéd hadnagyot. Az ítélete két év államfogház volt, melyet szintén Vácott töltött le.[144]

A bíróságok ítélkezési gyakorlatát figyelembe véve nem csodálkozhatunk a kimondott verdiktek enyheségén. Általánosan elmondható a bíróságokról, hogy párbajügyekben minden enyhítő körülményt igyekeztek figyelembe venni. A fellebbezés folytán felsőbb

bíróságok elé került ügyek is többnyire az ítélet leszállításával végződtek.

Szemléletes példát szolgáltat erre Herczeg Ferenc ügye, aki még ifjú joghallgató korában egy kerti táncmulatság rendezője volt szülővárosában, Versecen. Az eseményre, többek közt, két katona is hivatalos volt, akikkel Herczeg egy hölgy megsértése miatt összeszólalkozásba keveredett. Az esetet kölcsönös kihívások követték, Herczegnek mindkét katonával meg kellett verekednie. Az első ellenfele Siposs László tiszthelyettes volt, akit egy szerencsétlen hónaljvágás ért, amelybe nemsokára belehalt. A másik tiszt, Fodor hadnagy erre visszalépett a párbajtól, majd lemondott tiszti rangjáról is.

A fehértemplomi törvényszék ezért egy esztendei államfogságot szabott ki Herczeg Ferencre, amelyet az ítélőtábla helybenhagyott. Ám a Királyi Kúria leszállította a büntetést négy hónapra. A Kúria ítéletében a következők szerepeltek:

„Tekintve, hogy a vádlott, mint rendező ama botrányos magaviseletet, amellyel Siposs László és társa a kérdésben forgó táncmulatság alkalmával egy köztiszteletben álló, kiváló társadalmi állású hölgyet galádul megsértett, el nem nézhette, és hogy a kihívásra, melyet különben a vádlott kezdetben nem fogadott el, az adott okot, hogy a vádlott a megsértett hölgynek – rendezői kötelessége szerint – elégtételt szolgáltatandó és az ellenfelének viselkedésén felháborodott társaság méltó felháborodását lecsillapítandó, Siposst a tánc félbehagyására hívta fel – és végre tekintve, hogy a párbajnál jelen volt dr. Tóth Miklós honvédezredorvos állítása szerint a végzetes eredményt – miután az leginkább a sértett Siposs László ügyetlen magatartása folytán állt be – méltán lehet véletlen szerencsétlenségnek tekinteni, vádlott bűnössége enyhébb beszámítás alá esik.”{145}

Az indoklás tehát mintegy kötelességévé teszi egy táncmulatság rendezőjének, hogy egy megsértett hölgy nevében párbajt vállaljon. További furcsaság még, hogy az áldozat vívási hibáját az elkövető számára mint enyhítő körülményt számította be.

A Budapesti Királyi Kúria ítéleteinek indoklása között találhatók még vitatható részletek, amelyek azt sugallják, hogy a bírók – egyfajta lovagiassági szakértőként – olyan momentumokat vettek figyelembe, melyek a résztvevők felelősségét kisebbítették. Így például az előző fejezetben már említett Vargay István, „magasabb műveltségű”

gyorsíró-tanár esetében, akit egy alsóbb fokon eljáró bíróság segédként elkövetett, párbajra való kihívás vétségében marasztalt el. A történet szerint dr. Pongrácz Sándor levélben sértőleg nyilatkozott Takács Zsigmondról, aki erre Vargay Istvánt és Topics Józsefet bízta meg ügyének rendezésével.

Pongrácz a megjelent segédeknek kijelentette, hogy ha Takács sértve érzi magát, akkor ő hajlandó bocsánatot kérni, de megbízottakat nem fog kijelölni, tehát nem állt szándékában a párbaj elfogadása. Vargay azonban ragaszkodott a fegyveres elégtételadáshoz, mondván, hogy megbízója őt kifejezetten erre szólította föl.

A Kúria leszállította Vargay büntetését, a javára írható enyhítő körülmények között megemlítve büntetlen előéletét, valamint a következőket:

„A panaszos által írt mivel sem indokolt sértő kifejezéseket tartalmazó levélben foglaltak miatt Pongrácz Sándor nem a követelt ünnepélyesebb alakban, hanem csak beszélgetés körében odavetőleg kért bocsánatot, s így miután komoly sértés történt, miután ezért elfogadható módon elégtételt nem adott – arra szorította a segédeket, hogy fegyveres elégtételt követeljenek."{146}

Szinte abszurd az indoklás álláspontja: Pongrácz Sándor nem fogadta el a kihívást, és bocsánatkése nem találtatott elég ünnepélyesnek, ezzel a magatartásával, mintegy arra „szorította" a segédeket, hogy ragaszkodjanak a fegyveres összecsapáshoz. Így jóformán a segédeket nem is terheli felelősség, hanem a „megátalkodott" Pongráczot, aki ráadásul a párbaj helyett fel is jelentette a kihívóit. A bíró magatartása ebben az esetben inkább egy lovagias úriemberé, mint az igazságszolgáltatási rendszer tagjáé.

A fentieket összegezve elmondható, hogy a korabeli Magyarországon sem a párbajokra kimérhető büntetési tételek nagysága, sem a bírói ítélkezési gyakorlat, sem a büntetések letöltési körülményei nem jelentettek semmilyen visszatartó erőt a párbajozni akarók számára. Jogosnak bizonyult tehát az a néhány felvetés a parlamenti vita alatt, melyek arra figyelmeztettek, hogy a párviadalra hozott külön törvények enyhesége privilegizált helyzetbe hozza a párbajképesek csoportját.

A hagyományos nemesi felfogásból fakadó értékrend tehát olyan erős volt, olyan vonzóerővel bírt a polgári származású, de úriemberré lenni akaró rétegekre, hogy a törvényhozásban is képes volt felülkerekedni.

Az elfogadott párbajtörvények ugyanis ellentmondtak a polgári jogegyenlőség elvének azzal, hogy kiváltságokat biztosítottak egy bizonyos rétegnek. Mindezt erősítette a megbocsátó ítélkezési gyakorlat és a büntetés körülményeinek enyhesége.

A párbaj szabályai, párbajkódexek

Az állami szabályozás megismerése után, érdemes megvizsgálni azt is, hogy az érintettek, tehát a párbajképes úriemberek, maguk között miként szabályozták a párbajt. A különböző párbajkódexek és a hallgatólagosan elfogadott szabályok tanúskodnak erről a folyamatról.

Mint már az előzőekben szó volt róla, az első párbajkódexet Chateauvillard adta ki Párizsban, 1836-ban, *Essai sur le duel* címmel. Könyvének a párbaj szabályaival foglalkozó részét hamarosan németre és angolra is lefordították, és egész Európában elterjedt. Így Magyarországon is ismertté vált. Nem sokáig kellett várni a magyar verzióra sem, Chappon Lajos vívómester magyar–német kétnyelvű munkájáról van szó, amely tulajdonképpen Chateauvillard könyvének fordítása, és 1848-ban jelent meg. Teljes címe: *A párbaj szabályai, mellyeket gyakorlatból merítve összeszedett Chappon Lajos a Budapesti nemzetőr seregnél vítanár és főhadnagy*. Chappon abban is követte mesterét, hogy igen előkelő pártfogókat kért fel, hogy néhány soros ajánlásban álljanak ki a műve mellett.

Chappon előszavában kifejtette, hogy párbajt ártalmas, sőt nevetséges dolognak tartja, ám a társadalmi előítéletek életben tartják, mert a közhangulat azok ellen fordul, akik nem vállalják a párviadalt, pedig ez sokszor nagyobb bátorságra vall. Vannak azonban ritka esetek, melyekben megengedhetőnek tartja a viadalt, főleg olyankor, amikor a törvények nem szolgáltatnak kellő védelmet a megsértett becsületnek. Állítása szerint művét azért adta ki, hogy az ilyen esetekben a felek tudják a teendőjüket és ezzel is csökkenjen a párbaj kockázata. Továbbá reméli, hogy könyvének hatására a párviadalok száma is csökken.

Chappon munkája elég csekély terjedelmű, magyar nyelvű része mindössze 26 oldalas. A rövidségét magyarázhatjuk azzal, hogy az eredeti szöveg sem túl terjedelmes, ám lényegesebb ennél az a tény, hogy Magyarországon ekkor még, bár a párbaj tilos, nincs tételes törvény, amely a párviadal büntetését taglalná. Így az a fontos kitétel sincs meg, mely szerint csak azokat a párbajozókat kell szigorúan büntetni, akik vétenek a szabályok ellen. Ez a munka tehát csak egyfajta eligazítás a párbajozni kívánó úriembereknek a gyakorlati teendőkről.

Később, amikor megszületett a törvényi szabályozás, a hasonló jellegű művek száma és terjedelme is jelentősen megnőtt, mivel a szabályoktól való eltérés már súlyos büntetőjogi felelősséggel is járt. Ekkor azonban még csupán egy átfogó jellegű útmutatóra volt szükség, amely azt a gyakorlati célt szolgálta, hogy a részt vevő felek, de főleg a segédek, azonos ismeretekkel rendelkezzenek a párbajról. Mivel a segédeknek, ha valami szokatlant tapasztaltak a párbaj lefolyásában, közbe kellett avatkozniuk, ehhez szükségeltetett, hogy tudatában legyenek a szabályoknak.

Chappon párbajkódexének az elején meghatározta a sértések nemeit, melyek: sértés, csúfszóvali sértés, illetve ütés.{147} Ezek a kategóriák a későbbiekben sem változtak. Viszont már itt, az első rész taglalásánál megfigyelhetünk egy jelentős eltérést a későbbi szabályoktól: a 9. pont kimondja, hogy a sértett választ fegyvert. A 10. pedig azt, hogy a csúfszóval sértett ezenfelül a párviadal nemét is megválaszthatja, tehát hogy vívással vagy lövéssel kíván pontot tenni az ügy végére. Még tovább megy a következő pont, amely azt tartalmazza, hogy az ütéssel sértett fél nemcsak a fegyvereket, a párbaj nemét, de a távolságot is megválaszthatja. Továbbá követelheti, hogy a sértő fél ne hozhassa a saját fegyvereit. Chappon szerint az ütéssel sértett jogait jó lenne kiterjeszteni azokra, akiknek feleségét vagy leányát csábították el (ez a későbbiekben meg valósult), avagy hamis játékkal vádolták őket.{148} Ez a rész tehát olyan jogokat engedett át az érdekelt feleknek, amelyek a későbbiekben egyértelműen a segédek hatáskörébe tartoztak. Általános tendencia, hogy a párbajozók a későbbiek során az összes ilyen jellegű tennivalót, például a fegyverválasztást, a segédekre bízzák.

Chappon szabályai szerint a sértett felet olyan többletjogok illetik meg, amelyek jelentősen növelik a győzelmi esélyeit. Bár a sértettet mindenkor kedvezményekben részesítették, az utókor kódexeiből ez a rendelkezés eltűnt, szintén a sértett segédeire bízva, hogy érvényesítsék ezeket a jogokat. Mindenesetre ezek a korai szabályok nagyobb visszatartó erővel bírhattak, hiszen a sértett fél ilyen jellegű kedvezményei meggondolásra késztethették az esetleges sértegetőket, lévén, hogy így nagyobb kockázatot jelentett a párviadal.

A könyvecske második része a fegyvernemeket határozza meg, ezek: a vítőr, a pisztoly és a kard.{149} A kard és a pisztoly a későbbiekben is megmaradt, ám a vítőr a 20. század elejétől eltűnt a szabálykönyvekből.

A híres Clair-féle párbajkódexnek is csak az első kilenc kiadásában található meg, aztán az 1920-as évektől már ott sem.

A segédek és a tanúk szerepéről Chappon munkájának a negyedik része tájékoztatja az olvasót. Itt kell megemlíteni, hogy Chappon másként értelmezi a segédek fogalmát, nála segédnek azt kell tekinteni, aki aktívan részt vesz a küzdelemben az egyik fél oldalán, miként a középkori lovagok csatlósai. Azt a szerepet, amelyet minden későbbi párbajkódexben segédnek neveznek, ő a tanúknak tartja fenn. Viszont fentebb már láthattuk, hogy később a tanúknak milyen szerepet szántak, ők csupán a fegyveres elégtételadás megfigyelői.{150}

Chapponnál a tanúk veszik át egyben azt a szerepet is, amelyet az őt követő szerzők a különböző kollektív testületeknek szántak – például a becsületbíróságnak, a fegyverbíróságnak és a párbajbíróságnak.

Ilyen módon tehát – ezen korai szabályok alapján – a párbajok lebonyolítása is jóval egyszerűbb volt, kevesebb tanácskozást és papírmunkát igényelt. Jegyzőkönyvet is csak egy esetben kellett felvenniük a tanúknak, ha valamelyik fél megszegte a szabályokat.{151}

A pisztolypárbajoknak, melyeket Chappon a hatodik részben foglalt össze, hatféle módját ismerteti. Ez szintén több, mint amit a későbbi szabályok elismernek. Chappon szabályai szerint lehet pisztolypárbajt vívni: 1. Előre kijelölt pontról, állásból. 2. Szabad lövéssel, ilyenkor háttal állnak egymástól, jelszóra megfordulnak, majd szabadon lőhetnek. 3. A tanúk korlátot jelölnek ki, amelyig a lövők előrenyomulhatnak. 4. Ugyanilyen körülmények között, csak jelszóra félbeszakított előrenyomulással. 5. Párhuzamos vonalon mozogva, ilyenkor a tanúk egymástól 15 lépés távolságra párhuzamos vonalakat húznak, a felek ezek mentén szabadon mozogva lőhetnek. 6. A küzdők jelszóra tüzelnek, ez általában három taps, két másodperces időközökkel. Az elsőre felhúzzák a fegyvert, a másodikra felemelik és céloznak, a harmadikra tüzelnek.{152}

A későbbiek során ezek közül hármat elhagytak, így a szabad lövést, a félbeszakított előrenyomulást, valamint a párhuzamos vonalon való mozgást. A jelre történő tüzelést is annyiban módosították, hogy csupán két taps hangzott el, a másodikra már lőni kellett. Clair szerint ugyanis a felek idegességükben sokszor eltévesztették a sorrendet, és már a második jelre tüzeltek.{153}

Összefoglalva az első magyar nyelvű párbajkódexről megtudottakat, elmondható, hogy ez a rövidke mű jóval egyszerűbb és kevésbé bonyolult, mint az utána következő szabálygyűjtemények. A sértett félnek sokkal több kedvezményt biztosított, tehát lehetett némi visszatartó ereje. Viszont tartalmazott olyan fegyvereket és harcformákat, amelyek megnövelték az összecsapás kockázatát.

A párbajkódexek igazi elterjedése a dualizmus időszakára esik. Ebből a szempontból a vízválasztót a hazai törvény megjelenése jelentette. Ezután kezdtek el szaporodni a különböző kiadványok. Pontos számadatot nem is lehet tudni róluk, számos vívóintézet, kaszinó, klub adott ki saját szabálygyűjteményt, melyeket csupán igen szűk körben terjesztettek.

A két legismertebb és országosan is elterjedt kódexet Bolgár Ferenc és Clair Vilmos írta. Bolgár műve eredetileg németül íródott, és Bécsben jelent meg 1882-ben, *Die regeln des duells* címmel. Majd 1887 és 1913 között még további öt kiadást ért meg, sőt a háború után Ausztriában még kiadták 1921-ben és 1928-ban is. Magyarul *A párbaj szabályai* címmel látott napvilágot 1907-ben.{154}

Bolgár Ferenc (1851–1923) egyébként szép karriert is befutott a párbajnak köszönhetően, noha ebben írói munkásságának nem sok szerepe volt. Bolgár ugyanis – mint szolgálaton kívüli műszaki főhadnagy – 1882-ben, Bécsben lapot alapított. A következő évben lapjában megtámadta Schleyer alezredest, akit egy újonnan felállítandó vasúti ezred élére neveztek ki, mondván, hogy az alezredesnek nincs meg a kellő szaktudása a poszt betöltéséhez. Schleyert előléptették, és kinevezték a kérdéses ezred parancsnokává. Első dolga e minőségében az volt, hogy segédeket küldött Bolgárhoz, aki mint újságíró megtagadhatta volna az elégtételadást, ám mint katonatiszt nem. Így pisztolypárbajra került sor, amelyben Schleyer halálos lövést kapott.{155} Az eset itthon nagy figyelmet keltett, és népszerűséget hozott Bolgárnak, aki nemsokára mint a mérsékelt ellenzék képviselője, a parlamentbe is bekerült. Sőt az ellenzék hatalomra kerülésével, 1906-tól honvédelmi államtitkárrá is kinevezték. A hirtelen jött népszerűség okáról Mikszáth Kálmán így írt:

„Bolgár Ferenc jeles képzettségű katonai író. Elég jogcím arra, hogy a parlamentben helyet foglaljon. De nehezen jutott volna oda, ha véletlenül le nem lő Bécsben párbajban egy alezredest. Azonnal híres

lett Magyarországon. A szélsőbaliak nem adták volna egy vak lóért, ha Szederkényi mellé még egy olyan példányt kaphatnának, aki eleven embert ölt valamikor, de Bolgár Ferenc a habaréki padokra ült..."[156]

Az országosan használt párbajkódexek közül néhány: Sebetic Raimund: *Párbajszabályok* (1879 és 1905), Lovas Gyula: *Útmutató a lovagias ügyek elintézéséhez. Párbajszabályok. A párbajvívás* (1898). Szerző nélkül jelent meg Aradon a *Párbajszabályok,* Jung Hugó kiadóvállalatánál (1903). *A nemes vívás művészetének elmélete és a Nemzeti Casino által elfogadott új párbaj szabályai* – írta báró Chappon Samu egyetemi tornatanár s vívómester, Magyarország első aranykoszorús és díszoklevéllel kitüntetett mesterbajnoka, Szeged (1911). De Sgardelli Caesar m. kir. 2. honvéd gyalogezredbeli őrnagy: *Párbajkódex különös tekintettel a lovagias ügyek elintézésénél tekintetbe jövő katonai szabályokra az új Becsületügyi Szabályzat alapján* (1922 és 1924 között öt kiadást ért meg), Dr. Rácz Vilmos: *Párbajkódex és lovagi eljárás* (1938). Több német nyelvű, a hadsereg számára készített párbajkódex is közkézen forgott, így a már említett Bolgár-féle munkán kívül elterjedt volt Gustav Hegrsell *Duell-Codex*e, amely Bécsben és Lipcsében jelent meg 1891-ben és 1897-ben, valamint Friedrich Teppner: *Duell-Regeln für Officere und Nachschagebuch in Ehrenangelegenheiten,* Graz (1898).[157]

A párbajkódexek közül azonban kétségkívül a legnépszerűbb és legelterjedtebb Clair Vilmos munkája volt, amely a *Párbaj-codex. A kard, vítőr- és pisztolypárbaj különböző nemei* címmel jelent meg 1897-ben, Roskovics Ignác, Kimnach László és Grünwald Imre illusztrációival.[158]

Az első kiadást még 28 követte, az utolsó 1944-ben jelent meg. A pontos példányszámról nem állnak rendelkezésre információk, de a sok kiadásból tízezres, esetleg százezres számra is következtethetünk. Ugyanis a „Clair" nem hiányozhatott egyetlen úriember könyvtárából sem, sőt lehet, hogy egyeseknél csak ebből az egy műből állt a „könyvtár".

11. Illusztráció Clair kódexének első kiadásából, 1897

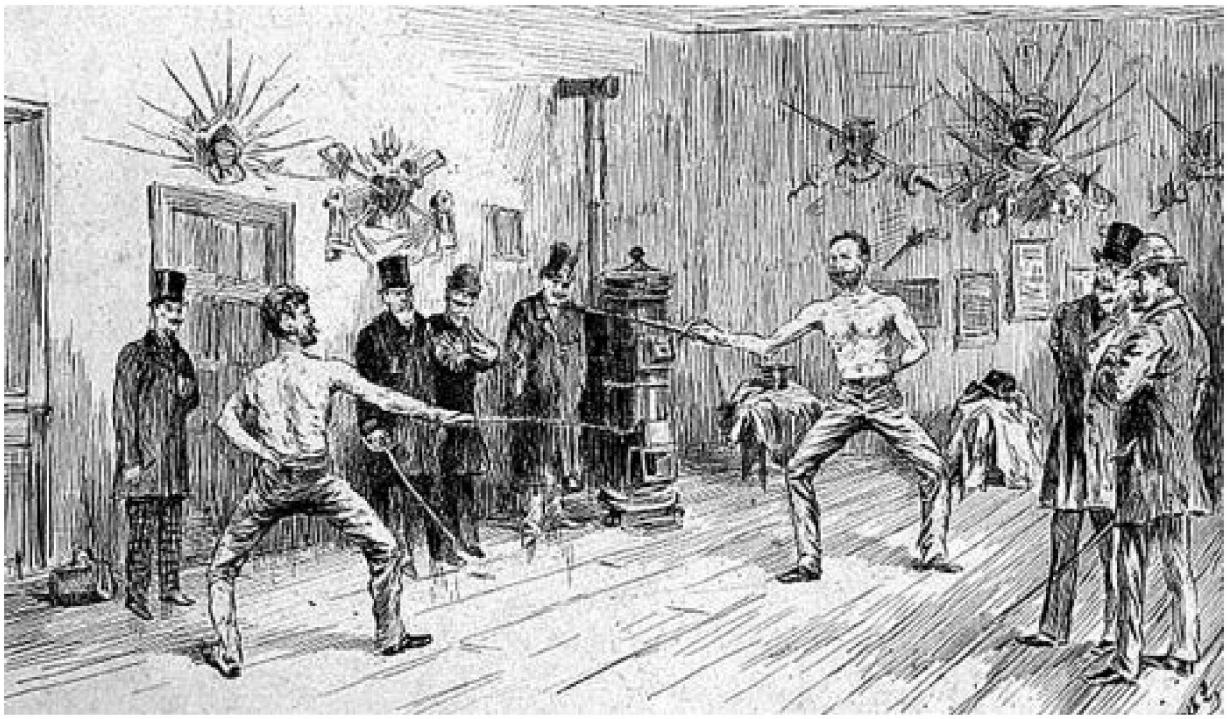

12. Beállított párbajjelenet, 1910, a bal oldali segéd Clair Vilmos

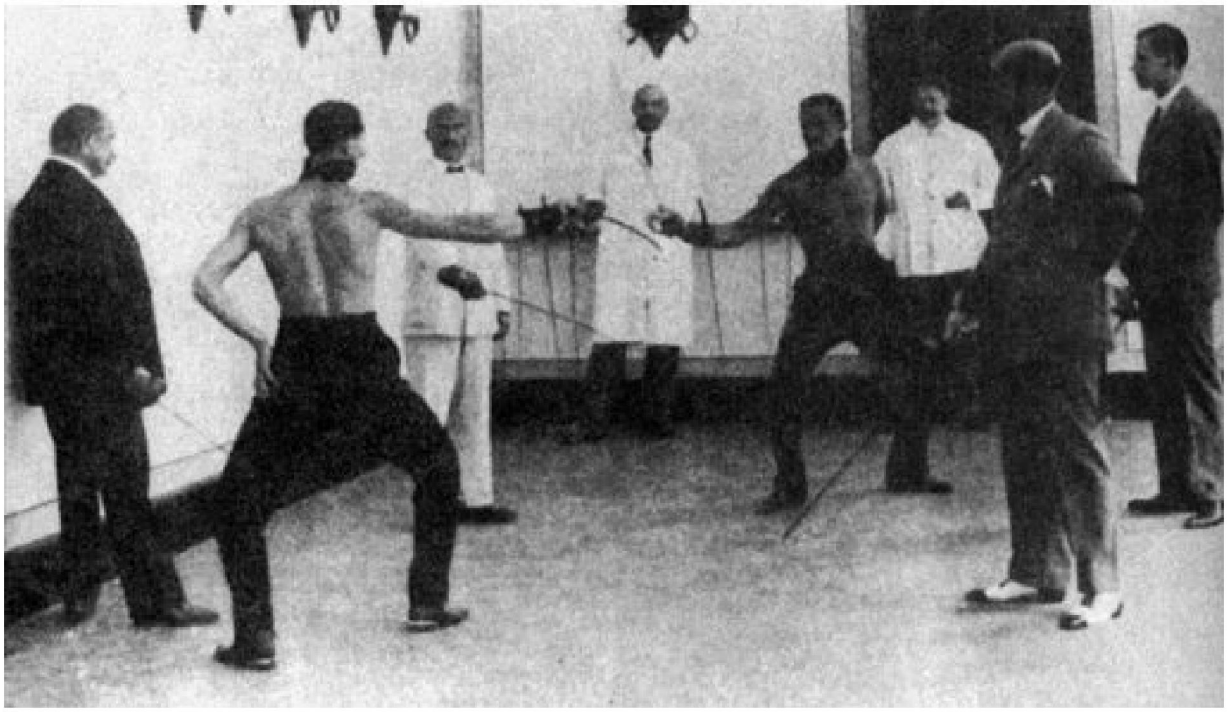

Népszerűségének okait vizsgálva ismét csak a párviadalról szóló törvény azon pontját kell felidézni, amely kimondja, hogy a szabályok megszegésével vívott párbajokat közönséges bűntényként kell figyelembe vennie a bíróságoknak. A párbajszabályok ismerete tehát igen felértékelődött az érdekelt körökben. Nem volt mindegy ugyanis, hogy a párviadal esetén kiszabott látszatbüntetést kellett valakinek letöltenie, vagy pedig „rendes" börtönbe vonulnia.

Clair munkája ebből a szempontból ideális volt, paragrafusokba szedte a szabályokat, ezzel a formai megoldással is érzékeltetve, hogy a törvénykönyv egyfajta kiegészítéséről van szó. Ezen kívül számos példát vonultatott fel, aprólékos gonddal dolgozta ki a különböző lehetséges variációkat, ha valamilyen komplikáció merült volna fel. A száraznak tűnő rendelkező részek közé, melyeknek nyelvezete tényleg egy törvénykönyvre emlékeztetett, apró betűs kis történeteket fűzött. Ezek amellett, hogy színesítették a szöveget, a könnyebb megértést is lehetővé tették. A számos kiadás során a könyv, lényegét tekintve, nagyjából változatlan maradt, ám szerzője apró változtatásokkal mindig igyekezett aktualizálni a kódexet. Az első kiadásban 271 paragrafus szerepelt, az utolsóban 265, de a tizedik kiadásban például csak 239. Clair a legkomolyabb átalakítást az 1920-as évek elején eszközölte, akkor több párbajnemet elhagyott, így a vítőrrel, párbajtőrrel vívott párbajokat. *A párbaj története* című részt, amely egyfajta bevezetőként szolgált, szintén megváltoztatta, az első kiadásban még csak 1892-ig kísérte figyelemmel a párbajok alakulását. Később, a kilencedik kiadásban már 1914-ig. A háború után viszont már kihagyta ezt a fejezetet, hiszen 1930-ban megjelent a *Magyar párbajok* című kötete. Egy jelentős potenciális vásárlói rétegre számítva Clair a katonai becsületügyekkel is foglalkozott. Ezeket a két világháború közötti kiadások végére illesztette.{159}

Mivel Clair Vilmos kódexe a korszak összes szabálygyűjteménye közül a legalaposabb, ezért az ő műve alapján összegezhetjük a korszak általánosan elfogadott párbajszabályait. Előtte azonban érdemes megismerkedni Clair személyével is, mert egy bizonyos típus jellegzetes képviselője volt.{160}

A Clair név nem csenghet ismeretlenül előttünk, hiszen Clair Ignáccal, a kódex szerzőjének nagyapjával már találkozhattunk. Ő az a

francia katonatiszt, aki hazánkban letelepedve, 1833-ban vívó- és tornaiskolát alapít. Tehát a vívóiskolák közege egyáltalán nem ismeretlen a számára, annál is inkább, mert az apja, Clair Alajos szintén a vívás és a sport területén keresi a kenyerét. Ámbár a volt 1848-as honvédtiszt olasz emigrációja során szobrászatot tanul, de elismert művész soha nem válik belőle. Végzetét is egy párbaj okozta, melyet a másik híres vívómester, a szintén ismerős Chappon Lajos családjának egyik tagjával vívott. E viadal során szerzett sebébe halt bele 1866-ban. Fia, Vilmos, aki 1858-ban született, iskoláit Nagyváradon és Pesten végzi, majd a jogi karra iratkozik be, de tanulmányait nem fejezi be. Képviselőházi írnok, majd 1879-től újságíró lesz. A *Magyar Lapok*ban és a *Közvélemény*ben kezdi a pályáját. Később számos lapnál megfordul, irányultságára jellemző, hogy 1882-ben Verhovay Gyula *Függetlenség* című lapjához szegődik. Később szerkesztőjévé, majd tulajdonosává is válik a *Keresztény Magyarország* című újságnak, amely az antiszemita Istóczy támogatója. Ebben a korszakban számos párbaj és politikai botrány kíséri pályáját. Életének nyugodtabb szakasza 1899-ben kezdődik, amikor Nyitrára költözik, és a Felvidéki Magyar Kulturális Egyesület központi titkára lesz. A háború után visszatér Budapestre, ahol különböző tisztviselői állásokat vállal, majd utolsó éveit Budaligeten tölti 1951-ben bekövetkezett haláláig. Ez az életút szinte predesztinálta Clairt arra, hogy párbajszakértővé váljon. Már a családi hagyomány a víváshoz kötötte, hétéves kora óta rendszeresen vívott, mestere a híres Keresztessy volt.

Az újságírói évek olyan botrányhősök mellett, mint például Verhovay, csak erősíthették harcias késztetéseit. Beállítódására jellemző, hogy már tizenhárom éves korában párbajozni akart a később politikussá vált Rohonczy Gedeonnal, mert az kétségbe vonta a család nemességét. Felnőtt korában sokáig levelezett az illetékes francia minisztériumokkal, hogy igazolást nyerjen a család nemesi eredete. Clair tehát tipikus megtestesítője annak a társadalmi állására büszke úriembernek, aki kínosan betartja az elvárt viselkedési formákat és másoktól is megkívánja azok betartását. Ám saját tevékenységi körében, legyen az a politika, irodalom vagy a közélet más területe, mindig csak a második vonalhoz tartozik. Clair azonban egy adott témában az elsők között volt: a párbajszabályok ismeretében.

Párbajkódexe mintegy sűrítménye a korszak társadalmi felfogásának a párviadalokról, ezért érdemes ezen keresztül megismerkedni a szabályokkal.

A kódex legelején mindjárt megtalálható a párbaj definíciója:

„Párbajnak nevezzük azt a viadalt, amelyet két egyén, segédeik vagy tanúik jelenlétében s ezeknek előleges és közös megegyezéssel előírt feltételek mellett, valamely sértésen alapuló kihívás eredményeképpen, ölő fegyverekkel vív."{161}

Mindjárt a következő paragrafus kimondja, hogy az olyan összecsapás, amely segédek vagy tanúk nélkül történik, avagy a segédek tanácskozása azt nem előzte meg, nem minősül párbajnak. Ilyenkor tehát érvénybe lép a büntető törvénykönyv megfelelő paragrafusa, és az összecsapásban részt vevők nem minősülnek párbajozóknak, tehát a közönséges verekedőknek járó elbánásban részesülnek.{162}

A negyedik paragrafus foglalkozik a párbajképesség fontos kérdésével, ám e tekintetben meglehetősen kevés fogódzót nyújt, csupán annyit, hogy csak olyan párbajozhat, aki tettei megítéléséhez kellő férfias érettséggel bír:

„A párbajképesség kérdésének megítélésében a társadalom elfogadott szabályai irányadók. Nem szabad például megengedni, hogy éretlen gyermekek megvívjanak, de viszont azt sem lehet kimondani, hogy csak bizonyos életkor vagy az érettségi bizonyítvány jogosít a lovagias társadalomba való belépésre. A kérdés csak az lehet, van-e az illetőnek, aki elégtételt követel, elegendő férfias érettsége az ellene elkövetett sértés megítélésére és erkölcsileg minősítve van-e arra, hogy magának lovagias elégtételt követelhessen vagy másnak adhasson."{163}

Az előzőekben már érintett, párbajképesség kérdésében tehát nem kaphatunk egyértelmű állásfoglalást. Nyilvánvalóan Clair és a többi szerző is érezte, hogy ezzel túllépne egy párbajkódex keretein, hiszen tulajdonképpen azt kellene meghatározniuk, hogy ki az úriember. Ebben a tekintetben tehát bölcsen a társadalom elfogadott szabályaira hivatkoztak. Az egyes konkrét eseteket pedig, a későbbiekben tárgyalandó, becsületbíróságokra bízták.

A sértések fajtáit Clair a 9. §-ban rögzítette, ebben nincs sok eltérés, a már tárgyalt, Chappon-féle kódex hasonló meghatározásától. Háromféle sértési mód létezett: az egyszerű sértés, a gyalázás és a tettleges bántalmazás.

Az egyszerű sértés lehet csupán udvariatlanság vagy megszólás, amely „az egyéni hiúságot sérti”. Clair szerint a lelkiismeretes segédek az ilyesmit békés úton intézik el, „mert a kihívás oka rendszerint oly csekélység, amely miatt nem érdemes két gentleman testi épségét a fegyverek esélyére bízni.”{164}

Ennél komolyabb eset a gyalázás, itt a segédeknek el kell érniük az ünnepélyes bocsánatkérést. Speciális esetként két kategória, a gyalázás és a tettlegesség közé esik az a helyzet, amikor az egyik fél nyilvános helyen, hogy a közbotrányt elkerülje, kijelenti: „Uram, tekintse magát arculütöttnek!”

A legsúlyosabb sértésforma, természetesen a tettlegesség, erről a következőket találhatjuk a kódexben: „Lovagias ember általában nem vetemedik tettlegességre. Ez csak közönségesebb emberek szokása, akiknek részint a társadalmi műveltség, részint a lovagias eljárás ismeretének hiánya sugalmazza az elégtételvevésnek ezt a módját. A tettleges bántalmazás különben a legsúlyosabb sértések egyike, amelyet lovagias ember részéről okvetlenül kihívásnak kell követnie. Elintézhető, sőt kívánatos, hogy a segédek az ilyen súlyos sértést is békés úton igyekezzenek elintézni, ez azonban csak az ünnepélyes bocsánatkérés legszigorúbb formáiban és feltételei mellett történhetik.”{165}

A fent sorolt sértések osztályozása azért is fontos, mert a párbaj súlyosságát, a fegyverek kiválasztását is az szabta meg, hogy a sértést milyen mérvűnek ítélték meg a résztvevők. Az egyszerű sértés esetében a kibékülést szorgalmazták. Ha mégis viadalra került volna sor, úgy azt a lehető legenyhébb körülmények között, lőfegyverek kizárásával kellett lebonyolítani. Ilyen esetekben a kardpárbaj szúrást tiltó formájára kerülhetett sor, első vérig és védőkötések (bandázs) alkalmazásával.

Ha a sértés gyalázás útján történt, a kardpárbaj feltételei lehettek szigorúbbak, kevesebb bandázs alkalmazásával, de a végkimerülésig tartó párbaj itt is kizárt volt. Szóba jöhetett még a pisztoly is, de csak enyhe feltételek mellett. Például nagy lőtávolság megválasztásával, egyszeri golyóváltás meghatározásával és a vontcsövű, tehát nagy találati pontosságú fegyverek kizárásával.

A tettlegesség esetén a kard- és a pisztolypárbaj súlyosabb feltételeiben is megállapodhattak az érintettek. Így kardpárbaj

szúrással, bandázs nélkül, végkimerülésig, illetve pisztolypárbaj három lövéssel, kis lőtávolsággal, esetleg vontcsövű pisztolyokkal.{166}

Mindez azt bizonyítja, hogy a sértések megítélésében – és ebből következően a fegyverek és párbajnemek megválasztásában – a lehető legkörültekintőbben kellett eljárni. Mivel ez javarészt a segédek feladata volt, az ő kiválasztásuk döntő befolyással bírhatott egy-egy párbaj kimenetelére nézve. A sértett felet ugyan többletjogok illették meg, választhatott fegyvert például, ám ezt csak a segédei útján jelenthette be. A közvetlen tárgyalás ugyanis nem a két fél között zajlott, hanem a segédek között.

Amennyiben az egyik érintett fél nem értett egyet a segédek megállapodásával, például túl enyhének érezte a megszabott párbajfeltételeket, úgy csak arra volt módja, hogy visszavonja a segédek megbízatását és újakat nevezzen meg, akik esetleg hívebben követik az utasításait.

A segédek felelőssége tehát roppant nagy volt, ezért idézte előszeretettel minden szerző, így Clair is, Alphons Karr híres mondását, miszerint: „Nem a golyók, nem a pengék ölnek, hanem a segédek."{167}

Ezt az állítást alátámasztja Kacziány Géza is (1856–1939) *Híres magyar párbajok* című munkájában, melyből egyébként Clair sokat merített párbajtörténeti könyve megírásakor. Kacziány ekképp írt a párbajsegédekről:

„A véres párbajok nagyrésze a segédek lelkiismeretlenségének tulajdonítható. A *sport-párbajsegédnek* e díszes magyar különlegességnek valódi élvezet, midőn megbízatik egy 'becsületügy' elintézésével. ... Ha az ellenfél hajlandó kijelenteni, hogy sérteni nem szándékozott, a sport-segéd makacsul ragaszkodik ahhoz, hogy e sértést csupán vér moshatja le. Ha az ellenfél segédei könnyebb feltételeket ajánlanak, ő szigorítja, s nem átallja a meg nem engedett fegyvereket is proponálni, csak hogy célt érjen. ... Ha pedig a baleset megtörtént, a sport-segéd kezeit mossa, a társadalomra hivatkozik, mely őket a párbajozásra kényszeríti s új áldozatot keres."{168}

A segédek feladata a fegyver és a harcmódozat megbeszélésével nem ért véget, a helyszínen is aktívan részt kellett vállalniuk a párbaj lefolyásában. Kardpárbaj esetén a vezetősegéd kötelessége volt közbelépni, ha valamely rendellenességet tapasztalt. Ez úgy történt, hogy a segéd karddal a kezében oldalt állt a vívóktól, és ha úgy ítélte

meg, akkor a kardját az ellenfelek közé helyezte, vagy a szabálytalankodó kardjára ütött vele. Pisztolypárbajnál a segédek vitték a helyszínre a pisztolyokat, és általában ők is töltötték meg azokat. Néha fegyverművessel is elvégeztethették a töltést, ilyenkor le kellett pecsételni a pisztolyok dobozait.

Ha figyelembe vesszük, hogy milyen sok feladata volt egy segédnek, könnyen beláthatjuk, hogy az ügyetlen vagy tapasztalatlan segéd mennyi bajt okozhatott. Clair szerint az alábbi tulajdonságoknak kellett megfelelniük: „Ideális segédeknek a rendkívüli tulajdonságok egész sorával kell rendelkezniök. Ne legyenek nagyon fiatalok, mert akkor nincsenek meg a kellő tapasztalataik és tekintélyük, de öregek sem, mert akkor hiányzik az erélyességük. Legyenek békülékeny természetűek, de egyszersmind erős jelleműek. Értsenek a fegyver kezeléséhez, ami különösen a kardpárbajoknál nagyon fontos. Mindenekfölött tartsák lelkiismereti kötelességüknek a reájuk bízott ügyet lehetőleg békésen elintézni s a párbajt csak a legvégső esetben engedjék meg, ha tudniillik minden békítési kísérletük meghiúsult."{169}

Mint azt Kacziány idézetéből is láthattuk, a segédek gyakran nem feleltek meg ezeknek az elvárásoknak.

Amennyiben a segédek nem tudtak dűlőre jutni egy-egy vitás kérdésben, úgy becsületügyi választott bíróságokhoz fordulhattak. Ezeknek három fajtája létezett, talán a legfontosabb a becsületbíróság volt közülük.

Ez egy választott, *ad hoc* jellegű bíróság volt, amely a segédek által felkért két-két tagból állt, súlyosabb esetekben háromból. A becsületbíróság volt hivatva dönteni arról, ha az egyik oldalról kétségek merültek fel az ellenfél párbajképességét illetően. Tehát ítéletüknek az adott eseten túlmutató következménye is volt, hiszen a párbajképtelenség kimondásával valakinek az úriemberi mivoltát is megkérdőjelezték. Ráadásul a döntésük ellen fellebbezésnek nem volt helye. Ezért igyekeztek olyanokat felkérni, akikben mindkét fél megbízott. Mint Clair írja: „Becsületbírákul csak komoly, tapasztalt, elismert tekintélyű, feddhetetlen életű és jeles jellemű férfiak választhatók."{170}

Amennyiben a segédek nem tudtak abban megállapodni, hogy egyáltalán szükséges-e a párbaj, avagy békés úton is elrendezhető lenne, akkor kérték fel a párbajbíróságot ennek az eldöntésére. A

párbajbíróságnak ugyancsak jeles férfiakból kellett állnia, szintén a segédek választják őket, de itt egy elnököt is választottak, és ítéletüket három napon belül meg kellett hozniuk.

Ha már eldőlt, hogy valaki párbajképes, és hogy ügyét csak párviadal útján intézheti el, de a segédek a fegyverválasztásban és a párbaj körülményeiben nem tudtak megállapodni, akkor választottak fegyverbíróságot. A fegyverbíróság a segédek részéről választott egy-egy bíróból és elnökből állt, és arra volt hivatott, hogy eldöntse, milyen fegyverrel vívjanak meg egy párbajt. Ilyen viták akkor merülhettek fel, ha az egyik fél segédei a sértés fokozatához képest túlságosan is súlyos fegyvereket szorgalmaztak. Például egyszerű sértésért is pisztolyhoz ragaszkodtak. A már kiválasztott fegyverek esetén pedig azt döntötték el, hogy például kardpárbajnál nehéz vagy könnyű kardokkal verekedjenek-e meg a felek. Illetőleg ha pisztolyt választottak, akkor sima vagy vontcsövű fegyverekkel lőjenek-e egymásra, és milyen távolságból.{171}

Fontos része még a párbajkódexeknek azon elv kimondása, hogy egy sértésért csak egy elégtételt lehet követelni. Ebből fakadóan, ha valaki egy testületet sértett meg, úgy a testületnek csak egy tagjával verekedhet meg. Ezt az illetőt a testület sorsolással választja ki a tagjai közül. Bár láthattuk, hogy Elek Gusztáv és az osztrák tisztek esetében a sorsolás nem volt éppen tisztának nevezhető.

A helyettesítés is fontos kérdéseket vetett fel. A párbajkódex megengedte, hogy bizonyos esetekben a párviadalt átvállalják mások. Így például a megsértett apa nevében felléphetett a fia, ha az apa egészségi állapota nem engedte meg a viadalt, vagy túl öreg volt. Úgyszintén a kiskorú testvér helyett a bátyja is kiállhatott. Sértő újságcikk esetén a főszerkesztő, ha nem akarta kiadni a cikkíró nevét.

E helyettesítések közül a legfontosabbaknak a nőket érintő szabályokat tekinthetjük. Clair már a kódex elején kategorikusan kijelentette, hogy a nők nem párbajozhatnak. Bár néhány külföldi kivételt, mintegy elrettentő példaként, felsorolt. A nők tekintetében a következő szabály volt mérvadó:

„Nő ellen vagy nő által elkövetett sértés esetén a nőt férje, s ha a nő hajadon vagy már özvegy volna, fivére, vőlegénye, esetleg a fia, az édesatyja vagy első ági unokafivére, ha pedig hivatott védője nem volna,

egy idegen gentleman is képviselheti, akit a megsértett nő *a sértés helyszínén és a sértés pillanataiban* a védelmére felkért."{172}

A női becsület védelme tehát a lovagias férfikézben volt. Ez a lovagiasság azonban nem volt mindig egyenlő mértékű, mint erről az alábbi kitétel tudósít:

„A nő ellen elkövetett sértés egyenlő értékű az illetőnek védelmére feljogosított férfiún esett sérelemmel. Ha a sértés az anya, nagyanya, feleség, leány, nővér, első ági unokatestvér vagy valamely köztiszteletben álló nőrokon ellen követetett el, akkor az, mint a tettleges sértés legsúlyosabb esete bírálandó el. Ha azonban *nem törvényes házastársról vagy olyan nőről van szó, akinek társadalmi állása kevesebb tekintetet követel meg* (a kiemelés tőlem) a sértés jóval enyhébbnek minősítendő."{173}

Az idézett szabályok sokat elárulnak a nők korabeli társadalmi szerepéről és megítéléséről. Amint arról szó volt, a párbajozó úriemberek számára az állandóan emlegetett hivatkozási alap a lovagkor volt. Elég ha arra gondolunk, hogy hányszor találkozhatunk a *lovagias ügy* vagy a *lovagias elintézés* kifejezésekkel. Az eszmény a gyengéket és a nőket védelmező lovag volt, és a párbajozók is úgy érezték, hogy ennek az eszménynek a megtestesítői, amikor a női becsület védelmében keltek kardra vagy pisztolyra. Az igazi gentleman még egy ismeretlen hölgynek is felajánlja fegyveres védelmét, amennyiben a helyzet megkívánja. Ám csak akkor, ha a védelmet kérő hölgy minden kétséget kizáróan úrinő, és nem olyan személy, „akinek társadalmi állása kevesebb tekintetet követel meg".

3. Az „aranykor”

Arisztokraták és krakélerek

A párbajok „aranykorának” a 19–20. század fordulóját tekinthetjük, ekkoriban vívták ugyanis a legtöbb párviadalt. A pontos számokat megadni szinte lehetetlen, e téren csupán becslésekre hagyatkozhatunk, melyek három főbb forrásra támaszkodhatnak. Egyrészt a sajtó korabeli híradásaira, amelyek jellegükből adódóan sokszor pontatlanok. Másrészt Clair Vilmos és Kacziány Géza már idézett párbajtörténeti munkáira, valamint a bírósági periratokra.

Ez utóbbiak anyagukat szintén a sajtóból szerezték, illetve személyes kapcsolataik révén, hallomásból merítették, így számos szubjektív elemet tartalmaznak. A személyes adatok szempontjából a legmegbízhatóbb forrásnak talán a különböző szintű bíróságok párbaj-ügyekben hozott ítéleteit, illetve ezek periratait tekinthetjük. Ám nem minden párbaj került bíróság elé, és az idők folyamán számos perirat elveszett. Ennek ellenére érdemes kiindulni a bírósági statisztikákból, ha a párbajok számának növekedési tendenciáját szeretnénk figyelemmel kísérni.

Ezekből a számsorokból kiderül, hogy 1881 és 1885 között a bíróságok évi átlagban 21 ítéletet hoztak párbajvétség ügyében, 1886 és 1890 között ez a szám már 71-re emelkedik, a következő öt év átlaga pedig 127 ítélet. Az évszázad utolsó öt évében 200 fölött volt az elmarasztaló ítéletek száma. A legtöbb kimondott ítélet 1899-ben született, összesen 331.{174}

A fenti adatok a Magyarországon és Fiumében működő törvényszékek és járásbíróságok olyan eljárásait tartalmazzák, melyekben elmarasztaló ítélet született. Mivel nagyon sok párbaj eleve nem került bíróság elé, és sok esetben felmentéssel végződött az eljárás, ezek a számok tehát korántsem a valós helyzetről tájékoztatnak, ám egyértelműen jelzik, hogy a párbajok gyakoribbakká váltak.

Az okokat kutatva az előzőekben már volt szó arról, hogy a megerősödő polgárság alkalmazkodott a hagyományos nemesi értékrendhez. Példaképül azok a nemesi és arisztokrata származású

úriemberek szolgáltak, akiknek tipikus képviselői, a század első felében, Wesselényi és a körülötte kialakult kör tagjai voltak. A szalonélet „elpuhulásai" ellen sporttal, vadászattal, és ha kellett, párbajokkal védekeztek. Ennek az eszményképnek a továbbélését figyelhetjük meg a század második felében is olyan jellegzetes alakok személyében, akiknek egy-egy nevezetesebb tettéről legendákat meséltek a kortársak. Ezen tettek között a párbajok igen jelentős szerepet töltöttek be.

Az 1870-es és 1880-as években például báró Atzél Bélának (1850–1900), a Park Klub későbbi alapítójának külföldi lovagias bravúrjairól beszélt a közönség.

Clair színes elbeszélése szerint: „Atzél Béla báró 1876-ban Montecarlóban töltötte a telet, ahol a fiatal és szellemes magyar főúr szívesen látott tagja volt az arisztokrata köröknek.

Egy francia márkinő estélyén éppen rokonszenvesen beszéltek Magyarországról, amikor Wester angol katonatiszt, aki biztos pisztolylövő hírében állott, sértő módon jegyezte meg:

– Én csak a kultúrnépekért tudok lelkesedni!

– Ön, úgy látszik, nem tudja, hogy én is magyar vagyok – jegyezte meg élesen Atzél, alkalmat akarván adni az angolnak, hogy sértő szavait korrigálja.

– De tudom – szólt hideg gőggel Wester –, de ez nem változtatja meg a véleményemet Magyarországról!"

Atzél ezután természetesen kihívta az angolt, akit pisztolypárbajban megölt.{175}

Szintén angol tisztekkel gyűlt meg a baja, amikor 1880-ban Egyiptomban utazgatott. Egy ízben, egy kairói vendéglőben észrevette, hogy hangosan mulatozó angol tisztek egy idős házaspárt sértegetnek. Ekkor szükségét érezte a beavatkozásnak, az asztalukhoz lépve így szólt: „– Uraim, szégyelljék önök magukat, hogy angol tiszt létükre ilyen durván inzultáltak egy idegen urat és hölgyet! – Az angol tiszteket rendkívül meglepte a magyar főúr bátor és erélyes föllépése. Erősen megzavarodva cserélték ki vele névjegyeiket, s röviddel ezután ők is eltávoztak a helyiségből. Másnap megállapították a segédek, hogy lovagias eljárásnak helye nincs, mert az angol tiszteknek nemcsak Angliában, de Egyiptomban sem szabad párbajt vívniok. Atzél Béla báró erre fölkereste az angol kormányzót, s amikor az megerősítette a párbajtilalmat, erélyesen fakadt ki:

– Aki nem adhat elégtételt, az nem is sértegessen. Ha azok a tisztek huszonnégy óra alatt nem adnak lovagias elégtételt, kiplakatíroztatom az esetet, és a nagy világlapokban közzéteszem, hogy az a négy tiszt gyáva ripők, akik védtelen nőket sértegetni tudnak, de az elkövetett sértésekért helyt nem állnak!

A kormányzót Atzél Béla bárónak ez a határozott fellépése annyira megijesztette, hogy a négy tisztet lemondatta a rangjukról, és kötelezte őket, hogy a magyar bárónak adjanak lovagias elégtételt. És Atzél Béla báró mind a négyet kardélre vette és súlyosan megsebesítette. Az előkelő londoni klub pedig, amelynek a báró tagja volt, helyeselte Atzél báró lovagias magatartását."{176}

Valamivel később a Nemzeti Színház és az Opera intendánsának, gróf Keglevich Istvánnak (1840–1905) az ügyeiről pusmogtak a jól értesült körök. Ezek közül általános derültséget keltett az, amelyet Landauer Lipóttal, a „Budapest-lipótvárosi gentry" ismert tagjával vívott.

A történet előzménye az volt, hogy Landauer az operában rálépett egy köztiszteletben álló idős hölgy lábára, de nem kért bocsánatot. Keglevich felszólította erre, amelyből szóváltás, majd kihívás lett. A segédek kardpárbajban állapodtak meg, ám a mérkőzés előtt Keglevich barátainak kijelentette, hogy nem áll szándékában megsebezni ellenfelét, csak meg kívánja leckéztetni. A továbbiakat Clair így meséli el:

„A párbaj lefolyásán sokat nevettek annak idején a budapesti társaságok. Mert Keglevich gróf, aki egyike volt az ország legjobb vívóinak, kardja lapjával olyan két hatalmas ütést mért ellenfelének gyomrára, hogy az gasztrikus rohamokat kapott, és kénytelen volt harcképtelenségét elismerni. A gróf és segédei pedig diszkréten mosolyogva távoztak el a párbaj színhelyéről..."{177}

13. Gróf Keglevich István

Sokkal gálánsabb és nagyúribb volt Keglevich párizsi esete, melyről sokáig csodálattal beszéltek. A történet szerint Keglevich épp a párizsi operában volt, amikor csinos partnernőjét, a „magyar színművészet egyik büszkeségét", inzultus érte. Egy tolakodó fiatalember sokáig fixírozta, majd a szünetben belekarolt és sértő szavakat sugdosott a fülébe. A gróf természetesen fellépett ez ellen, vita kerekedett, majd egy pofon csattant a szemtelen ifjú arcán. A névjegycserét követően Keglevich segédeket kért föl, akik közül az egyik Petain ezredes, a későbbi vitatott szerepű marsall volt.

Ám hamarosan a segédek azzal a hírrel érkeztek, hogy a fiatalember, Vielle márki, egy előkelő család sarja, nem párbajképes, mert váltóhamisítás miatt eljárás alatt állt.

„Keglevich grófot kellemetlenül érintette ez a váratlan fordulat. Egy pillanatig gondolkodott.

– És milyen összegről szól a váltó? – kérdezte azután.

– Tizennyolcezer frankról – válaszolta Petain ezredes.

– Akkor engedjék meg kedves barátaim, hogy még egy szívességre kérjem Önöket – szólt a gróf. – Fizessék ki a fickó helyett ezt az összeget, és vonassák vissza a vádat. Mert nekem nem lehet afférem valakivel, akinek nem adhatok elégtételt!

Ezzel átadott 18 ezer frankot a segédeinek, akik nyomban elhajtattak a törvényházba, kifizették a váltót, s a fiatalember ellen visszavonatták a vádat. Másnap párbajtőrrel megvívták a párbajt, és Keglevich gróf, aki egyike volt a legjobb tőrvívóknak, átszúrta ellenfelének, Vielle márkinak a vállát."{178}

A fent leírt esetek közszájon forogtak és sokáig emlékezetesek maradtak a legkülönbözőbb körökben. Atzél báró első párbaja, melyben lelőtte az angol tisztet, felfogható az ötvenes évek már ismertetett párbajai folytatásának, melyeket a magyarok kollektív becsületéért vívtak. A többi történetben a gyengék és a nők védelmezése kerül előtérbe.

Atzélt Egyiptomban egy idős védtelen házaspár inzultálása háborítja fel, Keglevich először egy köztiszteletben álló özvegy nevében lép fel, majd Párizsban a partnernője miatt.

Ezek a cselekedetek tökéletesen megfelelnek annak az ideálképnek, melyet még a lovagkorból eredeztettek. A védelmező szerepében fellépő

úriemberek itt nemcsak határozottságot és ügyességet, hanem nagyvonalúságot és némi humort is tanúsítottak.

Természetesen azt nem tudhatjuk, hogy a valóságban hogyan zajlottak le az események, és tulajdonképpen mik is voltak a valós indokok, hiszen a nagyközönségtől elzárt társaságokban, jórészt külföldön történtek meg. Ráadásul a krónikás Clair is hajlamos volt úgy alakítani a mese folyását, ahogy az jobban megfelelt az általa és a közhangulat által elvárt eszménynek, amint azt Tisza Kálmán esetében már láthattuk.

A kifejtett hatás szempontjából azonban mindegy, hogy mennyi a valóságtartalma ezeknek az anekdotikus vagy éppen legendás történeteknek. A lényeg ugyanis az, hogy olyan vonzó és követendő példával szolgáltattak, amelynek nehéz lett volna ellenállni. Hiszen melyik ifjú ne szeretett volna ilyen gavallérosan viselkedni, amikor egy gyönge nő vagy védtelen öregek megvédelmezéséről volt szó. Arról már nem is beszélve, ha a nemzet becsületéért kell fellépni! Vajon hány vidékről a fővárosba került jurista vagy szépreményű kereskedősegéd képzelte magát ezeknek a nagyúri lovagoknak a helyébe?

Ezeknek a kifogástalan viselkedésű uraknak a párbajhistóriái hozzájárultak ahhoz, hogy úriemberek kialakuló társasága azonos elveket valljon magáénak, azonos módon reagáljon bizonyos helyzetekre családi háttértől, származástól függetlenül. Így lehetett az, hogy telivér dzsentri szolgabíró ugyanúgy párbajozott, mint a lipótvárosi bankfiú.

Ám ez az általánossá váló mentalitás, amely a vitás eseteknek csak a lovagias úton való elrendezését tartotta lehetségesnek, hamarosan kitermelte a maga vadhajtásait is. Abban a közegben, ahol a társadalom természetesnek tartja, hogy egyes tagjai fegyveres elégtételt vesznek a rajtuk esett sérelemért, megjelennek az ezzel visszaélők is. Azok, akik a párbajt egyfajta sportnak tekintik, és keresik az alkalmat, hogy minél többször verekedhessenek meg. A fővárosban már az 1870-es években megjelentek azok a csoportok, amelyek hősként ünnepeltek egy-két ilyen párbajlovagot. Ennek a típusnak, melyet a kortársak krakélernek neveztek, a párbaj már öncél. Egy párviadal megvívására nem a becsület megvédése készteti őket, bár ezt mindig hangsúlyozzák, hanem az, hogy beszéltessenek magukról a társaságban. Ily módon aztán a kiváltó ok már nem is olyan lényeges, egészen apró, mondvacsinált okok miatt már

küldik is a segédeket. Krakélerek mindig is voltak, de az igazi virágkorukat az 1880-as évek Budapestjén élték.

A kortárs Kacziány Géza így írt erről a jelenségről: „Vannak jelenleg kis társaságok, melyekben a párbaj-sportnak rendes kultusza űzetik. Kinek hány párbaja volt, a szerint ismerik el 'fenegyereknek'. E társaságok tagjai többnyire jómódú családok elkényeztetett gyermekei, kiknek vagyona van, teendője pedig nincs s így szórakozásra űzik a párbajt derűre-borúra. A kis 'kompánia' és kinek udvarol az illető, a 'jucker' hölgy által pedig ünnepeltetik valódi hős gyanánt, ha sikerül legalább egy embert a másvilágra expediálnia."{179}

Még részletesebb képet kaphatunk egyes visszaemlékezésekből, Herczeg Ferenc ekképp idézte fel a kort és a szereplőit:

„Ez volt a párbajdivat kora. A vívótermekben mindennap összecsörrentek az éles kardok, a rákosi akácosban egyre-másra durrantak a Kirner-pisztolyok. A pesti társaság ideálja a párbajhős volt. Aki valami ostoba véletlen folytán megölte ellenfelét, az a férfiasság arisztokráciájának tagja lett, akire hódolattal tekintettek fel a fiatalok, de csodálatosképpen az idősebbek is.

14. „A zöldben”, a Borsszem Jankó *karikatúrája a párbajmániáról*

CSAK PÁRBAJOZÓKNAK

Voltak a fővárosban kompániák, melyek humorosan terroristáknak nevezték magukat, de komolyan azok voltak, hogy méltók legyenek a nevükhöz. Egyik volt a Kosztka–Hellner-féle, a másik a Ráth-féle, ez utóbbi élén a főpolgármester két rajkója állott. Ezen kívül kisebb rangú éjjeli bolygók is vetélkedtek a botrányhősök pálmájáért.

A Vigadó báljai és a Király utca mulatóhelyei minden éjjel visszhangozták a kötekedéseik és verekedéseik lármáját. Mindig találkoztak újabb névtelen hősök, akik egy-egy nagyszabású skandalummal ismertté és rettegetté akarták tenni a nevüket. Hihetetlen dolgokat engedtek meg maguknak, és a mai ember képtelen megérteni, a nyolcvanas évek közvéleménye hogyan tűrhetett el ilyeneket."{180}

Herczeg emlékezéseiből előtűnik néhány vezérfigura neve. Elsősorban Kosztka Emilé, akivel az államfogházbéli „nehéz" élet kapcsán már találkozhattunk. Jellemét közelebbről szintén Herczeg segítségével ismerhetjük meg: „Kosztka Emil doktor, aki életében több sebet ütött, mint amennyit meggyógyított, egy letűnt és a mai társadalmi atmoszférában elképzelhetetlen budapesti típus megtestesítője volt... Krakélernek nevezték, de ezzel a förtelmes szóval nem lehet őt elintézni. Bizonyos, hogy gondolkodása és a vérmérséklete kimondottan középkori volt. Mint kortársai közül olyan sokan, semmiféle emberi tulajdonságot nem becsült annyira, mint a bátorságot. Ő maga bátor volt a vakmerőségig, sőt azon túl a hóbortig. ...

Minden féktelensége mellett a barátai hidegen számító embernek tartották, ez ellentmondásnak látszik, de Dumas is ilyennek rajzolta az ő gascone-i testőreit.... Hazulról vagyontalan volt, de élete végéig nagyúri lábon élt. A jövedelmét kártyán szerezte.

Inkorrekt játékkal sohasem gyanúsították, ő maga könyörtelenül üldözte a nagyúri sipistákat. 'Emil te csalsz!' – egy időben szállóige volt Budapesten, ezt azonban nem neki mondták, hanem az Országos Kaszinó kártyaszobájában vágta B. Emil arcába."{181}

Utóbbi eset egyébként szintén nem minden tanulság nélkül való, 1896-ban történt, amikor Kosztka „figyelő társaságot" szervezett az Országos Kaszinóban, és sikerült egymás után lebuktatnia két hamiskártyást. Ezek egyike a Herczeg által is említett Babó Emil ügyvéd és országgyűlési képviselő, a másik Dániel József volt, mindkettő

köztiszteletben álló személy, akiknek ezután ki kellett lépniük a kaszinóból. Az eset kapcsán egy vidéki lap támadást intézett Kosztka ellen, a *Fejérmegyei Napló* az alábbi csípős hangú cikket közölte, miután tudósított az eseményekről:

„E botránynál csak az a feltűnő, hogy ismét dr. Kosztka Emil rendezte, aki Dániel József ellen emelte a hamiskártyázás vádját. Az Országos Kaszinóra éppenséggel nem vet fényes világot dr. Kosztka Emilnek e szereplése. Erről az úrról köztudomású, hogy soha vagyonnal nem bírt, hanem szerencsejátékkal tartotta fenn magát. Eleinte a 80-as években, kávéházakban kártyázott, s egy ilyen alkalommal ütötte pofon 5 Ft miatt, amivel ő tartozott, a szegény Tamásffy Árpádot, aki azután párbajban golyójának áldozata lett. Egy időben Kosztka Emil neve sűrűn szerepelt a Hitelezők Közlönyében, ahol suszterek és szabók szólították fel adósságai miatt, majd heteken át volt olvasható egy felhívás az Egyetértésben, melyet szolnoki tekintélyes polgár intézett hozzá becsületbeli tartozása rendezése végett. Pár év előtt a párbajai miatt rettegett orvos kártyán és börzén nagyobb összeg pénzt nyert.

A működési terét a kávéházak kártyaszobáiból áttette az Országos Kaszinó asztalaihoz. Reméljük azonban, hogy az előkelő társaság nem engedi tovább grasszálni a modern Bayard-lovagokat, kiknek jelszava: tiszta krágli és hidegvér, egzisztenciája a kártya, s kik botrányt botrányra halmoznak. Külföldi előkelő klubokban is fordult már elő, hogy megtévedt emberek inkorrektül játszanak, de az ily esetekből nem lesz soha országos skandalum, mert ezekben a klubokban nincs helye a Kosztka-féle alakoknak."{182}

Kosztka erre természetesen elégtételt kért két katonatiszt útján Barabás Alberttől, az újság főszerkesztőjétől, aki vállalta az írás szerzőségét. Segédei azonban megtagadták az elégtételt, mondván, hogy Barabás mint újságíró szólt hozzá a botrányhoz, ez kötelessége, állításait egyébként okmányokkal is igazolni tudja.

Egyébként pedig Kosztka – mint a nyilvánosság előtt szereplő egyén – köteles tűrni, hogy ügyeivel az újságok foglalkozzanak. Csodák csodájára Kosztka, talán életében először, visszalépett a párbajtól.{183}

Később mint ezredorvos aktív katonai szolgálatba helyeztette magát, és itt is, a pozíciójához képest szokatlanul nagylábon élt. Viszonylag fiatalon, súlyos betegsége miatt, önkezével vetett véget életének.{184}

Az említett másik „terroristával”, Hellner Kálmánnal is találkozhattunk már, róla Herczeg így emlékszik meg: „Hellner Kálmán évekkel ezelőtt a Kosztka-féle terrorista társaság rettegett tagja volt. Két esztendőt kapott egy halálos végű párbaja miatt, és most ülte büntetésének utolsó hónapját. A külseje pompás ragadozó állatra emlékeztette az embert. Sudár termetű atléta volt, arcának komor és fanatikus kifejezését szinte félelmetessé tette a halántékához felkunkorodó, vastag, fekete Mefisztó-szemöldöke. Kosztkáról azt mondták a barátai, hogy alapjában véve számító ember. Hellnerről azonban azt tartotta a közvélemény, hogy ő igazán bolond. A teljesen humortalan emberek sorába tartozott. Fanatikusa volt annak, amit ő lovagiasságnak nevezett, és ami tulajdonképpen nem volt egyéb, mint az önhittség erőszakos érvényesülési vágya.”{185}

Kosztkáék törzshelye a Hatvani és a Szép utca sarkán álló Kammon kávéház volt. A Herczeg által is felemlített, másik krakélercsoport, a Ráth-féle, a Váci utcai Korona kávéházba fészkelte be magát. Innen indultak éjszakai portyázásaikra, elsősorban a Király utca mulatói felé. Amint azt Magyar Elek 1916-ban írott újságcikkéből megtudhatjuk, ilyenkor már készenlétben állt fogadásukra az egész utca: „A Deák tér felől lihegve jön a posztjáról a konstábler jelenteni, hogy Ráth Karcsiék elindultak a Koronából, készülni kell, nagy murira van kilátás. ... A Kék Macska után sorra járja a féktelen kompánia a többi mulatót, Ráth Karcsi a fiákerből kifogja az egyik lovat, azon vágtat vissza be a Koronába, halálra rémíti a jámbor biliárdozókat.”{186}

Mindazonáltal a cikkíró megbocsátó, nosztalgikus hangnemben ír erről a társaságról és vezérükről: „A terroristák – egyébként nagy többségükben, derék, jó fiúk – félreálltak, van, aki belepusztul az idők változásába vagy az évekig tartó szakadatlan mulatozás következményeibe, van, aki megházasodik, magas hivatali polcra jut, ma hasznos tagja a társadalomnak s ’terrorista’ korára talán csak most emlékszik, hogy Ráth Karcsi haláláról olvas hírt az újságokban. Most föléled előtte alacsony erőteljes termete, barna arca, angolosra vágott bajusza, kissé csúcsosodó koponyája a néhai hatalmas főpolgármester mindig páratlanul elegánsan öltözködő fiának, e minden túlzásában, szertelenségében is jóérzésű, úri gondolkodású embernek.

Anekdoták, mulatságos stiklik tömege kel újra szárnyra róla, aki, hogy idehaza lezárult a kor, melynek egyik legtipikusabb képviselője

volt, Bécsbe költözött. Ott élt már több mint húsz esztendeje, csöndesen, nyugodtan."[187]

Ám akadtak még ennél is furcsább figurái a krakélerek népes társaságának, akikre ezek a „derék, jó fiúk" vezérükként tekinthettek. Ilyen volt Zubovics Fedor (1848–1920), akiről maga Krúdy Gyula emlékezett meg. Ebben az írásában a pesti „terroristákkal" is foglalkozott, egyik gyülekezőhelyükről, a Fiume kávéházról írta az alábbiakat:

„Volt itt egy asztaltársaság, amelyet röviden és találóan a terroristák társaságának neveztek vala. Ennél az asztaltársaságnál a figyelmes hallgató mindig tudomást szerezhetett azokról a pofonokról, amelyek az elmúlt éjszaka pesten elcsattantak, sőt ugyancsak ehhez a társasághoz futottak be az ország különböző részeiben eldurrant pofonok hírei is, mert a lovagiaskodó felek többnyire ide utaztak segédeket keresni tervezett véres párviadalaikhoz. Egy-egy pofon, amely a Blaue Katznak nevezett mulatóhelyen vagy a Tyúkketrec vendéglőben eldörrent, napokig foglalkoztatta ezt a kedélyes társaságot. De volt dolga a kávéház kalamárisának, pennájának akkor is, ha félreértés történt valamely debreceni vagy kassai bálon vagy Anna napján. Clair Vilmos, aki a magyar párbajkódexek egyik legkitűnőbbikét írta: így szedte össze adatait készülő könyvéhez. A közeli Nemzeti Kaszinóban mindig akadtak becsületbírák, mert hiszen az urak úgy is éjszakázni szoktak, amely órákban a becsületbeli tárgyalásokat tartják. Érdekessége volt ennek a társaságnak, hogy az asztal körül üldögélő urak egyéb munka hiányában maguk is csináltak lovagias ügyeket. Ráth Karcsi, Kossa Ferke, Vidacs Jancsi nem ijedtek meg, ha valamely mulatóhelyen, ahol rendszerint az éjszakát töltötték: verekedésre került sor. Nagyon divatban volt ez akkoriban, csak sóhajtva gondolhatunk arra az időre, amikor a korabeli fiatalembernek az volt a vágya, hogy megjelenhessen a vívóterem deszkáján. Bizonyos fénykör vette körül azokat az ifjakat, akik gyakrabban mutatkoztak a párviadalok színhelyein, és a hölgyek is kegyesebbek hozzájuk, mint egyéb urakhoz. Nem volt még akkor háború, nem tudhatták a hölgyeink, hogy mily szörnyű sebeket tudnak ütni a fegyverek. A vívótermekben finomkodva peregtek össze a kardok, ámde ha rohamra mentek is egymás ellen, se engedték a szekundánsok a halálos megsebesüléseket. Habár ezek a 'fiumei terroristák' nem tréfáltak, ha kardot vettek a kezükbe."[188]

15. Zubovics Fedor egyik afrikai utazásán

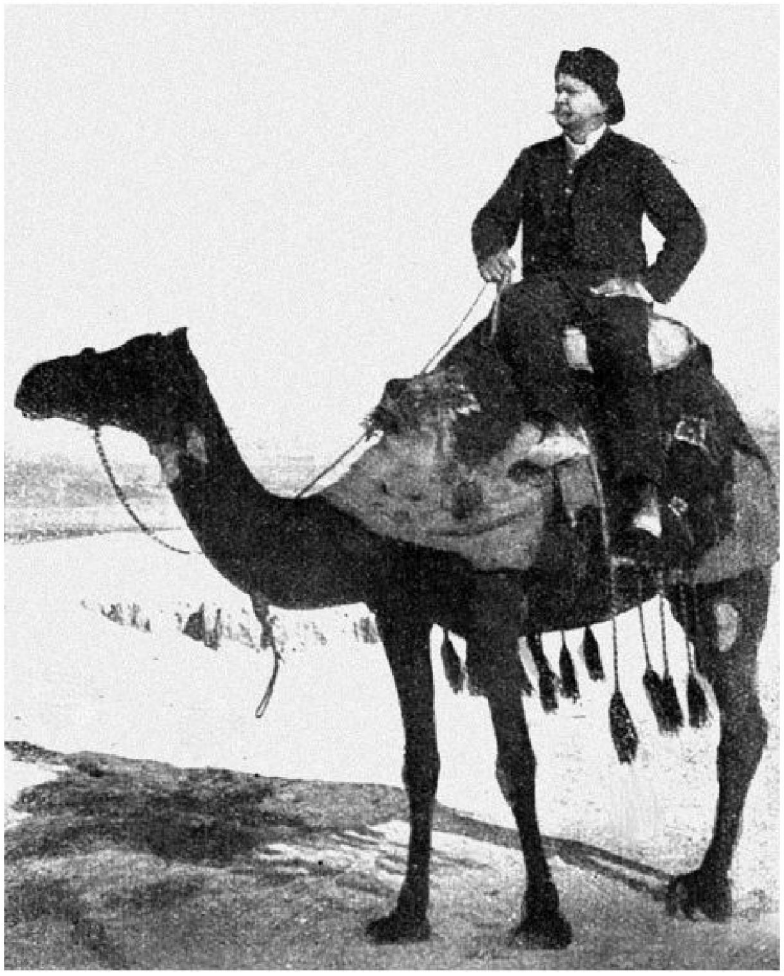

Magáról Zubovicsról, aki nemcsak párbajaival, de sportbravúrjaival és különböző hadi találmányaival is felhívta magára a figyelmet, ekként ír: „És a régi gavallérélethez hozzátartozott, mint a jól szabott kabát, hogy valakinek legalább egyszer életében összetűzése legyen szegény Fedorral (ami nagyon könnyen ment), mert így egy csapásra híres emberré lehetett.

És Z. F. nem is igen téregetett ki az elől, hogy néha egy súlyos lovagias ügy árán is nevezetes fiatalembereket neveljen maga körül. Aki nem akart vele összetűzni, azt összeveszítette másokkal, hogy legalább párbajsegéd lehessen az illető életében.

Nem lehet őt kihagyni annak az emlékezetéből, aki a tegnapi ködlovagok, a régi rettenthetetlen gavallérok ügyes-bajos dolgairól gondolkozik. Igen, ebben a boldog korban már az is elegendő volt a nevezetességhez, hogy valaki a Fiume kávéházba járjon kapucínerezni! Hát még ha Zuboviccsal ült egy asztalnál."{189}

Jellemző adalékot találhatunk Zubovics későbbi működéséről a Hadtörténeti Levéltárban. Az 1916-os fegyelmi iratok egyike az alábbiakat tartalmazza:

„Zubovits folyó év márc. 24-én panaszos kérvényt (Memorandum) intézett báró Krobatin vezérezredes úrhoz. Ezért a főparancsnok magához kérette az őrnagyot, és a következőket adta elő neki: A modern haditechnika a szárazföldi torpedók teljesítő képességét már felülmúlta, ezek korukat túlélték, dacára annak, hogy Zubovits némi eredményeket elért velük. Ezért: Az ön felmentését a hadsereg főparancsnokság rendelte el. Azt a felfogását tehát, mintha ezen felmentés az őrnagy úr becsületét megsemmisítette volna – nem oszthatom, még kevésbé vélem azon kérését teljesíthetőnek, hogy a hadügyminister úr Ő Nagyméltósága Önnek ezért elégtételt szolgáltasson. ... Lássa be ezek után, hogy minden katonánál beáll az az időpont, a midőn helyét fiatalabb erőknek kell átengednie."{190}

Hősünk, a Krúdy írásában is említett szárazföldi torpedóval próbálkozott, ám amikor a hadvezetés elutasította, hogy találmányát finanszírozza, és Zubovicsot felmentették beosztásából, ő ezt sértésnek vette, és egyenesen a hadügyminisztert hívta ki párbajra. Az ekkor már a hetvenedik esztendejét betöltő Zubovics tehát a tőle megszokott

módon reagált: egy szakmai kérdésből becsületügyet kreált. Érdekes a főparancsnok véleménye:

„Zubovits őrnagy cselekedeteit és mulasztásait nem tartom helyénvalónak ugyan azon mértékkel elbírálni, a mint azt rendszerint a teljesen fegyelmezett tiszteknél szokás. Zubovits őrnagy egy önmagában álló kivételes egyéniség."

Továbbá kijelenti, hogy európai hírű személyiségnek tartja, noha már önmagát túlélt alak. Javasolja, hogy őrnagyi nyugdíjat állapítsanak meg neki öt évre, és helyezzék nyugállományba. Egyéb fegyelmi intézkedést nem kíván foganatosítani.{191}

A fent bemutatott krakéler-típusokban közös volt, hogy a párbajt önmagáért művelték, akár mondvacsinált okokból is. Kacziány Géza művében tyúkszempárbajoknak nevezi az ilyen típusú összeütközéseket.{192}

A párbaj mint a társadalmi mozgások eszköze

Látható, hogy akárcsak a közvélemény, a hadsereg is elnézte az ilyen jellegű fegyelmezetlenségeket. Ebben a légkörben aztán nem csoda, ha a párbaj eszközzé vált, amellyel némely esetben akár tudatosan is élhettek. Alkalmas volt a megingó úriemberi státusz reparálására, a társadalmi emelkedés elősegítésére, de akár politikai karrierek is megindulhattak egy-egy párbaj hatására. Ugyanakkor az ellenkező hatást is kiválthatta, ha valaki nem vállalt egy párbajt, vagy kimondták a párbajképtelenségét.

Mivel egy párbaj hirtelen népszerűséget és országos szintű ismertséget hozhatott, akár belépőül szolgálhatott az országgyűlésbe is. Már volt szó Bolgár Ferencről, aki egy osztrák katonatiszttel vívott halálos kimenetelű párbaj miatt vált híressé, és ez nyitotta meg előtte a politikai felemelkedést – egészen az államtitkárságig. Ugyancsak említettem már az előzőekben Szederkényi Nándor esetét, aki egy politikai jellegű nézeteltérésből származó párbajban lőtte agyon ellenfelét, Novotha Gyulát. A történtek után pedig hamarosan az ellenzéki padsorokban találta magát.

Ám nem kizárólag a győztes párviadalok hozhattak népszerűséget. Sőt, éppen ellenkezőleg, egy-egy súlyos sérülés, amit valaki elszenvedett egy párbajban, nagy rokonszenvet válthatott ki a közönségből, az elveiért az életét kockáztató férfi nimbuszával övezve a pórul járt résztvevőt.

Ebből a szempontból tipikusnak nevezhető Horváth Ádám esete, akiről Szinnyei József így emlékszik meg: „Kevéssel tanári kinevezése után a kecskeméti függetlenségi és 48-as párt, elnökké választotta, mely állásában többek segélyével a pártot ujjászervezte. 1886. május 31-én egy pisztolypárbajban életveszélyesen keresztüllőtték, felgyógyulása után nagy ovatiókban részesült. 1887-ben Kecskemét város II. kerülete országgyűlési képviselőjévé választotta, s ekkor korjegyzőként szerepelt.”{193}

Az eset körülményeit részletesebben tanulmányozva rájöhetünk, hogy a kezdeti affér, amely kiváltotta a párbajt, egyáltalán nem is bírt olyan komoly politikai jelentőséggel. Annyi történt, hogy Horváth rájött

arra, hogy a helyi kormánypárti újság – a *Kecskeméti Lapok* – az ellenzéki *Kecskemét* című lap korábbi írásait közölte le. Hamarosan kiderítette, hogy Füvessy Imre városi tisztviselő próbálta ily módon kitölteni lapja üres helyeit.

Miután leleplezte az elkövetőt, javasolta, hogy Füvessy Imrét zárják ki a helyi kaszinóból, aki erre kihívta Horváthot. A párbajban Horváth súlyosan megsebesült, és ekkor az országos figyelem középpontjába került.

A Függetlenségi Párt vezetése részvéttáviratot küldött, melyben „hazafias tisztelettel" kívántak jobbulást. Az ellenzéki sajtó a kormánypárt véres merényletéről cikkezett, amellyel az ellenzék ifjú tagját akarták elhallgattatni. Mindez a felhajtás jól jött Horváthnak, aki felépülése után meg sem állt a parlamenti képviselői székig.{194}

Még ennél is nagyobb – egészen az uralkodóig elérő – felzúdulást váltott ki Bartha Miklós kolozsvári újságíró esete. Bartha lapjában, az *Ellenzék*ben, megírta, hogy egy Dienstl nevű közös hadseregbeli főhadnagy a tiszti tanfolyam magyar résztvevőit súlyosan sértegette, „magyar kutyáknak" nevezve őket. Dienstl erre provokáltatta Barthát, aki kijelentette, hogy újságíróként egy leírt cikkért nem ad elégtételt. Válaszként a felbőszült főhadnagy egy társával berontott a szerkesztőségbe, és kardjával összeszabdalta Barthát, akinek a jobb karja béna maradt, és az arcán is sebhely éktelenkedett a támadás következtében.

A felháborodás óriási hulláma söpört végig az országon, tüntetések és cikkek egész sora ítélte el a közös tisztikart. Kolozsvárról küldöttség ment Ferenc Józsefhez Szász Domokos református püspök vezetésével, hogy szigorú büntetést követeljen. A király békítőleg nyilatkozott, ám tetteivel ellentmondott szavainak, amikor Dienstlt felmentette a hadbíróság által reá mért héthavi fogság alól. Barthának viszont olyan mértékű népszerűséget hozott az eset, hogy a következő választásokon a parlamentbe jutott, és holta napjáig megőrizte mandátumát.{195}

16. A „Komjáthy-pisztolyok elsülnek”, a Borsszem Jankó *karikatúrája*

A párbajok tehát meghozhatták az ismertséget egy-egy politikai ambícióval bíró fiatalembernek. De arra is alkalmasak voltak, hogy már ismert emberek, főleg politikusok ellentéteit a lovagiasság szabályai szerint rendezzék. Kacziány az ilyen jellegű párbajoknak külön nevet is adott, koncertpárbajoknak nevezte el őket, mivel előre megrendezettek voltak:

„A koncertpárbajok, hol előre láthatólag nem esik hiba szereplőkben, de az illetők kiváló egyénisége folytán a becsületügy a híresebbek közé tartozik. Két híres ember valami fölött összekap a 'becsület' megköveteli a fegyveres elintézést, a segédek – tudva az ok semmiségét s azt, hogy nagy ostobaság lenne, ha itt akármelyik félben kár esnék – oly távolságot állapítanak meg, melyről találni csak virtuóz lövő lenne képes, vagy pedig olyan pisztolyokat hoznak, melyekkel találni teljesen lehetetlen.

Országos hírre jutottak e téren Komjáthy Béla országgyűlési képviselő 'biztonsági' pisztolyai, melyek közül az egyik soha el nem sül, a másikkal pedig sohase lehet találni. Ha a távolság netán kisebb volna, a felek rendesen a levegőbe lőnek.

E párbajok száma nálunk légió. Nevezetesebbek a Klapka–Csernátony-, a Jókai–Pulszky-párbaj, mindkettő 1867 után közvetlenül s az Istóczy–Wahrmann-párbaj, mely 1882-ben folyt le a lehető legkedvezőbb eredménnyel. E három párbaj hat szereplője a legteljesebb egészségnek örvend jelenleg is."{196}

Jellemző módon Clair, a Klapka György és Csernátony Lajos közötti párbajt, amely az utóbbi sajtótámadásai miatt jött létre, igen drámai összecsapásnak festi le, amelyben csak Klapka nagylelkűsége előzte meg a vérontást. Az ő verziója szerint ugyanis miután Csernátony kilőtte a pisztolyát, és nem talált, élete Klapka kezében volt. Szinte belelátott a tábornok pisztolyának csövébe, aki gondosan célzott, aztán hirtelen meggondolta magát és a levegőbe lőtt.{197}

Clair előadása azért is érdekes, mert az ő változata a nagyközönség ízlésének felelt meg. A koncertpárbajok épp azért keletkeztek, mert a résztvevők a nyilvánosság előtt azt akarták demonstrálni, hogy a vitás kérdéseket lovagias úton intézték el. Így aztán a presztízsük megóvásával, viszonylag gyorsan rendezhettek el bonyolult ügyeket is.

A párviadal alkalmas eszköznek bizonyult arra is, hogy bizonyos politikusok megingott tekintélyét helyreállítsa. Egyes kínos ügyek napvilágra jötte után, az érintett személyek a legtöbbször párbaj útján igyekeztek reparálni megingott becsületüket. Erre a célra a legalkalmasabb volt, ha olyan ellenféllel álltak ki, akinek személyéhez a legkisebb kétség sem férhetett.

Az ilyen jellegű összekoccanások tipikus esete volt Polónyi Géza és Wekerle Sándor miniszterelnök párbaja 1907-ben. Az ügy főszereplője Polónyi Géza, a korábbi hangos ellenzéki szónok, aki a koalíció hatalomra kerülése után az igazságügyi tárcát kapta meg. Ám hamarosan olyan ügyek kerültek napvilágra, melyek azt bizonyították, hogy befolyásával visszaél. Polónyi rágalmazásért feljelentette a botrány kirobbantóját, Lengyel Zoltánt, ám a tárgyalás még kínosabb jeleneteket produkált. Lengyel védője, Eötvös Károly a tárgyaláson a következőket mondta: „Csodálatos ember ez a Polónyi, mindig a becsületet keresi, pedig minek az neki. Becsület nélkül még miniszter is lehetett."{198}

Az események következtében Polónyinak le kellett mondania a miniszterségről, ám tenni kellett valamit, hogy ne legyen bukott ember. A megoldás a párbaj lehetett, de túl sok embert kellett volna kihívnia, egyet kellett találni, akinek a becsületéhez és az úriemberi mivoltához szemernyi kétség sem férhetett.

Hamarosan akadt ilyen ember, mégpedig a miniszterelnök személyében. Wekerle ugyanis nem sokkal Polónyi lemondása után, parlamenti beszédében kijelentette, hogy vannak politikusok, akik mások becsületéből akarnak megélni. Polónyi ezért a folyosón megszólította a miniszterelnököt és magyarázatot kért, hogy rá értette-e ezt a kitételt. Rövid szóváltás kerekedett, aminek a végén Wekerle rávágta, hogy igenis őrá értette.

A folyosói jelenetet kihívás követte. Árulkodó, hogy Wekerle segédjeiül az Országos és a Nemzeti Kaszinó elnökeit kívánta felkérni. Annak a két előkelő intézménynek az elnökeit, amelyek a legjobban képviselték a hagyományos úriemberi gondolkodásmódot. Akiknek ők szekundálnak, azoknak az úriemberi mivoltát senki sem kérdőjelezhette meg. A két említett előkelőség azonban éppen nem tartózkodott az országban, de így is került megfelelő ember: Bolgár Ferenc. Ő is régi ismerősünk, ekkor honvédelmi államtitkár, nagy sikerű párbajkódexek szerzője, aki maga is bizonyított már a becsület mezején.

Polónyi segédei Kaas Ivor báró és Hencz Károly országgyűlési képviselők voltak. Utóbbi két évvel korábban egy kardpárbajban megölte a már szintén említett Keglevich István grófot, a legendás párbajhőst. Így a fiatal Hencz, aki addig névtelen képviselő volt csupán, egyszeriben „jegyzett" ember lett, szintén minden kétséget kizáró úriember.

A segédek kardpárbajban állapodtak meg, szúrás nélkül, bandázzsal, végkimerülésig. A feltételek önmagukban tehát nem utaltak arra, hogy koncertpárbajt készültek volna vívni. Ám az első összecsapás után Polónyi átvette a kardot a másik kezébe, és a következőket mondta:

„Ugyan kérlek, mi értelme, hogy megverekedjünk egymással? Ne bántsuk egymást, nem érdemes!" Wekerle elfogadta Polónyi ajánlatát, és kibékülve távoztak a helyszínről.{199}

Polónyi becsülete ezzel helyre lett állítva, hiszen nem kisebb személyiség fogadta el a kihívását, mint a miniszterelnök, és olyan úriemberek segédkeztek a párbajában, akiknek a tekintélye elég nagy volt ahhoz, hogy megtámogassák vele Polónyiét. Ez a megoldás Wekerlének is megnyugtató lehetett, hiszen nem hagyhatta hidegen, ha kormányának volt tagja megsemmisül úriemberi mivoltában. A legtöbbet Polónyi nyerte az ügyön, pedig az eset előtt pár évvel a következőket írta egy újságban a párbajról:

„Odáig fejlődött a kór, hogy a közügyeket kard élével elintézni, nem tartozik a szokatlan dolgok közé. ... Valóban nevetséges lenne, ha nem volna oly mértékben elszomorító, hogy a bátorság, vagy vakmerőség fölébe kerekedik a becsületességnek és a törvény iránti tiszteletnek."{200}

Úgy látszik azonban, hogy Polónyi nem volt finnyás kardja élével elintézni egy ügyet, ha a saját érdekeiről volt szó.

Ám továbbra is akadtak kétkedők, Bolgár Ferencet a Nemzeti Kaszinóban több úr is felelősségre vonta, mondván, hogy közreműködött a „szerecsenmosdatásban". *A Nap* című újság pedig gúnyosan kérdezte főcímében: *Lovag-e már Polónyi?*{201}

Ha a politikusok a még legmagasabb szinten is ilyen eszközökhöz folyamodtak, nem csodálkozhatunk azon, hogy egyre többen nyúltak fegyverhez a nézeteltérések rendezése céljából. Sokszor olyanok is, akik épp a párbajképesség határán voltak. Volt már szó a Gebauer-esetről, melyben az egyik résztvevő – hosszas utánajárással – elérte, hogy alulról

„betörjön” az úriemberek világába. A párbaj társadalmi emelkedést elősegítő voltának bizonyítására most lássunk egy másik ügyet. Ez annyiban tér el a fent említett esettől, hogy résztvevői mindketten abba a bizonytalan státuszú csoportba tartoztak, amelynek a párbajképessége kétséges volt.

A Budapesti Királyi Ítélőtábla egyik perirata szerint Traub József ceglédi születésű, huszonhárom éves volt ügyvédi segéd, aki épp tényleges katonai szolgálatát teljesítette, két hónap államfogházat kapott párviadal vétsége miatt. Ellenfele, Csillag Jakab huszonegy éves, ceglédi születésű volt ügyvédi írnok, aki szintén tényleges katonai szolgálatát teljesítette, egy hónapnyi államfogházat kapott ugyanazért. Traub és Csillag ugyanannál az ezrednél szolgáltak, és előtte valószínűleg ugyanannál a ceglédi ügyvédi irodánál dolgoztak. Személyi adataiknál is ugyanazokat sorolták fel: ír, olvas, nőtlen, vagyontalan. Az irat tanúsága szerint, 1896 tavaszán, Cegléden, az utcán vitába keveredtek, Traub Csillagot piszok embernek nevezte, mire az egy pofonnal válaszolt, összeverekedtek, a kiérkező rendőr választotta szét őket, és tíz-tíz forintnyi pénzbüntetést kaptak közbotrány okozásáért. A történet eddig szimpla utcai garázdaság, ám az esetet kihívás követte. A segédek pisztolypárbajban állapodtak meg, három golyóváltással, harminc lépés távolságról. A párbaj sebesülés nélkül zajlott le. Traub mint sértő fél kapott többet, és azért, mert a segédek felszólítására sem volt hajlandó békülni. Az ítéletet a Kúria később 21-21 napra szállította le.[202]

Ez látszólag egy nem túl bonyolult párbaj, a szereplők társadalmi helyzete és körülményei teszik érdekessé. Traub és Csillag ugyanis nem nevezhető úriembernek, sem vagyoni helyzetük, sem iskolai végzettségük vagy a hivatásuk nem teszi őket azzá. Ennek ellenére ők úgy döntöttek, hogy párbajjal tesznek pontot a nézeteltérésükre. Ehhez találtak segédeket, megfelelő fegyvert, és a kellő formaságok betartásával megvívták a párbajukat. A bíróság pedig, mintegy asszisztálva nekik, az úriemberekhez méltó államfogházra ítélte őket. Ezzel – bár az nem tehető fel, hogy kimondottan ez lett volna a céljuk – nagy lépést tettek az úriemberi elismerés felé.

A párbaj tehát lehetett a felemelkedés eszköze, akár komoly karriert is elindíthatott az általa hozott ismertség. Lehetőséget nyújtott a

megtépázott becsület helyreállítására. Ugyanakkor alkalmas volt arra is, hogy valaki a társadalom szemében erkölcsileg megsemmisüljön.

Egy párbaj visszautasítása, vagy az egyik fél párbajképtelenné nyilvánítása járhatott ilyen körülményekkel. Horváth Ödön jogakadémiai tanár így írt erről a jelenségről:

„A becstelenség fogalma azonos, a mai felfogás szerint, a párbaj-képtelenség fogalmával, – a párbaj-képtelenség becstelenséget, bemocskolt tisztátalan jellemet jelent. Az tehát, ha valaki párviadalra képtelennek, vagyis egy – erkölcs és jog által egyaránt elítélt – bűncselekmény elkövetésére képtelennek jelentetik ki, reá nézve a legnagyobb megaláztatást foglalja magában, mert ez azt jelenti, hogy az illetőnek belső becsülete többé-kevésbé megcsorbult, azaz, hogy az ő erkölcsi tulajdonainak birtokaiban megszorítást szenvedett."{203}

Horváth arra az ellentmondásra hívta fel a figyelmet, hogy egy törvény által üldözött cselekmény megtagadása, a közvélemény szemében, erkölcstelennek számít. Sőt, a magyar bíróság ezt még ítéletével is megerősítette, amikor az alábbi döntést hozta:

„Utalhatunk egyik hazai felső bíróságunknak e tekintetben – kétségtelenül a közfelfogás súlya és befolyása alatt – hozott azon határozatára, mely szerint a párbajképtelenné való nyilvánítás: becsületsértés. Az eset, melyre az említett határozat hozatott, a következő volt: K. D., miniszteri hivatalnok bűnvádi feljelentést tett Cs. K., ügyvéd és társai ellen, mivel panaszlottak illetőt írásbeli nyilatkozatban párbajképtelennek jelentették ki. Az eljáró bíróság panaszlottakat a becsületsértés vétségében mondotta ki vétkesnek, s egyenként pénzbüntetésre s esetleg megfelelő fogságra ítélte. Az ügy, fellebbezés folytán, a kir. fenyítő törvényszékhez, majd a kir. táblához került s ezek az eljáró járásbíróság ítéletét helybenhagyván, *a párbajképtelennek való nyilvánítást meggyalázónak jelentették ki.* (Nemzet 1886. május 6. törvényszéki csarnok rovat.)"{204}

Ilyen körülmények között nem csoda, hogy ha valaki el akart bánni ellenfelével, akkor igen hatásos módszernek bizonyult, ha megkérdőjelezte a párbajképességét. Természetesen ez nem azokra vonatkozott, akik már eleve párbajképtelenek voltak, hanem olyanokra, akiknek úriemberi mivoltához nem férhetett kétség. Ha tehát nem lehetett az illetőt megtámadni kétes foglalkozása, elégtelen iskolai végzettsége vagy a társadalmi helyzete miatt, akkor úgy lehetett a

legkönnyebben párbajképtelennek mondani, ha bebizonyosodott, hogy korábbról rendezetlen ügye van. Illetve, ha a párbajkódex megfogalmazása szerint: „... a kihívóról köztudomású dolog, hogy olyan cselekményeket követett el, amelyek a becsülettel össze nem egyeztethetők."{205}

Jól szemlélteti mindezt egy szövevényes ügy, amelynek iratai a Hadtörténeti Levéltárban találhatók, mivel az egyik érdekelt fél katonatiszt volt. Az ügy azonban túlmutat egy honvédségi fegyelmi eljáráson, ugyanis rávilágít azokra a módszerekre, amelyekkel két, egymást ádázul gyűlölő ember megpróbálta lejáratni a másikat.

Az elkeseredett viszály Mosonyban, Babics József honvéd őrnagy és Schwertner Ferenc adófelügyelőségi számtiszt között alakult ki. Babics és Schwertner korábban jóban voltak. Aztán valamiért ádáz ellenségeskedés alakult ki közöttük, ennek oka sajnos nem derül ki az iratokból. Babics megpróbálta elérni, hogy a Magyaróvár–Mosonyi lövészegyletből és a kaszinóból zárják ki Schwertnert. Mire az kihívta Babicsot, aki nem fogadta el a kihívást arra hivatkozva, hogy Schwertnernek elintézetlen ügye van még 1879 vagy 1880-ból Peinlich Károly pozsonyi illetőségű volt gazdasági akadémiai hallgatóval, nem „tettleges" Landwehr hadnaggyal. Az ellene Schwertner kezdeményezésére összehívott becsületügyi választmánynak pedig bemutatta Peinlich levelét, amelyet az ő megkeresésére írt. Schwertner nem hagyta ennyiben a dolgot. Megbízottjai, Pfeiffer Rezső és Eisenhut Vince, Pozsonyban felkeresték Peinlich Károlyt, aki nekik viszont úgy nyilatkozott, hogy tévedés történt, az igaz ugyan, hogy levelében úgy nyilatkozott, hogy Schwertnerrel elintézetlen ügye van, de már nem emlékszik pontosan a tíz évvel ezelőtti történésekre. És Babics levelét mint feljebbvalótól jött felszólítást értelmezte. Peinlich ezen állításait írásba is foglalták.

Schwertner következő lépése az volt, hogy a már fent említett megbízottai felkeresték azokat az embereket, akik Babics állításait igazolták. Ők név szerint: Tóth Imre megyei főjegyző és Eckhart Ferenc földbirtokos voltak. Eckhart kijelentette, hogy korábbi állításával nem akarta Schwertnert megsérteni, ezt írásba is adta. Tóth viszont fenntartotta állításait, kijelentve, hogy másféle nyilatkozatot nem hajlandó adni. Erre a megbízottak provokálták Tóthot, aki azonban a

kihívást nem fogadta el, hanem kijelentette, hogy a megfelelő helyen fel fogja jelenteni a megbízójukat.

Schwertner panaszlevelében a következőket írta Tóthról: „Ilyen embert, aki lovagias elégtételadásnál feljelentéssel áll elő, csak felpofozni szokás, de véleményére csak Babics adhat valamit, más nem. ... Továbbá úgy vagyok értesülve, hogy valami Beck porosz tisztet is kihallgattak – a ki a nevezett ügynél jelen volt –, no, ezzel az emberrel is leszámolok, csak kérem tudassák a címét, ámbár ennek a jó vagy rossz véleménye Babicsra nézve lehet mérvadó, de reám és előttem semmi."

A harcias hangvételű levélben aztán kijelenti, hogy Babics „pressiót" gyakorolt Peinlichre a levelében, és azt hazudta neki, hogy becsületbíróság már elítélte Schwertnert.

„Továbbá hazudott, amikor azt állította, hogy én Móvár és Mosonyban közmegvetés tárgya vagyok. Ha az volnék, úgy nem lehetnék, mióta a casino fennáll, elnöke, Babics alelnök volt, amíg a szó szoros értelemben ki nem lépett.

Nem lehetnék a lövész egylet főlövészmestere, – Babics itt is kibukott, – nem lehetnék a társas kör elnöke, Babics itt jelenleg is választmányi tag. Nem lehetnék a hadastyán egylet elnöke, nem lehetnék választott községi képviselő, nem lehetnék iskolaszéki tag, nem lehetnék takarékpénztári felügyelő, Széchenyi köri tag stb. Ha ez a gaz rágalom igaz lenne. ... Hazudott Babics, amikor azt terjesztette, hogy nem vagyok satisfactio képes és őt teljesen felmentették, az eljárást mindenben correctnek találták. ...

Engedjen meg a kerületi parancsnokság, de jellemtisztaság és becsület dolgában nem cserélek egy tiszttel sem, nem azért, mert kifogásom lenne ellenük, de mert az én becsületem olyan szent és sérthetetlen, mint bármelyik tiszté. ...

Tudta Babics őrnagy a köztem és Peinlich közötti ügyet már régen, akkor miért hozta hozzám vadászatra Jelentsik Vince altábornagy úr ő méltóságát? ha discvalifikált ember voltam? Miért neveztek ki elsősorban népfölkelő tisztjelöltté? Vagy csak akkor lettem párbajképtelen, amikor Babicsot gyávának neveztem?"

A szenvedélyes hangnemű beadvány egészen a honvéd főparancsnokságig jutott, amely személyes intézkedésre utasította a honvédkerület parancsnokát. A parancsnok „minden feltűnés nélkül"

kiszállt, majd Babicsnak kedvező jelentést írt. A legvégső bejegyzés szerint:

„Babics és Schwertner között az ügy lovagias úton elintéztetett. További intézkedést nem igényel." Ám ezzel csak a katonai eljárás záródott le, mert Schwertnert hamarosan áthelyezték Nyíregyházára.{206}

Az esetből számos információt nyerhetünk arra nézve, hogy milyen eszközökkel zajlott a másik fél társadalmi megsemmisítéséért a küzdelem, és ebben milyen fontos szerepet kapott a párbaj, illetve a párbajképesség kérdése. Adott egy vidéki város két tekintélyes polgára, akiknek a párbajképességéhez kétség sem férhet. Az egyik katonatiszt a helyőrség parancsnoka, a másik adófelügyelő, és számtalan társadalmi szervezet megbecsült tagja. Korábban jó viszonyban voltak, együtt tevékenykedtek a városi társasági élet köreiben, vadászni jártak.

Aztán történt valami kettejük között, ami megrontotta a jó viszonyt. Normál esetben párbajra került volna sor, amely után esetleg ki is békülhettek volna, a külvilág szemében pedig a tekintélyük csorbulása nélkül élhették volna tovább az életüket. Ám, úgy látszik, a harag erősebb volt, Babics őrnagy megpróbálta kitúrni Schwertnert a városi életben elfoglalt pozícióiból. Schwertner erre – a kor szokásaihoz híven – kihívta párbajra.

Babics azonban tudta, hogy amennyiben megverekszik ellenfelével, akkor mintegy elismeri egyenlő félnek, pedig éppen az volt a célja, hogy bebizonyítsa, nem való az úriemberek társaságába.

Tehát más eszközökhöz kellett nyúlnia: előkeresett egy tíz évvel azelőtti ügyet, amelyben állítólag Schwertner gyáván viselkedett, mert Peinlich Károly megütötte, és ő ezt megtorlatlanul hagyta. Ebből következik, hogy nem méltó arra, hogy megverekedjen vele. Ezt a Peinlich Károllyal történt levélváltással igyekezett bizonyítani.

Schwertner érezte, hogy szorul a hurok a nyaka körül, ha ugyanis annyiban hagyja a dolgot, kigolyózhatják a kaszinóból és a többi egyletből, ezek után ő megsemmisült ember a városban. Ezért sürgősen ellenlépéseket kellett tennie, megbízottakat küld Pozsonyba Peinlich Károlyhoz, akik elérik, hogy visszavonja a korábban Babicsnak írott levélben foglaltakat. Majd Babics megbízottjait hívja ki, akik közül az egyik hajlandó elismerni, hogy sértő szándéka nem volt. A másik, Tóth Imre megyei főjegyző azonban nem áll velük szóba és törvényszékkel fenyegetőzik. Schwertner szemében ez nyilvánvaló bizonyítéka a

becstelenségnek, „az ilyet csak felpofozni szokás”, a tény, hogy ilyen segédei vannak, már Babicsot minősíti.

Ezek után írja meg harcias panaszlevelét, amelynek a hangneme és egyes kitételei nem engednek kétséget afelől, hogy szerzőjük a becsületéért mindenre kész. Ez az elszántság, valamint az a fenyegetés, hogy Schwertner a nyilvánossághoz fordul, ha nem kap elégtételt, végül cselekvésre készteti a honvéd főparancsnokságot. Utasítják a kerületi parancsnokot, hogy személyesen járjon el, aki rábírja Babicsot, hogy vívjon meg. Látszólag tehát Schwertner elérte célját, lovagias elégtételt kapott, így a közvélemény szemében helyreállhatott a becsülete, párbajképesnek bizonyult, tehát úriember. Ám úgy tűnik, a hadsereg nem tűrhette, hogy egyik tisztjének tekintélyén csorba essen, ezért az utókor előtt ismeretlen háttéralkuk eredményeként Schwertnert áthelyezték Nyíregyházára.

A zsidóság és a párbaj

A fentiekből láthattuk, hogy a párbajnak milyen funkciói voltak a társadalmi mozgások területén. Ebből következik, hogy ezek a funkciók, nemcsak az egyének szintjén, de egész népcsoportok esetében is működhettek. A párbaj előmozdíthatta az asszimilációs törekvéseket is, hiszen a hagyományos nemesi értékek között a vitézség, a becsület védelme nagy szerepet játszott. Ezek átvételének pedig a legkézenfekvőbb bizonyítéka a párbajozás volt. A hazai zsidóság párbajokhoz való viszonyulásán keresztül érthető meg a legjobban ez a folyamat.

A zsidóságról kialakított sztereotip képbe a harcos erények, úgymint a bátorság, ügyes fegyverforgatás, önfeláldozás nem fért bele. Igen jellemző a *Pesti Hírlap*ban megjelent alábbi írás, amely zsidó fiatalok közötti párbajról tudósít:

„A múlt elite-bálok egyikén két ifjú, kiknek mindegyike az Istóczy által megvetett népfajhoz tartozik, összetűzött. Az összetűzés vége kihivás lett. De óh nagy malheur, mindkét ifjú hős a vívás tudományának teljes hiányában leledzett. A párbajt megelőző napon beállit egyik nevesebb vívómesterhez a kihívó. Előadja gyilkos szándokát s azon mellékkörülményt, hogy kard vagy valami hasonló szerszám még az ő kezében sohasem volt, tehát mit csináljon. A vívómester azon tanácsot adja az ifjunknak, hogy álljon en garde s világért meg ne kezdje a vagdalkozást. Az ifjú szívére véve a tanácsot távozott. Alig, hogy kihúzza a lábát, jön a kihívott. Ugyanazon előterjesztés, ugyanazon tanácsok. Másnap szemben állott a két ellenfél. A segédek vezénylik, hogy »össze«, de a hősök még mindig szilárdul állják a gardeot s nem mozdulnak. Kínos várakozásban múlik egyik perc a másik után s a vérengzés még mindig csak az en garde stádiumáig jutott. Végül az elkeseredett Móric úr, kinek erői már lankadozni kezdtek, rárivall a másikra hamisítatlan semita jargonban: »Kezdd hát Alfréd, mert mindjárt letörik a karom.« »Nem én, az öregapámnak sem« – hangzék Alfréd úr válasza. Ezzel a segédek közbeléptek s kijelentették, hogy az ügy leglovagiasabb módon befejeztetett."{207}

Az esetet nyilván az olvasók szórakoztatása céljából írták, valóságtartalma kérdéses, ám ebben az esetben ez lényegtelen, mert a közönség zsidóképével az írás elég jól összecsengett: Vívni nem tudó, a lovagiassági szabályokat nem ismerő, de az úriembereket mindenképpen utánozni akaró figurák bontakoznak ki előttünk.

Ennek az általánosan elterjedt képnek a megcáfolása volt az asszimiláció híveinek egyik legfontosabb célja, és erre kiváló eszköznek tartották a párbajt. Érdekes módon a cionisták is pártolták a párviadalokat, ezeket maga Theodor Herzl is az antiszemitizmus elleni fellépés fontos részének tartotta.{208}

Azokat a hazai párbajokat, amelyekben zsidó résztvevők szerepeltek, több csoportra oszthatjuk. Elsősorban a politikai párbajokat kell kiemelni, amelyeket zsidó politikusok és közéleti személyiségek vívtak antiszemita ellenfeleikkel. Ezek közül a legismertebb a Wahrmann–Istóczy-párbaj volt. Wahrmann Mór (1832–1892) újságíró, politikus, üzletember, az asszimilációs politika híveként még Deák Ferenc unszolására indult a lipótvárosi kerület képviselői helyéért, amit haláláig töltött be. Ellenfele, Istóczy Győző (1840–1915) Vas megyei aljegyző, majd szolgabíró volt, 1872-ben lett képviselő, majd a Szabadelvű Párthoz csatlakozott. Antiszemita nézetei miatt önálló pártot alapított.

E két ember összetűzésére a tiszaeszlári vérvád idején került sor. Istóczy egyik parlamenti felszólalására – amely tőle nem szokatlanul, erős antiszemita kirohanásokat tartalmazott – Wahrmann válaszolt. Beszédének végén a következőket mondta: „... a magyar nép, mely magát nem hagyja egykönnyen félrevezetni, ámbár egyesek iparkodnak a talajt arra mindenféle ganéjtrágyával előkészíteni."{209}

Istóczy segédeket küldött Wahrmannhoz, hogy felelősségre vonják, mivel úgy vélte, hogy a ganéjtrágya említésekor felé intett a kezével. Wahrmann megtagadta az elégtételadást, mondván, hogy ő gyenge látású ember, nem látta hol van Istóczy, és a ganéj szóval sem rá célzott. Istóczy ezt a választ nem fogadta el, és a könyvtárteremben pofon ütötte és alacsony gazembernek nevezte Wahrmannt. Ezek után a kihívás természetesen nem maradhatott el. A nagyközönséget pedig izgalomban tartotta az eset, különösen azért, mert köztudomású volt, hogy az alacsony, kövér Wahrmann rosszul lát, és a fegyverforgatásnak sem a mestere.{210}

A segédek szerencsére gondoskodtak a Kacziány Géza által már említett, Komjáthy-féle „biztonsági” pisztolyokról, így a lövésváltás senkiben nem tett kárt. Ezen az élclapok sokáig gúnyolódtak, a Ház Mentelmi bizottsága azonban kiadta a párbajozókat a törvényszéknek, akiknek nyolcnapos büntetését a királyi kegy elengedte.{211}

17. Wahrmann Mór

18. „Iszonytató párbaj", a Borsszem Jankó *karikatúrája, 1883*

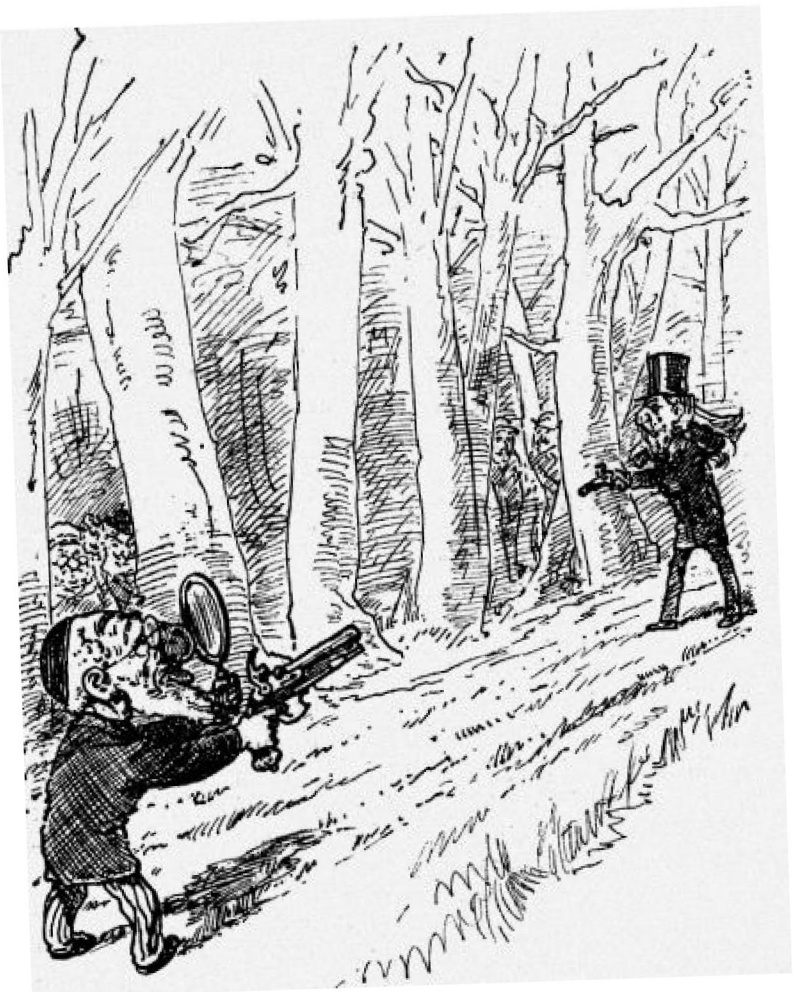

Szintén a tiszaeszlári események idején történt a másik nagy port felkavaró eset, amelyről Krúdy is megemlékezett. A vádlottak egyik ügyvédje, Heumann Ignác, aki szintén zsidó származású volt, Szabolcs vármegyét okolta a helyzet kialakulása miatt. Mint mondta, a vármegye vezetői „a legmagasabb állásútól a legkisebb hajdúig" felelősek a per miatt. A megsértett vármegye nevében Vay György volt csendbiztos állt ki. Az ügy már-már szimbolikusnak nevezhető: a vármegye, melynek hívei önmagukat a hagyományos magyar értékek őrzőinek tartották, akár a kormánnyal vagy a parlamenttel szemben is, megküzd az új polgári világ jellegzetes képviselőjével, a zsidó ügyvéddel.

Ám a várakozások ellenére, a szintén rövidlátó és gyakorlatlan fegyverforgató Heumann sértetlenül került ki a kardpárbajból, míg Vay könnyebb sebesülést szenvedett.{212}

A másikfajta párbajtípus, melyben zsidó érdekeltek vettek részt, azok közé tartoztak, amelyeket magánügyek miatt vívtak olyan zsidó származású szereplők, akik tökéletesen asszimilálódtak, és elsajátították az úriemberi viselkedés követelményeit. Többnyire igen jómódú fiatalemberek, akik gyakran főúri környezetben mozogtak. Jellegzetes képviselői voltak ennek a típusnak az említett Wahrmann Mór fiai. Richárd és Ernő teljes mértékben azonosultak az arisztokrata és dzsentri-világ erkölcsi rendjével és szokásaival. Az anya nélkül felnövő fiúk az elfoglalt apától csak bőkezű anyagi támogatást kaptak, egyéb nevelést nem nagyon. Ez később, felnőtt korukban bosszulta meg magát, mágnás allűröket vettek fel, versenylovakat tartottak és hatalmas összegekben kártyáztak, veszteségeik fedezését pedig az apjuktól követelték, sokszor öngyilkossággal fenyegetőzve. Apjuk halála után hamarosan elverték a hatalmas vagyont.

Wahrmann Mór egy ízben így fakadt ki fiaival kapcsolatban: „Fiaim megölőim. Életem minden keserűségét ők teszik, még a természetemet is megváltoztatták. Rideggé, elkeseredetté, az emberek iránt bántóvá és sokszor megközelíthetetlenné egyedül ők tettek."{213} Ráadásul az arisztokratákhoz való dörgölődés nem volt mindig szerencsés kimenetelű. Wahrmann Ernő jó barátjával, Széchenyi Andorral egy kávéházban összeszólalkozott, a boros állapotban lévő Széchenyi botjával ráhúzott egyet Wahrmannra, miközben azt mondta: „Komisz zsidó". Az esetből pisztolypárbaj lett, és Wahrmann mellbe lőtte

Széchenyit, aki utána sokáig feküdte súlyos sebesülését. Jellemző, hogy a tárgyaláson Gozsdu Elek, aki a vádat képviselte, szóvá tette a gróf sértő kifejezését, mire a védője, Zolnay Jenő a következőket válaszolta: „Egy polgárember vagy éppen zsidó, örüljön, ha vele egy Széchenyi ivadék szóba áll."{214}

Szintén arisztokratákkal keveredett nézeteltérésbe testvére, Richárd, aki egy ízben Harnoncourt Félix gróf bánáti birtokán vendégeskedett, a másik vendég Bourbon Alfonz herceg volt. Egy este kártyázással töltötték az időt, melynek során Wahrmann sértő szavakkal illette a velük játszó körorvost. Az orvos másnap elégtételt kért, amire Wahrmann nem volt hajlandó, mivel sértéseit, egy kivételével, visszavonta, mondván, hogy az nem sértő, és ha ez nem tetszik, forduljon bírósághoz. A vendéglátók ezt félreértelmezték és olyan célzásokat tettek, miszerint Wahrmann kitér a párbajozás elől. Ebből aztán olyan parázs vita kerekedett, hogy Wahrmann a pisztolyáért rohant és azt Harnoncourt grófra fogta, aki fellármázta a cselédséget, és kidobatta izgága vendégét.

A skandalumot egész sor kihívás követte, amelyek során Wahrmann előbb megverekedett a sértett orvos segédjeivel, amiért azoknak a szavahihetőségét kétségbe vonta. Majd a Bourbon herceg és Harnoncourt kihívásának kellett megfelelnie. A segédek azonban az egyik ügyet sikeresen elrendezték, így a herceggel nem kellett megverekednie. De mivel sem Harnoncourt, sem Wahrmann nem volt hajlandó a békülésre, közöttük pisztolypárbaj zajlott, amely sebesülés nélkül ért véget.{215}

Elmondható, hogy Wahrmann Mór fiai tökéletesen alkalmazkodtak a sokak által irigyelt arisztokrata életmódhoz, azzal a szépséghibával, hogy annak csak a rossz tulajdonságait vették át. Ezek között az élen szerepelt a párbajozás, a becsület védelmének a fegyveres útja, amelyet törzsökös mágnások módjára gyakoroltak is, ha kellett, ha nem.

Ugyancsak egy főúrral keveredett konfliktusba Rosenberg Gyula, aki szintén igen jellegzetes képviselője volt az asszimilálódott, jómódú zsidó fiatalembereknek. Ám, ellentétben Wahrmann fiaival, ő értelmesebb életet élt, ügyvédként dolgozott, majd országgyűlési képviselő lett. Életmódjában teljesen azonosult a nemesi értékekkel, ebben apjának, a gazdag bérlőnek a vagyona is a segítségére volt. Az ő esete teljesen magántermészetű volt, inkább a megoldási mód volt tipikus.

A történet szerint a daliás Rosenberg beleszeretett a dúsgazdag tornyai Schossberger Henrik leányába, Ilonába. A Schossberger család azonban hallani sem akart a frigyről, egyik leányuk már hozzáment egy erdélyi arisztokratához, és Ilonának is hasonló partit szántak. A fiatalember azonban nem adta fel a terveit, amikor a család Marienbadba utazott, utánuk ment, és titkon elvette szerelmét. Majd megjelentek a család előtt és áldásukat kérték. Az apa azonban nem fogadta el a helyzetet, egész családjával elutazott, szinte egész Európát bejárták, hogy Rosenberg ne találhasson rájuk. Eközben megismerkedtek gróf Batthyány Istvánnal, aki ugyan teljesen elszegényedett, ám szépen csengő neve már elég a nagyra törő atyának. Hamarosan kimondták Ilona és az ifjú arisztokrata eljegyzését, a korábbi házasságot érvénytelennek tekintik, mivel az zsidó rítus szerint köttetett, a család pedig már katolizált. A kitartó Rosenberg Wiesbadenben érte utol a családot, ahol felvilágosította Batthyányt, hogy Ilona már az ő felesége. A gróf azonban hallani sem akart arról, hogy lemondjon a lányról, erre Rosenberg kihívta párbajra, amit Batthyány elutasított, mondván, nem ismeri ellenfelét, így azt sem tudhatja, párbajképes-e. Rosenberg Budapestre utazott, és becsületbíróság felállítását kérte, hogy megállapítsák párbajképességét.

Miután ezt megtették, újból írt a grófnak, hogy elvárja segédeit, ám csak azt a jelentést kapta válaszul, amely tudatja a világgal, hogy Batthyány István gróf nőül vette tornyai Schossberger Ilonát. A hírre Rosenberg hírlapi nyilatkozatot tett közzé, melyben gyávának titulálta a grófot. Erre már reagálni kellett, így Batthyány elküldte segédjeit, akik súlyos feltételű pisztolypárbajban állapodtak meg Rosenberg segédjeivel. Az összecsapásra a temesvári erdőben került sor, és a gróf holtan maradt a helyszínen. Rosenberg kilenc havi államfogságot kapott a párbajért, de a királyi kegyelem ezt három hónapra szállította le.{216}

Az esetből számos tanulságot is leszűrhetünk, talán egy külön tanulmányt is megérne az apa, Schossberger Henrik viselkedése, amellyel tulajdonképpen az egész tragédiát kiváltotta. Rosenberg személye ugyanis semmilyen kivetnivalót nem hagyott maga után, mint jövendőbeli férj: gazdag volt, jó nevelést kapott, megfelelő hivatással rendelkezett. Csupán egy baj volt vele, hogy zsidó. Ez furcsának tűnhet a Pesti Izraelita Hitközség volt elnökének a fiától, ám érthető abból a szempontból, hogy a család milyen életstílust követett. Aszódon 16 ezer

holdas birtokot tartottak fenn, és az idősebbik lányukat is egy főúrhoz adták nőül.

Rosenberg viselkedése is tipikusnak mondható, a probléma megoldására egyetlen eszközt tart lehetségesnek, a párbajt. Makacsul ragaszkodik a fegyveres elégtételadáshoz még olyan helyzetben is, amikor becsületének megóvása mellett kiléphetne az ügyből. Miután a becsületbíróság kimondta a párbajképességét, egyoldalú nyilatkozattal lezárhatta volna az ügyet, és eljárását senki sem tarthatta volna lovagiatlannak. Nyilván a csalárd eljárás feletti düh is vezérelte, de mindenképpen feltűnő, hogy nemcsak azért ragadott fegyvert, mert hoppon maradt mint férj. Hanem azért is, mert Batthyány gróf Wiesbadenben megkérdőjelezte úriemberi mivoltát.

A zsidóság és a párbajok kapcsolatát a legélesebben azok az összecsapások világítják meg, amelyeket az egyetemeken, főként a pesti egyetemen fellángolt felekezeti ellentétek kapcsán vívtak meg. A hazai felsőoktatási intézményekben a párbajozásnak soha nem voltak olyan hagyományai, mint a német egyetemeken. Az ottani szokások a párbajt a diákélet szerves részének tartották, és szervezett kereteket biztosítottak a gyakorlásukhoz. Az egyetemi diáktársaságok, a *Burschenschaft*ok, a párbajokat szinte sportként űzték, a diákok ilyen típusú párbajai a *mensur*ok voltak. Amikor a német és az osztrák egyetemeken kirobbant a felekezeti viszálykodás, a párbajok száma is megszaporodott a zsidó származású diákok között. Ám az ausztriai német nacionalista diákszövetségek 1896-os waidhofeni konferenciáján azt a határozatot fogadták el, hogy zsidókkal nem vívnak mensurt. Ez az intézkedés később megbosszulta magát, mert ha egy diák egyben tartalékos tiszt is volt, márpedig a legtöbbjük az volt, akkor egy párbaj visszautasítása azt a következményt vonhatta maga után, hogy tiszti rangját elveszti. A Monarchia hadserege nem tűrte, hogy tisztjei számláján rendezetlen párbajügyek szerepeljenek, még ha csak tartalékosok voltak is.{217}

Idehaza az egyetemi ifjúságnak nem voltak ilyen párbajozó diákegyletei, amennyiben párbajt vívtak, azt a szokásos módon tették, nem voltak külön szabályaik. Épp ezért nem is volt olyan kollektív határozat, mint a Waidhofeni Program, amely tiltotta volna a zsidókkal való párbajozást. Ezekre pedig számos alkalom nyílt, hiszen a felekezeti ellentétek első hulláma már az 1880-as évek elején végigsöpört a pesti

egyetemen. Az egyetemi ifjúság 1881 februárjában a folyosókon zsidó hallgatókat inzultált. Az egyetem tanácsa is kénytelen volt foglalkozni a kínos esetekkel, a rektor fogadta a diákok képviselőit, akik előadták, hogy sokallják a zsidó hallgatók létszámát az egyetemen. A rektor szigorúan megdorgálta a diákokat, akik gyűlést kívántak összehívni a hallottak megbeszélésére és a megfelelő válasz megfogalmazására. A belügyminiszter azonban betiltotta a gyűlés megtartását, ennek hullámai a parlamentig elértek, mert a tiltás alkalmat adott Istóczynak egy interpellációra, melyben védelmébe vette a diákokat.{218}

A hullám ugyan elült, de a feszültség megmaradt, és időről időre kitört az ellenségeskedés a hallgatók között. A legélesebben talán 1896-ban, pedig a millenniumi ünnepségek bűvköréből a magyar zsidóság sem vonta ki magát. A Dohány utcai zsinagógában tartott hálaadó istentiszteletről így számolt be az *Egyenlőség,* a hazai zsidóság egyik központi lapja:

„A kívül fellobogózott templom előtt már 1/2 11 órakor egész barikádja állott kocsiknak, melyek a hölgyeket és a frakkos urakat hozták. Egy-egy díszesebb magánfogaton ragyogóbbnál ragyogóbb díszmagyarba öltözött hitrokonok érkeztek kardosan, kócsagosan, boglárosan, hetykén, panyókára vetett mentékkel, drágaköves vitézkötéssel, arany- vagy ezüstsarkantyúval a nyalka kordován csizmákon. Ilyen zsidó látogatói legelőször most voltak a zsidó templomnak. ... A legszebb, mondhatni szemkápráztató ilyen díszmagyarban Weiss Berthold, hatvani Deutsch Sándor, megyeri Krausz Lajos jelentek meg. Díszmagyaros urak között, kik az emelvény két oldalán foglaltak helyet, feltűnést keltett Kornfeld Zsigmond, a Magyar Hitelbank igazgatója, ki széles mellszalagon a legmagasabb rendjelt viselte, mellyel nálunk zsidó dicsekedhetik: a második osztályú Lipót-rendet."{219}

Ám hiába volt a nagy igyekezet a hasonulásban, vagy tán épp ez szúrta a szemét egyeseknek, de a pesti egyetem folyosóin ismét megnőtt az inzultusok száma a zsidó és nem zsidó diákok között. Ezért nem sokkal az ünnepélyes hangú istentiszteleti tudósítás után, az *Egyenlőség*ben Szabolcsi Miksa már arról értekezik, hogy a hazaszeretet és a magyarság szeretete már nem elég érv az antiszemitizmus ellen. A zsidó hallgatóknak párbajok útján kell kivívniuk az igazukat.

Egypár jól irányzott kardcsapás megváltoztathatja a véleményüket, és ezzel tulajdonképpen a magyar büszkeséget és ügyet szolgálják. Az 1880-as évek egyetemi összetűzéseit is párbajokkal lehetett lecsillapítani, mert azok megbecsülést hoznak a zsidó fiataloknak.{220}

Az Egyetemi Kör 1896-os, tisztújító választásai alkalmával magasra csaptak az indulatok, ekkor számos párbajra került sor a diákok között. Ezek egyike volt a Szalay–Tauber-párbaj, és az azt követő események. Szalay István joghallgató a mellette elkocsikázó Tauber Dezsőnek, aki szintén joghallgató volt, azt kiáltotta, bécsi német kifejezéssel, hogy „Sau Jud" (disznó zsidó). Mire Tauber kiszállt a kocsiból, és megkérdezte, hogy jól hallott-e, az igenlő válaszra pofon vágta Szalayt. Az összetűzésből kardpárbaj lett, melyben Szalay könnyebb sérülést szenvedett.

Pár órával a pofozkodás után, Tauberre – miután leadta a szavazatát az Egyetemi Kör választásán – három diák támadt. Vezetőjüket, Petrásovits Gézát Tauber később kihívta párbajra, ám ő ezt megtagadta, mondván, hogy zsidókkal nem vív meg. Erre Tauber néhány nap múlva az Üllői úton megleste Petrásovitsot, és korbáccsal vett magának elégtételt. Petrásovits kísérői, akik egyébként nem avatkoztak közbe, később párbajt vívtak Tauberrel. A párbajok után Petrásovits is ajánlkozott, hogy megverekszik Tauberrel, ám annak segédjei elzárkóztak a párbaj elől, mondván, hogy Petrásovits már diszkvalifikálta magát.{221}

A fenti esetből látható, hogy nálunk nem volt sok foganatja az ausztriai diákegyletek határozatának. Az antiszemita egyetemi hallgatók is párbajoztak a zsidó diákokkal, különben azt kockáztatták, hogy – akárcsak Petrásovitsot – párbajképtelennek nyilvánítják.

Tauber Dezső magatartása igen jellemző az asszimilációt hirdetőkre: erélyes fellépéssel kell megmutatni, hogy ők sem gyávábbak, mint az ellenfeleik. Ezzel szétrombolják azt a sztereotip képet, mely szerint a zsidók gyávák, és nem értenek a fegyverforgatáshoz. Egyben kivívják a magyar társadalom többségének becsülését, amely sokra értékeli a harcos erényeket, a bátor kiállást.

A kaszinók, a sajtó és a politika

A párbaj bizonyos intézmények életében speciális szerepet töltött be, így például a kaszinók esetében. Az első kaszinót 1827-ben Széchenyi István alapította. Azt szerette volna, ha az arisztokrácia, melyet ő továbbra is az ország vezető erejének tartott, rendszeresen érintkezne a nem arisztokrata, esetleg még csak nem is nemesi származású rétegekkel. Ebből az érintkezésből pedig a nemzet számára hasznos eszmecsere alakulna ki. A törekvései között az is szerepelt, hogy elérje, minél több magyar főnemesi család települjön Bécsből Pestre. Ehhez az is szükségeltetett, hogy létrejöjjenek a megfelelő, kulturált társas együttlét színterei. Széchenyi törekvései nem teljesültek maradéktalanul, a Nemzeti Kaszinó hamarosan az arisztokrácia zárt elitklubjává vált. A köznyelv csak mágnáskaszinónak nevezte.

Ám példája országos mozgalmat indított el, hamarosan számos kaszinó jött létre országszerte. A század végére pedig minden jelentősebb településnek megvolt a maga kaszinója – sőt, mivel foglalkozások szerint, illetve társadalmi csoportonként is szerveződtek – nem volt ritka, hogy egy településen több is létrejött. A Nemzeti Kaszinó arisztokratikus elzárkózása miatt, 1883-ban Budapesten két másik, országos jellegű kaszinó jött létre. Az Országos Kaszinó a köznemesi, tisztviselői réteg gyülekezőhelye lett, a nagyközönség csak dzsentrikaszinóként emlegette. A Lipótvárosi Kaszinó létrehozói azok a gazdag nagypolgári, többnyire zsidó származású elemek voltak, akik kiszorultak az előző két kaszinóból.{222}

A korabeli közvéleményt erősen foglalkoztatta az elitkaszinók zárt világa, főként becsületbeli és lovagias ügyeik. Általánosan elterjedt nézet volt, hogy létezik valamiféle titkos, belső törvény, mely szerint a kaszinót ért bármely sérelmet a tagoknak párbaj útján kell megtorolniuk. Erre pedig általában a legjobb vívókat és céllövőket jelöli ki a vezetőség a tagok közül. Így tehát a sértést elkövető fél szinte halálra van ítélve. Krúdy Gyula már említett novellájában is ilyen esetről van szó: a Nemzeti Kaszinó halálra ítél egy fiatal újságírót, Széplaki Tituszt, a kaszinót támadó cikke miatt. Az ítélet végrehajtására a kaszinó egyik tagját, egy szolgálaton kívüli huszár ezredest, az ország

legjobb céllövőjét jelölik ki. Krúdynak nem más, mint régi ismerősünk, Elek Gusztáv szolgált mintául, aki egyszer párbajban tényleg lelőtt egy fiatal újságírót, Reviczky Szevért, de összetűzésük oka magántermészetű volt. A kaszinók tagsága természetesen mindig tiltakozott az efféle feltételezések ellen.

19. Verhovay Gyula

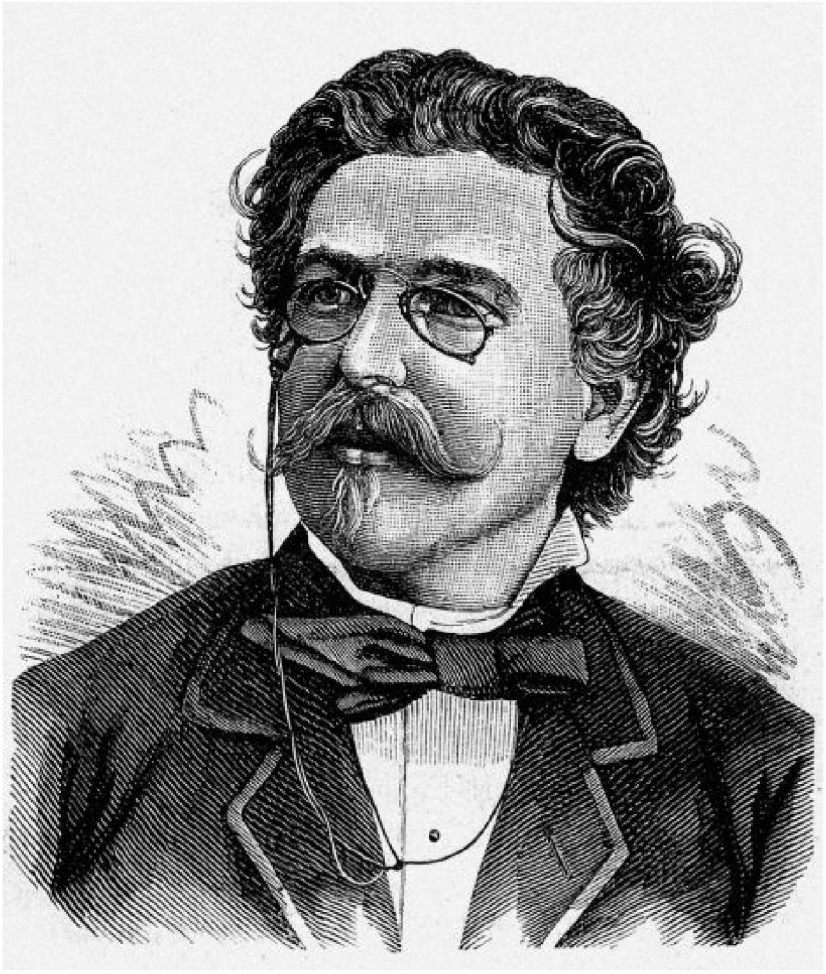

Tagadták, hogy létezne ilyenféle kollektív megtorlás, azt hangoztatták, hogy tagok mint magánszemélyek álltak ki az őket ért személyes támadás esetén, nem pedig a kaszinó megbízottjaiként.

Történt azonban néhány elgondolkodtató eset, amely meglehetős hasonlóságot mutatott a novellában leírtakkal. Itt volt a Verhovay-ügy, ami 1879 végén kezdődött, ekkor számolták fel a Kisbirtokosok Föld-hitelintézetét. Egy frissen indult ellenzéki lap – a botrányhős Verhovay Gyula (1849–1906) nevével fémjelzett *Függetlenség* – „Frakkos banda" címmel közölt cikket az esetről. Ebben a szerző igen éles hangon támadta az intézet igazgatóját, gróf Festetich Pált, valamint az igazgatóságot – az érintettek szinte valamennyien a Nemzeti Kaszinó tagjai voltak.

Festetich ekkor külföldön volt, így nem tudott reagálni, de a kaszinó három tagja: gróf Almássy Kálmán, gróf Batthyány Elemér és báró Majthényi Izidor bement a szerkesztőségbe, hogy felelősségre vonja a főszerkesztőt, Verhovay Gyulát. Verhovay készséggel állt a rendelkezésükre, még a cikkírót is megnevezte. Azonban Majthényi báró (aki sem rokona, sem közeli barátja nem volt Festetich grófnak) mégis Verhovayt hívta ki párbajra.

A súlyos feltételekkel megvívott párbajban Verhovay életveszélyes sérülést szenvedett. A kiváló céllövő Majthényi golyója a mellébe fúródott, eszméletlen állapotban szállították kórházba.

Az eset hatalmas felháborodást váltott ki, a sajtó és a közvélemény egyértelműen Verhovay pártjára állt. Tüntetések zajlottak a kaszinó épülete előtt. A tömeg betörte az ablakokat és „frakkos banda", valamint „revolvermágnások" kiáltásokkal az épületbe is be akart hatolni. A rendőrség már képtelen volt úrrá lenni a helyzeten, és a katonaság segítségét kellett igénybe venni. Több sebesülés történt, és a karhatalmi alakulat 31 embert „befogott".

Másnap a kaszinó választmánya rendkívüli ülést tartott, amelyről az alábbi közleményt bocsátotta ki: „A kaszinó választmánya e hó 14-én délben ülést tartott, ez ülés határozata folytán a lapokban is kinyilvánítja, hogy a nemzeti kaszinó társaskör lévén, melynek tagja lehet minden művelt ember, szabályai értelmében, házi ügyein kívül, senkinek utasítást nem adhat, s nem adott."

A kaszinó magyarázkodása azonban nem hűtötte le a kedélyeket, a tüntetések tovább folytatódtak, sőt az összecsapások halálos áldozatokat is követeltek. Az ügy csak akkor jutott nyugvópontra, amikor Verhovay állapota javulni kezdett, Majthényi báró pedig kilépett a kaszinóból és külföldre távozott.{223}

Az esetet elemezve érdemes néhány tényt figyelembe venni: A Festetich védelmében fellépőknek nem volt személyes felhatalmazásuk a külföldön tartózkodó gróftól, hogy ügyében eljárjanak. Ilyen esetekben egy közeli jó barát vagy egy rokon felhatalmazás nélkül is megtehette ezt, ám közülük egyik sem volt ilyen kapcsolatban Festetich gróffal.

Verhovay elég készségesnek mutatkozott az ügyben, ennek ellenére Majthényi ragaszkodott hozzá, hogy megverekedjék vele. Mégpedig igen súlyos feltételekkel, ami – tekintve, hogy Majthényi remek céllövő volt – valóban felérhetett egy halálos ítélettel.

Mindezek alátámaszthatják a korabeli szóbeszédet a kaszinó titkos törvényéről. Ezzel szemben csak a választmány semmitmondó nyilatkozata állt, amely egy lobbanékony természetű úriember magánakciójaként igyekezett beállítani a dolgot.

Véleményem szerint az igazság, mint általában mindig, most is valahol a két véglet között lehet. Nem valószínű, hogy létezett egy formális bizottság, amely szabályszerű ítéletet mondott volna ki Verhovayra. Ám az könnyen elképzelhető, hogy a tekintélyesebb kaszinótagok, egy-egy magánbeszélgetés alkalmával céloztak rá, hogy ideje lenne már „megleckéztetni" a kellemetlenkedő „firkászt".

Előfordult olyan eset is, amikor egy tisztségviselőnek valamely, a kaszinó életével összefüggő döntése miatt kellett párviadalban helytállnia. Zichy-Ferraris Viktor gróf (1849–1880) tragikus végű párbaja is példa erre, amely szintén a Nemzeti Kaszinóval volt összefüggésben.

A hatalmas botrányt kiváltó eset előzménye az volt, hogy a belügyi államtitkárként tevékenykedő Zichy gróf korrupciós ügybe keveredett. Állásáról le kellett mondania, és még a legközelebbi ismerősei is elfordultak tőle. A Nemzeti Kaszinóban az egyik igazgatósági tag, Károlyi István gróf kezdeményezte kigolyózását. Kezdeményezéséhez már tíz aláíró is csatlakozott, amikor Zichy kétségbeesett lépésre szánta el magát: kihívta Károlyit és mind a tíz aláírót párbajra. A kihívottak azonban kijelentették, hogy bár sorshúzás útján akármelyikük hajlandó megverekedni vele, ezzel nem tekintik rehabilitáltnak.

A kigolyózás 1879. december 28-án megtörtént, a kaszinó választmánya 26 szavazattal 7 ellenében kizárta a tagok közül Zichy-Ferraris Viktort, aki ezután a botrány kirobbantóját, Asbóth János országgyűlési képviselőt hívta ki. Ez a párbaj sebesülés nélkül ért véget, így Zichy már teljes erőbedobással Károlyi ellen fordulhatott, akit a sajtóban közzétett nyilatkozatban „rágalmazónak és gyávának" nevezett.

Másnap az aláíró „tízek" szintén a sajtó útján válaszoltak, kijelentették, hogy: „Zichy-Ferraris Viktor gróf, aki a lovagiasság ellen elkövetett eljárása folytán diszkvalifikálva van, nem sérthet senkit." A gróf újra sajtótámadást intézett Károlyi ellen, majd Bécsbe utazott, hogy elérje a kizárását az ottani Jockey-klubból. Indoka az volt, hogy Károlyi két igen súlyos sértésre sem hívta ki őt párbajra.

20. Gróf Zichy-Ferraris Viktor

Ez azonban már ellenfelének is sok volt, gyorsan elküldte segédjeit Zichyhez. A súlyos feltételű párbaj 1880. május 24-én zajlott le a káposztásmegyeri erdőben. A kitűnő céllövő Károlyi István gróf második lövése halálos sebet ejtett Zichyn.{224}

Az ilyen példák is bizonyítják, hogy aki kaszinói tisztséget vállalt, annak a köztisztelet és a feddhetetlenség mellett rendelkeznie kellett még egyéb jó tulajdonságokkal is – például harcművészeti erényekkel.

A sajtó életében szintén kiemelt szerepet játszottak a párviadalok. Általánosan elfogadott alapelv volt, hogy egy újságíró nem áll ki az általa írott cikk miatt párbajra. Kivételt ez alól csak az jelenthetett, ha személyes sértés történt az írásban. Mivel elég nehéz volt eldönteni, hogy hol végződik a közügy, és hol kezdődik a magánügy, ezért elég gyakran fordultak az érintett felek a párbajhoz. Különösen azért, mert a tollhegyre vett emberek igyekeztek személyes megtámadtatásnak beállítani az őket érintő cikkeket. Ez jóval egyszerűbb elintézési módnak tűnt, mint hosszas becsületsértési vagy sajtópereket indítani. Ráadásul a közvélemény is jobban becsülte az ilyen karakán megoldásokat. Ezért aztán vége-hossza nem volt az újságírói párbajoknak. Egy megjelent írásért nem csak a szerző adhatott elégtételt, a párbajkódex már idézett pontja szerint ugyanis, amennyiben a főszerkesztő nem akarta kiadni a cikk íróját, úgy neki kellett kiállnia a sértett féllel.

Az újságírók egymás között is sokat párbajoztak, ellentétes pártokhoz húzó lapok sokszor éles hangú támadásokat intéztek egymás ellen. Az ilyen sajtópolémiáknak a végére sokszor párbajjal tettek pontot.

A korszak egyik legvitatottabb figurája a Nemzeti Kaszinó kapcsán már említett ügy főszereplője, Verhovay Gyula újságíró, politikus volt. Verhovay függetlenségi programmal országgyűlési képviselő volt, később az antiszemitákhoz csatlakozott. Komjáthy Béla képviselő kauciójával, Herman Ottó, Hoisty Pál közreműködésével, 1879 decemberében új lapot indítottak, a *Függetlenség*et, amely éles hangnemével számos botrány középpontjában állt. A kaszinóval történt összecsapást, melyben Verhovay súlyos párbajsebet kapott, már ismertettem.

Igen jellemző, amit a szerkesztőségről írt Verhovay:

„Fiatal volt a szerkesztőség, de gyors eszű és erős öklű. A kisbirtokosok intézetének botrányai által felvert por mindjárt a nyakába zúdította a fenyegetések zuhatagát. Töltött pisztoly az íróasztalon, éles kard a szék karfáján, a még csak félig berendezett szerkesztőség első kellékei közé tartoztak. Barátaim, a fenyegetések hallatára, rám kényszerítették ez eszközöket, munkatársaim asztaláról sem hiányoztak a fegyverek. Tollunk egy volt mindegyikünknek, fegyverünk több."{225}

Nem csoda, ha ilyen harcias indulás után a lap szerkesztői számos botrányba keverednek, kusza párbajügyek keletkeznek kölcsönös nyilatkozatokkal, sőt utcai inzultusokkal.

Ezek közül egy volt a már említett Bartha Miklóssal történt összeütközés. Bartha volt az az újságíró, akit 1880 őszén, két közös hadseregbeli katonatiszt a szerkesztőségben összevagdalt, mivel párbajban nem tudtak elégtételt venni tőle. A *Függetlenség*gel való összetűzésre azonban még ugyanez év márciusában került sor. Bartha, akinek nem tetszett az újság hangneme, a *Magyar Polgár* című lapban Zongor álnév alatt a következőket írta:

„Néhány suhanc összeül naponként abban a szabadalmaztatott rágalmazási üzletben, melyet *Függetlenség*nek szokás nevezni, elkereszteli a társadalmunk egyik legkiválóbb és érdemekben és tehetségekben gazdag osztályát 'frakkos bandának'. Ugyane suhancok aeropagot ülnek minden munkás és becsületes közhivatalnok felett. ... Nincs ezeknek a múltban egy tényük, nincsen a jelenben egy gondolatuk, mely a tisztességnek, a jellemnek, a tanulmánynak, a tehetségnek a leghalványabb reputációját biztosíthatná a számukra, s mégis az utcagyerekek egész impertinenciájával gyakorolják Cato censori szerepét."{226}

21. kép. Újságírók párbaja, a Borsszem Jankó *karikatúrája, 1883*

A kemény szavakra természetesen nem maradt el a hasonlóan kemény hangú válaszcikk, amelynek a végén ez található:

„Minthogy a cikk álnév alatt jelent meg, a felelősség egyelőre a *Magyar Polgár* szerkesztőségére háramlik, azt pedig kérdőre vonnunk nem lehet, mert fizetett gorombáskodókkal és kitartott egyénekkel – legyenek azok akár nők, akár férfiak – becsületbeli dolgokban szóba nem állunk. De ha jelen esetben az álarc alá oly egyén rejtőzött volna, kiben van csak egy szikra lovagiasság is, s nem nagyobb a gyávasága a rejtőzésben, mint volt a szemtelensége a gorombaságban, nevezze meg magát, s mutassa meg bátorságát, melyet kétségbe vonunk."{227}

Nos, Bartha felfedte magát, és Hoisty Pál, a lap ideiglenes szerkesztője (Verhovay még az ágyat nyomta Majthényi Izidor golyójától) vonatra ült, hogy Kolozsvárra utazzon a „fölmerült differenciák kiegyenlítésére".

A kiegyenlítés megtörtént: a felek pisztolypárbajt vívtak, amelyben sérülés nem történt.{228} Verhovay és a *Függetlenség* összes becsületbeli ügyét és párbaját lehetetlenség ismertetni, és ők a kor sajtójának csupán egy szeletét képviselték, noha kétségkívül botrányoktól hangos szeletét. Nem csoda, ha Clair Vilmos, aki ebben a szerkesztőségben is dolgozott fiatal újságíró korában, később a legelismertebb párbajszakértővé vált.

Bepillantást nyerhetünk a vidéki újságírók életébe, ha nyomon követjük Ady Endre párbajügyeit, amelyek még újságíró korában történtek meg vele. Ebben nagy segítséget jelent, hogy Ady életét elég részletesen feldolgozták, így számos olyan epizód is előkerülhet, melyek mások esetében nem.

Továbbá azért is tanulságos megismerkedni ezekkel az ügyekkel, mert furcsa kettősséget figyelhetünk meg Ady és a párbajozás kapcsolatában, hiszen számos írásában szállt síkra a párbaj ellen, mégis két alkalommal verekedett kardra, több ügye volt, melyek végül is békés rendezést nyertek, és néhány esetben segédként működött közre. Ezeknek az eseteknek a többsége fiatalon, debreceni és nagyváradi újságíró korában történt, és tipikusnak mondható abban a közegben, melyben élt. Az ilyen ügyek jellemzője volt, hogy a felek, sokszor igen közeli barátok, általában valamilyen, számunkra már érthetetlen apróságon zördültek össze. A helyszínen nem voltak hajlandók

kibékülni, hanem ragaszkodtak az elégtételadás lovagias formáihoz. Majd általában az eset rendeződése után minden folyt tovább a maga módján, töretlenül tartott tovább a barátság. Mindezt felesleges kakaskodásnak is vehetnénk, ha nem látszódna mögötte a törekvés, hogy a résztvevők milyen kínosan igyekeztek betartani azokat a szabályokat, amelyeket az úriemberek világa alkotott, amely világ ellen sokszor lázadoztak.

Ady párbajjal kapcsolatos első szereplésére már igen korán, az érettségit követő nyáron került sor. Kovalovszky Miklós az *Emlékezések Ady Endrére* című kötetében közöl egy rövid nyilatkozatot Lénárd Miklóstól, Ady osztálytársától, amely a helyi lapban jelent meg. Ebben Lénárd elhatárolja magát Ady magatartásától, akit segédjének kért fel, és nem jelent meg a megbeszéléseken.{229}

Ez után a diákcsíny ízű eset után nem kellett sokat várni az első igazi párbajra sem. Erre debreceni joghallgató korában került sor, 1898. december 14-én. Kemény Emillel vívott, aki egyébként testi-lelki jó barátja volt, korábban szintén zilahi diák. A dátummal kapcsolatban némi bizonytalanságra adhat okot, hogy egy anyjához írott levélben, amely november 24-én kelt, így ír: „Én itt magamra voltam hagyva, belevittek azonfelül akaratomon kívül egy párbajba, mely sokba került, szóval adósságokba vertem magam."{230}

Az sem kizárt azonban, hogy a párbajtárgyalások tényleg ilyen sokáig húzódtak el, ebben az esetben érthető a felmerülő magas költség is, hiszen a segédek kávéházakban találkoztak, és a számlát a feleknek illett kifizetni. Ady Lajos visszaemlékezése szerint a párbaj azon a reggelen zajlott le, amelyen Ady nagy sikerrel olvasta fel humoreszkjét a főiskolai Csokonai-ünnepségen, ez pedig december 14-én volt.{231} A párbaj nem sok visszhangot keltett, nem írtak róla a lapok, és nem követte bírósági eljárás sem, így csupán visszaemlékezésekből nyerhetünk némi információt az esetről.

A már idézett Ady Lajos szerint a diáktársadalmi életben való részvétel miatt kerülhetett sor az összeütközésre.

Könyvében így ír minderről: „S általában véve élénk részt vesz az akadémiai élet mindenféle vonatkozású dolgaiban, s ez élénk részvétel és közszereplés hozta magával első lovagias ügyét, melyet fegyverrel intéz el. Ellenfele, Kemény Emil joghallgató, egyébként jó barátja volt. Kardpárbajt vívtak, melynek során kitűnő vívó ellenfelétől mellén és

jobb karján jelentékenyebb vágást kapott Bandi, kinek életében akkor volt első ízben kard a kezében."[232] Ellentmond ennek egy visszaemlékezés, melyet Kovalovszky Miklós közöl, ebben Petri Mór szólaltatja meg az egyik segédet, Balássy Miklóst. E verzió szerint Ady minden este együtt mulatott Keménnyel, aki lakótársa volt.

„Egy ilyen mulatság alkalmával történt, hogy a pityókos állapotban összepofozkodott Kemény Emillel, mert az volt a szokása, hacsak spicces volt is, mindenkivel kötekedett, mindenkit lesajnált, lenézett, aki nem volt íróember. A vége párbaj lett. Szerencsére úgy választották meg a segédeket, hogy egyikük sem volt a megverekedés mellett, inkább igyekeztek csillapítani őket. De Bandi annyira indulatos volt még másnap is, hogy Balássy Miklóssal is majdnem összeveszett, mert ez kijelentette neki: – Ha engem kértél fel segédül, én nem engedem dirigáltatni magamat! – Bandi még akkor is kiabálta: – Lelövöm, mint egy kutyát!"[233]

Ez az emlékezés nemcsak Ady Lajosnak mond ellent, hanem magának Ady Endrének is, aki ugyebár azt írta az anyjának, hogy akaratán kívül vitték bele a párbajba. Kellemetlenebb volt, hogy Ady Lajos szerint a bátyjának, a párbajt követő felolvasásra, kemény plasztronú inget kellett felvenni, ami a sebei miatt igen kényelmetlen volt, és át is vérzett. Még kellemetlenebb volt azonban, hogy ezen a délutánon érkezett meg az apjuk, Ady Lőrinc is, aki levelet kapott a dékántól, hogy Endre fia nem látogatja az órákat: „Mert a párbaj – a két seb, s a bevérzett ruhák látása – még keserűbb korholásokra adott okot, mint a dékáni levél."[234]

Az eset után nem sokkal Ady felhagy a jogi tanulmányokkal, félévi vizsgáit már nem teszi le, hanem a *Debreczeni Hírlap* munkatársa lesz. Cikkei az élet szinte minden területével foglalkoznak – a politikától kezdve a kultúráig, így természetesen a párbajokkal is, amelyeket igen szenvedélyes hangon ítél el. Nem sokkal első párviadala után, 1899 elején jelent meg az „Egy lövés után" című írása, amely így kezdődik:

„A kávéházak asztalainál ismét a 4-es szám kezd dominálni. Négy szigorú arcú úriember ül egy asztal körül. Ezek az urak élet és halál urai, ezek az urak *párbaj-segédek.*

Egy-egy végzetes párbaj nem hogy józanabbá tenné a lovagiasság beteg embereit, de mintegy lelkesíti, belelovalja őket a vérontásba, hogy egész világ lássa: milyen szent előttük a becsület s milyen olcsó az élet,

az élet mely a leghitványabb filozófiával is tekintve, nem oly értéktelen valami. Szóval a párbajmánia ismét dühöng."{235}

Pár sorral lejjebb, mintha érezné az ellentmondást a fenti indulatos mondatok és a valós szereplése között, így ír: „Hát mit se tehetünk e ragályos kór ellen, melyet elvben mind elvetünk, kenyérszegéskor mind elősegítünk?"{236}

Mert bizony a következő „kenyérszegésre" igen hamar sor került, még az 1899-es év tavaszán. Geréby Pállal – egy debreceni patrícius-család sarjával – egy színházi összeszólalkozást követően vívott meg. Ez az eset már igen jól dokumentált, a helyi lapok is hírt adtak róla, és a hatóságok figyelmét sem kerülte el. A debreceni királyi törvényszék 1899. augusztus 17-én tartotta meg a tárgyalást, ahova vádlottként idézték meg Geréby Pál huszonkét éves kereskedőt, és Ady Endre huszonegy éves hírlapírót, mivel május 4-én a helybeli tornacsarnokban kardpárbajt vívtak, melyben mindkét fél megsérült.

Ady a bíróság előtt a következő vallomást tette: „1899. május 1-én színház előtt beborozván, a színházban Geréby helyére ültem le... Geréby, amint bejött a színházba s engem a helyén talált, azt mondta, hogy különösnek tartja, miszerint bérelt helyét elfoglalom, mire én bocsánatot kértem s mire ő azt válaszolta nekem, hogy rendben van a dolog, leült a mögöttem lévő sorban egy üres székbe. Én kijelentésében gúnyt vélvén, az első felvonás után a körülülők hallatára azt mondtam Gerébynek, hogy ha nem tetszik az eljárásom, rendelkezésére állok... Én Gerébytől 4-5 nap alatt gyógyuló sérelmet szenvedtem, de hogy Geréby a sérülését honnét kapta, azt nem tudom."{237}

Geréby vallomása megegyezett Adyéval, csupán a dátumra emlékezett rosszul, szerinte május 2-án történt az eset. A beidézett tanúk között volt Dalmy Barna, Geréby párbajsegédje, aki elmondta, hogy ők kardpárbajt javasoltak, de az ellenfél segédjei a pisztolyhoz ragaszkodtak.

Erre Sipos Béla jogász és hírlapíró, Ady segédje azt válaszolta, hogy ők azért akarták a pisztolypárbajt, mert Ady egyáltalán nem tudott vívni. {238}

Siposék eljárása annyiban érthető volt, hogy Gerébyről városszerte tudták, hogy kiváló vívó, és már több sikeres párviadala is volt. Erről Ady Lajos így írt: „Geréby Pálnak – öles magasságú szép szál ember volt – kipróbált vágása volt az ú.n. leskalpolás. Mint Nagyszebenben

állomásozó huszártiszt egy bokros lovagias ügyben rendén három szász tiszttel verekedett meg, s mindegyik a fején kapott tőle vágást. A leskalpolástól Bandit is csak hosszú dús haja mentette meg."[239]

A párbajkrónikás Clair Vilmos is megemlékezett Gerébyről: „Geréby Pál huszárönkéntes a magyarok gyalázása miatt vív meg Brassóban, Boleschak és Beckner szász diákokkal, s a magyar önkéntes mind a két ellenfelét súlyosan sebzi meg."[240]

Adynak tehát veszélyes ellenféllel volt dolga, tekintve, hogy a segédek fegyverbíróság összehívását kérték, amely mégiscsak kardpárbajban állapodott meg, igaz enyhe feltételekkel. Ő azonban bátran megállta a helyét, mint Benyovszky Pál újságíró emlékezéseiből is kitűnik: „A párbajban Ady Endre is, Geréby Pál is megsérült. Ady a párbaj alatt olyan bátran viselkedett, és olyan komoly ellenfele volt a robusztus alakú, kisportolt Gerébynek, hogy a küzdelem után kibékültek, és a legjobb barátok lettek."[241] Geréby fejsebét – a párbajnál jelen levő orvosok bírósági vallomásai szerint – önmagának okozta, amikor egy támadás után gyorsan visszahúzta a kardját.[242] Ady évekkel később másképp emlékezett egy Brüll Bertának Párizsból írott levelében: „Holnap kapok egy új magyar barátot, Geréby Palit, aki Debrecenben a fejem összekaszabolta, de én is az övét. Derék fiú. Mulatni jön Párizsba."[243]

Utólag tehát nehéz eldönteni, hogyan szerezte Geréby a sebét. Vajon az orvosok csak Adyt akarták menteni a vallomásukkal, vagy Ady hencegett később Geréby „skalpjával"? A bíróság mindenesetre bűnösnek találta mindkettejüket, enyhítő körülményként vette a büntetlen előéletüket. Viszont súlyosbító tényezőnek ítélte azt, hogy milyen csekélységen szólalkoztak össze. Geréby nyolcnapi államfogházat kapott, büntetését a tárgyalás után nem sokkal le is töltötte a váci államfogházban. Adynak azonban nem akaródzott lehúzni a reá mért öt napot és fellebbezett, majd halasztást kért. Végül csak 1902-ben, a szegedi államfogházban ülte le a büntetését.[244]

Az utolsó szó jogán Geréby kijelentette, hogy mint tartalékos tiszthelyettes kényszerítve volt Adyt lovagias elégtételadásra kihívni. Ez valóban így volt, a tiszti becsületkódex, amely a tartalékosokra is vonatkozott, nem hagy kétséget a tisztek számára, hogy mi ilyenkor a teendő, még akkor is, ha ezzel a polgári törvénykönyvbe ütköznek.

Érdekesebb a számunkra Ady érvelése, aki védelmére azt adta elő, hogy azért tanúsított Gerébyvel szemben olyan magatartást, mert akkoriban a hírlapíróknak igen sok kellemetlenségük akadt, társai ezért felszólították, hogy semmi néven nevezendő sértést senkitől ne tűrjön el.{245}

Ady akkori hangulatát jól mutatja az a cikke, melyet nem sokkal az eset előtt írt. Ebben a debreceni úri társaság újságírókkal szembeni gőgös magatartását ítéli el, és kijelenti, hogy: „A 'skribler-nép' nem tűr lenézést."{246} Ez némi magyarázatul szolgál arra, hogy miért viselkedett olyan kihívóan Gerébyvel szemben, akinek magatartásában ezt az úri lenézést vélte felfedezni.

További párbajügyei azonban tragikomikus módon épp a hozzá hasonló „skriblerekkel" estek meg, többnyire hírlapi viták miatt. Debreceni tartózkodása alatt még egyszer lépett fel lovagias ügyben, mint Szacsvay Sándor színész segédje.{247}

Nem sokkal ezután ment át Nagyváradra a *Szabadság* című újság munkatársának. Itt a rá jellemző hévvel vetette magát a politika és a helyi sajtó ügyeire. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy hamarosan több párbajügyben vesz részt mint segéd. Majd 1900 októberében már érintett félként támad afférja Szüts Dezsővel, aki egyébként szűkebb baráti köréhez tartozott. Történt ugyanis, hogy 1900. október 17-én első számával jelentkezett a nagyváradi *Színház Újság*. Ady két nappal később a *Szabadság* hasábjain támadta meg az induló lapot, mondván színházi újságokra általában semmi szükség sincs, így a nagyváradira sem. Szüts mint az egyik szerkesztő, másnap éles hangon válaszolt. A polémiából természetesen lovagias ügy lett, amelyet sikerült jegyzőkönyvi úton rendezni, minderről sajtóközleményben számoltak be.{248}

Nem sokkal később 1901 februárjában Ady a *Debreceni Friss Újság* ellen intézett támadást, mivel szerinte a lap durván megsértett egy debreceni színésznőt. Harsányi Sándor a debreceni újság szerkesztője erre provokálta Adyt, aki barátját, Bíró Lajost kérte fel segédjéül. Bíró Debrecenbe utazott és ott egy helyi ügyvéd segítségével sikerült békés úton, szintén jegyzőkönyvvel lezárni az ügyet.{249}

Mindezek közben Ady továbbra is a párbajok ellen nyilvánul meg cikkeiben, sőt a *Szabadság* 1900. március 11-én megjelent száma még egy tréfás verset is közölt Adytól „Afférek" címmel, melyben a párbajmániát gúnyolta ki.{250}

Lelkes harcosa továbbá az akkor éledező nagyváradi párbajellenes mozgalomnak is. Mindennek az előzménye az volt, hogy Vázsonyi Vilmos demokrata képviselőt parlamenti beszéde miatt egy másik képviselő provokálta. Akkoriban teljesen elfogadott volt, hogy a parlamenti szócsaták a vívóteremben, vagy egy erdőszéli tisztáson fegyverrel a kézben folytatódjanak. Ám Vázsonyi eljárása teljesen szokatlan volt, elvi okokra hivatkozva visszautasította a kihívást, ezzel nem kis erkölcsi bátorságról tett tanúbizonyságot.

Támogatói országszerte megmozdultak, így Nagyváradon is, ahol népgyűlést szerveztek, hogy egyetértésükről biztosítsák. A szervezők között volt Ady is, aki aláírója és talán szerzője is volt a *Nagyvárad* 1901. december 8-i számában megjelent felhívásnak, amely így szólt: „Polgárok! Legszentebb jogaitokról van szó. Jöjjetek el minél számosabban. A példátokat máshol is fogják követni, megmozdul az egész közvélemény és elsöpri azt a középkori előítéletet, azt a szabadalmaztatott gyilkosságot, amelynek párbaj a neve."

Az összehívók nevében a kezdeményezők: Ady Endre, Bíró Lajos, Halász Lajos.{251} Mindhárom aláíró több párbajt is vívott már, nevük szinte állandóan előfordult a különböző párbajokról szóló sajtótudósításokban mint résztvevő vagy mint segéd. Lelkesedésük talán ennek is tudható be. Részint azért, mert őket nem érhette a gyávaság vádja, hisz már bizonyítottak a páston. Részint azért, mert Vázsonyinak volt bátorsága azt megtenni, amit nekik nem, a párviadal visszautasításával kilépett a társadalmi szokások ördögi köréből.

A népgyűlés jól sikerült, a résztvevők üdvözlő táviratot küldtek Vázsonyinak, az aláírók között megint találkozhatunk Ady nevével. Ez a mozgalom alapja lett a nagyváradi párbajellenes egyesületnek is, amely első volt az országban.

Az élet azonban nem állt meg, és tovább folytak a ma már kicsinyesnek tűnő sajtóviták, hírlapi támadások. Ezekből Ady sem vonhatta ki magát, így szinte automatikusan adódott a következő lovagias ügye. Ebben az esetben különösen elgondolkodtató, hogy a háttérben tulajdonképpen anyagi vita állt, nem is túl jelentős összeg, havi harminc-negyven korona, melyet a színházi kommünikék megírásáért fizetett ki Somogyi Károly színigazgató. Ezt a pénzt addig Marton Manó, Ady barátja, a *Nagyvárad* szerkesztője kapta. Később azonban Adynak jutott a megrendelés, aki ekkor már a *Nagyváradi Napló*

szerkesztőségét erősítette. Marton nem hagyta annyiban a dolgot, és elkeseredett hangú támadást intézett Ady ellen, aki természetesen nem maradt adós a válasszal. A kibontakozó hírlapi polémia egészen durva, személyeskedő hangnemet ütött meg, így kézenfekvően adódott a lovagias ügy. Szerencsére ezt is sikerült a segédeknek békésen elintézni. {252}

Ez az ügy megvilágítja a vidéki újságírók sanyarú anyagi helyzetét és kenyérharcait. Hiszen a vitát kiváltó összeg egy tisztes keresettel rendelkező polgár számára talán nem volt túl jelentős. Ám ebben a közegben elég nagy summa volt ahhoz, hogy akár két barát is egymásnak essen miatta.

Nagyváradon zajló utolsó esetére 1903-ban került sor, és ismét csak újságírók közötti vitáról volt szó. Az előzmények közé tartozott az ún. „Somló-ügy". Somló Bódog nagyváradi jogakadémiai tanárt támadások érték konzervatív kollégái részéről. Az ügyről először Ady írt. Somló azonban megkérte a vele szimpatizáló sajtót, hogy ne bolygassák a dolgot. Ám amikor új fejlemény következett be – a többi tanár ugyanis memorandumot szerkesztett Somló ellen –, Ady a *Nagyváradi Napló*ban mégiscsak megírta az esetet.

Erre korábbi lapja, a *Szabadság* szószegéssel vádolta meg. A szerkesztői üzenetet Bíró Lajos, Ady barátja írta, aki több ügyében szekundált korábban Adynak, és Ady is volt a segédje egy párszor.

Bíró azonban nem vállalhatta az írását nyilvánosan, mert ekkor katonai szolgálatot teljesített mint tüzér önkéntes. Így elviekben tilos volt újságba írnia. Ezért Ady felszólítására a helyettes szerkesztő, Lengyel Géza vállalta a cikket és ezzel az elégtételadást. Ez az affér is békésen, jegyzőkönyvvel végződött.

Érdekesebb hozadéka volt mindennek, hogy Ady szóban forgó írását a *Budapesti Napló* is lehozta, így ez volt az első publicisztika, amely megjelent tőle a fővárosi sajtóban. Ez adott neki bátorítást, hogy pár hónappal később Budapestre költözzön.{253}

Ady párbajhoz való viszonyának kettősségét egyfelől a személyiségében kell keresni, de mindezt a párbajkészséget lehet Ady heves vérmérsékletével, igazát védő harciasságával is magyarázni. Ám véleményem szerint az okokat abban a társadalmi közegben kell keresnünk, amelyben élt. Legtöbb ügye vidéki újságíró korában történt, ami egyfajta nyilvánosság előtti élettel járt együtt. Mindenki ismerte az

újságírókat, mindenki tudta, különösen a kollégák, kit takar egy álnév vagy egy szignóként használt betű. Így nem lehetett elbújni a névtelenség mögé, a leírtakért vállalni kellett a felelősséget, akár fegyverrel is. A párbajok többsége mégis újságírók között zajlott le, közeli kollégák, jó barátok csaptak össze, sokszor egészen apró dolgok miatt. Ilyenkor kézenfekvő lenne némi baráti segítséggel egymás között elrendezni a dolgokat, de az imént említett nyilvánosság miatt erre nem láttak lehetőséget. Kínos pontossággal betartották azokat a formaságokat, amelyet a társadalmi szokások diktáltak. Pedig papíron sokszor felléptek ellene, de mindig az utóbbi kerekedett felül.

Ady sokszor emlegette családja régi nemességét, az ősi nemesi erények között pedig az élen szerepelt a harciasság, a becsület fegyveres védelme. Ez a büszkeség nehezen viselte azt a nyárspolgári szemléletet, amely az újságírókat, írókat, művészeket hóbortos, ingyenélő társaságnak tartotta. Nem véletlen, hogy olyan öntudatosan írta a már említett cikkében: „A 'skibler-nép' nem tűr lenézést."

A magyar irodalom szereplői között nem egyedülálló ez a fajta hozzáállás. Már Petőfi is elítélte a párbajokat. A *Levél Várady Antalhoz* című versében azért korholja barátját, mert minden balgaságért kész kockára tenni az életét.{254} Két évvel később, amikor képviselőnek jelölteti magát, ellenfelének, Nagy Károlynak az ellenkampánya annyira felháborítja, hogy pisztolypárbajra hívja ki. Ám Nagy nem fogadja el a kihívást, inkább följelenti Petőfit.{255}

A párbajok irodalmi ábrázolásáról szinte lehetetlen átfogó képet adni, hiszen olyan sok jelentős, és még több jelentéktelen műben fordul elő, hogy ez talán egy külön tanulmányt is megérne. A korszak legnagyobb hatású írójának, Jókai Mórnak a műveiben is számtalanszor találkozhatunk a párbajok legkülönbözőbb fajtáival. A már idézett, *Ahol a pénz nem isten* című könyvében, ekképp ír a párbajokról:

„– Hiszen odakinn a nagyvilágban is sokan annak tartják: tevékeny ligák alakultak a párbaj megszüntetésének általánossá tételére a társadalomban. Mert törvénnyel a párbajt nem lehet eltörülni, csak társadalmi úton. Nemes feladat, elismerem. De az a nehéz kérdés áll előtte, hogy mivel fogják a párbajt helyettesíteni.

– Helyettesíteni?

– Igenis, helyettesíteni. Mert a párbaj előidéző okait nem lehet a közélet táblájáról lefújni. Hogy egy férfi a bepiszkolt becsületét ne

tisztázza, hogy egy férj a neje elcsábítóján bosszút ne álljon, hogy egy apa a család meggyalázóját, egy szerető a menyasszonya elrablóját elégtételre ne szorítsa, azt se törvény, se társadalmi szokás el nem enyésztetheti. Tehát behozzuk-e a párbaj helyett a morlák vérbosszút: lesből lelőni a megbántót, vagy amint a parasztok szokták, rögtön, ahol találkoznak, késsel leszúrni, bottal leütni az ellenfelet, civilizáltabb mód szerint az utcán lepuffantani revolverrel?"{256}

Jókai maga is párbajozott néhány alkalommal, ám jobban megvizsgálva a körülményeket, megfigyelhető, hogy a harcias hangvétel ellenére a párbajai mind vértelenül végződtek, és ez nem csupán a szerencsés véletlenek ismétlődésének köszönhető.

Első ízben még az 1850-es években csapott össze Bulyovszky Gyulával, a párbaj hátterében a feleségeik színpadi rivalizálása állt.

Bulyovszky Lilla később azért távozott külföldre, mert nem tudott érvényesülni legnagyobb vetélytársa, Laborfalvi Róza árnyékában. Pedig férje mindent elkövetett, hogy támogassa, a *Bolond Miska* című élclapban éles hangvételű írást közölt Laborfalvi ellen. Természetesen Jókai sem maradt adós a feleségét ért támadás miatt, és hasonló hangnemben válaszolt az *Üstökös*ben. Az ügynek pisztolypárbaj tett pontot a végére, amelyben egyik fél sem talált.

Ugyancsak találat nélkül ért véget a Pulszky Ferenccel vívott párbaja is. Erre azért került sor, mert Csernátony Lajos *A Hon*ban támadó cikket írt Pulszky ellen. Jókai pedig mint főszerkesztő vállalta a felelősséget.{257}

Ezt a párbajt Kacziány Géza említett írásában a koncertpárbajok közé sorolta. Valójában mindkét párbajt annak kell tekintenünk, hiszen a körülmények is erre mutatnak. Mindkét esetben ismerőssel, Pulszky esetében jó baráttal került valamilyen konfliktusba, amelynek a leggyorsabb és legegyszerűbb elintézési módja a párbaj volt. Ily módon a felek presztízsveszteség nélkül lezárhatták az ügyeket. Jókai maga sem csinált titkot abból, hogy a párbajnak ezt a formáját hatásos és vértelen konfliktuskezelésnek tartja, hiszen az *Egy magyar nábob* című regényében így ír:

„A párbaj se nem törvényes, se nem helyeselhető, de mégis használt és bevett intézvény. Vannak sérelmek, vannak megtámadások, mik ellen a törvény ótalmat nem nyújt, a közhatóságok nem biztosítanak.
Ha egy jellemkérdésben gyöngének állítanak valakit.
Ha egy nem kedvelt viszonynak útját kell állani.

Ha egy titokban terjesztett álhírnek egy csapással véget kell vetni.
Ha egy politikai vitában valaki prostituálva érzi magát.

Egyszóval, mikor a felek nem vérszomjból, nem dühből keresik a párbajt, hanem kénytelenek azt előidézni, hogy szívök erejét, véleményük tartósságát a halál kapuja előtt is bevallják; rendesen ilyenkor szoktak a párbajsegédek pisztolyt adni a vívók kezébe. Azok hidegvérrel fognak eszmélni, mindegyik el van határozva magát kitenni a lövésnek, de ellenfelére nem lőni. A párbaj végződik nemesen, férfiasan. Az illem kívánatainak elég van téve, a sérelmes kérdés eltemettetik, s azt többé előhozni nem szabad."{258}

Jókai tehát a párbajt olyan intézménynek tartotta, amely okosan alkalmazva, hasznos lehet bizonyos kényes ügyek lezárásában. Ám a leghatározottabban elítélte, ha a párbajok ettől eltérő célokat szolgáltak, különösen a sajtót érintő esetről volt szó. A már említett Verhovay-ügyben, a budapesti lapok szerkesztői tiltakozó gyűlést tartottak, és elítélték a Nemzeti Kaszinó eljárását. Továbbá kijelentették, hogy az ilyen véres akciótól nem hagyják megfélemlíteni magukat. A gyűlés elnökségét Jókai vállalta el, pedig ő a Nemzeti Kaszinónak is a tagja volt, tehát ezzel akár a kizárását is kockáztatta.{259}

Mikszáth Kálmán, a kor másik jelentős hatású írója már egyértelműen fogalmazott a párbajokkal kapcsolatban. Mint az a Zichy-Ferraris Viktor halála kapcsán megírt cikkéből is kiderül, elítélte a párviadalokat. A *Szegedi Napló*ban megjelent írás elsősorban az állam gyengeségét teszi felelőssé a párbajok elterjedése miatt:

„Ami nálunk történik, az már nem 'egy-egy fölmerült eset', hanem ez már nagy társadalmi betegség, mely rossz hírbe keveri e szegény országot, s melyen annyi szerencsétlenség árán tanulva, okvetlenül segíteni kell.

Csak rövid évek alatt mennyi esetet lehetett fölhozni, a megölt ipolysági ügyvéd, az agyonlőtt Perczel Aurél, a Nikó Lina s illetve Harkányi-féle embervadászat, Verhovay meglövetése és ki győzné elszámolni, mennyi áldozat s milyen égbe kiáltó botorságok, melyeket nyugodtan tűr el az állam.

Íme most is ott fekszik vérében az áldozat, halálvonaglások között kínosan, s mindenik nyögése vádolja isten előtt az államot, mely nem bír rendet tartani polgárai közt, s nem bír azoknak igazságot szolgáltatni,

hanem megengedi, sőt – bátran használhatjuk e szót, rábízza a sértett felekre."{260}

A szigorú hangvételű elítélő szavak ellenére, még a békés természetű Mikszáth sem bújhatott ki a párbaj kötelezettsége alól. Felesége, Mauks Ilona visszaemlékezéseiben olvasható az alábbi eset, amely még Mikszáth fiatalkorából származik:

„Ebben az időben Gyarmaton két hetilapot szerkesztettek. A *Nógrád Lapok*nak szerkesztője volt Harmos Gábor, aki szintén gyakori vendégünk volt, Mikszáth pedig főmunkatársa, és így gyakran megtörtént, hogy valamely formában, néha politikai cikkekbe is belekerültek azok a megjegyzések, amelyek nálunk mondattak el.

Sokan felismerték, és így a lap a mi orgánumunknak látszott, annyival inkább, mert Mikszáthnak egy cikksorozata is folyt a *Nógrád Lapok*ban »Fotográfiák a vármegyéből« címen, melyben ismerős alakok szerepeltek.

Ezek a dolgok mind egybevetve a másik társaságnál nagy irigységet keltettek. Mit tehettek egyebet, megszerezték háziírónak P. Jenőt, az *Ipoly* szerkesztőjét. Ez a fiatalember azért-e, hogy a társaságnak kedvére tegyen, vagy mert ilyen volt a természete, lapjában kikezdett Mikszáthtal. No persze, hogy Mikszáth visszavágott, úgy hogy mindenki nevetett rajta. Így ment ez jó darabig, míg végre is párbaj lett belőle, melyet a mi nagy ijedelmünkre és bizonyos fokig lelkiismeretünk furdalására meg is tartottak egy reggelen a balassagyarmati honvédkaszárnyában. A párbajnál, miután az első vérre ment, egy karcoláson kívül nem történt egyéb baj. A felek ki is békültek, de mi haragudtunk a másik társaság írójára, ők meg a mienkre."{261}

Íróink közül talán senkinek sem volt olyan furcsa viszonya a párbajhoz, mint Krúdy Gyulának. Sokak szerint egy párbaj kapcsán figyeltek fel rá, és ez hozta meg számára az írói sikert is. *A magyar irodalom történeté*ben a következőket olvashatjuk erről: „Könyveinek volt sikere, de az igazi elismerést más hozta: egy párbaj 1911-ben. Az Erdélyi borozóban a mindig szótlan ifjú író egy vagdalkozó huszárkapitánytól könnyedén elvette a kardot, és átadta – lovagias gesztussal – egy „kakasos" házbeli

hölgynek, az *Asszonyságok díja* Jolánjának. Ekkor kezdtek színesedni a Krúdy-legendák az éjszakai lovagról."{262}

22. Krúdy Gyula

Erről a párbajról számtalan legenda keringett, a legrészletesebben Clair Vilmos tudósít az esetről. Szerinte a baj abból adódott, hogy Krúdy csatlakozott ahhoz a kompániához, amelyben Sztojanovics Viktor huszárkapitány is mulatozott. Ők korábban nem ismerték egymást, csak akkor mutatkoztak be. Az eset folyamán Sztojanovics többször megpróbált belekötni Krúdyba, de többször is lecsöndesítették a társaság tagjai. Végül a búcsúzásnál kijelentette, hogy „az íróval nem fogok kezet", erre természetesen Krúdy felelősségre vonta a kapitányt. A vita hevében Sztojanovics a kardjához kapott, de Krúdy kicsavarta a kezéből, és fejbe vágta vele ellenfelét. A kínos incidens után természetesen párbaj következett, a feltételek igen súlyosak voltak: nehézlovassági kard, bandázs nélkül, a végkimerülésig. Krúdy a második összecsapásnál súlyos sebet ejtett a kapitány homlokán, és a segédek beszüntették a párbajt.{263}

Krúdynak kisebb, sérülés nélküli párbajai már ezelőtt is voltak, ám hiba lenne őt párbajhősnek tekinteni, aki keresi az alkalmat a megverekedésre. A párbajhoz való viszonya inkább ironikus volt, amint az kiderül az írásaiból is. Jellemzőek az alábbi sorai:

„És most engedtessék meg egy kis kitérés! Nem ajánlható eléggé a lovagi torna, a párbaj fiatalemberek figyelmébe, midőn szívük hölgyének megnyerésére igyekeznek. A kard és pisztoly megszépíti a férfiakat a nők szemében, mert hiszen ők többet gondolkoznak a fantáziájukkal, mint az eszükkel. A párbaj a legokosabb nő előtt is misztikus, rejtelmes fogalom, ahonnan a hősök győztesen érkeznek meg. Lovag koromban gyakran kértem hajszálakat nőktől párbajom előtt, és a párviadal után gyakran többet kaptam, mint amennyit a legboldogabb férfi is el tud viselni. Csak hadd párbajozzanak a fiatal férfiak, de az öregek se kerüljék el Fodor mester termét, hisz az idősebb szívek gyakorta tüzesebben lángolnak a rőzse lángjánál. A hölgyek mindig megérdemelnek néhány gyűszűnyi vért, hisz ezzel szemben többnyire mindenüket adják cserébe a párviadal hősének. Nincs szebb dolog a világon, mint nőkért verekedni, és dicsőségesen hazaérkezni az ütközetből.

Próbáld meg, ifjú barátom, és valóban, nem csodálkozol majd azon, hogy az egykori Szindbád még késő öregségében is szívesen ragadott volna kardot, de már nem volt kiért harcolnia."{264}

Látható, hogy a párbaj kapcsán többféle írói magatartás figyelhető meg: Jókai, okosan használva, megfelelő eszköznek tartotta a máshogyan csak nehezen rendezhető nézeteltérések megoldására. Ady és Mikszáth elítélték, de nem tudván kitérni a társadalmi kötelezettségek alól, maguk is párbajoztak. Végezetül Krúdy, aki, szokás szerint, nehezen besorolhatóan viszonyul a párbajhoz, ha úgy adódik, nem hátrál meg előle, de finom távolságtartással kezeli. Szerencsére a hazai irodalmi élet résztvevői csak ritkán nyúltak ehhez az eszközhöz az irodalmi vitákban. A köznapi élet más területén gyakrabban fordultak elő párbajok. Persze írók és „civilek" gyakran csaptak össze magántermészetű nézeteltérések miatt. De belső szakmai viták miatt ritkák voltak a párviadalok.

Ezek közül már-már anekdotává vált Tóth Kálmán költő és Gyulai Pál pisztolypárbaja, melyet még 1855-ben vívtak Gyulai egyik kritikája miatt. A fáma szerint a lábon lőtt Gyulai így szólt a párbaj után ellenfeléhez: „Hát lőni azt tudsz, Kálmán, de verset írni nem!"{265}

Kevésbé meseszerű Osvát Ernő és Hatvany Lajos párbaja. Ellentétük a *Nyugat* szerkesztése körül kialakult polémiájukból fakadt.

A függetlenségéhez ragaszkodó Osvát, továbbra is szeretett volna teret biztosítani fiatal, induló tehetségeknek, Hatvany viszont nem szívesen kísérletezett volna, ő a már nevet szerzett írók, költők közlését preferálta. Hatvany a *Világ* hasábjain fejtette ki nézeteit, a cikk voltaképpen Osvát ellen íródott, aki 1912 első napjaiban, rövid választ tett közzé. Hatvany ezt annyira sértőnek érezte, hogy párbajra hívta ki Osvátot. Az összecsapásra a Fodor-féle vívóteremben került sor, 1912. január 6-án.{266}

Tulajdonképpen az összecsapás kimenetele is bizonytalan. Clair állítása szerint mindkét fél megsérült.{267} Más források szerint Hatvany könnyebb sérülésével ért véget a viadal, sőt egyes újságok a párbaj elmaradásáról tudósítottak.{268}

Akármi is lett a duellum vége, az irodalmi közvélemény megdöbbent az eseten. Sokan értetlenségüknek adtak hangot, miképpen lehetséges, hogy két kultúrember behódoljon a dzsentrivilág szokásainak, és kifejezetten intellektuális kérdéseket ilyen módon próbáljon megoldani.{269}

A politikusok párbajairól már volt szó, elsősorban az úgynevezett koncertpárbajok kapcsán, amelyek azt a célt szolgálták, hogy két neves

közéleti személyiség vitáját a lovagiasság szabályainak megfelelő módon zárják le. Illetve, mint Polónyi Géza esetében, helyreállítsák a nyilvánosság előtt a megrendült becsületet. Voltak azonban olyan politikusok közötti párbajok, amelyek nem előre megrendezettek voltak. A politikai nézetkülönbségekből adódó viták számtalanszor végződtek a vívóteremben, vagy egy erdőszéli tisztáson, fegyverrel a kézben. A korszak közvéleménye kiemelt figyelemmel követte ezeket az összetűzéseket, a sajtó pedig igyekezett beszámolni minden apró részletről. Az általános érdeklődést az is bizonyítja, hogy Clair párbajtörténeti munkájában a politikusok párbajairól kiemelten emlékezik meg. A párbajkrónikás Kacziány Géza, aki különböző kategóriákba osztotta a párbajokat, az egyiket a politikai párbajoknak tartotta fenn.{270}

A politikusok viselkedése ebből a szempontból egyáltalán nem szokatlan, hiszen ők ennek a társadalomnak a reprezentánsai voltak. Értetlenséget inkább olyan esetek váltottak ki, amikor egy politikus megtagadta a párbajt, mint például Vázsonyi Vilmos, az ő fellépéséről később, a párbajellenes mozgalmak kapcsán lesz szó.

Bármennyire heves csatározások dúltak is a parlamentben, a résztvevők mindig betartottak bizonyos társaséleti normákat, a kaszinóban például békésen megférték egymás mellett. Ám később a politikai helyzet éleződésével már ezeket a szabályokat is felrúgták. Jól példázza ezt Tisza István 1913 januárjában vívott két párbaja.

Ezeknek az óriási érdeklődést kiváltott párviadaloknak a figyelemmel kísérése nem minden tanulság nélkül való, mert rávilágítanak a korszak politikai és társaséleti kultúrájára, valamint – kapcsolódva az előző részekhez – a sajtó szerepére is. Az ügyek előzményei: az 1910. júniusi választások a koalíció katasztrofális vereségét hozták, a régi Szabadelvű Pártból felépült Nemzeti Munkapárt elsöprő győzelmet aratott. A kormány tevékenységét a háttérből Tisza István irányította, aki az őt ért ellenzéki támadások miatt a háttérben maradt. Ám az ellenzéki obstrukciós politika letörése érdekében 1912 májusában mégis elvállalta a házelnöki megbízatást. A kitűzött célt el is érte, ha kellett, karhatalommal vezettette ki az ellenzéki képviselőket. Ebben a szándékában még az ellene elkövetett merénylet sem tudta megingatni. Az ellenzék vezető politikusai tehetetlenek voltak vele szemben, és egy addig érintetlen terepre, a társasélet színterére terelték a harcot. Mint

azt Károlyi Mihály emlékezéseiből tudjuk, Andrássy környezetéből indult ki az a kezdeményezés, hogy Tiszát a személyében is bojkottálni kell.{271}

Ezzel tehát eladdig szokatlan módon, a társasélet szférájára is kiterjesztették a politikai ellentéteket. Addig a társasélet reprezentatív színterein – elsősorban a Nemzeti Kaszinót kell ez alatt érteni – a legnagyobb ellenfelek is betartották az udvariassági szabályokat. Ám az 1912. decemberi parlamenti viták után ez is megszűnt. 1913 újév napján a Nemzeti Kaszinóban Károlyi Mihály, Széchenyi Aladár gróffal és Pallavicini Ede őrgróffal beszélgetett, midőn belépett Tisza, aki üdvözölte a jelenlévőket. Ám Károlyi nem fogadta a köszönését. Ez olyan nyilvánvaló sértés volt, hogy az érvényes normák szerint Tiszának nem is volt más választása, mint hogy párbajra hívja Károlyi Mihályt. Segédei, Vojnich Sándor és id. Molnár Viktor képviselők, még aznap megkeresték Károlyit, aki Hadik János főrendiházi tagot és Pallavicini György őrgróf ellenzéki képviselőt nevezte meg segédjeiként.

Az összecsapásra másnap három órakor, a Klotild-palota félemeletén lévő, Rákossy-féle vívóteremben került sor. A párbaj rendkívül hosszan, majdnem egy órán keresztül tartott, az ellenfelek harmincnégyszer csaptak össze. Károlyin több apró sérülés keletkezett, és annyira kimerült, hogy a segédei már be akarták szüntetni a párbajt, ám ő nem tágított, végül az utolsó menetben a könyökén egy vágást kapott, mire a segédek kimondták a harcképtelenséget, kibékülés nem történt.{272}

A történtek után Tisza a munkapárti klubban lelkes éljenzésben részesült, az üdvözlőbeszédekre válaszolva kijelentette, hogy amíg politikai eszközökkel támadják, addig nem él a párbaj eszközével, ám ellenfele tisztán társadalmi térre terelte az ügyet, így kénytelen volt fegyveres elégtételt kérni. Majd még aznap éjjel egy vadászatra utazott.

Károlyi, miután ellátták a sebeit, hazatért a palotájába, ahol nemsokára küldöttségek keresték fel. Egry Béla a pártonkívüli függetlenségi képviselők nevében üdvözölte. Majd a belvárosi polgárság több mint száztagú delegációja jelent meg, akik kérték, hogy továbbra is „rendületlenül küzdjön az alkotmányosságért és a népjogokért”.{273}

Az eset természetesen óriási érdeklődést váltott ki, és sokáig éreztette hatását. A későbbi események tükrében elterjedt az a híresztelés, amely szerint Károlyi ettől kezdve személyesen is gyűlölte Tiszát, mert a párbaj alkalmával megalázóan kardlappal elpaskolta, úgy

játszva vele, mint macska az egérrel. Ezért Tisza megölése után nem is igyekezett kinyomoztatni a gyilkosokat, sőt neki is része volt a gyilkosságban.

Clair Vilmos, aki személyesen Rákossy Gyula vívómestertől hallotta a történteket, nem említ ilyesmit. Leírása szerint a párharc rendkívüli hevességgel zajlott, Károlyin több apró seb is keletkezett, és olyan mértékben kifáradt, hogy a segédek be akarták szüntetni a párbajt. Ám ő erre nem volt hajlandó, és a harminckettedik menetben kapott súlyosabb sebet.

Clair tehát csak harminckét menetről tud, és állítása szerint Károlyin tizenhét apróbb seb volt, amelyek közül csak egy, a könyökvágása volt súlyosabbnak mondható, a párbaj ötvenöt percig tartott, és kibékülés sem történt.{274}

23. „Macskazene az ülésteremben”, egy karikatúrán Tisza és Károlyi

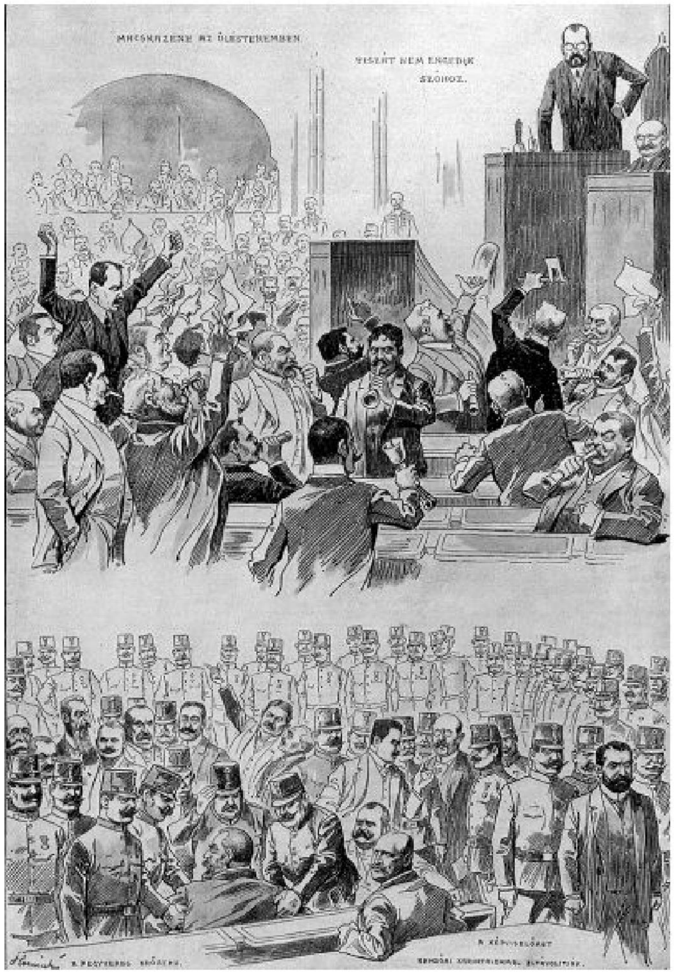
MACSKAZENE AZ ÜLÉSTEREMBEN
TISZÁT NEM ENGEDIK SZÓHOZ.

Horánszky Lajos Tisza Istvánról szóló művében így ír az esetről:

„Az újév utáni nap újabb meglepetést hozott, Tisza István párbaját gróf Károlyi Mihállyal, aki Tisza István üdvözlését a Nemzeti Kaszinóban nem fogadta. Ebben az időben szélsőbb elemek a harcot már a társadalmi útra is átvitték, ezek közé tartozott Károlyi Mihály is, aki azonban alaposan megfizette hősködését. Tisza István, aki sohasem hódolt a krakéler szellemnek, nem térhetett ki a sértés elől, mert az társadalmi úton történt, a Nemzeti Kaszinóban, mely a párbajkötelezettség terén a legszigorúbb elveket követte és alkalmazta. A súlyos feltételű kardpárbajban, mely majdnem egy óráig tartott, a dühöngő Károlyi Mihály vérző karcolásokban és vágásokban számos sebet kapott. A segédek szerint Tisza István a szó szoros értelmében, mint macska az egérrel, játszva végig páholta ellenfelét, nem minden komikumot nélkülöző jelenetek között."{275}

A korabeli sajtóból sem derül ki egyértelműen, hogy miként folyt le a párbaj, mert mindegyik lap a saját pártorientációjának megfelelően tudósított. Sokat elárul a korszakot jellemző politikai hangulatról és a sajtó szerepéről, ha szemügyre vesszük ezeket a híradásokat. Minden apróság fontos politikai tartalmat nyert, például, hogy ki milyen sérüléseket szenvedett, vagy ki riposztozott ügyesebben. Nagy jelentőséget tulajdonítottak a viselkedésnek, a kijelentéseknek és a párbaj utáni eseményeknek is.

A párbajt okozó sértés leírásában nagyjából megegyeztek a lapok, ám a körülmények tálalásában már – irányultságuknak megfelelően – jelentős eltéréseket mutattak. A *Budapest*, a függetlenségiek félhivatalos lapja például kiemeli Károlyi higgadt viselkedését, szinte mindvégig háttal ült Tiszának, és nem volt hajlandó tudomást venni róla. *Az Est* ugyan független lapnak tartotta magát, ám mindig igyekezett a közhangulatot követni, amely ebben az időszakban az ellenzékhez húzott, ez pedig a tudósításaikon is meglátszott. Tisza viselkedését teljesen tanácstalannak állítják be, aki megőrizte ugyan a nyugalmát, ám fel-alá járkált és újra megkísérelte a köszöntést. Károlyi szerintük mindvégig fölényesen és hidegen viselkedett. A *Magyarország,* Justh Gyula radikális pártjának a szócsöve, kiemeli Károlyi férfias nyugodtságát, Tisza szerintük újra próbálkozott, de az elutasításból

megértette, hogy Károlyi nem kívánja az ő társaságát. Mire idegesen kisietett a teremből.{276}

A *Független Magyarország* függetlenségi párti napilap, hasonló szellemben közli az affért, de hozzáteszi: „Tisza valószínűleg meg fogja gondolni, hogy a jövőben ellátogasson-e a Nemzeti Kaszinóba, ahonnan ilyen kellemetlenül kitették a szűrét."{277}

A kormánypárti sajtó és a kevés, valóban független lap a sértés körülményeiről tárgyilagosan számoltak be. Ezek után nem csoda, ha magáról a párbaj lefolyásáról is eltérően számolnak be a lapok. A saját oldalukon állót próbálták meg a lehető legjobb színben feltüntetni, pozitív képet festve róla. A korszak férfiideáljának megfelelően ebbe beletartozott a lovagiasság, a kitűnő vívási tudomány, a bátorság és a sportszerűség. Csupa olyan, még a lovagkorból eredeztetett tulajdonság, melyekkel rendelkeznie kellett egy eszményi úriembernek. Az ilyen tulajdonságokkal bíró férfiúnak pedig feltétlenül győznie kellett egy olyan összecsapásban, amely a becsületért folyt. Ezért a tudósítók igyekeztek, hogy győztesnek tüntessék föl az általuk preferált személyt, elvégre a többség is a győztessel szimpatizál. Így aztán, amíg a menetek számát illetően egyezés mutatkozik a beszámolókban, a sérülések jellegét és a harc körülményeinek a leírását tekintve, igen jelentős ellentétek mutatkoztak.

A kormánypárti lapok egyöntetűen kiemelték, hogy Tisza a rövidlátása és idősebb életkora ellenére uralta a pástot. Csak egy könnyebb ütést kapott, azt is véletlenül. Ezzel szemben Károlyi csupán csetlett-botlott a küzdelemben, és számos sebet kapott. A *Budapesti Hírlap,* Rákosi Jenő lapja részletesen ecseteli Károlyi sérüléseit, kimerültségét. A szünetben Károlyi segédei kérik a beszüntetést, de a lap szerint Tisza segédei ezt csak akkor engedélyeznék, ha ezzel elismerik a vereséget, erre nem voltak hajlandók, az összecsapás folytatódott, amely után Károlyit ki kellett támogatni. A *Magyar Nemzet,* a kormány félhivatalos lapja szerint Tisza, rövidlátása ellenére, kitűnően vívott. Károlyi viszont alattomos módon igyekezett kihasználni ezt a gyengéjét.{278}

Az ellenzéki sajtó természetesen teljesen máshogy látta a dolgot. A *Világ* tudósítása szerint Tisza több laposvágást kapott, a párbajt pedig azért kellett beszüntetni, mert mindkét fél kimerült. A párton kívüli ellenzéki lap, a *Pesti Napló* szerint mindkét fél több sebből vérzett,

Károlyi az orvosok könyörgése ellenére sem hagyta abba. Tisza mindvégig hátrált, és csak az erejének az utolsó megfeszítésével tudta megvágni Károlyit. Az újság azon is gúnyolódott, hogy a Tiszát mindig kísérő két detektív az ajtóban őrködött, azért hogy be ne juthassanak a kollégáik, tehát egy törvénytelen dologban cinkosok voltak.{279}

A legszélsőségesebb tudósítást a Katolikus Néppárt orgánuma, az *Alkotmány* közölte, szerintük: „Károlyi egy teljes óra hosszáig a kard lapjával ütötte-verte Tiszát, gondosan ügyelve arra, hogy élével meg ne vágja, mert akkor félbemaradt volna a püfölés."{280}

Ám a tények mégiscsak azt mutatták, hogy Károlyin volt több sérülés, tehát ő volt a kevésbé ügyes vívó. Az ellenzékieknek erre is megvolt a válaszuk. A radikális ellenzéki újság, *A Nap* arról számolt be, hogy az ellenzéki képviselők felháborodva tárgyalják egymás között az esetet. Véleményük szerint ugyanis Rákossy Gyula vívómester félretájékoztatta a közvéleményt azzal, hogy Tisza fölényét hangoztatta. Szerintük Károlyi méltó ellenfél volt, és legalább ugyanúgy püfölte a kardjával Tiszát, mint amaz őt.{281}

Az érintett felek azért nem voltak ennyire elvakultak, legalábbis betartották az úriemberség minimális szabályait, amikor az ellenfelükről nyilatkoztak. *Az Est*nek nyilatkozva Károlyi elismerte, hogy Tisza nagyszerűen vívott, és igazán bátor embernek tartja. Tisza pedig azt mondta a *Magyar Nemzet* újságírójának, hogy: „Károlyi igazán snájdigul viselkedett."{282}

Az eset folytatásaként Széchenyi Aladár, a Somogy megyei Függetlenségi Párt elnöke, aki ott volt a Nemzeti Kaszinóban az ominózus estén, és elfogadta Tisza kézfogását, két nap múlva levelet írt Tiszának. Ebben tudatta vele, hogy a félhomály miatt nem ismerte meg, ezért fogadta az üdvözlését, egyébként ezt nem tette volna.

Természetesen ebből is párbaj lett, ugyanazon a helyen, egy héttel később. Tisza ugyanazokat a segédeket kérte fel. Széchenyinek Bethlen István és Zsinszky István képviselők segédkeztek. A párbaj igen rövid volt, Széchenyi azonnal támadott, Tisza elhárította a vágását és riposztozott, ellenfele homlokán egy vágást ejtve. Széchenyi a Pajor-féle szanatóriumba ment, ahol összevarrták a sebét, ezután a Kossuth pártkörbe, ahol nagy ovációban részesült. Tisza szintén a saját pártkörébe ment, ahol őt is ünnepelték a hívei.{283}

Az eset olyan egyértelmű volt, hogy a sajtó nem nagyon tudta a saját szájíze szerint beállítani. Azonban apró kísérletek történtek a közhangulat befolyásolására.

Jellemző – és nem minden komikumot nélkülöző – mozzanatként, a Széchenyi homlokán ejtett vágás mérete annál jobban csökkent, minél ellenzékibb érzelmű volt a tudósító orgánum. A kormánypárti lapok egy körülbelül nyolc centiméteres sebről számoltak be, az ellenzéki sajtóban ez a szám egyre kisebb lett, míg végül eljutott az apró karcolás szintjére. {284}

Tiszának ezek az afférjai rávilágítanak arra, hogy a párbajok milyen fontos szerepet játszhattak a közhangulat befolyásolásában. Aki felülkerekedett egy ilyen összecsapásban, az elnyerhette a tömegek szimpátiáját. Ezért igyekezett a sajtó minden eszközzel úgy beállítani az általuk favorizált felet, hogy annak a legjobb tulajdonságait emeljék ki. Károlyi esetében az ellenzéki újságok a kitartást, az elszántságot hangsúlyozták. Azt, hogy megállta a helyét a jobban vívó ellenfelével szemben, és ő is okozott sérüléseket neki.

Ez aztán egészen olyan durva hazugságokig is elment, mint amilyeneket, az *Alkotmány* cikke tartalmazott, miszerint Károlyi végig csak játszott Tiszával, kardlappal püfölve őt, és ezen közben még arra is vigyázott, nehogy a kard élével vágja meg, mert akkor véget érne a párviadal. A kormánypárti sajtó igyekezett kiemelni, hogy Tisza, aki rövidlátó volt és idősebb is az ellenfelénél, mégis uralta az összecsapást. Károlyi pedig hebehurgyán viselkedett, összevissza vagdalkozott.

A kardlapozási motívum mindkét fél esetében előjött, természetesen úgy, hogy az ellenfelet paskolták meg a kardlappal. Ezzel a módszerrel már találkozhattunk a legendás párbajhős, Keglevich István gróf esetében, aki egy Landauer nevű, szemtelen fickót tanított móresre ilyen módon. Az efféle eljárás különösen megalázó volt, hiszen azt bizonyította, hogy a kardlapot használó fél jóval az ellenfele fölött áll a vívás tudományában. Ám előnyét nem arra használja, hogy a párviadalnak minél hamarabb véget vessen, hanem arra, hogy leckéztesse, nevetségessé tegye a másikat.

A Tisza–Károlyi-párbaj leírásaiból – a sajtó és a szemtanúk elfogódottsága miatt – nehéz kivenni, hogy pontosan mi is történt. Clair, akiről ismeretes, hogy Tisza híve volt, megpróbált objektív maradni, nem emleget kardlapozást, ám egyértelműen Tisza fölényéről tudósít.

De nézzük a tényeket: Tisza, a kortársak által is elismerten, remek vívó volt, rendszeresen gyakorolt, a fizikumát is karbantartotta tenisszel, lovaglással. A korábbi párbajai és a későbbiek sem tartottak ilyen hosszan. Széchenyit néhány perc alatt megsebesítette. Károlyi, még az ellenzéki sajtó által is elismerten, több apró sérülést szenvedett, amelyek származhattak kardlaptól eredő ütésekből. A kérdés már csak az, hogy a közismerten komoly Tisza, miért folyamodott ilyen módszerhez.

Feltételezésem szerint azért, mert a körülötte kialakult helyzetben demonstrálnia kellett, hogy nem engedi sértegetni magát. Hiszen ha a személye elleni hajszát a társaséletre is kiterjesztik, akkor számolnia kellett azzal, hogy lépten-nyomon valamilyen sértés éri, amelyekre kihívással kell válaszolnia, ha nem akarja, hogy elveszítse úriemberi becsületét. Ez folytonos párbajozást eredményezett volna, ami a veszélyek mellett még rengeteg energiát is leköt. Egy határozott húzással elejét kellett vennie az ilyesminek. Így is, még abban az évben egy párbajt, a következőben még egyet kellett vívnia.

Tisza Istvánt azonban még ezek a párbajai sem segítették abban, hogy népszerűsége növekedjen. Az obstrukció erőszakos letörése és a véres utcai tüntetések miatt a közhangulat ellene fordult. A sajtó nagy részének ellenséges magatartása pedig még a győztes párbajok esetleges hozadékától is megfosztotta.

4. A hadsereg

A dualizmus korának magyarországi intézményei között a hadsereg volt az, amelynek az életében a párbajok kitüntetett szerepet játszottak. A hadsereg körüli heves viták már önmagában a civil társadalomban is számos vitára, és ezzel párbajra adhattak okot. Ugyancsak sok, párbajjal véget érő nézeteltérés származott a közös hadsereg nem magyar nyelvű tisztikarának a viselkedéséből, amely nemegyszer sértette a nemzeti érzelmeket. Különösen felkorbácsolta az indulatokat a Henzti sírját megkoszorúzó Jansky tábornok ügye.{285} A magyar zászló meggyalázásából kirobbanó Seemann-botrány ugyancsak országos felháborodást váltott ki. Itt az egri ezredparancsnok, Seemann alezredes rongynak nevezte a magyar zászlót, ezért párbajra is kihívták.{286} Ezek az esetek, és maga a jelenség, egy külön tanulmány témájául is szolgálhatnának. Könyvemben azonban elsősorban a hadseregnek a társadalomban elfoglalt helyét és a párbajokra gyakorolt hatását szeretném az előtérbe állítani. A kiegyezés után a Monarchiában jelentős hadügyi reformok léptek életbe. A politikai alkuk nyomán egy bonyolult rendszer jött létre: az 1868-as magyar és osztrák véderőtörvények közös hadügyminiszter alá vonták a hadiflottát és a közös hadsereget. A magyar hadügyminiszter irányította az akkor felállított magyar honvédséget, és függelékeként a horvát–szlavón honvédséget is. Ugyanerre a mintára az osztrák hadügyér alá tartozó Landwehrt is létrehozták. Bevezették az általános hadkötelezettséget és megszabták azt is, hogy a besorozottak 80 százaléka kerüljön a közös hadseregbe, a maradék pedig a honvédségbe és a Landwehrbe.

Az évenkénti sorozások alkalmával sorshúzással döntöttek arról, hogy az újoncok hová kerüljenek. Számokat kellett húzniuk: a legmagasabb értéket húzottak a közös hadseregbe vagy a honvédségbe kerültek. Akik alacsonyabb értéket húztak, azokat a póttartalékhoz osztották be, ők csak nyolchetes kiképzést kaptak, amelyet tíz éven át évente meg kellett ismételniük. Nemcsak sorsolás útján lehetett idekerülni. Akiket nem akartak besorolni a hároméves sorkatonai szolgálatra, de az egyéves önkéntesektől elvárt szintet sem ütötték meg, azokat ide sorozták. Így a szeminaristákat, tanítókat, vagy akik nem

feleltek meg egészségügyileg. Az elemi iskolai tanítók például választhattak az egyéves önkéntesség vagy a póttartalék között, a többségük az utóbbi mellett tette le a voksát. Ez azért érdekes, mert ezzel tulajdonképpen lemondtak az úriemberi státuszról, a póttartalékosok ugyanis közlegények maradtak.

Később, 1886-tól felállították a népfölkelést, amely jószerivel csak papíron létezett, azok kerülhettek ide, akik a sorsolásokon a legalacsonyabb számot húzták.

Egy tömeghadseregnek, jellegéből adódóan, sokkal több tisztre volt szüksége mozgósításkor, mint amennyi aktív tiszt szolgált békeidőben. Ezt a tartalékos tiszti rendszer bevezetésével oldották meg Európa számos országában. A sokat emlegetett egyéves önkéntesi rendszer lényege az volt, hogy a legalább középiskolát végzetteket csak egy évre hívták be, ennek a letelte után tartalékos tiszti vizsgát tehettek. Sőt, amennyiben úgy akarták, egy újabb vizsga letétele után tényleges tisztként aktiváltathatták magukat. A törvényalkotók célja az volt, hogy a műveltebb, vagyonosabb rétegek fiait megnyerjék a hadseregnek.{287}

Az osztrák–magyar hadügyi reform alapvetően a porosz hadszervezeti felépítést másolta, így a tartalékos tiszti képzést is onnan vették át. Ellentétben azonban a német császári haderővel, a tartalékosok társadalmi bázisa igen változatos volt. A németek arra törekedtek, hogy a tartalékos és a tényleges tisztek között ne legyenek nagy társadalmi különbségek. Így például zsidók sem tehettek tartalékos tiszti vizsgát, de még olyanoknak sem engedték meg, akiknek valamilyen közeli hozzátartozója fizikai munkát végzett. Például az apja paraszt volt, vagy az apósa saját kezűleg szolgált ki a boltjában.{288} Mint azt korábbról láthattuk, a Monarchia ennél liberálisabb gyakorlatot követett mind a zsidók szempontjából, mind a kétkezi munka megítélésében. Nálunk csak maga a tartalékos nem végezhetett kétkezi munkát.

Az önkéntesi év – amelyet le kellett szolgálni az úriemberek közé jutást biztosító, tartalékos tiszti rangig – nem jelentett különösebb megpróbáltatásokat az újoncoknak. Megalázó munkákat, takarítást, csutakolást nem végeztethettek velük. Tisztiszolga ugyan nem járt az önkénteseknek, de a legénységi állományúak közül felfogadhattak egy sorkatonát, hogy tartsa rendben a felszerelésüket, a ruházatukat. Az egyetemisták csak heti néhány napot tartózkodtak a laktanyában,

különben bejárhattak az egyetemükre, tehát még évet sem kellett halasztaniuk erre az időszakra.[289]

Ezek a kedvezmények is hozzájárultak ahhoz, hogy a bevezetésekor averzióval fogadott egyéves önkéntesi intézmény, később igen népszerűvé vált. Sőt, Weis István kijelenti, hogy az iskolázottsági szint növekedéséhez hozzájárult az önkéntesség is. Hiszen a sorkatonákkal való bánásmód olyan volt, amelyet egy műveltebb családból származó fiatalember nem bírt volna elviselni. Az egyéves önkéntesi kedvezményeket azonban csak a megfelelő iskolai végzettséggel lehetett igénybe venni.[290]

A hagyományos vezető réteghez tartozó fiatalok korábban megválthatták a katonaságot, vagy helyettest fogadhattak fel. A század első felében csak a nemesség és az arisztokrácia egy része vállalt katonai szolgálatot, az életpályája egy részének tekintve azt a pár évet, amit tisztként szolgált, de nem az egész életét betöltő hivatásnak.

Az általános hadkötelezettség megszüntette ezeket a lehetőségeket, behozta helyette az egyéves önkéntesi intézményt – annak minden kedvezményével. Ám e kedvezményeket csak az tudta igénybe venni, akinek volt középiskolai végzettsége.

Mivel a tartalékos tiszti rang egyet jelentett az úriemberi státusszal, a középosztályba törekvő rétegek azért igyekeztek fiaikat taníttatni, hogy jogosultak legyenek az önkéntesi évre, ezáltal belépőt kaphassanak ebbe a klubba. Ugyancsak Weis István állapítja meg, hogy például a zsidó családok polgárosultságuk szintjét meghaladóan iskoláztatták a fiaikat, és ebben szerepe volt az önkéntesség társadalmi emelkedést biztosító hatásának.[291] Az ő esetükben azonban lényeges életmódváltással is járt a tartalékos tiszti kinevezés. A Monarchia hadserege ugyanis arra törekedett, hogy mindenáron megőrizze tisztjeinek presztízsét, legyenek azok aktív vagy tartalékos állományban.

Ily módon a tartalékos tiszti kinevezést is egy bizonyos életszínvonal eléréséhez kötötték. A kinevezendő egyénnek megfelelő jövedelemmel kellett rendelkeznie. Az 1889-es véderőtörvények már részletesen szabályozták, hogy azok, akik a tiszti vizsgát sikeresen letették, de nem tudtak megfelelő életszínvonalat biztosító jövedelmet felmutatni, csupán tartalékos hadapródokká nevezhetők ki. Amennyiben az illetőnek már megvan a tiszti rendfokozata, de az életében olyan változás áll be, amely miatt elveszíti jövedelmét, az illetékes

parancsnokság felszólítására három hónapon belül igazolni kell egy új jövedelemforrást, különben rangját veszti. Ezek a rendelkezések nemcsak a tartalékosok anyagi helyzetéről intézkedtek, de arról is, hogy ha bármely katonai hatóság tudomást szerez arról, hogy valamely tartalékos a „tiszti tekintélynek meg nem felelő életmódot folytat", akkor azonnal értesíteni köteles az illetékes szerveket, hogy megkezdhessék a kívánt eljárást.{292}

Ebbe pedig az is beletartozott, hogy ha valaki nem megfelelő munkát végzett. Az iménti példánál maradva, ha mondjuk, egy zsidó ószeres fia elérte a tartalékos tiszti rendfokozatot, ahhoz, hogy megtarthassa, már nem folytathatta az apja mesterségét. Egy dzsentri családból származó fiatal életében, aki történetesen a közigazgatásban dolgozott, ez a kinevezés nem hozott ilyen mértékű változást.

A tartalékos tisztek életében az ezredük éppen a becsületbeli ügyekben játszotta a legnagyobb szerepet. Ha olyan kényesebb ügyük támadt, amelyben a katonatiszti tekintélyre volt szükség, az ezred aktív tisztjei közül kérhettek fel párbajsegédeket. De fordulhattak az ezred becsületügyi választmányához is, ha kétség merült fel az ellenféllel kapcsolatban. Amennyiben pedig esetleg az ő párbajképességüket kérdőjelezték volna meg, a legkézenfekvőbb igazolást szintén a becsületügyi választmánytól nyerhették.

A becsületügyi választmányok azonban el is marasztalhatták az illetőt, ha úgy ítélték meg, hogy méltatlanul viselkedett. Például visszautasított egy párbajt, vagy elintézetlen ügye volt korábbról. Ez pedig a tartalékos tisztek párbajkedvét növelte, ha ugyanis megfosztották őket a rangjuktól, az könnyen megingathatta az úriemberi pozícióikat. Ezért aztán amíg egyesek azért vállaltak párbajokat, hogy úriemberekké válhassanak, a tartalékos tisztek azért voltak harciasabbak egy nézeteltérés rendezésekor, mert meg akarták tartani ezt a pozíciót. Az ezred „figyelő szemét" ugyanis mindig magukon érezhették. Számos esetben hivatkoztak erre a tartalékos tisztek, például a már idézett Ady–Geréby-párviadal tárgyalásán Geréby Pál kijelentette, hogy tartalékos tiszthelyettesi rangjánál fogva „kényszerítve érezte magát" a kihívásra.

Az aktív és a tartalékos tiszteknél egyaránt fontos volt a tiszti tekintély megőrzése. Ezt már a külsőségek hangsúlyozásával is igyekeztek elérni. Hajdu Tibor a katonai szabályzatok és a kadétoknak

szóló, osztrák katonai illemtankönyvek alapján állította össze, hogy milyen elvárásoknak kellett megfelelni egy tisztnek. Többek között, ha utazott, azt csak első osztályú vasúti kocsiban tehette. Ugyanúgy a színházban csak a legjobb helyre vehetett jegyet. A tisztnek tudnia kellett táncolni, a kártyajátékok közül a tarokk, whist, pikét ismerete ajánlott volt. Egyenruhában csomagot nem volt szabad vinnie, sőt még egy hölgy kabátját sem. A nős tisztnek megfelelő nagyságú háztartást kellett vinnie, cselédet tartani, nehogy a tisztfeleségnek valamilyen megalázó háztartási munkát kelljen végeznie. Alapvetően pedig kerülni kell az olyan „társadalmi osztályok társaságát, melyek méltatlanok az iskolázott személyekkel való érintkezésre”.{293}

A nyilvános helyek látogatására vonatkozó elvárásokat egy korabeli szerző a következőkben fogalmazta meg: „Az igazi gentleman... inkább szolgáltat fel a szolgájával a szobácskájában havonta 29-szer szafaládét teával, de ezüst evőeszközzel, hogy havonta egyszer rangjához méltó első osztályú vendéglőben étkezhessen, mintsem hogy esténként egy olcsó kispiszkosban öt liter sörrel igya álmosra magát.”{294}

Mindezek a külsőségek a tisztikar presztízsének a megőrzését szolgálták. Schopenhauer megállapítása szerint: amikor az állam nem tudja jutalmazni a neki szolgálókat, akkor a presztízsük megteremtésével emeli ki őket a tömegből. Ezzel a nem anyagi jellegű „fizetséggel” honorálva őket.{295} A híres német filozófusnak ezt a gondolatát később a hazai párbajellenes irodalom is átvette, és sokan hivatkoztak rá. Ennek a presztízsadásnak a jellegzetes példáit figyelhetjük meg a Monarchia haderejében is. A tisztek csákóján az uralkodó monogramja látható.

A különleges szerepet betöltő kardbojtot szintén az uralkodó ajándékának tekintették. Az egyenruhát is sokszor a „császár kabátjának” nevezték. Ferenc József tehát mintegy kiterjesztette a saját tekintélyét a tisztjeire. Ezt a tekintélyt pedig mindenáron meg kellett védelmezni, ebből adódott a becsületbeli önvédelem kiváltsága, amely azonban sokszor inkább tehernek bizonyult. Az 1855-ben kidolgozott katonai büntető törvénykönyv 144. §-a kimondja: „A fegyver segítségével végrehajtott becsületbeli önvédelem törvényes, ha a tiszt becsületét provokáció nélküli támadás éri egy vagy több személy jelenlétében.”{296}

Eszerint tehát ha egy tisztet megsértettek, még a helyszínen elégtételt kellett szereznie. A tisztet ért sértés, épp az egyenruha azonossága miatt, az egész hadsereget, és így az uralkodót, a legfőbb hadurat is érintette. Amennyiben párbajképes volt a sértő fél, úgy egyszerűbb volt a helyzet: ki kellett hívnia párbajra. Ha párbajképtelen volt az illető, akkor a tisztnek két lehetőség közül kellett választania: amennyiben a közelben volt egy rendőr, oda kellett hívni és utasítani, hogy vegye őrizetbe a sértegetőt. Viszont, ha nem volt kéznél egy hatósági közeg, akkor kardot kellett rántania, és azzal véget vetni a sértegetésnek, magyarán szólva, össze kellett vagdosnia.

Ebben a helyzetben tehát a katonatisztnek gyorsan kellett döntenie, hogy mit választ. Ennek persze megvoltak a maga buktatói, ugyanis egyszemélyes becsületbíróságként fel kellett mérnie, hogy milyen társadalmi helyzetű emberrel áll szemben. Ha ugyanis kiderült, hogy egy párbajképes embert kaszabolt össze, úgy az ezred becsületbírósága megróhatta. Ha viszont egy párbajképtelentől kért lovagias elégtételt, úgy ismét csak elmarasztalásra számíthatott. Amennyiben elmulasztotta volna, hogy a becsületbeli önvédelemmel éljen, és ez a felettesei tudomására jut, akkor biztos volt a rangvesztés.

Ráadásul abban is döntenie kellett, hogy mit tekint sértésnek – ez a vérmérséklettől is függött. Volt, aki már egy véletlen lökést is bántalmazásnak vélt, vagy ha megfogták a kabátujját. A korszakban számos szakmunka született a különböző katonai szakíróktól, amelyek igyekeztek segítséget nyújtani a tiszteknek ebben a bonyolult kérdéskörben.

Az egyik legismertebb ilyen jellegű munkát Ristow k. u. k. ezredes írta, neki korábban volt már szerepe egy emlékezetes esetben. Ő volt az, aki társával, Dienstl hadnaggyal, Kolozsvárott rárontott Bartha Miklós újságíróra, és mivel korábban nem adott lovagias elégtételt egy cikkéért, karddal összevagdosták.{297} Ristow hozzáértése tehát nem kérdőjelezhető meg a témában, elvégre neki már gyakorlati tapasztalatai is voltak.

A becsületbeli önvédelem túlélte a Monarchia bukását, a két világháború közötti magyar honvédség, amely sok mindenben örököse volt a régi hadseregnek, átvette ezt a szokást. Még az 1930-as években is számos eset fordult elő, amikor tisztek karddal vettek maguknak elégtételt.{298}

Sokat elárul a korszakról, hogy a vezérkar egy 1944. augusztusi rendeletében részletesen újraszabályozza a kérdést. Ekkor ugyanis a tisztek már nem hordtak kardot, csak pisztolyt. A rendelet értelmében ilyen esetekben a pisztolyt kell használni, de a kellő óvatossággal:

„A tisztikart a most kifejtettek tekintetében ki kell oktatni, és nyomatékosan figyelmeztetni, hogy a fegyverhasználati jog a tiszt egyéni becsületének és ezen keresztül a közös állásbecsület védelmére szolgáló olyan kiváltság és végső eszköz, amely csakis a törvényben meghatározott és fentebb említett keretek között gyakorolható. ... A pisztoly használatára fokozottan ügyelni kell, hogy a lövés irányát, akként válasszák meg, hogy a fegyverhasználat az eredendő célon túlmenő hátrányt ne okozzon."{299}

A tiszti presztízs kiemelt védelmét szolgálták a tiszti becsületbíróságok is. Az általuk lefolytatott procedúrák hosszúságukban és bonyolultságukban is eltértek a civil becsületbíróságok vizsgálataitól. A katonai bíróságok rangcsoportonként álltak fel, az előzetes vizsgálatot egy négyfős választmány folytatta le. Ennek az élén egy magasabb rangú tiszt állt. A választmány feladata elsősorban az volt, hogy az adott ügy horderejéről döntsön. Amennyiben úgy ítélték meg, hogy a tiszti gyűlés összehívása nem szükséges, akkor az ügy befejeződött. Ha viszont az összehívás mellett határozták el magukat, akkor a következő fórum, a tiszti gyűlés határozott a továbbiakról. Itt a vádlott, vagy annak a védője, nyilvános tárgyaláson előadhatta a saját verzióját az esetről. Ezután titkos szavazással, egyszerű szótöbbséggel szavaztak, hogy folytatódjék-e az eljárás. Ha tovább folytatódott az ügy, akkor az illető tisztet felmentették a szolgálatteljesítés alól, és a tiszti intézményeket sem látogathatta.

A következő lépcsőfok a becsületügyi tanács volt, amely hét főből állt. Az eset megvizsgálása után az elnök és a hat tag háromféle döntést hozhatott: „felmentés", „veszélyeztetés", illetve „megsértés".

Amennyiben az utolsó kettő valamelyike állt a szavazócédulákon, a vádlott még fellebbezhetett, ám a másodfokú eljárás elmarasztalása ellen már nem volt apelláta. Ha úgy döntöttek, hogy az illető tiszt veszélyeztette a közös tiszti becsületet, egy évig kimaradt az előléptetésekből, és próbára bocsátották, ha egy évig nem volt vele semmi baj, visszanyerhette jogait. A megsértés kimondása rangvesztéssel járt.{300}

Aki tehát nem akarta kitenni magát az efféle rigorózus eljárásnak, igyekezett betartani a tisztektől elvárt normákat. Ez a lovagias ügyekre különösen igaz volt: ha egy tiszt, legyen az aktív vagy tartalékos, valamilyen konfliktusba keveredett, akkor azt igyekezett úgy megoldani, hogy az a tiszttársak többségének megfeleljen. Tehát párbajjal. Egy párbajügyből ugyanis kevesebb baja származhatott, mint bármilyen más megoldási lehetőségből.

A párbajellenes irodalom számos esetet hoz fel, amikor a békés megoldás helyett a tiszti becsületbíróságok a párviadalt javasolták. Sőt, kifejezetten belehajszolták a résztvevőket a fegyveres összecsapásba azzal a fenyegetéssel, hogy ellenkező esetben a rangjukat veszthetik. Kőszegen egy Ernuszt nevű tartalékos hadnagy koccant össze ismerősével, az esetet nemsokára békésen elintézték. Ám a helyi tisztikar – megneszelve az esetet – becsületbíróság összehívásával fenyegetőzött. A tartalékos hadnagy, amennyiben nem akarta elveszíteni a rangját, kénytelen volt megverekedni ellenfelével, akivel szemben egyébként már semmi haragot nem táplált. Az ügyben rendkívüli aktivitást mutattak báró Gehring és Gruber dragonyos századosok. Az utóbbi különösen ragaszkodott a párbajhoz, mondván, ha egy katona becsületét megtámadják, az csak párbajjal hozható helyre. {301}

Az épp Bécsben állomásozó szabolcsi 15. huszárezred egyik tisztje, egy összeszólalkozás nyomán, kihívta bajtársát, Tacoli márkit, aki azonban katolikus hitére hivatkozva megtagadta az elégtételt. Az ezred becsületügyi választmánya elé került az ügy, ahol a márkit és őt támogató barátját, L. századost megfosztották a rangjától. A vezérkari főnök tájékoztatta az esetről Ferenc Józsefet, aki – bár közismert volt buzgó vallásossága – teljes mértékben egyetértett az intézkedéssel.{302}

Az uralkodó magatartása nem volt egyedi ebben az esetben, párbajért elítélt tisztjeinek mindig kegyelmet adott. Része volt ez a már említett presztízzsel való „kifizetésnek". A katonatisztek ilyen jellegű többletjogai között az élen szerepelt a párbajozás. Ily módon tehát, ha egy tiszt megtagadta a párbajt, a társai úgy érezhették, semmibe veszi a közös többletjogot. Ezért lehetséges az, hogy a becsületbíróságok aktáit tanulmányozva szinte mindig találkozhatunk olyan esetekkel, amikor az egyik fő vádpont a párbaj elmulasztása volt.

A számos eset közül példaként felhozható a Kolozsvárott, 1876-ban történt szövevényes becsületügy, amelynek főhőse, Kovács Sebestyén Lajos hadbíró hadnagy, aki Kolozsvárra vezénylése után gyakran megfordul Welle Sándor főhadnagy házában. Itt megismerkedik a házigazda egyik rokonával, az akkor ott lakó Béchy Berta kisasszonnyal. Közelebbi kapcsolatba kerül vele, és a leány már mint vőlegényéről beszél róla. Majd a hadnagy közli a kisasszonnyal, hogy nincs szándékában elvenni.

Az ilyen irányú levélváltás másolatát csatolja is a vallomásához. Hősünk innen eredezteti a főhadnagy irányában tanúsított ellenszenvét, aki később a becsületügyi választmánynál bepanaszolja az alábbi indokokkal: egy közös hadseregbeli tisztet megsértett, és miután felelősségre lett vonva, ahelyett hogy lovagias elégtételt kért volna, szóban és írásban is bocsánatot kért tőle. A bocsánatkérő iratot mellékelte is. Egy kényes családi ügyben becsületszavát adta, hogy nem tesz róla említést senkinek, ezután mégis továbbadta.

Egy tisztnek a feleségéről azt mondta, hogy férje távollétében őt a szállásán meglátogatta, így azon nő jellemére nem sokat lehet adni. Továbbá ugyanazon nő egy fürdőben „erénytelenül viselte magát". Egy másik tiszt feleségéről kijelentette, hogy „cselédes magaviseletű paraszt", pedig nem is társalgott vele. Egy tisztről pedig azt állította, hogy „paraszt és kofa".

A meggyanúsított Kovács hadnagy saját kezűleg írt védekezésében adta elő verzióját. Eszerint elsősorban Berta kisasszony bosszújának áldozata. Mint írta: „Egy mindennél veszélyesebb női bosszú viperáit hizlalta". Ugyanis félig komolyan mondott bizalmas közléseit fordították ki eredeti értelmükből. Egy ízben ugyanis tényleg megemlítette Wágner közös hadseregbeli főhadnagynak, hogy egy Welle főhadnagy feleségére hasonlító hölgyet látott bemenni abba a házba, ahol a főhadnagy lakott. Ezt később Béchy kisasszonynak is elmesélte, tőle jutott Welle főhadnagy fülébe. Amikor pedig Welle őt ezért felelősségre vonta, akkor állítólag kijelentette, hogy Wágner főhadnagy szavára ő nem ad semmit. Ez természetesen Wágnernek is a fülébe jutott, aki egy hadnagyot küldött hozzá, hogy nevezze meg segédeit. Kovács Sebestyén hadnagy felkérte Pikó és Mucsy hadnagyokat segédjéül, és velük a következőket üzente Wágnernak: „Ha el nem hiszi Wágner főhadnagy, miszerint én

soha nem mondottam, hogy az ő becsületszavára mit sem adok, mert soha nem is mondottam ilyet, kész vagyok a lovagias elégtétel adására."

Ezt azonban Mucsy nem fogadta el, ezért lemondott a segédi megbízatásáról, helyette Kovács Gergely József hadnagyot bízta meg a lovagias ügy intézésével.

Segédei ismételten megkeresték Wágner főhadnagyot, aki elfogadta Kovács magyarázatát. Megbékélésüket kézfogással pecsételték meg Wágner lakásán. Erre az ügyre mondta Welle, hogy Kovács lovagiatlanul viselkedett.

A többi vádpont közül azokat tagadta, melyek szerint ő egy tiszt feleségével viszonyt folytatott volna, és hogy leparasztozta egy másik tiszt feleségét meg egy tiszttársát is. Arra a vádra, hogy látta Welle feleségét bemenni Wágner házába, fenntartotta azt a korábbi állítását, hogy ő valóban látott egy hasonló nőt oda bemenni, de soha nem mondta, hogy az Welle felesége lenne.

Az ellene irányuló hadjárat mögött végig a megbántott Béchy kisasszonyt sejtette, aki:

„Engem akart bemázolni és magát tette fénylő feketévé". Az ügyben a becsületügyi választmány úgy döntött, hogy az eljárást megindítja. Az ezred parancsnoka Kovácsot az eljárás idejére nem mentette fel a beosztásából.{303}

Ha lefejtjük a magánéleti szálakat az ügyről, akkor látható, az első és legfontosabb vádpont az volt, hogy Kovács hadnagy nem intézett el lovagias úton egy ügyet. Amennyiben a meggondolatlanul fecsegő és kissé csélcsap hadnagy nem békül ki Wágner főhadnaggyal, úgy sokat könnyíthetett volna a helyzetén. Hiszen az elvárásoknak megfelelően oldotta volna meg a problémát, és ez elvonhatta volna a figyelmet a megjegyzéseiről.

Jóval ügyesebben intézte becsületügyét egy évvel később Eckstein József szolgálaton kívüli hadnagy. A szegedi 4. honvédzászlóalj becsületügyi választmányához intézett levelében megírta, hogy a nagybecskereki „Pest Városához" címzett fogadóban mulatozott, polgári ruhában, amikor a társasághoz csatlakozott Mátiega hadnaggyal afférja támadt. Mátiega sértő kifejezéseket használt, amiért ő rendreutasította, ennek párbajkihívás lett a vége. Ezután Eckstein elmondása szerint: „Meggondolatlanul – kedélyes és intim körben használni szokott szójárásommal élve mondám: – no mi vulgo publicum igyunk egyet

távozásom előtt". Ekkor legnagyobb meglepetésére a szintén a társaságban lévő Zöldy Hugó helybeli sörháztulajdonos, Eckstein gyermekkori barátja felháborodva kikérte magának ezeket a szavakat. Erre összeszólalkoztak, majd össze is verekedtek.

Másnap Eckstein tanácsot kért ismerőseitől, akik azt javasolták neki, hogy először Mátiega hadnaggyal intézze el az ügyét. A kiküldött segédei azonban azt a választ hozták, hogy a hadnagy addig nem kíván megverekedni, amíg a Zöldy-féle ügyet nem rendezték el.

Zöldy kijelentette, hogy tettét megbánta, bocsánatot kér, és hajlandó bármilyen elégtétel megadására.

Ezek után Eckstein a zászlóaljhoz fordul, hogy kezdjék meg ellene a becsületügyi eljárást, „... és befolyásával odahatni, hogy a kívánt elégtétel Mátiega hadnagy részéről, ügyem elintézése után, nékem megadassék." A zászlóalj becsületügyi választmánya az eljárás lefolytatása mellett döntött.{304}

Eckstein tehát elébe ment az eseményeknek, ha ugyanis az egységének a tudomására jut, hogy elintézetlen ügye van a hadnaggyal, akkor maguktól is megindítják az eljárást, amelynek elmarasztalás is lehetett volna a vége. Azzal viszont, hogy ő kezdeményezett, jelezte, hogy be kívánja tartani a katonai normákat. Így a becsületügyi választmány kedvező ítéletével a zsebében, már rákényszerítheti ellenfelét a párbajra, és nincs veszélyben a rangja.

A becsületügyi választmányok hozzáállása nem változott az első világháború után sem. Továbbra is éberen őrködtek azon, hogy a tisztek lovagias úton intézzék el nézeteltéréseiket. Egészen a vezérkarig eljutott annak a becsületbíróságnak a határozata, amellyel rangvesztésre ítélték Eberhardt János századost. Az 1939-ben lezajlott eljárásnak két fő vádpontja volt. Az első szerint a százados megtévesztette az elöljáróit, amikor feleségül vett egy olyan nőt, aki egy szabósegéd lánya volt, ráadásul egy vendéglős elvált felesége, amely házasságából még gyermeke is származott. Eberhardt azonban azt állította róla az engedélyt elbíráló feletteseinek, hogy egy földbirtokos hajadon leánya. A második vádpont szerint, parancsnokával, aki megsértette a feleségét, a „tiszti felfogással ellentétben, a lovagiasság szabályait mellőzve, személyes tárgyalásba bocsátkozott". Ennek során azonban elvesztette a türelmét, arcul ütötte a feljebbvalóját és a „gyáva oláh módra viselkedel" sértő szavakkal illette.{305}

Tehát Eberhardt második vádpontbeli elmarasztalása azért történt, mert nem hívta ki párbajra a feleségét megsértő tisztet, ennek már csak egyik következménye az arculcsapás. Arról persze nincsen szó az aktákban, hogy egy nőt sértegetni mennyire méltó egy katonatiszthez. Az eset jól példázza, hogy a Monarchia hadseregének szellemisége tovább élt, és a becsületbíróságok szemlélete sem változott.

A hadseregben a párbajt tehát szükségesnek ítélték, csupán a formalitások betartásának fontosságára emlékeztették a tiszteket. Ezért támogatták a különböző becsületügyekről szóló kiadványok és a párbajkódexek megjelenését. Utóbbiak közül Magyarországon a Bolgár-féle volt a katonaság körében a legnépszerűbb, egészen addig, amíg a Clair Vilmos által írt munka ki nem szorította. Ezen segédanyagok mellett sokszor egészen konkrét utasítások formájában is igyekeztek a helyes irányba terelni a tisztikart.

Magától báró Fejérváry Géza (1833–1914) hadügyminisztertől származik az az 1896-ban kelt bizalmas utasítás, amely „A lovagias ügyek körül tapasztalt, és követendő eljárások" címet viseli. Ebben a következőket jelenti ki:

„Már ismételve volt közbeszéd tárgya, hogy tényleges honvédtisztek, kik valamely lovagias ügy elintézésénél mint segédek közreműködtek, oly eljárást tanúsítottak, mely nehezen egyeztethető meg a becsületbeli ügyek helyes elintézése felőli kényesebb felfogásokkal, valamint a tapintat, komolyság és a szigor azon követelményeivel, melyeknek ily esetekben minden lovagias férfiú, különösen, pedig a tiszt megfelelni tartozik."

Felemlítette, hogy a legutóbbi „szélesebb körben kellemetlen feltűnést keltett" esetben egy tiszt volt az egyik segéd, aki nem helyénvalóan járt el, amikor úgy fogadta el a megbízatását, hogy tudta, megbízójának elintézetlen ügye van. Más lett volna a helyzet, ha ez menet közben derül ki, de így már nem volt lovagias.

„A tisztet illetőleg még az alaki helytelenség is komoly kifogás alá esnék, mert alkalmat nyújt arra, hogy a részletekbe be nem avatott nagyközönség az ily eljárásból a honvéd tisztikar férfias és meggondolt eljárását illetőleg hátrányos, bár téves következtetéseket vonjon.

A tiszt – bár a katonai büntető törvénykönyv a párbajnál való segédkezést tiltja – a társadalmi és tiszti felfogás kényszere alatt magát az ily segédkezés alól – sajnos – gyakran nem vonhatja ki, de mielőtt ily

közreműködést elvállal, fontolja meg, vajjon az adott esetben a segédkezés elvállalása valóban tiszti lovagias kötelessége-e? Ha pedig elvállalta, tartsa tiszti kötelességének a legnagyobb tapintattal, komolysággal, és a lovagiasság szabályainak szigorú betartásával akképpen eljárni, hogy becsületügyek megfelelő felfogásának helyességéhez, magatartásának teljes correctségéhez legtávolabbról se férhessen kétely."

A továbbiakban arról ír, hogy a tiszteket figyelmeztetni kell, hogy a sajtóban ne jelenhessenek meg a párbajjegyzőkönyvek, de ha már megjelentek, a tisztek a rendfokozatukat ne közöljék. Arra is kitér, hogy mindezt bizalmasan kell a tisztekkel közölni, szóban és nem írásban, mintegy baráti tanácsként, személyes eligazításokon, „akkor sem feltűnően". Továbbá úgy, „mintha ezen figyelmeztetés a tisztikar érdekében, a kerületi parancsnok (lovassági felügyelő) kezdeményezéséből indulna ki".

E célból több példányban mellékeltek egy levélmintát is, amely még februári keltezésű, amelyeket a kerületi parancsnokoknak kellett szétküldeni. Ezekben az a feltűnő, hogy a kevésbé hivatalos „Tisztelt barátom!" megszólítással kezdődik, és az alábbiakat tartalmazza:

„Utóbbi időben gyakran előfordult, hogy tisztek és polgári egyének, vagy csupán tisztek között lefolyt párbaj is az újságokban tárgyaltatott, sőt az is előfordult, hogy a párbaj alkalmával felvett jegyzőkönyvek teljes tartalommal és az aláíró tisztek katonai rendfokozatának megemlítésével közöltetnek.

Az előbbiekre való tekintettel szükségesnek vélem, hogy a kerületi parancsnokok saját hatáskörben az alárendelt ezred- és zászlóalj-parancsnokokkal alkalmas módon (például szemléik alkalmával) de csak magán jellegűleg és nem hivatalosan kioktassák a következőkre:

1. Hogy tisztek között felmerülő lovagias ügyek elintézésénél jegyzőkönyvek felvétele rend szerint nem szükséges.
2. Hogy a jegyzőkönyvek felvétele oly alkalommal is lehetőleg kerülendő, midőn a lovagias ügy tisztek és polgári egyének között jut elintézésre, vagy amelynek elintézésénél (mint párbajsegéd) tiszt is szerepel.

Ha pedig ily eseteknél a jegyzőkönyv felvétele kikerülhető egyáltalában nem volna, akkor a tisztek követeljék, hogy a jegyzőkönyvek újságokban

közzé ne tétessenek és a jegyzőkönyv aláírásánál a katonai rendfokozatot, ne írják ki.
3. Hogy egyáltalán lovagias ügyek tisztek közötti elintézéséről senkivel se beszéljenek, aki az illető ügynél közvetlenül érdekelve nincsen és kerüljenek minden olyan alkalmat, ami által az illető lovagias ügy mások tudomására is juthatna, vagy éppen az újságokba kerülhetne.

Meg vagyok győződve róla, hogy ismert befolyásod a kerületed tisztikaránál ez irányban netán felmerülő téves nézetet teljesen el fogja enyészteni."{306}

Ez a bizalmas utasítás megpróbálta elérni, hogy a katonatiszti közreműködéssel lefolytatott párbajokat a szabályok szerint rendezzék meg. Ezt az illetékes parancsnokoknak úgy kellett elérniük, hogy személyes beszélgetéseken hassanak oda a beosztottakra, mintegy atyai jó tanácsként adva tovább a rendelkezéseket. Elvégre a miniszter nem utasíthatja nyíltan a katonáit, hogy miképp tartsák be egy alapvetően büntetendő cselekmény formaságait. Még akkor sem, ha köztudomású volt, hogy Fejérváry személy szerint nem futamodik meg a párbajok elől.

Később a párbajellenes mozgalmak megjelenésekor a miniszter már nem körülményeskedett annyit. A párbajok ellen szervezkedők ugyanis arra törekedtek, hogy lehetőleg katonatiszteket is megnyerjenek az ügyüknek. Ezzel példát szándékoztak mutatni a még hezitálóknak, hiszen így olyanok léptek volna be az alakuló ligákba, akiknek a párbajképességéhez és a párbajkészségéhez kétség sem férhet. Ez viszont már olyan támadás volt a közös tiszti előjogok ellen, amit nem lehetett szó nélkül tűrni.

Ezért a következő miniszteri állásfoglalás látott napvilágot 1903 márciusában:

„A párbajt a jelenleg fennálló törvények, – de különösen a katonai büntető törvénykönyvek rendelkezései, mint bűntettet – szigorúan büntetik, mindennek dacára azonban e szigor a kívánt eredményt még nem éri el, ennek főoka pedig abban keresendő, hogy a társadalmi körök felfogása bizonyos becsületügyeknek nem párbaj útján való elintézését a személyes bátorság hiányával azonosítja. Ezen, – a társadalom által mintegy sanctionált felfogással szemben újabb időben egy általános párbajellenes (úgynevezett antiduell liga) egylet a kezdeményezés terére lépett. Amennyiben célul tűzte a párbajnak akként való kiküszöbölését, hogy tagjaira nézve kötelezővé tette, miként az őket érintő

becsületügyekben külön becsületügyi bíróságok intézkedésének alávetik magukat. Ezen egylet oly egyéneket is igyekszik tagjaiul megnyerni, kik a honvéd (csendőr) tisztikarhoz tartoznak. A tiszt belépése által e ligának tagjává lenne, könnyen annak tenné ki magát, hogy becsületügyét két becsületügyi bíróság (egyik a katonai, melynek ő mindaddig a míg a tiszt, katonai állásánál fogva feltétlenül és minden körülmények közt alá van rendelve, másik pedig a liga becsületbírósága) – esetleg ellentétes elvi álláspontból kiindulva, egymással homlokegyenest ellenkező bírálják el és így ő collisioba jöhet.

De ettől eltekintve, minthogy a fent említett társadalmi felfogás még mindig az uralkodó szerepet játssza s minthogy ilyen, évszázadok óta gyökeret vert és többféle módon kiirtani megkísérelt felfogás helyességének megdöntésére, illetve helytelenségének igazolására a kezdeményezés a legkevésbé sem azoktól az egyénektől várandó, akiknek viselt állásához, illetve adott esetekben (pld. harcban) rendeltetéséhez éppen a személyes bátorság kimutatása még azon okból is nélkülözhetetlenül megkívántatik, mert tisztnél a személyes bátorság hiányának már csak a híre is tiszti állás tekintélyét s így a katonai fontos szolgálati tekinteteket hátrányosan érintheti:

Mindennél fogva azt, hogy honvéd (csendőr) tisztek az említett liga tagjaiul belépjenek, – jóllehet e liga párbajellenes célja teljes méltánylást érdemel, – még időszerűnek és így megengedhetőnek nem tartom."{307}

24. Báró Fejérváry Géza

A nyakatekert katonai nyelvezeten íródott állásfoglalás a továbbiakban rendelkezett arról, hogy a már belépettek azonnal szüntessék meg a tagságukat. Ugyanez a tartalékos tiszti állományra is vonatkozott. A rendelkezés rímelt a közös hadügyminiszter ilyen értelmű utasítására, amely ugyancsak tiltotta a párbajellenes ligákban való részvételt a közös hadsereg tisztjeinek és tartalékosainak.{308}

Benedek János képviselő az osztrák intézkedések kapcsán interpellálta a magyar hadügyminisztert. Fejérváry 1903. március 27-i válaszában kifejtette, hogy ő is adott ilyen értelmű rendeletet. Az indoklásban megismételte a fentebb kifejtetteket, hozzátéve, hogy mindez a tartalékosokra is vonatkozik, mivel nekik is alkalmazkodniuk kell a társadalmi kényszerhez. Amíg pedig a társadalom a bátorsággal azonosítja a párbajt, addig a tisztek nem vonhatják ki magukat alóla, mert hozzájuk a gyávaság látszata sem férhet. A képviselőház, nagy szótöbbséggel, elfogadta a miniszteri választ.{309}

Összefoglalva elmondható, hogy a hadseregnek fontos szerepe volt abban, hogy a párbajok száma nagy volt a századforduló Magyarországán. Túl azon a konkrét segítségen, hogy a laktanyák mindig szívesen nyitották meg a kapuikat akár civilek előtt is, ha párbajról volt szó, valamint azon, hogy a tisztek segédként vagy becsületbeli tanácsokkal mindig készséggel álltak rendelkezésre, a társadalomban elfoglalt privilegizált szerepéből adódóan is jelentős hatást gyakorolt. A tiszteket az államhatalom kiemelt presztízzsel jutalmazta, és ennek szerves része volt a fegyveres becsületvédelem kiváltsága. Ám ha a hadsereg csak egy elkülönült zárvány maradt volna a társadalmon belül, akkor ez a hatás nem érvényesült volna olyan kiemelkedően. A haderő és a katonatisztek megítélése azonban jelentős változáson ment keresztül a 19. század közepe óta. A szabadságharcot leverő, megszálló hadsereg a mindennapi élet elfogadott részévé lett egy pár évtized alatt.

A korszak elején még elevenen élt az abszolutizmus emléke, de a königgratzi csatavesztés tekintélyromboló hatása nem tette túl népszerűvé a hadsereget. Ez azonban lassan változott: a nagy laktanya-építkezések megszüntették a beszállásolás korábbi gyűlölt rendszerét, a nagy tömegű, idegen sorezredeket kivonták az országból, és igyekeztek, hogy a közös haderő magyar ezredeit állomásoztassák hazánkban. A

közös tisztikar egyes magyarellenes túlkapásai, például a már említett Jansky-ügy vagy a Seemann-féle zászlóaffér azonban időről időre felkorbácsolták az indulatokat. Mégis a kezdeti elutasítottság egyre csökkent, ez részben az önkéntesi intézménynek is köszönhető volt. A törvényalkotók abban elérték a céljukat, hogy közelítsék a műveltebb rétegeket a hadsereghez, sokan emlékeztek nosztalgiával az önkéntesi évükre. Mindezeken túl a katonatisztek még irodalmi témák közé is bekerültek, Herczeg Ferenc nagy sikerű regénye, a *Gyurkovics lányok* már pozitív színben tünteti fel a tisztikart, csakúgy, mint a színdarabja, *A dolovai nábob leánya.*

A megváltozott közegben a katonák által nyújtott példa nagyobb körben hatott, jelentős szerepet játszott ebben a tartalékos tiszti rendszer, mivel a tartalékosokra is azokat a szabályokat tartották érvényesnek, mint az aktív tisztekre.

Egy párbaj elutasításáért az ezred becsületbírósága könnyen rangvesztésre ítélhetett egy tartalékost, ez pedig jelentősen megrendíthette az úriemberi pozícióit. Végső soron azonban a fő ok az volt, hogy a hadsereg harcias becsületvédelmi felfogása találkozott a civil társadalom ilyen irányú törekvéseivel, és a kettő felerősítette egymást.

A két világháború közötti helyzetre azonban már az volt a jellemző, hogy a két törekvés elvált egymástól, a hadsereg továbbra is mereven őrizte a hagyományos értékeit.

5. A párbaj ellen és mellett

A párbajnak – mint minden önmagát túlélt intézménynek – természetesen megjelentek az ellenzői is. Már viszonylag korán találkozhatunk párviadal-ellenes írásokkal, amint azt az első fejezetben említettem, a *Hasznos Mulatságok*ban 1828-ban jelent meg elítélő írás. Kemény Zsigmond 1837-ben, a *Magyar Társalkodó* hasábjain foglalt állást ellenük. Ettől kezdve, amint a század vége felé haladva emelkedik a párbajok száma, úgy növekszik az ellenző írásművek száma is. Számos röpirat, cikk, tudományos munka foglalkozik a kérdéssel. A szerzők felkészültsége, motivációja igen eltérő, és ez a művek érvrendszerén is meglátszik. Van, aki beéri a már jól ismert nézetek ismételgetésével, és akad olyan szerző, aki tudományos igénnyel ás a problémakör mélyére.

Ennek a kiadványdömpingnek a természetes ellenreakciójaként néhányan a párbaj hívei közül is tollat ragadtak, hogy védelmükbe vegyék a fegyveres becsületvédelmet. Ők azonban, úgy látszik, a fegyverekkel jobban bántak, mint az íróeszközökkel, mert jóval kevesebb írásművet jelentettek meg érveik védelmében. Jobbára párbajkódexek előszavaiból, katonai becsületügyi munkákból és egy-két röpiratból ismerhetjük meg véleményüket.

Viszonylag korán, még a kiegyezés előtt született a korszak tekintélyes jogtudósának, Tóth Lőrincnek (1814–1903) *A párbaj* című munkája, amely az Akadémia 1865. január 22-i ülésén elhangzott előadásának nyomtatott változata volt.{310} Tóth a becsület fogalmának értelmezésével kezdi a tanulmányát, az ő olvasatában a becsület már nem a hagyományos nemesi értékrend részeként jelenik meg. A becsület számára már az öntudatos polgár fontos erénye, aki felelős önmagáért és a közösségéért. Az általa teremtett szabadság büszkévé teszi, és ennek a büszkeségnek a megnyilvánulása a becsületérzés. Épp ezért a becsületet a jogállamban ugyanúgy védelmezni kell, mint a tulajdont. A polgári öntudat tehát fontos államalkotó tényező a számára, ennek a hiányában pedig: „Ásiai nyomorult zsarnokállam szomorú képét látnók előttünk.”{311}

Ebből fakad Tóth Lőrinc gondolatmenetének ellentmondása is, a polgári becsületet fontos államalkotó tényezőnek tartja, épp ezért a

védelme is kiemelkedően fontos. Ezt állami törvényekkel kell elérni, ha azonban ezek gyengék, akkor nem csoda, ha a polgárok a saját kezükbe veszik a bíráskodást. Sőt, az imént említett polgári öntudat megnyilvánulásának látja azt is, ha az emberek bátran fellépnek a becsületük védelmében. Erről a következőket írja:

„Ennyire nem megyek, s a párbajt semmi alakban és soha nem helyeselhetem, de azért nem tagadhatom, hogy minden esetre szebb és rokonszenvesebb egy büszke Hotspur, sőt egy boxírozó angol hordár vagy vívó francia borbély is, mint azon jámbor fajta, melyről Heine rossz nyelve azt beszéli, hogy ha tizenketten vannak egy tucatot tesznek, s ha egyetlen egy ember megtámadja őket, rendőrség után kiáltanak segítségért."{312}

Művében áttekinti a párbajok kialakulását, a büntetések történetét országonként. Egyik legfontosabb megállapítása, hogy a párbajnak a szervezett keretek adtak legitimizációt. A lovagi torna formaságai, az egyenlő fegyverekkel, azonos körülményekkel megvívott harc fair play szabályai átöröklődtek a párbajokra is. A későbbi korok szemlélői ezeknek a helyes, a párharc vadságait csökkentő formáknak az alapján ítélték meg a párbajokat, és azokat is helyesnek tartották.{313}

Tóth megoldási javaslatai között első helyen a törvényi szabályozás áll, s nem mulasztotta el, hogy ne kritizálja az osztrák büntető törvénykönyvet, melyet részben szigorúnak tart, részben igazságtalannak abból a szempontból, hogy mindig a kihívó felet bünteti súlyosabban. Pedig előfordulhat, hogy valakit belekényszerítenek abba a helyzetbe, hogy kihívja az őt gúnyolókat vagy az ellene támadókat. Ugyanígy a törvényi szabályozás részének tartja a becsületsértések szigorúbb büntetését. Véleménye szerint a törvények megalkotásánál az 1843-ban kidolgozott törvényi javaslatokat kellene figyelembe venni. Az országgyűlés megbízásából ugyanis akkor több bizottságot állítottak fel, hogy egy tervezett új törvénykönyv javaslatait dolgozzák ki. Ezekben a munkálatokban – Deák Ferenc munkatársaként – Tóth Lőrinc is részt vállalt.{314}

A törvények ereje azonban önmagában nem elég: a társadalom szemléletének kell megváltoznia, ehhez pedig az oktatás az egyik megfelelő eszköz. Ezenkívül a példamutatásnak is fontos szerepe van. A köztiszteletben álló személyeknek ki kellene jelenteniük, hogy nem fognak párbajozni. Ennek nyomán egyleteket lehetne alapítani, ahol a

belépők köteleznék magukat arra, hogy nem vívnak párviadalt, hanem ügyeiket a felállítandó becsületbíróságokra bízzák.{315}

Tóth Lőrinc értekezése – ellentmondásai mellett is – sok tekintetben előképe a későbbi párbajellenes irodalomnak. Észrevételem szerint azonban fontos célja lehetett, hogy a párbajok politikailag viszonylag semleges témája kapcsán fejtse ki elmarasztaló véleményét az osztrák büntető törvényekről, egyben propagálja az 1843-as javaslatokat. Mint Deák közeli munkatársa, tisztában volt azzal, hogy valamiféle kiegyezés következik. Ekkor új törvénykönyvre lesz szükség, ennek alapjául a korábbi országgyűlési munkálatokat javasolta.

A párbajellenes szerzők érvelésének, amint azt Tóth Lőrincnél is láthattuk, egyik alapvető eleme volt a becsületet érintő kérdések megvitatása. Tóth még olyan fontosnak tartotta az öntudatos polgárok becsületérzését, hogy megvédése érdekében a határozott fellépés is imponált neki. A későbbi szerzők a becsületfelfogását viszont alapvetően már Schopenhauer munkássága határozta meg, akinek 1851-ben jelent meg a párbajokkal kapcsolatos írása. Ez a mű, *A becsületről és a párbajról* címmel 1894-ben magyarul is napvilágot látott, Székács Ferenc fordításában. Schopenhauer kifejti, hogy a férfi természetének három összetevője van: a büszkeség, amely mindenkinek veleszületett értéke, az egyén saját önbecsülésének kifejeződése. A hiúság, amely hasonló érzés, de nem azonos értékeken alapszik, mert csak vágy arra, hogy mások szemében többnek látszódjék az illető. A becsvágy pedig ennek édestestvére, annyi különbséggel, hogy ez a pozitív látszat, a világ külsődleges elismerésével, ranggal, hírnévvel támasztódjék alá.{316}

Ezt a gondolatmenetet aztán a hazai párbajellenes irodalom továbbfejlesztette. Esterházy Sándor *A párbajról* című röpiratában megkülönböztet külső és belső becsületet, szerinte a belső becsület: „Azon jócselekvés által vérré vált szokás, mely szerint valaki állandóan a józan erkölcs szabályait követve gondolkodik és cselekszik."{317} Külső becsület pedig: „Azon vélemény, a mellyel valakiről azt hisszük, hogy gondolkodása módjában és cselekedeteiben állandóan a józan erkölcs szabályaihoz alkalmazkodik, azaz belső becsülettel bír."{318}

A becsület elleni támadás tehát nem más, mint a külső becsület megtámadása, feltételezve, hogy valaki nem bír belső becsülettel. A párbajt ez indokolja egyesek szerint: a megtámadott belső becsület megvédelmezése, a jogtalan bántalmazás megtorlása. Ám Esterházy

szerint ez tévedés, párviadallal csak a külső becsületet lehet helyreállítani, hiszen itt az ügyesebb vagy a szerencsésebb győz, de nem a becsületesebb. A becsület felszínes megvédelmezésén kívül további öt mellékes okot sorol fel, amelyek táplálják a párbajszenvedélyt.

Először is az, hogy a párbaj szabad folyást enged a bosszúnak, saját kezűleg lehet elégtételt venni. Aztán: „A beteges ideálismus, mely különösen regények által terjesztetik és istápoltatik, nagymértékben növeli a párbajkedvet. A regényírók mindinkább ellaposuló társadalmi viszonyaink között, mint a pusztán az oázra úgy tekintenek a párbajokra. Íme valami rendkívüli, a gyári füsttől el nem homályosított dolog a lovagkorból. ... A nő és a férfi hiúsága, az emberi szív legmélyebben gyökerező szenvedélye.

A férfi kardját forgatva, a lovag hírére tehet szert, és melyik nő nem vágyik a dicsőségre, bájaival párbaj okául szerepelni?!”{319}

A belső és külső becsület problematikáját legszemléletesebben Leopold Lajos foglalta össze *A presztízs* című munkájában. A lovagiasság kapcsán írja, hogy van egy egyéni, és egy csak társadalmi változata. Az egyéni alapvetően érzelmet jelent, mindig egyforma, tekintet nélkül a körülményekre. „... az egyéni lovagiasság, akkor is bátor, ha nem látják, ott is erős, ahol nem veszik észre, ott sem tolakodik, ahol másképp nem juthat előre, akkor sem bántja a gyengét, ha a gyenge alárendelt, vagy üldözött.”{320}

Ezzel szemben a csak társadalmi lovagiasságból ez a belső érték hiányzik, a presztízs megteremtésére és megtartására irányul mindenáron. A csak társadalmi lovagiasság a párbajképesség terén két tényezőből alakul. Egyszer az „erő ősértékelésén”. Másodszor a „színszerűségen”. „Ez a lovagiasság beállítja, hangolja magát a közönség szerint, melytől tapsokat vár, más eszközökkel lovagias a vasárnapi, és másokkal a hétköznapi közönség előtt, *s ahol presztízsének érdekei elvégződnek, ott lovagiassága is elvégződik.* E csak – társadalmi lovagiasság nem a becsületen, hanem a presztízsen ejtett sérelmek súlya szerint szisszen fel: legmeglátszóbb sebei a legfájóbbak is egyszersmind.”{321}

Ezen érvek a becsület két formájáról a párbajellenes írások visszatérő motívumai. Hiszen a párbajok legfőbb indítéka a becsület védelme, a becsületen ejtett sérelem megtorlása. Az ilyen jellegű érvelés pont arról akarja meggyőzni a becsület harcra kész védelmezőit, hogy amiért ők szállnak síkra, az csupán külsőség, amely nem érinti a belső

tulajdonságokat. Mindennek a legkézzelfoghatóbb bizonysága pedig az, hogy a párbajban a szerencsésebb vagy az ügyesebb szereplő győzedelmeskedik.

A párbaj ellen fellépők között volt a szabadkőművesség is, a problémára kínált megoldási javaslataik, szinte összefoglalását adják a korábban számos röpiratban és cikkben felvetett megoldási módoknak. A nagypáholy 1893-ban felhívást intézett a páholyokhoz, hogy tegyenek javaslatot, miként lehetne fellépni a „hazánkban elharapódzott szomorú párbajmánia ellen". A „Demokratia" nevű páholy felterjesztését Bakonyi Kálmán foglalta írásba.{322}

Bakonyi először is leszögezi, hogy a párbajt nem kívánatos jelenségnek tartják, annál is inkább, mert a mindenható ész ellenében a nyers erőre helyezi a hangsúlyt. Elégtételadásnak mondják, pedig nem az, mert nem szolgáltat igazságot, sokszor a sértegető kerül ki győztesen. Javaslataik között elsősorban az együttes társadalmi fellépés szerepel. A törvényhozás, az igazságszolgáltatás és a társadalom összefogása szükséges a párbaj kiirtásához.

Ez azonban csak egységes fellépéssel lehetséges, ha a felsoroltak egyike nem tesz semmit, akkor a többi működését is meghiúsíthatja.{323}

A törvényhozásnak szigorúbban kell fellépnie a becsületsértés és a rágalmazás ellen. A becsületet mindenki legdrágább kincsének tartja, mégis a pár forintot eltulajdonító tolvaj nagyobb büntetést kap, mint a sértegető. A pénzbüntetés nem visszatartó erő, szabadságvesztést javasol, és azt, hogy a becsületsértés is legyen minősített cselekmény. A lopásnál a visszaesőt már minősítik, a sértegető viszont akárhányszor megteheti, mindig ugyanannyit mérnek rá.{324}

A párbaj kiváltságos szerepét meg kell szüntetni a törvénykönyvben, a párviadal az ember élete elleni támadásnak tekintendő. Az államfogház nem dehonesztáló, rövid a büntetés, enyhék a szabályok, így nincs visszatartó ereje, valósággal tréfaszámba megy, és csak dicsőséghez juttatja az onnan szabadulókat. A párbajsegédeket is büntessék, sok párbaj azért ér véget súlyos sérüléssel vagy halállal, mert a segédek hírnévre vágynak. Ha azonban valóban komoly büntetésre számítanak, akkor elmegy az ilyesmitől a kedvük.{325}

A sajtó ne tegyen közzé semmilyen hírt, felhívást vagy jegyzőkönyvet, ami a párbajokkal kapcsolatos. A bíróságok pedig a törvényben meghatározott, lehető legmagasabb büntetéseket szabják ki. A bírák is

emberek, tagjai valamiféle társaskörnek, ezeken keresztül nyomást gyakorolhatnak rájuk az ítélethozatalban. Ha azonban kötelezve vannak a legszigorúbban eljárni, akkor az ilyen nyomás értelmét veszti. A katonaságban is be kell tiltani a párbajt, sok úriember tartalékos tiszt, ily módon rájuk is a katonai becsületügyi szabályok vonatkoznak. A kaszinók, társaskörök tiltsák meg a párbajokat a tagjaiknak, zárják ki a párbajozókat és a segédeket is.{326}

Végezetül felhívja a figyelmet az ifjúság nevelésének a fontosságára. Ezután kitér a szabadkőművesség szerepére is: „A testület sajátságos szervezeténél és működési módjánál fogva, a saját neve alatt, kifelé nyíltan állást nem foglalhat. Az egyes tagok azonban társadalmi helyzetüknél, hivatásuknál fogva tevékenykedhetnek az ügyért, és jó példával kell előljárniok. A szabadkőművesek ne párbajozzanak, és ne is segédkezzenek, ezt vegyék be az alapszabályzatba is."{327}

Mintha csak erre válaszul született volna Vámbéry Rusztem cikke, amely a *Huszadik Század* hasábjain jelent meg, majd' tíz évvel később. A korábbiakban már említett írásában Vámbéry a sokszor példaként felhozott, angol jogrendet ismerteti a párbajok szempontjából. Cikke azonban általánosabban is foglalkozik a kérdéssel, kitérve azokra a megoldási javaslatokra, amelyek rendszeresen megjelentek a párbajellenes irodalomban.

Így például arra a javaslatra, hogy szigorítani kell a büntetési tételeket.

Vámbéry szerint a nemzetközi gyakorlatban a magyar tételek nem mondhatók enyhének, és a büntetés szigorúsága amúgy sem befolyásolja a párbajozási kedvet. Abban viszont egyetért, hogy az államfogház nevetségesen enyhe, nincs visszatartó ereje. Ha a párbajozóknak a rendes börtönökben kellene letölteniük a büntetésüket, akkor annak komoly visszatartó ereje lenne, mert megbélyegezné az odazárt úriembereket.{328}

A becsület szigorúbb törvényi védelmét sem látja visszatartó erőnek: „A párbaj védői számára azonban e hiány nem okul, csak ürügyül szolgál, mert a párbajkényszer azon a meggyőződésen nyugszik, hogy sértett köteles maga elégtételt venni s *nem szabad* az állam, a törvény és a bíróság védelmét elfogadnia. E mellett természetesen közönyös, hogy minő az a védelem, melyet az állam nyújt. A ki gyávának tekinti a bíróságnál orvoslást kereső sértettet, a ki a párbajt mint választóvonalat

a proletariátussal szemben fenn akarja tartani, annak hiába sújtjuk a becsületsértést fogházzal vagy fegyházzal."{329}

Vámbéry a továbbiakban áttekinti a párbaj okait és a lehetséges megoldásokat. Az okok között fontosnak tartja az utánzást: „A társadalmunkban félszeg szerepet játszó polgár, más szóval a bevándorolt német vagy zsidó, természetesen örül, ha az uralkodó társadalmi osztály szokásait elsajátítva, ahhoz hasonulhat."{330}

Épp ezért a párbajellenes lépéseket a társadalom vezető elemeinél, illetve a hadseregnél kell kezdeni. A hadsereg tekintetében megjegyzi, hogy eddig minden ilyen irányú kezdeményezés meghiúsult azon az indokon, hogy a katonáknak a bátorság a legfontosabb erényük, így nem utasíthatnak vissza olyasmit, ami mindenki szemében a bátorság jelképe. Erre az érvelésre, amely rímel Fejérváry már idézett soraira, Vámbéry azt válaszolja, hogy a bátorság csak akkor érdem, ha az közcélok szolgálatában áll. Egyébként biztató jelnek látja, hogy a közös hadügyminiszter rendeletet adott ki, amelyben önmérsékletre szólítja fel a katonákat, a párbajokat megelőzően becsületügyi eljárást, kisebb összekoccanások esetén pedig bocsánatkérést tesz kötelezővé. A hadsereg és a nemesség megnyerését a párbajellenes ügynek már csak azért is fontosnak tartja, mert ha csak a demokratikus elemek csatlakoznak hozzájuk, akkor a párbaj híveinek a szándéka teljesül: a párbaj mint rendi intézmény fennmarad.{331}

A párbajellenes írásműveknek volt egy kategóriája, amely a humor eszközével próbálta meg felvenni a harcot. Számtalan cikk, gúnyrajz, paródia jelent meg, nemcsak az élclapok, de valamennyi újság hasábján, amelyek mind a párbajok kifigurázását célozták.

Ezeknek a közös vonása az volt, hogy a mondvacsinált, előre megbeszélt koncertpárbajokat tették nevetségessé, amelyekben csak valami véletlen baleset folytán keletkezhet sérülés. Borostyáni Nándor a *Vasárnapi Ujság* 1874-es évfolyamában ekként vélekedik erről:

„De tréfa ide, tréfa oda – a párbaj nézetünk szerint önmaga fogja megölni magát, mihelyt megszűnik másokat ölni vagy csak megsebezni is. Az a találóan igaz francia közmondás, hogy a nevetségesség öl, érvényesülni fog a büntetőtörvénykönyvek egész rideg szigora által eredménytelenül üldözött párbajjal szemben is előbb-utóbb. Csak legyen minél több azokból a mulatságos pisztolypárbajokból, hol az erősen töltött fegyver visszaütődése a lövő orrán, kezén vagy állán hagy hátra

kék foltokat. ... Mihelyt kizárja azonban a segédek elővigyázatos ügyessége a megsérülés veszélyét, és színpadi alakoskodássá válik a bajvívás, vége a párbaj azon álnimbuszának is, mely annyi századokon át megőrizte számunkra a középkor véres hagyományát."[332] E vélemény szerint tehát a párbajoknak a nimbuszát az a lehetőség adja, hogy akár komoly sérülés vagy halál is bekövetkezhet általuk. A párbajozók így abban a színben tűnnek fel, hogy ők készek az életüket is áldozni a becsületük védelme érdekében, az ilyen emberek megbecsülést érdemelnek. Ám mihelyst kiderül, hogy csak komédiáról van szó, lehull a lepel, és a megrendezett párbajok az ellenkező hatást váltják ki: gúnyt és megvetést.

A szerzőnek azonban, már tudjuk, nem vált be a jóslata. A koncertpárbajok folytatódtak, a lapok gúnyolódtak is az ilyeneken, de változás nem következett be. Ez jelzi a társadalom felszínes gondolkodását, amely megelégedett az olyan megoldásokkal, amelyek csak a látszatot vették figyelembe. A jelenség rímel a Leopold Lajos által leírt, csak társadalmi lovagiasság ismertetőjegyeire. A *Pesti Hírlap* oldalain Szemere Attila gúnyolódott az ilyen párbajokon, eközben bemutatva egy új típust, azt a krakélert, aki keresi a párbajokat, de kerüli a komoly összecsapásokat. Számára csak a párbajok száma a döntő, hogy beszélhessenek róla a társaságban, de szemben a korábban leírt „terroristákkal", kockázatot már nem akar vállalni:

„Higyje el, – folytatá a kis riporter, – a mai világban az embereknek nincs fogalmuk a lovagiasságról. Ön ismer engem, tudja, hogy nem vagyok krakéler ember, s látja, a jövő héten lesz a jubileum-párbajom. Az ötvenedik. Pedig nem olyan semmi-párbaj. Volt már olyan is, hogy nyolcvan lépésről lőttünk, sőt karddal is verekedtem már, huszonöt lépésről.

– Ön bámulatra méltó férfiú –, hebegtem alig ocsúdva fel csodálatomból, mit ez apró Ajax iránt érzek.

Félénken mertem közbeszólni. – Látja t. kartárs – mondám – a régi párbajoknál az egyik mindig vérben fagyva maradt a téren s akkor nem is volt annyi párbaj.

– Ön tévhitben él – ripostirozott a kolléga, – hisz, a párbajnak nem az a célja, hogy az emberek egymást öldössék, csak az, hogy a bátorságról tegyenek tanubizonyágot.

– 100 lépésről?

– Az nem határoz. A bátorság olyan fogalom, mely nem térben és időben létezik mint a többi s így mindegy, akárhány lépésről bizonyítjuk is be. Látja én sohasem töltetem golyóval a pisztolyt, csak Küfferle csokoládéval, hisz 'ha Isten akarja, a kapanyél is elsül.'

– Ön igen jó lábon állhat az Istennel, mert úgy látszik, eddig ép bőrrel menekült. –"{333}

A párbajok híveinek érveit nehezebb feladat összegyűjteni, ugyanis – mint már erről szó volt – jóval kevesebbet írtak. Csak néhány rövidebb írás, cikk vagy párbajkódex-előszó őrizte meg álláspontjukat, ennek megfelelően a többféle forrás többféle véleményt is tükröz. Egy dologban voltak azonos nézeten: valamennyien kijelentették, hogy a céljuk a párbajok számának csökkentése. A párbaj vadhajtásainak nyesegetése, hogy a párbaj valóban a becsület védelmét szolgálja, és csak nyomós okkal kerüljön rá sor.

Ezt a véleményt képviselte Andreánszky Jenő is, aki *A párbaj mellett* címmel jelentette meg röpiratát 1893-ban. Munkájának lényege az, hogy a párbaj hasznos dolog, mert a férfiúi bátorságot növeli, az önérzet védelméről szól. A párbajmánia azonban káros, mert nyomós ok nélkül, csak „sportból" űzik, így lejáratják az igaz, komoly okokból, vívott párbajt. Talán nem is lenne furcsa e gondolatmenet, ha az író nem a szegedi államfogházban vetette volna papírra, ahol párbajvétségért ült. Ezt a büntetést pedig egy olyan párbajért kapta, amelynek körülményei gyanúsan emlékeztetnek az általa elítélt párbajmániára. Kacziány Géza ekképp írta le az esetet:

„Bergl Manó fővárosi mérnök egy nővel egy elsőrangú vendéglőben vacsorált. Andreánszky Jenő orvosnövendéknek nem tetszett Bergl, vagy tán egyéb szeszélyből, néhányszor elmenvén a mérnök asztala előtt, a hölgyet monoklijával sértő módon fixírozta. Bergl ezért felelősségre vonta, a miből heves szóváltás, végül kihívás lett. A párbaj egy fővárosi vívóteremben történt meg, s itt Bergl súlyos kardsebeket szenvedett, melyek közt nem a legutolsó, hogy ellenfele levágta az orrát is. Viszont ő sem maradt adósa ellenfelének, mert Andreánszkyt fején, homlokán, hátán vágta meg s azonkívül jobb hónaljának ütőereit és idegeit egészen átmetszette. Andreánszky a sérülés folytán 2-3 napig életveszély közt lebegett."{334}

Emellett Andreánszkyt Magyar Elek – a már idézett, *Krakélervilág* című írásában – a Ráth-féle „terrorista" kompánia tagjaként emlegette.

{335}

Ennek fényében tehát meglehetősen ellentmondásban vannak a cselekedetei az általa leírtakkal. Műve első részében a párbajokat dicsőíti, mint írja, az ember indulatai, természete nem változik. A férfiú önérzete a párbaj szülő oka, s a bátorság, a vitézség annak fenntartója. Viszont ezek relatív fogalmak, lehet bátor anélkül is valaki, hogy párbajozna, és párbaj vállalása mellett is lehet gyáva.{336}

A párbajnak semmi köze a becsülethez, a becsület csak abban játszik szerepet, hogy párbaj körülményeit meghatározzák, és azt betartsák. A párbajok az önérzet megsértése miatt keletkeznek. Elismeri, hogy a párbaj ököljog, önbíráskodás, ám szabályozott ököljog.

Becsület csak egy van, önérzet annyi, ahány ember, épp ezért mindenki máshogyan keresi a sértett önérzetre a gyógyírt. Van, aki megelégszik a bíróság 50 Ft-os bírságával, melyet ellenfelére kiszabtak. Van, aki csak a halállal. Ám egy ünnepélyes bocsánatkérés a szerző számára többet ér, mintha ellenfelét börtönre vagy egymillió forintra büntették volna.{337}

A társadalmi kényszer sem létezik szerinte, ismer olyan embert, aki nem fogadott el párbajt és most is köztiszteletben áll: „Csak nem régen – vagy két évvel ezelőtt – a mikor egyik jeles büntetőbíránkat egy kiadott könyvben foglalt cikkéért párbajra hívta ki egy úr, aki sértést látott a cikkben. A bíró kijelentette, hogy esze ágában sem volt sérteni, de különben is ő elvből nem vív párbajt. Ha jól emlékszem az illető úr erre 'gyávának' nyilatkozta ki a bírót. A törvényszéki bíróból, azóta királyi táblai bíró lett, s minthogy egy kaszinóban vagyunk, azt is mondhatom, hogy nem csak a kaszinónak maradt tagja, hanem annak választmányában is benne van, mint azelőtt. Jó barátai, tisztelői azóta nem fogytak meg, sőt valószínűleg növekedett a számuk, mert hiszen mindenki, aki ösmeri, tisztességes becsületes embernek tudja."{338}

Andreánszky reagál azokra a párbajellenes felvetésekre is, miszerint a hölgyeknek kellene megálljt parancsolni a párviadaloknak, hiszen sokan értük verekszenek meg. A nők csodálata pedig számos összecsapást generál. Szerinte azonban nem szabad haragudni emiatt a nőkre: „A nő világa az érzelem világa. Ne csodálkozzunk tehát azon, hogy olyan cselekményekért, melyek érzelmeknek, és pedig nemes érzelmeknek vagy indulatoknak kifolyásai, a nő lelkesedni tud, talán jobban, mint a férfi. A párbajnál a bátorságnak, a vitézségnek nagy

szerepe jut – e nélkül párbaj el sem képzelhető. Ezt a nemes lelki tulajdonságot, pedig a nő nagyrabecsüli. Nem minden embernek sajátja ez egyforma mértékben s nyilvánulásai különbözők – de azért ékessége, zománca a férfiú jellemének. Nem bűnéül róhatjuk fel, de erényéül kell betudnunk a nőnek, ha a párbajért lelkesedik, a párbajozót becsüli – talán érdemén felül – nagyra tartja.

Az a tény, – melyet nincs okom tagadni – hogy e körülmény a párbajozási viszketegséget előidézheti, táplálja, nem változtat azon, amit mondtam, se nem is lehet ok a párbaj elítélésére. Hasonló konzekvenciával azért, mert a nők a költészetért is lelkesednek, – és 'mert a költői viszketeg' oly sok embert bánt: a költészetet is el kellene ítélni.

Igaz, hogy a 'párbajviszketeg' sok bajt okoz, a 'költői viszketeg' sok rossz verset szül de egyikért, sem a másikért a nőt felelőssé tenni nem lehet."{339}

A párbaj helyes, mert a férfiúi önérzetből fakad, és a bátorságot növeli. A párbaj elfajulása, a párbajmánia káros, mert lejáratja a párbajt. A párbaj, amit komoly okért vívnak felelős, felnőtt férfiak. A mánia, amit minden apróságért, sportból:

„Mi köze a paródiának a párbajhoz? Az, hogy a külsőségek hasonlók. De még e külsőségek is torzképet mutatnak. És milyen óriási különbség a lényegben! A párbaj a nemes indulatok kifolyása, – a paródia az elfajultaké, a nemteleneké. Amazt az önérzet, a bátorság, a vitézség eredményezi, – emennek a hiúság, érzékenykedés, veszekedési és szereplési viszketeg a szülő oka. Amazt jól megőrzött erény gyanánt ősi idők óta örökségképpen bírjuk, – emezt mint a mai társadalom gyarlóságának bizonyítékát, szemeink előtt láttuk felburjánzani a meglazult erkölcsök betegsége gyanánt."{340}

Mindezek a gondolatok kissé furcsán hatnak Andreánszky előéletének ismeretében, legalábbis az ő párbajának a kiváltó oka nehezen magyarázható az „önérzet, a bátorság, a vitézség" megnyilvánulásának. Dolgozatának végén a párbajmánia ellen javasol megoldásokat. Elsősorban a nevelést tartja fontosnak, az apák neveljenek fiaikból igazi, öntudatos férfiakat, akik önérzetesek, de nem vetik meg a párbajt elutasítókat, és nem verekszenek minden apróságért meg. A törvényeket szigorítsák a párbajmánia esetén, de enyhébben ítéljék meg az igaz okkal párbajozókat. Ennek elérésére a párbajügyeket

csak esküdtbíróságok bírálhassák el. Szigorúbban büntessék a felelőtlen párbajsegédeket. A sajtó ne adjon hírt mindenféle párbajról, és ne adjon helyet a sértő közleményeknek.{341}

Bár Andreánszky párbajról kifejtett gondolatai erősen ellentmondanak a cselekedeteinek, kétségtelen tény, hogy a párbajt védelmezők közül ő foglalta össze érveit a legkoherensebb módon. Számos mellékes körülményre kitért, és megoldási javaslatokat is tett. Nem volt ilyen átfogó jellegű, de jóval nagyobb hatást ért el a *Ki a gentleman?* című esszé, amely báró Jósika Lajosnak (1807–1891), a Kolozsvári Athlétikai Klub elnökének 1886-os lemondó beszédéből született. A szöveg nemcsak a klub évkönyvében jelent meg, de leközölte a korabeli sportlap, a *Herkules* is. Innét vette át több külföldi újság, majd franciából visszafordítva a közös hadsereg is kiadta.

Jellemzően – a Monarchia bukását is túlélve – 1929-ben belekerült *A magyar ifjúság nemesítése* című füzetbe is.{342}

Jósika művében kifejti, hogy a gentleman legfőbb tulajdonsága a lovagiasság, ezért aztán előfordulhatnak olyan szituációk, amelyekben a gentleman összeütközik az állam törvényeivel, magyarán párbajoznia kell. Ezt a „társadalmi béke feltétlen pártolói" elítélik, mondván, hogy az állam feladata, hogy a polgárait megvédje. A párbajt pedig a középkor durva maradványainak tekintik.

25. Báró Jósika Lajos

Ezzel szemben Jósika kijelenti, hogy bár óhajtása szerint mérsékelni kell, de a párbajt nem tartja a középkori barbarizmus továbbélésének: „A párbajt nem tudom a középkor barbár szokásai kifolyásának nevezni, sőt azt hiszem, hogy a párbaj a középkor serdülő műveltségének egy lépcsője, midőn az otromba verekedések szabálytalanságát a loyalitás terére vezette, ezzel eredeti brutalitásából már egy lépcsővel kiemelte."{343}

A párbajokat semmilyen tiltással vagy törvénnyel nem tudták megfékezni, mert befészkelte magát a köztudatba. A magasabb műveltségű rétegek befolyással lehetnének ugyan a társadalom többségére, de akkor szembe kellene szállniuk a közvélekedéssel: „Férkőzzék be e társaságba egy, durva sértő magaviseletű mód, kívánja meg ez, hogy tagjai minden inzultust, becsületsértést bárány jámborsággal eltűrjenek: és nyomban elvész a nép előtt a műveltségnek az a nimbusza, melynek fényét a társadalmi élet tisztessége és a férfiúi önérzetbe helyezett bizalom alkotta."{344}

Mindezek után ismerteti, hogy a „gentlemanok szövetsége" miként viszonyul a párbajokhoz. Ezek szerint a párbaj nem magánügy, nem lehet eszköze a személyes bosszúnak, vagy annak, hogy bírói ítélet helyett, mondjuk, egy tulajdonvitában döntsenek ezen a módon. Apróságokért sem lehet párbajt vívni, és az is lovagiatlan, ha valaki kihasználva a testi erejét, pusztán hatalmaskodásból párbajt kezdeményez. Ellenben egy gentleman nem tagadhatja meg az elégtételadást, ha megsértett valakit. Ha ilyen helyzetbe került, nem kereshet mondvacsinált kibúvókat, mert az elégtételadással tartozik ellenfele emberi méltóságának.

A gentlemantól elvárható, hogy védelmezze a gyengébbet, anélkül hogy ennek a következményeivel törődne, azért mert: „Megkívánja azt egyrészt azért, mert szövetségének tekintélye nem tűrheti, hogy tagja legyen az, kihez a gyávaság vádja vagy gyanúja férhet. De megkívánja továbbá azért, hogy tagjai magatartása győzze meg a közönséget arról, miszerint a gentlemant a méltatlan bántalmazások megrovásától sem az uralkodó hatalom büntetései, sem a nyers tömeg vad kitörései el nem rettenthetik."{345}

Jósika báró műve számos olyan állítást fogalmaz meg, amely a párbajpártiak állandó érvrendszerében szerepel. Az állam nem

megfelelő becsületvédelmétől kezdve annak a hangoztatásáig, hogy a párbaj civilizációs elem, amely nélkül csak a durva ököljog érvényesülne. Érvelésének egyik legfontosabb eleme kifejezetten rendies tartalmat hordoz. Eszerint a gentlemanok szövetsége, mondhatnánk, az úriemberek társadalma olyan példamutató réteg, amelynek műveltségén túl a személyes bátorságával is elöl kell járnia, ez adja a tekintélyét. Felismerhető ebben az a régi érvelés, mely már Werbőczynél megjelent, miszerint a nemesség kiváltságának az alapja a bátorság, amellyel a hazát védték.

Jósika azonban már nem beszél születési előjogokról: a gentlemant a saját tulajdonságai avatják e szövetség tagjává, épp úgy, mint ahogy az úriembernek sem kell a nemesi származás. Érvelésének másik fontos eleme az a kijelentés, hogy a gentleman dacol az „uralkodó hatalom büntetéseivel", tehát az állami törvények felé helyezi a saját csoportjának törvényeit. Itt nem nehéz felismerni azokat a törekvéseket, amellyel a kiváltságait vesztett hagyományos vezető rétegek új kiváltságokat próbálnak teremteni maguknak. E rétegek – rendi és születési előjogaiktól megfosztva – továbbra is ragaszkodtak kiemelkedő státuszuk elismeréséhez, melynek saját szabályrendszere van. Ez sikerült is nekik, elég, ha arra gondolunk, hogy sikerült elérniük e szabályrendszer talán legfontosabbikának, a párbajnak a privilegizálását a büntető törvények között. Sokat elárul az is a társadalomról, hogy Jósika esszéje milyen lelkes fogadtatásra talált, és még a két világháború között is az ő gondolatai mentén képzelték az ifjúság „megnemesítését".

Ebben a körben vannak olyan szerzők is, akikről elsőre nehéz eldönteni, hogy a párbaj mellett, avagy ellene szólalnak fel. Ilyen volt lovag Marcziányi György, a korszakban elismert párbajszakíró, akinek sokan merítettek a műveiből – mindkét táborból. Marcziányi a párbajokat kárhoztatta, de azért, mert szerinte azok már a hagyományos lovagi formáknak csak a paródiái. Felháborodását tetézte, hogy egyre többen párbajoznak a szerinte arra méltatlanok között is, ezzel pedig a párbajok komolyságát veszélyeztetik:

„Nem csak a modern társadalomnak intelligenciájánál, hanem a félig művelt osztályokban is oly mély gyökeret vert már, hogy maholnap a lakájok és fodrász legények is tényleges vagy csak képzelt sérelmeikért fertálymágnások módjára egymástól lovagias elégtételt fognak kérni és adni. S hol legkevésbé sem lenne meglepő, ha egy szép reggelen azt

olvasnók lapunkban, hogy Czankó János hordár és Hosenkodf Pinkász házaló közt véres pisztolypárbaj folyt le, melynek okát az képezte, hogy utóbbi csak 1 Ft. 50 krt. ígért előbbinek ócska nadrágjáért, mit ez becsületsértésnek tekintett és segédeit nyomban a sértegető úrhoz küldötte.

Hogy is lehetne, mondjuk, mai nap a párbaj ellen írni, midőn majdnem naponta látjuk, hogy alig felserdült ifjak, vagy az iskolaport magukról le sem rázott ifjoncok egymást kihívják és élet-halálharcra kelnek, mert esetleg egyikök oly ügyetlen volt, hogy ellenfele táncosnőjének véletlenül uszályára lépett."{346}

Marcziányi a továbbiakban a becsület fogalmát boncolgatta, és ő is – a már ismert kategóriák szerint – a külső és a belső becsületről elmélkedik. Megismételte azt az állítást is, miszerint a párbajban csak a külső becsületet támadják meg, így aztán csak azt lehet ezen az úton reparálni.

A mondanivalója itt akár egy párbajellenes műben is szerepelhetne, ám a következő részben azt a szokást ismerteti, amely szerint egyesek csak kiállnak a párbajra, hogy fogadják a másik fél támadását, de ők küzdeni nem akarnak. Állítása szerint ez lovagias eljárás, mert az elégtételt meg kell adni mindenkinek, még akkor is, ha az illető nem akar megverekedni. Ám ebben az esetben is vannak túlzások, amelyek komolytalanná teszik a párbajokat. Nevek említése nélkül példákat is hoz fel erre az eljárásra. Az egyik ilyen esetben egy illető elfogadta a másik fél kihívását, de még mielőtt ellenfele lőhetett volna, lefelé fordította pisztolyát és kijelentette, hogy nem áll szándékában lőni. Nagyjából ugyanez ismétlődött meg egy másik esetben, annyi különbséggel, hogy a kihívott fél látványosan a levegőbe lőtt, úgy várta az ellenfele lövését.

Marcziányi szerint ezek a cselekedetek komolytalanná teszik a párbajt, hiszen ha az egyik fél ilyen látványosan lemond a harcról, akkor az ellenfele, ha csöppnyi lovagiasság szorult bele, szintén eláll a küzdelemtől. A dolog szépséghibája azonban ott van, hogy a harcot nem vállaló fél még azelőtt lép vissza, mielőtt ellenfele lőhetett volna, tehát életét nem kockáztatva akadályozta meg a párbajt. A szerző véleménye szerint az ilyesmi csak akkor lenne helyes, ha a másik fél már lőtt volna, mert így már annak a tudatában lehet lemondani a továbbiakról, hogy

az ellenfél élete a kezünkben van. Ez valódi lovagiasság, ráadásul még gyávasággal sem lehet vádolni a harctól elállót.{347}

Marcziányi tehát csak a lovagias formákat nélkülöző, komolytalan párbajokat helytelenítette, így inkább a párbaj mellett állást foglalók táborába tartozik. A párbaj mellett azonban nem csak írással lehetett kiállni, sőt elsősorban a bemutatott példa volt ragadós. Szekérderéknyi párbajellenes írás sem tudta azt a sikert ellentételezni, amit egy-egy jól sikerült párbaj hozhatott a győztes viadornak. A társaság elismerése, a hölgyek figyelme kísérte a szerencsés párbajhőst. Nimbuszát, különösen a nők körében, növelte a párbajok körüli titokzatosság. A párbaj a férfitársadalom szigorú belügye volt, ahonnét az avatatlan bámészkodókat kizárták.

26. Párbaj után, *Jantyik Mátyás festménye, 1903 előtt*

Ám a jogos kíváncsiságot ki kellett elégíteni, és hamarosan erre is sor került. A Fővárosi Vívó Klub 1886. januári bálján a közönség egy imitált párbajt is megtekinthetett. A sajtó így számolt be az eseményről:

„De kétségtelenül a legérdekesebb, s a mai világ által még sosem látott s ingerlőbb látvány az volt, midőn a legjobb két vívó egy valódi párbaj megközelíthető lefolyását, a négy szekundáns s a két orvos kompareációjával, igen szép eredménnyel bemutatták. Látni kellett volna azt a keleti tűzzel végbevitt merész támadást, ügyes parádokat s villámgyors riposztokat s hozzá az érdeklődő hölgyek félénk arcait, az egyik ellankadt félnek harcképtelenné tételét s végül a sebeiben leroskadt félhez siető orvosok gondterhelt működését."{348}

A párbajt bemutatni kívánó buzgalom még ennél is továbbment. A századfordulón két neves vívó, Vermes Lajos és Chappon Samu, aki maga is párbajkódex-szerző volt, Szabadkán egy imitált párbajról fényképsorozatot készített. Ezt a sajtóban is közreadták, így nemcsak egy bál közönsége, de a legszélesebb rétegek is pontos információkat nyerhettek a párbajok külsőségeiről és lefolyásáról.{349}

Az ilyen jelenségek csak tovább erősítették a századfordulón tetőző párbajszenvedélyt. Így aztán a párbajellenes tábor is a tettek mezejére lépett, és a 20. század első éveiben megalakultak az első párbajellenes ligák. A mozgalom bölcsője Nagyváradon volt. Ady Endre működése kapcsán már ismertettem a nagyváradi előzményeket: a párbajt visszautasító Vázsonyi Vilmos melletti tüntetéssel vette kezdetét a szervezkedés. Ennek eredményeképpen, 1902 októberében alakult meg hivatalosan az első párbajellenes szervezet, 300 taggal. A következő évben pedig Budapesten az országos liga.

Joggal vetődhet fel a kérdés, hogy miért ilyen későn, hiszen, már 1865-ben Tóth Lőrinc is felvetette, hogy mozgalmat kellene szervezni a párbajok ellen. A későbbi párbajellenes szerzők is rendszeresen javasolták az ilyen irányú szervezkedést. Ám még ebben a táborban sem volt teljes az egyetértés a kérdésben. Séda Ernő 1882-ben született röpiratában párbajellenes szövetkezetek megalapítását javasolja, az ebbe belépők köteleznék magukat arra, hogy nem párbajoznak. A nagyobb példamutatás kedvéért célszerűnek tartotta volna, ha olyan minden gyanú felett álló, köztiszteletnek örvendő férfiakat lehetne

megnyerni az ügynek, akiknek a hatására a többség is megmozdulna, és belépne a szövetségbe.{350}

Ezzel a nézettel Esterházy Sándor szállt vitába a már idézett tanulmányában, szerinte előbb lassú építkezésnek kell történnie. A párbajok legyőzhetők, de nem egyszerre, nem ilyen módszerekkel, ezekre még nem ért meg az idő. Az ilyen jellegű szövetkezések az érdeklődés hiányában csak panganának, majd maguktól kimúlnának.

Amint fogalmaz: „Először írni kell, aztán cselekedni."{351}

A századforduló éveiben azonban annyira elharapóztak a párbajok, és nemzetközi szinten is mozgalmak szerveződtek, hogy gyakorlati lépésekre is sor került. 1903. január 21-én a „Magyar Szent Korona Országai Békeegyesületének" választmányi ülésén felvetődött a gondolat, hogy a már megalakult nagyváradi szövetség mintájára alakuljon országos szövetség. Mivel a párbaj nem más, mint háború az egyesek között. Először kérdőíveket bocsátottak közre, amelyben a „társadalom előkelőségeinek" véleményét kérdezték. Majd 1903. július 12-én, a számvevőszék épületében megtörtént az alakuló gyűlés. Elnökké Rakovszky Istvánt, az Állami Számvevőszék vezetőjét választották.{352}

Itt kell megragadnom az alkalmat, hogy egy félreértést eloszlassak. Sokan úgy vélik, hogy az elnökké választott Rakovszky István maga is nagy párbajozó volt. Azonos azzal a néppárti politikussal, akivel Tisza István is párbajozott 1914-ben. Ez azonban csak a névazonoság miatt van. Rakovszky István (1858–1931) katonatisztként indult, majd betegsége miatt leszerelt. A Katolikus Néppárt alapítói között volt, a koalíciós időszakban a képviselőház alelnöke. Az első világháború után a legitimisták vezető politikusa, 1920-ban a nemzetgyűlés elnöke. A királypuccs után letartóztatták, majd kiszabadulván újra képviselő lett. Ő volt az, aki Tiszával is párbajozott.{353}

27. Rakovszky István, aki előszeretettel hívott párbajra miniszterelnököket

A párbajellenes szövetség elnöke azonban az a Rakovszky István (1847–1910) volt, aki kormánypárti országgyűlési képviselő, majd számvevőszéki elnök volt, egyébként lelkes szabadkőműves, és aki sohasem párbajozott.{354}

A párbajellenes szövetség alelnökéül Dessewffy Arisztidet, Bókay Árpádot és Zipernovszky Károlyt választották. Az igazgatótanácsból néhány név: Beöthy Zsolt, gr. Csáky Albin, Edvi Illés Károly, Hauszmann Alajos, Vámbéry Ármin, Vámbéry Rusztem, Rákosi Jenő.{355}

A névsorból tehát kiviláglik, hogy szinte minden területről megpróbáltak tekintélyes tagokat megnyerni az ügynek. Ez természetes, ám találkozhatunk az igazgatótanács névsorában néhány korábbi ismerőssel, akik megvívtak már néhány párbajt. Így például Hoisty Pál, aki a botrányairól híres *Függetlenség* munkatársaként rendszeresen verekedett meg, különböző sajtóügyekből kifolyólag. Úgyszintén Kenedi Géza újságíró, aki fiatalabb korában szintén bizonyított már a páston. Az ő beszervezésük nyilván azt a célt szolgálta, hogy olyan embereket nyerjenek meg, akikről elhiszi a nagyközönség, hogy nem azért léptek be a szövetségbe, mert még kardot sem láttak életükben.

A szövetség megbízta Edvi Illés Károlyt, hogy szerkesszen egy Memorandumot, amelyet el is juttattak az igazságügyi tárcához. Ebben az állt, hogy szigorítani kellene a becsületsértés elleni ítéleteket. A párbajozókat ne államfogházzal, hanem közönséges börtönnel sújtsák, azonkívül pénzbüntetéssel, és bizonyos időre a politikai jogok megvonásával. A Memorandumot átnyújtották az igazságügyi miniszternek, aki készségét fejezte ki a megvalósításukra, ám a folytonos minisztercserék miatt nem jártak eredménnyel. Becsületügyi eljárási szabályzatot dolgoztak ki Vámbéry Rusztem vezetésével, eszerint a különböző egyleteknek, kaszinóknak kellene becsületbíróságokat alakítaniuk, hogy megakadályozzák tagjaik párbajait. A hadügyminiszterhez és a honvédelmi miniszterhez fordultak, hogy engedélyezzék a katonatisztek belépését a szövetségbe, ez azonban eredménytelennek bizonyult.{356}

Ezenkívül kidolgozták a szövetség alapszabályzatát, ez azonban némi vitára szolgáltatott okot, különösen az alábbi passzust kifogásolták sokan:

„10. §. Minthogy törvényeink nem részesítik a becsületet kellő és teljes védelemben, a szövetség nem követeli tagjaitól azt az ígéretet, hogy sohasem fognak párbajt vívni, hanem e tekintetben is fenntartja mindegyik tagjának cselekvési szabadságát.

11. §. Az egyesület minden tagja jogosítva van lovagias ügyét elintézés előtt az egyesület igazgatósága elé terjeszteni, s annak intézkedését akkor is kikérni, ha ebbe ellenfele bele nem egyezett. E jog a segédeket közvetlenül is megilleti. A mely tag akár közvetlenül, akár segédei útján az egyesület becsületbíróságához fordul: ügyét ennek határozata előtt lovagias úton el nem intézheti."{357}

Különösen a nagyváradi liga háborodott fel azon, hogy az országos szövetség nem tiltotta meg határozottan a párbajt a tagjainak. Ady Endre éles hangon ítélte el az eljárást:

„Megalakult tegnap Budapesten az országos párbajellenes szövetség. Megalakult olyan módon és olyan elvek szerint, melyek rávallanak csakugyan a kiskorú, félbarbár magyar társadalomra. A többek között a budapesti liga kimondta, hogy a ligából alakított becsületszék szükséges esetekben elrendelheti – a lovagias mérkőzést. Ilyen párbajellenes ligát nem pipált többet Európa. Ez rávall Rakovszky István, Dessewffy Arisztid és társai urakra. Lovagias fából vaskarikát csináltak egy gyönyörű, nyugat-európai, új idők megérzéséből fakadt ideából. Kodifikálták a lovagias becsület létezését, holott ilyen nincs, s nem lehet. Csak emberi és csak polgári becsület lehetséges. Emellett összeütközésbe jöttek a büntető törvénykönyvvel, mikor kimondták az elrendelhetését a büntető törvénykönyvbe ütköző cselekedetnek. Tehát a budapesti liga alapszabályait becsületes államban megerősíteni sem volna szabad. ...

A nagyváradi liga kezdeményezésére és e liga szellemében alakult liga Győrött, Szombathelyen stb. Liga van alakulóban ugyancsak a nagyváradi liga szellemében Aradon, Kolozsvárt, Temesvárt. Ma a nagyváradi liga már kidolgozta becsületbíróságának eljárási szabályzatát, mely a hazai viszonyokkal természetesen számol, de egyébként teljesen rokon a párbaj ellen komolyan küzdő német, francia, svéd stb. ligákkal, valamint rokon egész szervezete.

A budapesti, úgynevezett országos ligának, melynek segítségével a magyar junkerek, kaszinói alakok akarták agyonütni nyilván a párbaj ellen föltámadt polgári mozgalmat, magára kell maradnia s kimúlnia. A

budapesti ligával a nyugati országok ligái sem fognak bizonyára közösséget vállalni."{358}

Erről a viszályról Dessewffy Arisztid a *Párbajellenes mozgalom Magyarországon* című röpiratában is írt. Szerinte a nagyváradi liga túl merev álláspontot képviselt. Tiszteletre méltó törekvés, hogy minden párbajt elutasítanak, de így elszigetelődnek a társadalomtól, a párbaj hívei pedig kiközösítik őket. Ezzel a hajthatatlansággal nem lehet előrevinni az ügyet, inkább csak ártanak neki. Hiszen mint írja: „Ne feledjük, hogy a magyar kiválóképpen lovagias faj, s hogy vérében van a legcsekélyebb bántalmat – sértésről nem is szólok – lovagias úton megtorolni."{359}

Amennyiben tehát célt akarnak elérni, a lovagias formákat meg kell tartani, az elégtételadás más formáit kell szorgalmazni. De végső esetben – ilyen a tettlegesség vagy a női becsület elleni támadás – meg kell engedni a párbajt. Így tehát az országos párbajellenes liga tagjainak is meg kell engedni, viszont törekedni kell arra, hogy a párbajokat mindig becsületbírósági eljárás előzze meg. Ha ez elterjedne, akkor reális célként lehetne kitűzni, hogy az országban minden párbaj előtt kikérjék a becsületbíróságok véleményét. Ami jelentős mértékben csökkentené a párbajok számát.{360}

28. A Nemzetközi Párbajellenes Kongresszus tagjainak hajókirándulása, napernyővel a Bourbon hercegné

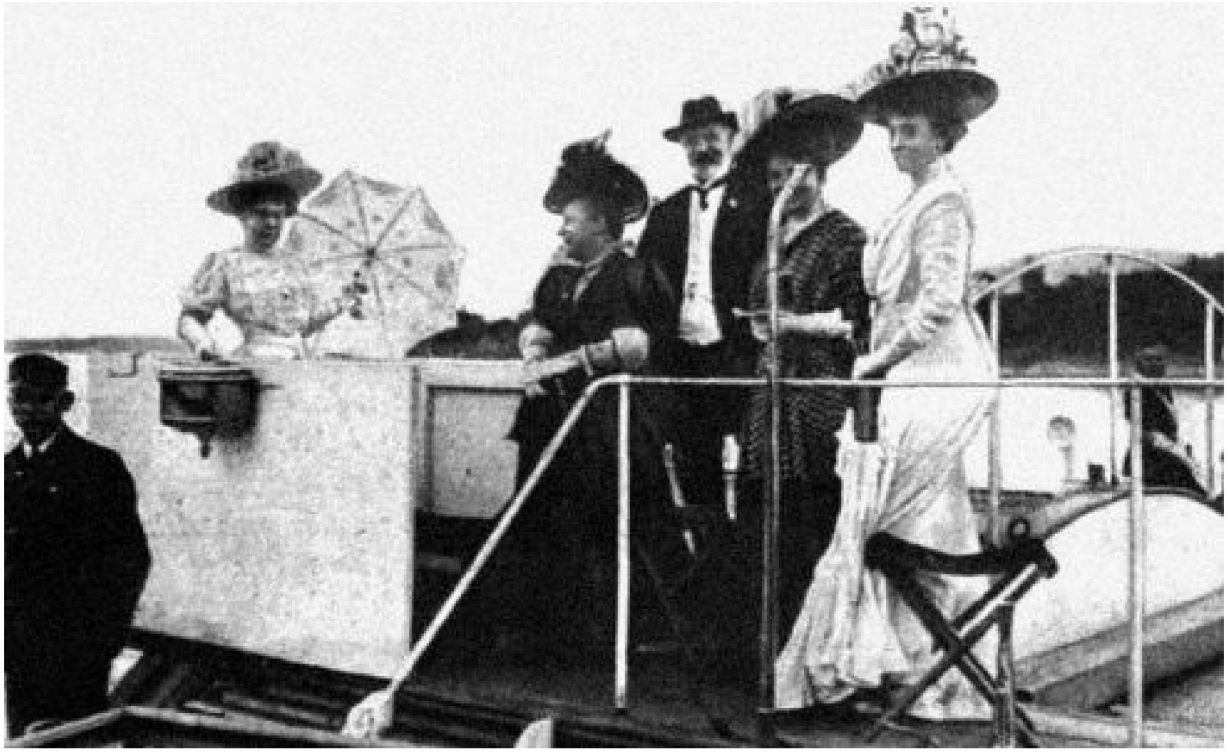

Ady jóslata végül nem vált be, a két szövetség közötti vita tulajdonképpen a nagyváradi vereségével végződött, 1907-ben beolvadtak az országos ligába, vagyis elfogadták annak elveit.

Az országos szövetség több sikert is aratott – például nagy patrónusuk, Bourbon Alfonz herceg személyes közbenjárására Ferenc József 1905-ben engedélyezte, hogy a tartalékos és nyugdíjas katonatisztek beléphessenek az osztrák és a magyar ligába. A szövetség legnagyobb sikere pedig az volt, hogy 1908-ban Budapesten rendezhették meg az európai párbajellenes ligák első kongresszusát. A hazai ligának ekkor már kétezer tagja volt, közöttük ötszáz hölgy is tevékenykedett.{361}

A párbajellenes szövetség tevékenysége tehát elsősorban a propagandára koncentrálódott, kiadványokat adtak ki, előadásokat szerveztek. Igyekeztek minél több embert megnyerni az ügyüknek, a taglétszám általában egy-egy tragikus, országos felindulást keltett párbaj után növekedett meg. Gergely Ede beszámol arról is, hogy nyolc párbajt és két amerikai párbajt akadályoztak meg. Dessewffy három amerikai párbaj meghiúsításáról számol be.{362}

Talán a párbajellenes szövetség tevékenységének is része lehetett abban, hogy az 1910-es évektől a párbajok száma, ha kis mértékben is, de csökkenni kezdett. Az 1909 és 1913 között, párbajügyekben hozott elmarasztaló ítéletek száma egyértelmű csökkenést mutat.

A korabeli szakértők ezt a visszaesést a párbajellenes mozgalom sikerének és a „kultúrérettség” emelkedésének tudják be.{363}

Mindenesetre tény, hogy a párbajellenes ligák megjelenésének köszönhetően azok az úriemberek, akik addig ellenezték a párbajokat, legális lehetőséget kaptak arra, hogy a státuszuk veszélyeztetése nélkül visszautasíthassanak párbajokat. Vagyis úgy, hogy ezért őket a társadalom részéről komoly elmarasztalás érné. Elvégre a párbajellenes mozgalmakban kifogástalan úriemberek vettek részt, akik az elveik miatt lépnek fel a párbajok ellen, és nem érhette őket a gyávaság vádja. Az igazi fordulatot azonban e téren mégiscsak a háború hozta. A párbajellenes mozgalom tevékenysége kapcsán szóba került az amerikai párbaj is. Ezért néhány szó erejéig kitérek erre a párbajformára, bár a párbajkódexek szerzői a leghatározottabban tiltakoztak az ellen, hogy párbajoknak nevezzék ezeket.

Clair Vilmos kódexében éles szavakkal foglalt állást, véleménye szerint ennek csak a neve a párbaj, de tulajdonképpen „a legszánalmasabb gyávaság végső menedéke”.

Egy párbajban a felek személyesen fegyverrel állnak ki, egyenlő esélyük van a megsebesülésre, és a törvény szankcióját is vállalják. Ezzel szemben az amerikai párbajban csupán a véletlenre bízzák magukat a felek, és abban reménykednek, hogy a másik húzza a fekete golyót. Tisztességtelen az amerikai párbaj azért is, mert nincs semmi biztosíték arra, hogy aki a feketét húzza, végre is fogja hajtani a tettét. Gondolkozhat úgy is, hogy ha a fehér golyót húzza, akkor minden rendben, megmenekült. Amennyiben a feketét, akkor senki sem vonhatja felelősségre, ha később nem öli meg magát. Ezért aztán az ilyen párbajok megvetésre méltók, és akinek felajánlják, az nyugodt szívvel utasíthatja el a kihívóját.{364} Clair tehát az egyenlő esélyeket és a fair play szabályokat hiányolja az amerikai párbajok esetében. Ám ennek ellenére előfordultak ilyenek, ezek vizsgálata azonban igen nehéz, mivel szabálytalan párbajnak minősültek, így a párbajperek iratai között sem lehet megtalálni a nyomaikat.

Ha törvény elé került is valaki amerikai párbajra való felbujtás miatt, ügyének az aktáit csak a köztörvényesek ügyei között lehetne fellelni. Bár véleményem szerint ott sem sok sikerrel, mert az ilyen jellegű esetek felderítése elég nehéz feladat.

A tájékozódáshoz tehát maradt a sajtó. Húsz év eltéréssel két korszak egy-egy újságját néztem át, amerikai párbajok után kutatva. A *Pesti Hírlap* 1880–1881-es számait és a *Magyar Nemzet* 1900–1901-es példányait. A korábbi években 16 ilyen jellegű tudósítást találtam, később csak hármat.

Az eseteket elsősorban aszerint vizsgáltam meg, hogy az elkövetők párbajképesek voltak-e vagy sem, illetve az életkor szerint. A *Pesti Hírlap*ban talált esetek közül 13-at párbajképtelenek követtek el. Az 1900–1901-ben megtörtént három esetben pedig valamennyi párbajképes volt. Az életkori megoszlást tekintve feltűnő, hogy az elkövetők többnyire a fiatal korcsoportba tartoztak, az összes közül 15 volt 23 év alatti.

Ebből a hevenyészett kis kutatásból azt a következtetést vontam le, hogy az amerikai párbaj elsősorban a párbajképtelenek eszköze volt, közülük is leginkább a fiataloké. Motivációikat tekintve – egyfajta

romantikus egzaltáltságon kívül – valamiféle bizonyítási vágyat véltem felfedezni. Talán az lehetett a fő mozgatórugó, hogy megmutassák, fiatal koruk és párbajképtelenségük ellenére ők is helyt tudnak állni egy ilyen veszélyes párbajban. Hiszen itt, elvileg, az egyik félnek mindenképp meg kell halnia.

Érdekesség, hogy az elkövetők között munkás vagy paraszt származásúakat nem találtam. A párbajképtelenek a városi kispolgárság soraiból kerültek ki: kereskedősegéd, kocsmáros, altiszt, tanuló. Talán a városban tapasztalt úriemberi viselkedés valamiféle utánzása vezérelhette őket, hogy a konfliktuskezelésnek ezt a torz módját válasszák.

A párbajképesek motivációját viszont nehezebb megérteni, hiszen őket nem utasították volna el, ha normál párbajra hívnak ki valakit. Őket talán az vezérelhette, hogy valamiféle túlzott önérzettől hajtva megmutassák, nem menekülnek a koncertpárbajok előre megrendezett színjátéka mögé. Ha egyszer ők megküzdenek, akkor ott az egyik félnek biztosan meg kell halnia.

Mindenesetre tény, hogy az amerikai párbajok száma drasztikusan csökkent, az 1910-es évek sajtójában már nem találkozni ilyen hírekkel. Ezen a téren tehát összedolgoztak a párbajkódexek szerzői és a párbajellenes ligák aktivistái.

6. A párbaj alkonya

A világháború kitörésével a párbajok száma is csökkent. Ez a tény nem szorul különösebb magyarázatra, a férfiak többsége bevonult. Az otthonmaradókat is a hadszíntérről érkező hírek vagy a hadigazdaság fokozott tempójú erőfeszítései kötötték le. Ebben a helyzetben inkább a párbajozás szokásának szívósságára utal, hogy még mindig akadtak olyan emberek, akik ekkor is így intézték el vitás ügyeiket. Amint azt Clair Vilmos írta: „Csak az itthon maradt idősebb vagy olyan fiatalabb emberek vívták, akiket a világháború más kötelességek elé nem állított."[365] Az első teljes háborús év statisztikái szerint a különböző szintű bíróságok 1915-ben húsz esetben hoztak elmarasztaló ítéletet párbajok miatt. Ez lényegesen kevesebb, mint az előző évek átlaga.[366]

A háború után azonban újra fellángolt a párbajszenvedély, ismét csak Clairt idézve: „És párbajt vívnak újra, mintha mi sem történt volna, a politika, a sajtó, a művészet, a közigazgatás és a gazdatársadalom tagjai egyaránt, hogy vérrel mossanak le magukról sokszor ártatlan megjegyzéseket is, melyek a nyilvános megítélés jogkörén belül, rendes körülmények között még sértésszámba se jöhettek volna. Ideges az egész politikai és társadalmi világ, s a kaszárnyák lovaglóiskolái és a vívótermek szinte visszhangzanak a pisztolylövésektől és a kardok csattogásától."[367]

A párbajok részben abból származtak, hogy a háború alatt keletkezett nézeteltérések és sértések – az egyik fél távolléte miatt – nem nyerhettek lovagias befejezést. Hozzájárult ehhez IV. Károly szigorú rendelete, amellyel 1917-ben megtiltotta a párbajokat, így a katonatisztek, kénytelenek voltak a háború végéig várni, ha mindenáron ragaszkodtak a párviadalhoz. Ekként tett Leidenberger János közös hadseregbeli ezredes, aki még a harctéren értesült arról, hogy Kankovszky Ede korvettkapitány súlyos sértést követett el a családja ellen. Clair finom megfogalmazása valószínűleg házasságtörést takar, ez lehet a magyarázata, hogy hazatérése után, 1922-ben első dolga volt, hogy párbajra hívja a korvettkapitányt. A segédek pisztolypárbajban állapodtak meg, háromszori golyóváltással. A párbajban Leidenberger harmadik lövése halálosan megsebesítette Kankovszkyt.

A húszas évek elejének sajtója azonban inkább a politikusok párbajaitól volt hangos, a Clair által emlegetett ideges hangulat elsősorban a parlamentben volt érezhető. A fő törésvonal a legitimista politikusok és a szabad királyválasztók között húzódott.

Az előbbiek nehezen bocsátották meg a királyi visszatérés meghiúsítását. Az éles vitákból pedig olykor dulakodás, a régi obstrukciós időket idéző jelenetek kerekedtek, ezeket természetesen mindig kihívás követte.

Az egyik ilyen, nagy port felvert esetnek Gömbös Gyula is a részese volt. Szilágyi Lajos ellenzéki politikus a beszédében többször is bírálta Horthyt, mondván, hogy nem veszi figyelembe a parlamenti többség akaratát – itt elsősorban a király visszatérésének a megakadályozására gondolt. A kisgazdapárti házelnök, Gaál Gaszton többször figyelmeztette, hogy ez kormányzósértés. Szilágyi újabb felszólalásában azonban továbbra is a sérelmezett hangnemben beszélt, ekkor a soros elnök, Bottlik József megvonta tőle a szót. Ám az ellenzéki képviselő folytatni akarta a beszédét, és ekkor elszabadultak az indulatok. A terembe sietők Gaál Gaszton összeszólalkozott a Szilágyit védelmező Beniczky Ödön legitimista politikussal, és a vita hevében meglökte. Tumultuózus jelenet bontakozott ki, amelybe mindkét oldalról egy-egy képviselő avatkozott közbe. Gömbös – Gaál védelmében – odaugrott Beniczkyhez és beleöklözött, majd a zsebéhez kapott. Beniczky, aki azt hitte, hogy Gömbös fegyverért nyúl, revolvert rántott.

Lövöldözésre nem került sor, mert a képviselők lefogták. Beniczky később úgy nyilatkozott, hogy nem azért húzta elő a pisztolyát, hogy lőjön, csak Gömbös esetleges támadását akarta elhárítani. Bár, mint mondta: „Szükség esetén lőttem volna." Gömbös Gyula utóbb kijelentette, hogy nem a revolveréért nyúlt, a dulakodásról pedig annyit mondott: „Miután Gaál Gaszton a barátom, beleszóltam – az öklömmel."{368}

A verekedés után Beniczkyt Gaál Gaszton és Gömbös Gyula is provokálta pisztolyrántása miatt. Az első kardpárbajra Beniczky Ödön és Gaál Gaszton között került sor, 1922. január 21-én, enyhe feltételek mellett. A párbajt 9 órakor kezdték meg a Rákossy-féle vívóteremben, s miután Gaál két karcolást kapott a keze fején, befejezetté nyilvánították, s a felek kibékültek. Másnap került sor a Gömbös–Beniczky-párbajra, ezt már jóval súlyosabb feltételekkel vívták meg: nehézlovassági kardokkal,

végkimerülésig. Az összecsapásban Gömbös erélyesen támadott, de az ellenfele kivédte ezt, és egy ellencsapással megsebezte a homlokát. Az orvos harcképtelennek nyilvánította Gömböst, és sebei ellátására a Pajor-szanatóriumba vitette. A felek nem békültek ki.

A történtek után az egészet kiváltó Szilágyit kötelezték, hogy ünnepélyesen kérjen bocsánatot a nemzetgyűléstől, amit meg is tett. A legtöbbet Gaál Gaszton profitált a párbajokból, mivel az eset után lemondott az elnöki tisztéről, de a Ház – nagy szótöbbséggel – „férfias helytállását" hangsúlyozva újraválasztotta.{369}

Valamennyi esetet nem is lehet összeszedni, amelyben a korszak politikusai voltak a főszereplők. A veterán politikus és párbajozó, Rakovszky István, aki Tiszával is megverekedett, az egyik ülésen bekiabálásában kommunistának titulálta az igazságügyi tárca vezetőjét, Tomcsányi Vilmos Pált. Az esetből kardpárbaj lett, melyben mindketten megsérültek. Rakovszky, úgy tűnik, vonzódott ahhoz, hogy aktív miniszterelnökökkel álljon ki, mert később Bethlen Istvánt is kihívta, de ebből az ügyből nem lett párbaj.

Korányi Frigyes pénzügyminiszter, a volt pénzügyérrel, Ereky Károllyal vívott pisztolypárbajt, sérülés nélkül. Még ifjabb Mikszáth Kálmán nemzetgyűlési képviselő, a nagy író fia is párbajozott egy politikai jellegű cikke miatt Huszár Elemér nagybirtokossal. A kardpárbajban Huszár könnyebben megsérült.{370}

Az utókor számára talán a legmeglepőbb, hogy még Klebelsberg Kunó is fegyvert ragadott becsületének védelmében. Az történt ugyanis, hogy Pallavicini György őrgróf, legitimista politikus, az 1922 júliusában tartott egyik beszédében választási visszaélésekkel vádolta meg a kormányt. Ebben azt mondta Klebelsbergről, aki akkor belügyminiszter volt, hogy tőle „ugyan senki sem vár férfiasságot", célozva ezzel arra, hogy erélytelenségével lehetőséget biztosított arra, hogy Bethlen és Gömbös csalásokat kövessenek el. Érdekes módon a megemlített urak egyike sem reagált, ám Klebelsberg kihívta Pallavicinit. A segédek pisztolypárbajban állapodtak meg, amelyet 1922. július 25-én vívtak meg a Nemzeti Lovardában. Két golyóváltás történt harminc lépés távolságról, és a felek sérülés és kibékülés nélkül távoztak a helyszínről.{371}

29. Pallavicini György őrgróf, Klebelsberg Kunó ellenfele

A politikusok az 1920-as évek elején pontosan úgy viselkedtek, mint elődeik a századforduló parlamenti viharaiban: a politikai ügyeket párbajokkal intéztek el. Ez nem csoda, hiszen jó páran már az előző parlamentben is ott ültek, és az újoncok is abban a környezetben szocializálódtak, ahol az ilyesmi elfogadott volt. Az események főszereplői közül Gaál Gaszton és Beniczky Ödön már a háború előtt is képviselők voltak. Beniczky egy politikai beszéd miatti vitát már 1907-ben is karddal intézett el Lovászy Márton képviselővel, meg is sebesült a fején.{372}

Gömbös azelőtt nem volt ugyan képviselő, de katonatiszt volt, akire különleges becsületügyi szabályok vonatkoztak, és ezekhez még civil korában is ragaszkodott. Klebelsberg esete a kései szemlélőnek talán furcsa, hiszen olyan tudós politikusként tartja számon az utókor, akitől távol áll az erőszak, és aki a konfliktusok békés, tárgyalásos megoldását helyezte mindig előtérbe. Talán éppen ez a magyarázat a harcias fellépésére, ugyanis a kortársak is így vélekedtek róla, ez pedig adott esetben hátrányára válhatott.

Az sem véletlen, hogy a Pallavicini-beszédben név szerint említett Gömbös Gyula és Bethlen István nem reagáltak a vádakra. Elvégre ők már bizonyítottak a párbajok terén, az ő „férfiasságuk" kétségbevonhatatlan volt. Ezért aztán Klebelsberg is a hagyományos utat választotta, amely a háború előtti politikai életben már olyan jól bevált: egy párbajjal reparálta megtámadott hírnevét.

A párbajok számának 1920-as évekbeli alakulását figyelemmel kísérve szembetűnő, hogy a bírósági statisztikákban nem tükröződik a Clair által is említett párbajkedv, amely közvetlenül a forradalmak után volt tapasztalható. Az 1921-es adatok szerint 7 jogerős elmarasztaló ítélet született, a következő évben pedig 17. Ettől kezdve fokozatos növekedést figyelhetünk meg: 1923-ban 20, 1924-ben 62, 1925-ben már 82 ítélet született. Az emelkedés csúcspontja az 1928-as esztendő volt, amikor 91 esetben hoztak – párviadal vétsége miatt – elmarasztaló ítéletet a bíróságok.{373}

A kezdeti alacsony számokra talán az ország zűrzavaros állapota lehet a magyarázat. A bíróságok tevékenységének homlokterében még nem a párbajozó úriemberek felelősségre vonása állt. Amint azonban konszolidálódni kezdett a helyzet, a „hagyományos" vétségek elbírálására is sor kerülhetett. Másrészről a húszas évek elejének párbajozói között rengeteg politikust találhatunk, akiknek a legfelsőbb helyről mindig könnyebben jött a kegyelem.

A párbajok lefolyását vizsgálva megfigyelhető, hogy egyre kevesebb vér folyik. Már a századfordulón, amikor igazán dühöngött a párbajmánia, észrevehető, hogy a párbajok jelentős többsége pusztán a formalitás kedvéért

zajlott le. Persze egy-egy „baleset” így is becsúszhatott, de a vér nélkül vagy apró karcolásokkal lezárult párbajok többségben voltak. A háború után is folytatódott ez a tendencia. A párbajok részleteinek a megbeszélésekor a segédek is igyekeztek mérsékelt feltételeket támasztani.

Egy korabeli párbajjegyzőkönyv tanúsága szerint, 1927. április 11-én egy utcai összeszólalkozást követően Ziegler Emil úr tettlegesen bántalmazta Darson Béla urat, aki erre szintén tettlegességgel felelt. A segédek kardpárbajban állapodtak meg, melyet könnyű olasz kardokkal, a szúrás kizárásával, teljes bandázzsal kell az érintetteknek megvívniuk. A párbaj másnap megtörtént, a felek nyolcszor csaptak össze sérülés nélkül. Ezután az orvosok, mindkét részről, kifáradás miatt megállapították a harcképtelenséget. A segédek jegyzőkönyvet vettek fel, miszerint az ügy a lovagiasság szabályai szerint záródott le. A felek pedig kibékülve távoztak.{374}

Az eset részleteit megvizsgálva rögtön feltűnhet, hogy elég komoly, a Clair-féle kódex szerint harmadfokú sértés történt, mégpedig az utcán, tehát nagy nyilvánosság előtt. A felek segédei ennek ellenére igen enyhe feltételekben állapodtak meg. A teljes bandázs, a könnyű kardok használata és a szúrás kizárása eleve lehetetlenné tette, hogy komolyabb sérülések történhessenek.

Hasonló gondossággal jártak el a segédek a Mályusz Elemér és Iványi Béla közötti párbaj kapcsán is. Az összezördülés okát az szolgáltatta, hogy Mályusz a *Magyar Szemle* hasábjain megbírálta Iványi egyik művét. A felháborodott Iványi levélben vonta felelősségre fiatal kollégáját, amire Mályusz párbajkihívással válaszolt.

A segédeknek a feltételek megszabásánál gondot jelentett, hogy mindkét fél rövidlátó volt, tehát a párbajkódex előírásai szerint csak kardpárbaj jöhetett szóba. Ebbe viszont Mályusz segédjei nem mentek bele, arra hivatkozván, hogy felük szívbeteg és nem bírná a vívással járó testi megerőltetést. Így végül a pisztoly maradt, a következő feltételekkel: a távolság 35 lépés, sima csövű pisztolyokból egy lövésváltással, a felek közeledés nélkül, jelre tüzelnek. A párbajt 1929. július 1-én, a Ferenc József laktanya lovardájában vívták meg, sérülés nélkül. A felek kibékülve távoztak a helyszínről.{375}

A két eset tanulságait levonva megállapítható, hogy a segédek mindkét esetben a legügyesebben jártak el annak érdekében, hogy megbízójuknak ne legyen komoly baja. Az első ügyben – bár a párbajkódex szerint lett volna ok a komolyabb feltételű párbaj megvívására – a segédeknek sikerült enyhébb körülményeket teremteni. Mályusz és Iványi esetében maga a párbaj oka is jelentéktelen dolog volt. Ám mivel a békítési kísérletek ellenére a felek

ragaszkodtak a párviadalhoz, a segédek igyekeztek a lehető legminimálisabb kockázattal bíró feltételekben megállapodni. A sima csövű pisztolyok találati pontossága elég csekély volt, 35 lépés távolságnál messzebb pedig már nemigen állíthatták őket. A párbajok megtörténtek, a felek megbékülve távoztak – eleget téve a lovagiasság szabályainak.

A párbajok egyre vértelenebbé, tehát formálissá válására a bírósági ítéletekből is következtethetünk. A statisztikák szerint az 1921 és 1925 között hozott bírósági ítéletek mind 1 naptól 15 napig terjedő elzárást szabtak ki a vétkesnek talált párbajozókra, ennél súlyosabb ítélettel nem találkozhatunk. Ez arra enged következtetni, hogy komolyabb sérülés vagy haláleset nem történt.{376}

A segédeknek ezt a buzgalmát nem nézte mindenki jó szemmel – például a hadsereg, amely a hagyományos párbajértékek őrzőjének tartotta magát. Jellemző eset volt, amikor a szegedi honvéd tisztikar becsületügyi választmány összehívását tartotta szükségesnek dr. Lukhaup Miklós tartalékos főhadnagy ügyében.

Lukhaup, aki ügyvédként dolgozott, tulajdonképpen csak segédként keveredett egy párbajügybe, amelynek eredményeképp ő került a tiszti becsületügyi választmány elé.

A kezdeti konfliktust az okozta, hogy 1928. július 20-án, a szegedi helyőrség teniszpályáján Perlaky Mihály tüzér százados rendreutasította Horváth Gizella úrleányt, aki átvágott az egyik pályán. Ezután Kuhn Antal városi tisztviselő, aki Horváth Gizella vőlegénye volt, párbajra hívta Perlakyt. Kuhn egyik segédjének kérte fel Lukhaupot, aki nagy energiával vetette bele magát az ügy rendezésébe. Hosszas és bonyolult lovagias eljárás kezdődött sajtóközleményekkel, egyoldalú jegyzőkönyvek felvételével, melyben Lukhaup főszerepet vitt. Tevékenysége már a tisztikarnak is feltűnt, ezért a választmány elé idézték. A választmány írásbeli előterjesztése szerint:

„Dr. Lukhaup hivatásánál fogva (mint ügyvéd) túlságosan megbízója érdekeinek védelmére gondolva, a katonai fegyelmet mellőző hangon, bírálkodva fektette le gondolatait egy magasabb katonai parancsnoksággal szemben. Hangsúlyozza azonban a leghatározottabban, hogy nem volt szándékában megsérteni a legmesszebbmenő tiszteletadásnak sem fegyelmi, sem etikai szabályait. Ezen eljárása miatt fegyelmi megtorlás volna vele szemben alkalmazandó.

A. Terhelő körülmények: Megbízójának érdekeit túlságosan szem előtt tartva, egy magasabb parancsnoksághoz intézett jelentésében, fegyelem ellenes hangon, annak intézkedéseit bírálat tárgyává tette.

B. Enyhítő körülmények: Teljes jóhiszeműséggel és jóindulattal igyekezett megbízója érdekeit képviselni, s talán polgári hivatásából kifolyólag, mint ügyvédnek vérében van, hogy véleményét függetlenebbül és szabadabban nyilváníthatja."{377} A tiszti gyűlés később ejtette a Lukhaup elleni vádakat.

A hadsereg tehát mindent elkövetett a hagyományos tiszti presztízs megőrzése céljából, és ebbe beletartozott a párbajok szabályainak betartása, illetve betartatása is. A magyar országgyűlés egyébként, egyedülálló módon, 1930-ban, törvényben engedélyezte a tiszti becsületügyi fegyverhasználatot. {378} A laktanyák pedig, mint azt a Mályusz–Iványi-párbaj esetében is láthattuk, mindig szívesen biztosították a helyszínt a párbajok számára. A hadsereg vezetése – tisztában lévén a párbaj presztízsteremtő erejével – végig nagy gondot fordított a becsületbeli ügyekre.

Egy 1943-ban kiadott vezérkari utasítás a frontra vonuló egységek tisztjeinek becsületbeli és párbajügyeit szabályozta. Eszerint a hadszíntérre induló alakulatok tisztjeinek nem lehet függőben hagyott becsületbeli ügye, azokat gyorsított eljárásban kell elintézni.

A rendelkezés további pontjai szerint:

„Az 1942. évi XIV. tc. alapján a honvédség katona állományából törölt volt tisztek és a volt karpaszományosok, fenti törvénnyel párbajképességüket nem vesztették el."{379}

Tehát a zsidó származásuk miatt rendfokozatuktól megfosztottak, bár ez már többnyire tartalékos rangot jelentett, párbajképességét nem kérdőjelezték meg.

Intézkedtek továbbá arról is, hogy amennyiben egy felmerült becsületbeli ügyben a segédek fegyveres megoldás mellett döntöttek, és ezt a parancsnok is engedélyezte, úgy a hátországi alakulatoknál a párbajok végrehajthatók. A mozgósított egységeknél a parancsnok dönt, hogy megverekedhetnek-e a tisztjei. A hadműveleti területen viszont tilos a párviadal, az ilyen jellegű eseteket el kell halasztani, amíg visszatérnek a hátországba. A parancsnokoknak minden esetben úgy kell eljárniuk, hogy a harckészültséget ne veszélyeztessék a becsületbeli ügyek, de ne is húzzák sokáig azokat.{380}

Mindezek alapján elmondható, hogy a párbajok tekintetében, a két világháború között, a hadsereg foglalta el a legmerevebb álláspontot. A becsületbeli ügyeket olyan fontosnak tartották, hogy még a világháború kellős közepén is gondot fordítottak a kérdés részletes szabályozására. Ám tévedés azt gondolni, hogy a katonatisztek ebben a korszakban a legtöbbet párbajozók között voltak. Éppen ellenkezőleg, meglehetősen kevés tiszti párviadalt vívtak.{381}

Általánosságban elmondható a hadseregről, hogy a szerepe a párbajok területén már nem volt ugyanaz, mint a Monarchia idején. A trianoni békeszerződés eleve jóval kisebb létszámot engedélyezett, bizonyos fegyvernemeket pedig be is tiltott. A hadvezetésnek sokáig az volt a legfőbb gondja, hogyan rejtse el a titokban felállított alakulatokat. Ily módon, bár a régi külsőségeket próbálták megőrizni, a katonatisztek társadalomban elfoglalt szerepe is változott. A tartalékos rendszer megmaradt, de jóval kisebb jelentősége volt, mint régen. A dualizmus korában, főleg az elején, az úriemberséghez vezető fontos lépcsőfok volt, sokak azért taníttatták a fiaikat, hogy majd egyéves önkéntesnek vonulhassanak be, így kerülve el a sorkatonaság megpróbáltatásait. A Horthy-korszakban ez a funkció elveszett. További lényeges eltérés volt a két hadsereg között, hogy az 1930-as években megjelent a politizáló katonatiszt figurája – ez Ferenc József hadseregében elképzelhetetlen volt. Mindezen változások tükrében a hadsereg és a katonatisztek némileg elzártabb helyzetbe kerültek a társadalmon belül, így olyan követendő példát sem nyújtottak, mint korábban.

A két világháború közötti párbajokat figyelemmel kísérve megállapítható, hogy a húszas években a párbajok viszonylag magas számot értek el. Ám a harmincas évek elejétől fokozatos csökkenés figyelhető meg. Amíg a húszas évek második felében, amikor a konszolidálódott helyzetben a bíróságok már több vétséggel tudtak foglalkozni, a párbajügyekben hozott ítéletek átlagos száma 75 volt. Ez a szám 1933 és 1935 között 47-re csökkent, a harmincas évek második felére pedig 30-ra. A negyvenes években további csökkenés figyelhető meg, de ez már a háborús hatásnak tudható be.{382}

A csökkenés okainak magyarázatához a Horthy-korszak Magyarországának társadalmi szerkezetét kell megvizsgálni. Természetesen a párbajképes osztályok helyzetét, ezen belül is elsősorban a középosztály problematikáját kell jobban szemügyre venni. A legelterjedtebb nézet szerint – amelyet Weis István nyomán Erdei Ferenc tett széles körben ismertté – a középosztály két részre vált. Egyrészt az úri középosztályra, amely a történelmi nemzeti társadalom részeként és a dzsentri örököseként jórészt a közhivatalokat foglalta el. Másrészt egy polgári középosztályra, amely a modern polgári társadalom részeként az ipar, a kereskedelem és a hitelélet területén működött.

Az úri középosztályt nevezték keresztény vagy történelmi középosztálynak is, utalva ezzel a másik oldalra, ahol a zsidóság jelentős hányadot tett ki. A történelmi nemzeti társadalom a konzervativizmus, a rendiség megtestesítője, míg a modern polgári társadalom a haladás, a nyugati értelemben vett modernitás hordozója. Ám hazánkban az úri

osztályok vonzereje olyan nagy volt, hogy szokásaiban, mentalitásában asszimilálta a polgári közepet. Erről a folyamatról, és a két világháború közötti megtorpanásáról, a következőket írja Erdei:

„A konzervatív nemzeti társadalom olyan erős ellenállást tanúsított a polgárosodással szemben, másfelől pedig olyan hódító úri felsőbbséget testesített meg, hogy a parvenü és 'gerinctelen' polgárság könnyen hajlott az asszimilálódásra. Tehát ahelyett, hogy polgári hódítást fejtett volna ki, mintegy fokozatos polgári forradalmat vívott volna ki, alkalmazkodott és hasonult a konzervatív úri felsőséghez. Ez a hasonulás különösen nagy volt a legfelső tőkés polgárságban, de nem maradt el a kispolgárság részéről sem. Csak a munkásság állhatott ellen ennek az asszimilálódásnak, hiszen osztályhelyzete sem engedett volna meg ilyen alakulást. A korszak második felében azonban megtorpant ez az asszimilálódási folyamat, és ahogy a nemzeti társadalom oldaláról antiszemitizmussal kísért kiterjeszkedés érvényesült a polgári pályák felé, úgy a polgárság fokozatosan húzódott vissza polgári keretei közé."{383}

Eszerint tehát a harmincas évektől kezdve csökkent az az asszimilációs folyamat, melynek részeként a polgárság a hagyományos nemesi értékekből táplálkozó dzsentris szokásokat utánozta. Ennek része volt a párbajozás is, tehát a párbajok számának csökkenése ezzel magyarázható. Ám a helyzetet bonyolítja, hogy a párbajozók között a zsidóság mindig – így ebben a korszakban is – a számarányát meghaladóan képviseltette magát.

Ennek okaira a korábbiakban már kitértem, de ettől függetlenül is tény, hogy a polgári középosztály, melynek soraiban túlnyomórészt a zsidóság képviselőivel találkozhatunk, párbajozott.

Az alábbi táblázatban a párbaj miatt elítéltek vallási megoszlása szerepel: {384}

Év	Római katolikus	Református	Evangélikus	Izraelita
1924	31	10	6	13
1938	17	6	2	6
1939	16	9	–	8

A foglalkozási ágak szerinti megoszlás nyilván többet mondana ennél, ám a bírósági statisztikák a közszolgálatot és a szabadfoglalkozást egy kategóriába vették. Éppen azokat az ágazatokat, amelyek a legjobban reprezentálták a két említett osztályt. Ily módon, ha a foglalkozási adatokat nézzük az elítéltek

között, azokból csak közvetettebb módon következtethetünk az osztályok szerinti megoszlásra. Íme az előbbi évek foglalkozások szerinti lebontása:{385}

Év	Őstermelés	Ipar	Kereskedelem	Közlekedés	Közszolg. és szabadfogl.	Egyéb
1924	5	3	2	–	13	2
1938	2	1	6	–	21	1
1939	7	1	6	–	17	5

Látható, hogy az úri középosztály hagyományos terepe – a közszolgálat és az őstermelés – képviselte a többséget. Ám mivel a közszolgálattal egybevonták a szabad pályákat is, a kép kezd kissé zavarossá válni. Ebből ugyanis nem derül ki, hogy mi a megoszlás a két kategória között, így ha a kereskedelmet – amely semmiképp nem nevezhető az úri közép foglalkozásának – hozzászámítjuk a szabadfoglalkozásúakhoz, még az is előfordulhat, hogy az úgynevezett polgári középosztály több párbajt vívott, mint az úri. További bonyolításként elmondható, hogy a szabadfoglalkozásúak között is lehettek olyanok, akiket életmódjuk, származásuk az úri osztályhoz sorol.

Véleményem szerint lehetetlen besorolni a párbajozókat annak alapján, hogy a középosztályon belül melyik kategóriába tartoztak, és e kategóriáknak az erősödésével vagy gyengülésével magyarázni a párbajok számának alakulását. A párbajképesség szintjét elért társadalmi rétegek között persze voltak különbségek, de az adott szituációtól függően bárki párbajozhatott, ebben az egyéni vérmérsékletnek is nagy szerepe volt.

A legfontosabb tényező ebből a szempontból azonban a társadalom elvárása volt, vagyis az, hogy milyen mértékben követelte meg a közvélemény, hogy a felmerülő problémákat a párbaj eszközével oldják meg.

Láthattuk, hogy a 19. század második felétől kezdve ez az elvárás igen erős volt, ennek a társadalmi nyomásnak a hatására a századfordulón elérte a csúcspontját a párbajmánia. Mindenki, aki elérte a párbajképesség szintjét, igyekezett ehhez alkalmazkodni. Ám a párbajok magas száma megteremtette az ellenreakciót is, a közvéleményt felháborította egy-egy botrányos párbaj. Egyes tragikus esetek mély megrendülést váltottak ki. A változó közhangulat egyik megnyilvánulása a párbajellenes mozgalom megjelenése volt. A párbajok száma pedig lassan csökkenni kezdett az 1910-es évektől. Az első világháború kitörése jelentős változásokkal járt ezen a téren. Ám a háború

után újból erősödni látszott a párbaj, egyes szerzők, például Clair is arról írtak, hogy mintha mi sem történt volna, zavartalanul virul a párbajozás.

Ám a húszas évek párbajainak a száma meg sem közelíti a századfordulós mértéket, és az összecsapások intenzitása is csökkent. A segédek igyekeztek enyhe feltételekben megállapodni, a párviadalok egyre inkább formálissá váltak. A két háború közötti korszakban tehát folytatódott az a csökkenő tendencia, amely közvetlenül a háború előtt vette kezdetét. A forradalmak utáni zavarosabb helyzetben főleg a politikusok nyúltak a fegyverekhez, ha becsületbeli kérdésekről volt szó. A konszolidációval azonban a politikusi párbajok is ritkábbakká váltak.

A társadalmi nyomás csökkenésével az egyéni motivációk nyertek nagyobb teret, kinek milyen volt a vérmérséklete, milyen mintákat látott maga előtt ifjú korában. Érdekes megfigyelni, hogy a párbaj miatt elítéltek életkora miképpen változott a húszas évek eleje és a harmincas évek vége között. Az alábbi táblázat ezt foglalja össze, a felső vízszintes sor az elítéltek életkori csoportosítását mutatja:{386}

Év	12–17.	18–21.	22–29.	30–49.	50.+
1923	–	1	9	9	1
1924	–	8	23	28	3
1925	–	5	33	39	5
1938	–	–	3	25	3
1939	–	3	6	23	4

A táblázatból kitűnik, hogy a húszas évek párbajozói között a fiatalabbak, tehát a 30 év alattiak és az ennél idősebbek aránya nagyjából megegyező. Ám feltűnő, hogy a harmincas évek második felében az idősebbek javára billen a mérleg. A 22 és 29 éves kor közöttiek számának a csökkenése egy tendenciát jelez. A fiatalabbak már más megoldást kerestek a becsületbeli problémáik rendezésére. A társadalmi nyomás enyhülésével már módjuk nyílt erre, míg az idősebbek azt a módszert választották, amely az ő ifjúkorukban az egyedül elfogadott problémakezelési lehetőség volt. Persze a 30 és 49 év közötti korcsoport elég széles kört foglal magában. De elmondható róluk, hogy ők még a Monarchia éveiben szocializálódtak, sőt akik a harmincas évek végén tartoztak az idősebb generációba, azok is a századforduló párbajmániájának a korszakában nevelkedtek. Ezeknek az akkoriban rögzült mintáknak pedig,

úgy tűnik, egyesek esetében olyan erős hatása volt, hogy jóval később is befolyásolták döntéseiket.

A párbaj lassú kimúlásának azonban mégsem lehettünk a tanúi. A második világháború és az utána bekövetkezett események hirtelen, egy csapásra vetettek véget ennek az intézménynek. Véleményem szerint ez a lassú pusztulás biztosan bekövetkezett volna. Ennek az igazolására érdemes áttekinteni még egyszer azt a folyamatot, amely a párbajok számának növekedéséhez, majd lassú csökkenéséhez vezetett.

A társadalmi közeg elemzésekor már kitértem a magyar polgárosodás ellentmondásaira, miszerint a gyenge és identitásában bizonytalan polgári réteg a hagyományos nemesi értékek átvételével kívánta megerősíteni pozícióit. A nemesség belső késztetéseire Hadas Miklós világít rá *A modern férfi születése* című könyvében. Ebben azt tárgyalja, hogy miként vált a férfiak korábbi harcos tevékenysége a civilizálódás folytán szórakoztató sporttá, közösségi játékokká, tehát például a falkavadászat lóversennyé, a párbaj vívássá stb.{387}

A párbajokkal kapcsolatban, Pierre Bourdieu nyomán, a *libido dominandi* szerepét emeli ki, ami nem más, mint a férfiak szocializációja során ösztönösen elsajátított uralkodási vágy, egyfajta belső kényszerre épülő kötelességtudat. A megkérdőjelezhetetlenség, a sérthetetlenség, a világ folyásáért vállalt felelősség ezen az illúzión alapszik, ez a forrása a nemesi becsületnek. A párbaj intézménye pedig a nemesemberek becsületháztartásának kiegyensúlyozása révén eme illúzió továbbélését biztosítja. Hadas hasonlata szerint a párbaj kései, tehát 19. századi továbbélése olyan, mint egy élsportoló levezető edzése, aki az aktív sportot abbahagyja, de egészsége megóvása érdekében fokozatosan csökkenti az edzésadagokat. A párbajok továbbélése pedig ahhoz járul hozzá, hogy a beállítódásban bekövetkező változások minél harmonikusabban menjenek végbe.{388}

Ez a magyarázat kellően megvilágítja a nemesség szociálpszichológiai mozgatórugóit, ám ismeretes, hogy a század végére a nem nemesi származású párbajozók számaránya jelentősen megnőtt. Az ő okaik közül a hasonulás igényére már kitértem, emellé azonban még számos tényező felsorakozott. Ezek közül nem elhanyagolható az, miszerint a párbaj gyors és viszonylag probléma nélküli megoldást kínált a felmerülő nézeteltérések rendezésére. A párbajok általában a sértést követő napon már le is zajlottak. Ha különböző választott bíróságok összehívására került sor, akkor is két-három nap alatt lejátszódott az egész procedúra. Ez a megoldás sokak

szemében csábítóbb volt, mint a hosszú pereskedés, ráadásul a közfelfogás is jobban pártolta.

A párbajok elterjedésében nagy szerepe volt azoknak az arisztokrata és nemesi származású párbajhősöknek, akiknek egy-egy nevezetes összecsapásáról országszerte beszéltek. Az arisztokrácia utánzása az élet egyéb területén sem volt ismeretlen jelenség.

A vagyont szerzett polgárok címet, birtokot igyekeztek vásárolni, életmódjukban, viselkedésükben a főnemességet utánozni. Erre nem mindenkinek volt meg a lehetősége, de az arisztokraták életéről álmodozó fiatalemberekre nagy hatást gyakoroltak azok a legendás párbajok, melyeket gróf Keglevich István, báró Atzél Béla vagy éppen Elek Gusztáv vívtak meg.

Mindebben a sajtó szerepe sem elhanyagolható, hiszen egyrészt maguk az újságírók is gyakran verekedtek meg egy-egy cikk miatt. Másrészt az újságok mindig szívesen tudósítottak egy szenzációsnak ígérkező párbajról. Az ilyen beszámolókban a legrészletesebb leírását adták az eseményeknek, kitérve a párharc körülményeire, a helyszín leírására, az esetleges sérültek állapotának leírására.

Ily módon a legeldugottabb helyen élő újságolvasó is értesülhetett a lovagias elintézési módokról, anélkül hogy párbajkódexeket kellett volna bújnia. Nem véletlen, hogy a párbajellenes mozgalmak egyik fő követelése volt, hogy a sajtó ne tudósítson a párbajokról. Különösen azért, mert megfigyelhető, hogy a korabeli sajtó nemegyszer pusztán az üresen maradt helyek kitöltése miatt közölt párbajhíreket. Ezeknek a „helykitöltő" írásoknak a közös jellemzője volt, hogy csupán monogrammal jelölték a résztvevőket, és az okokról sem számoltak be. Mindössze pár sorban összefoglalták a helyszínt, a választott fegyvernemet, valamint az esetleges sérüléseket. Így aztán a nagyközönségre szinte záporoztak a párbajhírek, akár naponta három-négy ilyen tudósítás is előfordulhatott a lapokban. Ez szintén a párbaj erősödését szolgálta, hiszen állandóan a köztudatban tartotta, hogy a konfliktusok kezelésének ez a helyes és az úri többség által gyakorolt módja.

A vívótermek tulajdonosai és a párbajkódexek szerzői közvetett vagy egész közvetlen módon haszonélvezői voltak a párbajoknak. A párbajkódexek nem hiányozhattak egy magára valamit is adó úriember könyvtárából. Clair műve 29 kiadást ért meg, volt olyan év, hogy kétszer is kinyomtatták. A szabályok egyértelművé tételével lehetővé tették, hogy valamennyi segéd és résztvevő ugyanúgy tisztában legyen a megkívánt eljárási módozatokkal. Ez megkönnyítette a segédek és a választott bírósági tagok dolgát, és nagyobb esélyt kínált a megfelelő közreműködők kerítésére.

A hadsereg szerepe sem elhanyagolható ebben a kérdésben – a gyakorlati lebonyolításban adott segítségtől kezdve az elvi támogatásig. A laktanyák mindig kedvelt helyszínei voltak a párbajoknak, és a parancsnokok soha nem utasították vissza azokat, akik igénybe szerették volna venni erre a célra az épületeiket. A katonatisztek ugyanilyen készséggel vállalták el a segédi feladatkört, akár még civileknél is. A hadsereg elvárta a tisztjeitől, hogy ne futamodjanak meg a párbajkihívások elől. Ellenkező esetben a tiszti becsületbíróságok elmarasztalásával kellett szembenézniük. Ugyanez vonatkozott a tartalékos tisztekre is, úgyhogy a civil társadalom egy jelentős része is a katonai becsületügyi törvényeknek engedelmeskedett.

A párbajok presztízsteremtő ereje nemcsak a hadsereg esetében mutatkozott meg. A különböző nemzetiségek asszimilációs törekvéseiben is megfigyelhető, hogy a párbajok eszközül szolgáltak a többséghez való hasonulásban. Mindezt erősítette az a nemzeti önkép – amellyel főleg a párbajpártiak érvelésében és a párbajkódexek előszavaiban találkozhatunk –, miszerint lovagias nemzet a magyar.

Ennek megfelelni pedig a leglátványosabban a párbajokkal lehetett. Ezért vállalt párbajokat az átlagot is meghaladó mértékben a zsidóság is. A politikusok inkább a párbajok gyors és egyszerű problémamegoldási lehetőségét értékelték. Sok kínos szituációba került politikus vívott látszatpárbajokat megrendült becsületének a helyreállításáért. A korabeli szakértő, Kacziány Géza még külön nevet is adott az efféle összecsapásoknak, koncertpárbajoknak nevezve őket. A politikusok közötti párbajok mindig a figyelem középpontjában voltak, az újságok nagy részletességgel és terjedelmesen számoltak be róluk. Így még több emberhez juthattak el a párbajhírek.

Ennek a sokféle hatásnak az eredményeképp a századfordulóra jelentősen megemelkedett a párbajok száma. Ám az ellenhatás is jelentkezett, különböző párbajellenes mozgalmak alakultak, és a társadalom, ha lassan is, de érezhetően kezdett elfordulni a párviadaloktól.

A sajtó, jelentős önkorlátozást gyakorolva, lemondott arról, hogy egyszerű párbajhírekkel töltse ki a fennmaradó sorokat. Egy-egy tragikusabb párbaj után emelkedett a párbajellenes ligákba lépők száma, és egyre több elítélő hangot lehetett hallani. Mindennek eredményeképp az 1910-es évektől lassú csökkenés mutatkozott a párbajok számában. Véleményem szerint ennek a párbajoktól való fokozatos elfordulásnak az egyik oka az volt, hogy a társadalomban a polgárosodás mégiscsak éreztette a hatását. A gyöngének és törleszkedőnek csúfolt hazai polgárság helyzete erősödött annyit, hogy egyre

kevésbé kellett az önigazolásnak és hasonulásnak ehhez a módszeréhez fordulnia.

Ez a folyamat jelentős megtorpanásokkal, kacskaringókkal zajlott tovább, a világháború jelentős visszaesést hozott a párbajok számában. A háború és a forradalmak utáni helyzetben ismét fellángoltak a párbajok, de a harmincas évektől ismét egyértelmű csökkenés figyelhető meg. A párbajozók foglalkozás szerinti megoszlását tekintve nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy a párbajképes rétegek közül kik voltak az aktívabb párbajozók. Hagyományos megítélés szerint az úri középosztály tagjai vívtak több párviadalt, amíg a modernebb felfogású polgári középrétegek kevésbé éltek ezzel a lehetőséggel. Ám számos jel mutat arra, hogy az úri középosztály tagjait sem hagyta érintetlenül a fejlődés. A köztisztviselői karban, amely ennek az osztálynak a gerincét adta, igen komoly közigazgatási vizsga kellett a továbblépéshez. A szakértelemnek tehát fontosabb szerepe volt, mint a kapcsolatrendszernek, ez pedig egy korszerűbben felkészült, polgárosultabb tisztviselői kar képét vetíti elénk.

A politikában is változások történtek: az országgyűlésben a régi típusú politikusok helyett egyre több professzionális képviselő jelent meg, akik főfoglalkozásként politizáltak. Európában a különböző tömegmozgalmak egyre nagyobb teret nyertek, Németországban és Olaszországban jól szervezett, könnyen mozgósítható tömegpártok jelentek meg.

Az ilyen jellegű pártok a hazai politikai életben, különösen a kormányoldalon, nem kaptak szerepet. Gömbös Gyulának, az 1932-ben hatalomra került új miniszterelnöknek nem is volt szüksége rájuk, hiszen ő belülről kezdett reformokba. Megjelenésével azonban új politikai stílus honosodott meg, amíg a békebeli politikusok többnyire csak a választásra jogosultakat igyekeztek megszólítani, addig az újfajta politika már túllépett ezen. Gömbös Nemzeti Munkaterve már a társadalom minden rétegének ígért valamit. Szintén az addig megszokott kereteket feszegették azon törekvései, melyek olasz mintájú korporációs rendszer bevezetését kísérelték meg.

Ez a nyitás a tömegek felé a közélet minden területén megfigyelhető volt, az erősödő szélsőjobboldaltól kezdve egészen a kormányoldalig. Az Imrédy Béla nevével fémjelzett Magyar Élet Mozgalom a társadalom legszélesebb rétegeit célozta meg, hogy a nemzeti egység jelszavával a kormány mögé sorakoztassa őket. Az 1930-as évek egyik legnagyobb hatású szellemi irányzata, a népi mozgalom szintén a tömegek felé fordult. A nemzeti megújulás zálogát a legnépesebb társadalmi osztályban, a parasztságban látták.

A bethleni konszolidáció konzervatív hívei, akik a hagyományos politizálást képviselték, egyre inkább a háttérbe szorultak. Az 1935-ös, majd később az 1939-es választások alkalmával jelentősen meggyengültek a parlamenti pozícióik. A közéletben megjelenő új generáció már más megoldásokat keresett a felmerülő problémák kezelésére. Ezzel eltűntek a megingott becsület reparálására szolgáló koncertpárbajok, amelyek korábban oly népszerűek voltak a politikusok között. A szélesebb tömegek figyelmére igényt tartó politikusoknak amúgy sem volt ajánlott túlzottan úriemberi gesztusokat mutatni.

Mindezek a változások abba az irányba mutattak, hogy a párbajt egyre inkább idejétmúlt intézménynek kezdték tekinteni, ugyanis létének legfőbb biztosítéka, az úriember is kezdett idejétmúlttá válni. Az úriemberi lét külsőségei továbbra is fennmaradtak, ám a társadalmi változások éppen azokat a fontos körülményeket kérdőjelezték meg, amelyek úriemberré tettek valakit. A korabeli szerzők egyetértettek abban, hogy az úriember számára a belső tulajdonságok fontosabbak, mint a külsőségek. E belső tulajdonságok közül is kiemelkedő volt a becsület védelmére való készség.

A becsület elleni támadás ugyanis épp azon tulajdonságok kétségbevonása volt, amelyek az úriemberek közösségének a tagjává avatták az illetőt. Épp ezért megtorlatlanul hagyni egy ilyen támadást, egyet jelentett az úriemberi státusz elvesztésével.

A közösségi szemlélet térhódítása megkérdőjelezte ezt a fajta hozzáállást. Ha valakiről azt állították, hogy nem rendelkezik bizonyos tulajdonságokkal, az nem érintette az osztályhelyzetét vagy a világnézetét, márpedig a tömegmozgalmakba elsősorban ezek alapján sorolták az embereket.

A századfordulón még oly sokat emlegetett társadalmi nyomás, amely párbajra kényszerített embereket, erre a korszakra már jelentéktelenné vált. E nyomás nélkül pedig előtérbe kerülhettek a konfliktuskezelés más módjai is. Az idősebb generáció azonban még ragaszkodott a régi lovagias formákhoz, és szocializációjának megfelelően párbajozott. Ám valószínűleg a párbaj fokozatosan kimúlt volna párhuzamosan ennek a generációnak az öregedésével. Ezt azonban már nem tudhatjuk meg, mert az újabb világháború elsodorta azokat a társadalmi rétegeket, amelyek még párbajozhattak volna.

Irodalom

ADY Lajos: *Ady Endre.* Budapest, 1923, Amicus. *A Magyar Birodalom bűnügyi statisztikája az 1909–1913-as évekről.* Budapest, 1919, Magyar Központi Statisztikai Hivatal.

ANGYAL Pál: *Az emberi élet elleni bűncselekmények és a párbaj.* Budapest, 1928, Athenaeum.

BALDICK, Robert: *The Duel, A History of Duelling.* London, 1970, Spring Books.

BUDA Attila: *A Nyugat Kiadó története.* Budapest, 2000, Borda Antikvárium.

CLAIR Vilmos: *Magyar párbaj.* Budapest, 2002, Osiris.

CSIZMADIA Andor – KOVÁCS Kálmán – ASZTALOS László: *Magyar állam- és jogtörténet.* Budapest, 1978, Tankönyvkiadó.

CSORBA László: *A tizenkilencedik század története.* Budapest, 2000, Pannonica.

DEÁK István: *Volt egyszer egy tisztikar.* Budapest, 1993, Gondolat.

DEGRÉ Alajos: *Visszaemlékezéseim.* Budapest, 1883, Pfeiffer Ferdinánd kiadása.

ERDEI Ferenc: *A magyar társadalomról.* Budapest, 1980, Akadémiai.

ESTERHÁZY Sándor: *A párbajról.* Kolozsvár, 1887, k. n.

ESZES Máté: *Híres bajvívások, hírhedt párbajok.* Budapest, 1988, Népszava.

FARKAS Geiza: *Az úri rend.* Budapest, 1912, Eggenberger.

FÓNAGY Zoltán: A dualizmus kora. in: *Millenniumi magyar történet,* Budapest, 2001, Osiris.

FÓNAGY Zoltán: *Modernizáció és polgárosodás.* Debrecen, 2001, Csokonai kiadó.

GERGELY Ede: *Az Országos Párbajellenes Szövetség megalakulásának története és működésének ismertetése.* Budapest, 1908, A szövetség kiadása.

GERŐ András (szerk.): *Skandalum. Magyar közéleti botrányok 1843–1991.* Budapest, 1993, T-Twins kiadó.

GRATZ Gusztáv: *A dualizmus kora.* Budapest, 1934, Magyar Szemle kiadás.

GRATZ Gusztáv: *A forradalmak kora.* Budapest, 1935, Magyar Szemle kiadás.

GYÁNI Gábor – KÖVÉR György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* Budapest, 1998, Osiris.
HADAS Miklós: *A modern férfi születése.* Budapest, 2003, Helikon.
HAJDU Tibor: *Tisztikar és középosztály.* Budapest, 1999, História.
HAJNIK Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyes-házi királyok alatt.* Budapest, 1899, MTA.
HEGEDŰS Nándor: *Ady Endre nagyváradi napjai.* Budapest, 1957, Akadémiai.
HERCZEG Ferenc: *Emlékezései.* Budapest, 1985, Szépirodalmi.
HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet,* V. köt., Budapest, 1936, Egyetemi Nyomda.
HORÁNSZKY Lajos: *Tisza István és kora.* Budapest, 1994, Tellér kiadó.
HORVÁTH Ödön: *A párviadal történeti, jogbölcseleti és tételesjogi szempontból.* Eperjes, 1887, a szerző kiadása.
ILK Mihály: A *Nemzeti Casinó száz éves története.* Budapest, 1926, a kaszinó kiadása.
KACZIÁNY Géza: *Híres magyar párbajok.* Budapest, 1889, k. n.
KÁROLYI Mihály: *Egy egész világ ellen.* Budapest, 1893, Gondolat.
KIERNAN, V. G.: *The duel in European History.* Oxford – New York, 1988, Oxford University Press.
KÓSA László (szerk.): *Magyar művelődéstörténet.* Budapest, 1998, Osiris.
KOVALOVSZKY Miklós (szerk.): *Emlékezések Ady Endrére.* Budapest, 1974, Akadémiai.
KURCZ Ágnes: *A lovagi kultúra története Magyarországon a 13–14. században.* Budapest, 1988, Akadémiai.
LEOPOLD Lajos: *A presztízs.* Budapest, 1987, Magvető.
LIPTAI Ervin (szerk.): *Magyarország hadtörténete.* Budapest, 1985, Zrínyi.
LŐRINC László: *Életmódtörténet, Középkor.* Budapest, 1999, AKG kiadó.
LŐW Tóbiás: *A magyar büntetőtörvénykönyv anyaggyűjteménye,* II. köt. Budapest, 1880, Pesti nyomda.
LUKACS, John: *Budapest, 1900.* Budapest, 1991, Európa.
Magyar Statisztikai Évkönyv, Új folyam, Budapest, Magyar Központi Statisztikai Hivatal, 1872.
MAKKAI János: *Urambátyám országa.* Budapest, 1942, Singer és Wolfner.
MEZEY Barna: *A magyar jogtörténet forrásai.* Budapest, 2001, Osiris.
MILKÓ Izidor: *Úri emberek.* Budapest, 1899, Singer és Wolfner.

PESTY Frigyes: *A perdöntő bajvívások története Magyarországon.* Pest, 1867, Eggenberger Ferdinánd kiadása.
SÁGVÁRI György: *Clair Vilmos és a párbaj* (előszó) in: CLAIR Vilmos: *Magyar Párbaj.* Budapest, 2002, Osiris.
SCHOPENHAUER Arthur: *A becsületről és a párbajról.* Budapest, 1894, Hornyászky.
SÉDA Ernő: *A párbaj.* Budapest, 1882, k. n.
SIKLÓSSY László: *A magyar sport ezer éve.* Budapest, 1928, Országos Testnevelési Tanács kiadása.
TAKÁTS Sándor: *Török–magyar bajviadalok.* Budapest, 1913, Franklin Társulat. TAKÁTS Sándor: *Bajvívó magyarok.* Budapest, 1963, Móra.
TARR László (szerk.): *Az ezredév.* Budapest, 1979, Magvető.
WEIS István: *A mai magyar társadalom.* Budapest, 1930, Magyar Szemle Társaság.
WERBŐCZY István: *Tripartitum.* Budapest, 1990, Téka.

Képek jegyzéke

1. Lovagi torna, *Nürnbergi krónika,* 1626. Forrás: Wikipédia
2. Lovagok kopjatörése, *Manesse-kódex,* 14. sz. eleje. Forrás: Wikipédia
3. Magyar hadnagy és török bég viadala, metszet, 16. sz.
4. A *Tripartitum* címlapja, 1545. Forrás: Wikipédia
5. A Thury György haláláról írott könyv első oldala. Forrás: MTA KIK
6. *Kuruc–labanc lovas párbaj,* Georg Philipp Rugendas festménye.
7. Chappon Lajos portréja könyvének címlapján, 1839. Forrás: Wikipédia
8. Illusztráció Chappon Lajos vívótankönyvéből, 1839. Forrás: MTA KIK
9. A *Borsszem Jankó* karikatúrája a párbajról, 1879.
10. Csemegi Károly. Forrás: OSZK DKA
11. Illusztráció Clair kódexének első kiadásából, 1897. Forrás: Wikipédia
12. Beállított párbajjelenet, 1910, a bal oldali segéd, Clair Vilmos. Forrás: Wikipédia
13. Gróf Keglevich István. Forrás: *Vasárnapi Ujság,* 1905. 23. szám
14. „A zöldben", a *Borsszem Jankó* karikatúrája a párbajmániáról. Forrás: OSZK DKA-103186
15. Zubovics Fedor egyik afrikai utazásán. Forrás: *Tolnai Világlapja,* 1909. 17. szám
16. „A Komjáthy-pisztolyok elsülnek", a *Borsszem Jankó* karikatúrája. Forrás: OSZK DKA-102247
17. Wahrmann Mór. Forrás: *Vasárnapi Ujság,* 1892. 39. szám
18. „Iszonytató párbaj", a *Borsszem Jankó* karikatúrája, 1883. Forrás: OSZK DKA-100476
19. Verhovay Gyula. Forrás: *Vasárnapi Ujság,* 1880. 3. szám
20. Gróf Zichy-Ferraris Viktor. Forrás: *Vasárnapi Ujság,* 22. szám
21. Újságírók párbaja, a *Borsszem Jankó* karikatúrája, 1883. Forrás: OSZK DKA-098292
22. Krúdy Gyula. Forrás: OSZK DKA
23. „Macskazene az ülésteremben", egy karikatúrán Tisza és Károlyi. Forrás *Vasárnapi Ujság,* 1912. 46. szám
24. Báró Fejérváry Géza. Forrás: OSZK DKA-010442
25. Báró Jósika Lajos. Forrás: *Vasárnapi Ujság,* 1891. 46. szám

26. *Párbaj után,* Jantyik Mátyás festménye, 1903 előtt. A párbaj ellenzői sokszor a művészet erejével igyekeztek hatni. Forrás: OSZK DKA-067393
27. Rakovszky István, aki előszeretettel hívott párbajra miniszterelnököket. Forrás: Wikipédia
28. A Nemzetközi Párbajellenes Kongresszus tagjainak hajókirándulása, napernyővel a Bourbon hercegné. Forrás: OSZK DKA-471946
29. Pallavicini György, Klebelsberg Kunó ellenfele. Forrás: Wikipédia

A könyv elektronikus változatának kiadója
Kossuth Kiadó Zrt.
www.kossuth.hu

A kiadásért felel a Kossuth Kiadó Zrt. vezetője.

Az e-könyv létrehozásában közreműködött:
Katona Zoltán, Pekó Zsolt
Projektvezető: Földes László

Szerkesztette
Hitseker Mária

Borítókép
Párbaj két francia politikus – Paul Déroulède
és Jean Jaurès –között a spanyol határon.
Le Petit Journal – Supplément Illustré,
1904. december 18.
Cultiris Kulturális Képügynökség /
Bridgeman Images

Epub: ISBN 978-963-5443-04-8
Mobi: ISBN 978-963-5443-05-5

© Kossuth Kiadó 2020
© Novák Béla 2020
© Cultiris Kulturális Képügynökség

Minden jog fenntartva.
www.multimediaplaza.com
info@multimediaplaza.com

{1} HADAS Miklós: *A modern férfi születése.* Budapest, 2003, Helikon, 96. p.

{2} SCHOPENHAUER Arthur: *A becsületről és a párbajról.* Budapest, 1894, Hornyászky, 30–32. pp.

{3} CLAIR Vilmos: *Magyar párbaj.* Budapest, 2002, Osiris, 87. p.

{4} Uo., 122. p.

{5} CLAIR Vilmos: *Magyar párbajok Attila hun király idejétől az 1923 év végéig.* Budapest, 1925, a Szerző kiadása.

{6} KACZIÁNY Géza: *Híres magyar párbajok.* Budapest, 1899, a Szerző kiadása.

{7} HADAS Miklós: *A modern férfi születése.* Budapest, 2003, Helikon, 96. p.

{8} KIERNAN, V. G.: *The duell in European History: Honour and the Reign of Aristocracy.* Oxford–New York, 1988, OU; DEÁK István: *Volt egyszer egy tisztikar.* Budapest, 1993, Gondolat.

{9} LŐRINC László: *Életmódtörténet II. Középkor.* Budapest, 1999, AKG, 95. p.

{10} Uo., 101–102. pp.

{11} BERTÉNYI Iván: Középkori művelődés. In Kósa László (szerk.): *Magyar Művelődéstörténet.* Budapest, 1998, Osiris, 99. p.

{12} KURCZ Ágnes: *A lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században.* Budapest, 1988, Akadémiai.

{13} Uo., 113–114. pp.

{14} Uo., 121–122. pp.

{15} Uo., 170. p.

{16} PESTY Frigyes: *A perdöntő bajvívások története Magyarországon.* Pest, 1867, Eggenberger Ferdinánd Akadémiai könyvárus kiad. 8. p.

{17} Uo., 14–15. pp.

{18} Uo., 19. p.

{19} Uo., 22–25. pp.

{20} Uo., 35–36. pp.

{21} Uo., 33., 44. p.

{22} Uo., 66., 70. p.

{23} Uo., 42. p.

{24} Uo., 179. p.

{25} Uo., 174–179. pp.

{26} Uo., 181. p.

{27} HAJNIK Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt.* Budapest, 1899, MTA, 61. p.

{28} Uo., 62. p.

{29} Uo., 61–62. pp.

{30} Uo., 63. p.

{31} Uo., 64–65. pp.

{32} KURCZ, i. m. 170. p.

{33} TAKÁTS Sándor: *A török-magyar bajviadalok.* Budapest, 1913, Franklin Társulat 12. p.

{34} Uo., 18. p.

{35} Uo., Melléklet: 101–117. pp., 27–35. pp.

{36} Uo., 52. p.

{37} Uo., 55–56. pp.

{38} Uo., 59. p.

{39} Uo., 63. p.

{40} TAKÁTS Sándor: *Bajvívó magyarok.* Budapest, 1963, Móra, 233. p.
{41} Uo., 172. p.
{42} TAKÁTS: *A török-magyar bajviadalok,* 63. p.
{43} MEZEY Barna (szerk.): *A magyar jogtörténet forrásai.* Budapest, 2001, Osiris, 187. p.
{44} WERBŐCZY István: *Tripartitum.* Budapest, 1990, Téka, 283. p.
{45} Uo., II. könyv, 36. cím, 372. p.
{46} KIERNAN: *The duell in European History,* 48. p.
{47} CLAIR, i. m. 90. p.
{48} KIERNAN, i. m. 76. p.
{49} CLAIR, i. m. 91. p.
{50} Uo., 94. p.
{51} Uo., 94–95. pp.
{52} KIERNAN, i. m. 165–185. pp.
{53} Uo., 186–203. pp.
{54} DEÁK István: *Volt egyszer egy tisztikar,* 175. p.
{55} CLAIR, i. m. 176. p.
{56} BOROS Gábor: Jog és fegyver. In *Kaliber,* 2001/7. szám.
{57} CLAIR, i. m. 201–202. pp.
{58} SIKLÓSSY László: *A magyar sport ezer éve I.,* Budapest, 1927, az Országos Testnevelési Tanács kiadása.
{59} DOMBOVÁRY Géza: *A becstelenítés büntetése és az ordiális párbaj negyvennyolc előtti büntetőjogunkban.* Szeged, 1937. A párbajellenes intézkedésekről még: Horváth Ödön: *A párviadal történeti, jogbölcseleti és tételesjogi szempontból.* Eperjes, 1887, a Szerző kiadása, 48. p., 52–53. p.
{60} SIKLÓSSY, i. m. 269. p.
{61} SIKLÓSSY László: *A magyar sport ezer éve II.* Budapest, 1928, az Országos Testnevelési Tanács kiadása, 362. p.
{62} Uo., 347–348. pp.
{63} Uo., 347. p.
{64} Uo., 387. p.
{65} Uo., 372. p.
{66} CLAIR, i. m. 224., 262. p.
{67} SIKLÓSSY, i. m. 387. p.
{68} Uo., 386. p.
{69} ILK Mihály: *A Nemzeti Casinó száz éves története.* Budapest, 1926, a Nemzeti Kaszinó kiadása, 8–12. pp.
{70} *Hasznos Mulatságok,* 1828/26., 1835/23. szám.
{71} SIKLÓSSY, i. m. 388. p.
{72} KIERNAN, i. m. 262. p.
{73} CHAPPON Lajos: *A párbaj szabályai, melyet a gyakorlatból merítve összeszedett Chappon Lajos a Budapesti nemzetőr seregnél vítanár és főhadnagy.* Buda, 1848, Bagó Márton betűivel.
{74} Uo., 22. p.
{75} Uo., 24. p.
{76} Uo., 1. p.
{77} Uo., 2. p.

{78} CSIZMADIA Andor – KOVÁCS Kálmán – ASZTALOS László: *Magyar állam- és jogtörténet.* Budapest, 1978, Tankönyvkiadó, 272–273. pp.
{79} TÓTH Lőrinc: *A párbaj.* Pest, 1865, 35–36. pp.
{80} CSIZMADIA–KOVÁCS–ASZTALOS, i. m. 273. p.
{81} DEGRÉ Alajos: *Visszaemlékezéseim II.* Budapest, 1883, Pfeiffer Ferdinánd kiadása, 69. p.
{82} CLAIR, i. m. 243. p.
{83} Uo., 255. p.
{84} Uo., 256. p.
{85} Uo., 261. p.
{86} Uo., 107. p.
{87} JÓKAI MÓR: *Ahol a pénz nem isten.* Budapest, 1971, Akadémiai, 136–137. pp.
{88} CLAIR, i. m. 257. p.
{89} FÓNAGY Zoltán: *Modernizáció és polgárosodás.* Debrecen, 2001, Csokonai kiadó, 169. p.
{90} Uo., 172. p.
{91} Uo., 173. p.
{92} Uo., 175–176. pp.
{93} Uo., 176–177. pp.
{94} HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet,* V. kötet. Budapest, 1936, Egyetemi nyomda, 555. p.
{95} MÁRAI Sándor: *Egy polgár vallomásai.* Budapest, 1991, Akadémiai, Helikon, 19–20. pp.
{96} LUKACS, John: *Budapest, 1900.* Budapest, 1991, Európa, 100. p. A dzsentri megítéléséről bővebben: TARJÁNYI Eszter: A dzsentri exhumálása. *Valóság,* 2006/6.
{97} *Magyar Nemzet,* 1901. január 3.
{98} *Magyar Nemzet,* 1901. február 23.
{99} MILKÓ Izidor: *Úri emberek.* Budapest, 1899, Singer és Wolfner, 18. p.
{100} Uo., 20. p.
{101} FARKAS Geiza: *Az úri rend.* Budapest, 1912, Eggenberger.
{102} Uo., 9. p.
{103} Uo., 21. p.
{104} WEIS István: *A mai magyar társadalom.* Budapest, 1930, Magyar Szemle Társaság, 107–108. pp.
{105} Uo., 117–118. pp.
{106} MAKKAI János: *Urambátyám országa.* Budapest, 1942, Singer és Wolfner, 58. p.
{107} CLAIR, i. m. 437. p.
{108} DEÁK, i. m. 116. p.
{109} CLAIR, i. m. 458–459. pp.
{110} CLAIR, i. m. 333. p. A másik verzióról: HAJDÚ Tibor: Párbajdivat a századvégen, *Mozgó Világ,* 1996/3. 37–38. pp.
{111} CLAIR, i. m. 334. p.
{112} HAJDÚ, i. m. 37. p.
{113} CLAIR, i. m. 450–451. pp.
{114} BUDAPEST FŐVÁROS LEVÉLTÁRA (a továbbiakban: BL) IV. fond 94/1032.
{115} HORVÁTH Ödön: *A párviadal történeti, jogbölcsészeti és tételesjogi szempontból.* Eperjes, 1887, A szerző kiadása, 56. p.
{116} CLAIR, i. m. 271–272. pp.

{117} DOMBOVÁRY, i. m. 38. p.
{118} TÓTH, i. m. 35–36. pp.
{119} LŐW Tóbiás: *A magyar büntető törvénykönyv anyaggyűjteménye.* II. Budapest, 1880, Pesti Nyomda kiadása, 505–506. pp.
{120} Uo., 508. p.
{121} Uo., 509. p.
{122} Uo., 509. p.
{123} CLAIR, i. m. 277–278. pp.
{124} LŐW, i. m. 509–510. pp.
{125} Uo., 512. p.
{126} Uo., 520–521. pp.
{127} Uo., 521–522. pp.
{128} Uo., 522. p.
{129} MÁRKUS Dezső (szerk.): *A hatályos magyar törvények gyűjteménye. II. 1874-1880-ik évi törvénycikkek*, Budapest, 1912, Franklin Társulat, 644–645. pp.
{130} VÁMBÉRY Rusztem: A párbaj Angliában és nálunk, *Huszadik Század,* 1902/2. 29. p.
{131} LŐW, i. m. 514. p.
{132} VÁMBÉRY, i. m. 30.
{133} Uo., 31. p.
{134} Uo., 33. p.
{135} Uo., 37. p.
{136} LŐW, i. m. 510. p.
{137} VÁMBÉRY, i. m. 38. p.
{138} CSORDÁS Lajos: Párbajhősök az államfogházban, *Népszabadság,* 2003. szeptember 29. 11. p.
{139} HERCZEG Ferenc: *Emlékezései.* Budapest, 1985, Szépirodalmi, 204–205. pp.
{140} CSORDÁS, i. m. 11. p.
{141} NAGY Sándor: Ady Endre második debreceni párbaja, *Alföld,* 1968/1. 59. p.
{142} CSORDÁS, i. m. 11. p.
{143} CLAIR, i. m. 296–297. pp.
{144} HERCZEG, i. m. 205. p. és CLAIR, i. m. 298. p.
{145} Uo., 200–201. pp.
{146} BL, IV. fond 94/1032.
{147} CHAPPON, i. m. 6. p.
{148} Uo., 6–7. pp.
{149} Uo., 10. p.
{150} FARKAS, i. m. 21. p.
{151} CHAPPON, i. m. 12–14. pp.
{152} Uo., 19–20. pp.
{153} CLAIR, i. m. 513. p.
{154} BOLGÁR Ferenc: *A párbaj szabályai.* Budapest, 1907, Grill Károly kiadóvállalata.
{155} CLAIR, i. m. 292. p. és HAJDU Tibor: Párbajdivat a századvégen, *Mozgó Világ,* 1996/3. 32–33. pp.
{156} idézi: HAJDU, 33. p.
{157} A témáról részletesen: SÁGVÁRI György: *Clair Vilmos és a párbaj. Előszó*, in CLAIR. i. m. 83. p.

{158} CLAIR Vilmos: *Párbaj-codex. A kard vítőr- és pisztolypárbaj különböző nemei.* Budapest, 1897, Nágel Ottó bizománya.
{159} SÁGVÁRI, i. m. 82–84. pp.
{160} Clair életéről részletesebben: SÁGVÁRI, i. m. 15–26. pp., valamint: *Magyar Nemzet,* 1941. november 30. 6. p.
{161} CLAIR, *Magyar párbaj*, i. m. 435. p.
{162} Uo., 436. p.
{163} Uo., 437. p.
{164} Uo., 440. p.
{165} Uo., 441. p.
{166} A kard- és pisztolypárbajok fokozatairól bővebben: CLAIR, i. m. 482–494. és 495–501. pp.
{167} CLAIR, i. m. 460. p. A segédek feladatairól: uo., 459–481. pp.
{168} KACZIÁNY Géza: *Híres magyar párbajok.* Budapest, 1889, k. n. 96–97. pp.
{169} CLAIR, i. m. 460. p.
{170} Uo., 520. p.
{171} A választott bíróságokról: CLAIR, i. m. 518–533. és 534–536. pp.
{172} Uo., 443. p.
{173} Uo., 441. p.
{174} Magyar Statisztikai Évkönyv, Budapest, 1886. 362. p.; 1891. 402. p.; 1896. 388. p.; 1900. 456. p. Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal kiadása.
{175} CLAIR, i. m. 274. p.
{176} Uo., 278–279. pp.
{177} Uo., 314–315. pp.
{178} Uo., 391–392. pp.
{179} KACZIÁNY, i. m. 97. p.
{180} HERCZEG, i. m. 160. p.
{181} Uo., 171–172. pp.
{182} *Fejérmegyei Napló,* 1896. április 8.
{183} TARR László (szerk.): *Az ezredév.* Budapest, 1979, Magvető, 181. p.
{184} HERCZEG, i. m. 173. p.
{185} Uo., 205. p.
{186} MAGYAR Elek: Krakéler-világ. *Magyarország,* 1916. június 4. 11. p.
{187} Uo., 11. p.
{188} KRÚDY Gyula: Zubovics Fedor, aki Pesten is oroszlánokra vadászott. In *Régi pesti históriák.* Budapest, 1967, Magvető, 357–358. pp.
{189} Uo., 366–367. pp.
{190} Hadtörténeti Levéltár (HL), Hfp. 2705/eln.
{191} Uo.
{192} KACIÁNY, i. m. 8. p.
{193} SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái IV.* Budapest, 1896, Hornyászky Viktor kiadója, 1130–1131. pp.
{194} SZABÓ Dániel: Párbaj a dualizmus korában, avagy haza a vívóteremben, in *Rendi társadalom - polgári társadalom 3.* Szerk. Á. VARGA László. Salgótarján, 1991. 333–334. pp.
{195} HAJDU, i. m. 32–33. pp.
{196} KACZIÁNY, i. m. 8. p.

{197} CLAIR, i. m. 272–273. pp.
{198} SZABÓ, i. m. 335. p.
{199} Uo., 336–337. pp.
{200} *Religo,* 1886. november 30. 330. p.
{201} SZABÓ, i. m. 337. p.
{202} BL, IV. 97/1086.
{203} HORVÁTH, i. m. 68–69. pp.
{204} Uo., 70. p.
{205} CLAIR, i. m. 455. p.
{206} HL, Hfp. 1889. 1040/eln.
{207} *Pesti Hírlap,* 1881. február 12. 6. p.
{208} DEÁK, i. m. 170. p.
{209} LÖWENHEIM Avigdor: A zsidók és a párbaj. *Múlt és Jövő,* 1992/4. 85. p.
{210} Uo.
{211} HAJDU, i. m. 36. p.
{212} KRÚDY Gyula: *A tiszaeszlári Solymosi Eszter.* Budapest, 1975, Magvető, 566–568. pp.
{213} LÖWENHEIM, i. m. 86. p.
{214} KACIÁNY, i. m. 98–99. pp.
{215} CLAIR, i. m. 386–387. pp.
{216} CLAIR, i. m. 294–295. pp. és LÖWENHEIM, i. m. 86. p.
{217} DEÁK, i. m. 171. p.
{218} LÖWENHEIM, i. m. 88. p.
{219} *Egyenlőség,* Ezredvégi istentisztelet az ország első templomában, 1896. május 15.
{220} Uo., A zsidó egyetemi hallgatókhoz, 1896. november 8.
{221} LÖWENHEIM, i. m. 89. p.
{222} A kaszinókról bővebben: NOVÁK Béla: A fővárosi kaszinók. *Budapesti Negyed,* XII. évf., IV. sz., 2004. tél.
{223} A Verhovay-ügyről: SZABÓ Dániel: A botrányhős Verhovay. In *Skandalum, Magyar közéleti botrányok, 1843–1991.* Szerk. GERŐ András. Budapest, 1993, T-Twins kiadó, 58–62. pp., *Vasárnapi Ujság,* 1881. január 18. 43. p.
{224} CLAIR, i. m. 281–284. pp.
{225} SZABÓ, i. m. 58. p., 61. p.
{226} Uo., 63. p.
{227} Uo., 63. p.
{228} Uo., 63. p.
{229} *Emlékezések Ady Endréről.* Gyűjt., sajtó alá rend. és magyarázatokkal kieg. KOVALOVSZKY Miklós. Budapest, 1974, Akadémiai (Új Magyar Múzeum) II., 70. p.
{230} Uo.
{231} ADY Endre *levelezése.* Sajtó alá rend. és a jegyzeteket írta VITÁLYOS László. Budapest, 1998, Akadémiai – Argumentum, 11. p.
{232} ADY Lajos: *Ady Endre.* Budapest, 1923, Amicus, 70. p.
{233} Uo.
{234} KOVALOVSZKY, i. m. 64. p.
{235} ADY Lajos, i. m. 71. p.

{236} ADY Endre *összes prózai művei.* Sajtó alá rend. VEZÉR Erzsébet. Budapest, 1955, Akadémiai I., 93. p.
{237} Uo.
{238} NAGY Sándor: Ady Endre második debreceni párbaja. *Alföld,* 1968/1, 58–59. pp.
{239} Uo.
{240} ADY Lajos, i. m. 75. p.
{241} CLAIR, i. m. 337. p.
{242} KOVALOVSZKY, i. m. 67. p.
{243} NAGY, i. m. 59. p.
{244} KOVALOVSZKY, i. m. 67. p.
{245} NAGY, i. m. 59. p.
{246} Uo.
{247} KOVALOVSZKY, i. m. 69. p.
{248} Uo., 70. p.
{249} HEGEDŰS Nándor: *Ady Endre nagyváradi napjai.* Budapest, 1957, Akadémiai, 94–96. pp.
{250} Uo., 128–129. pp.
{251} ADY Endre *összes versei.* A szöveget gond. és a jegyzeteket összeáll. LANG József, SCHWEITZER Pál. Budapest, 1989, Szépirodalmi, II., 474. p.
{252} VEZÉR, i. m. 158. p.
{253} HEGEDŰS Nándor: *Ady Endre Nagyváradon.* Budapest, 1956, Akadémiai, 61. p.
{254} PETŐFI Sándor: Levél Várady Antalhoz. In *Petőfi Sándor összes költeményei.* Budapest, 1966, Szépirodalmi, 511–514. pp.
{255} CLAIR, i. m. 240. p.
{256} JÓKAI, i. m. 136–137. pp.
{257} SZINI Gyula: Jókai, egy élet regénye 9–10. rész, *Nyugat,* 1928/4–5.
{258} JÓKAI Mór: *Egy magyar nábob.* Budapest, 2006, Osiris, 367–368. pp.
{259} *Vasárnapi Ujság,* 1880. január 18. 43. p.
{260} MIKSZÁTH Kálmán: Az ököl. *Szegedi Napló,* 1880. május 27.
{261} MAUKS Ilona visszaemlékezései 1922. In SZABÓ Károly: *Balassagyarmat az irodalomban,* 1972, Nógrádi ny. 98. p.
{262} *A magyar irodalom története,* V. köt. Budapest, 1965, Akadémiai, 373. p.
{263} CLAIR, i. m. 403–404. pp.
{264} KRÚDY Gyula: *Szindbád,* II. köt. Budapest, 2007. Kossuth Kiadó, 257. p.
{265} CLAIR, i. m. 256. p., valamint TÖRÖK Sophie: Emlékezés egy régi írónőre. *Nyugat,* 1931/7.
{266} BUDA Attila: *A Nyugat Kiadó története.* Budapest, 2000, Borda Antikvárium, 41. p.
{267} CLAIR, i. m. 405. p., valamint KELECSÉNYI László: Krúdy a párbajhős. *Tekintet,* 2005/4., 93–99. pp.
{268} BUDA, i. m. 41–42. pp.
{269} *A Jövendő,* III. évf. 1912. január, Kultúrkarikatúrák, írta: Satyr.
{270} KACZIÁNY, i. m. 8. p.
{271} KÁROLYI Mihály: *Egy egész világ ellen.* Budapest, 1987, Gondolat, 37. p.
{272} A párbaj részletes leírása: TENGELY Adrienn: *Tisza István 1913. januári politikai párbajai,* in Grastyán Endre Szakkollégium, Tanulmánykötet II., Szekszárd, 2001. 241–243. pp.
{273} KÁROLYI, i. m. 38. p.
{274} CLAIR, i. m. 406–407. pp.

{275} HORÁNSZKY Lajos: *Tisza István és kora.* II. köt. Budapest, 1994, Tellér kiadó, 883. p.
{276} TENGELY, i. m. 245–246. pp.
{277} *Független Magyarország,* 1913. január 13. 4. p.
{278} TENGELY, i. m. 248. p. 106. Uo., 248–249. pp.
{279} *Alkotmány,* 1913. január 3. 3. p.
{280} *A Nap,* 1913. január 4. 4. p.
{281} TENGELY, i. m. 250. p.
{282} Uo., 253. p., valamint: CLAIR, i. m. 407. p.
{283} TENGELY, i. m. 258. p.
{284} Uo., 258–259. pp.
{285} HEISZLER Vilmos: A Jansky-ügy, in *Skandalum, Magyar közéleti botrányok 1843–1991.* Szerk. GERŐ András. Budapest, 1993, T-Twins kiadó, 76–90. pp.
{286} LIESZKOVSZKY József: *Röpirat a magyar nemzeti lobogó meggyalázásából folyományozott, Seemann-Lieszkovszky-féle párbaj ügyre vonatkozólag.* Budapest, 1881, Neuer kiadás.
{287} DEÁK, i. m. 76–77. pp., valamint HAJDU Tibor: *Tisztikar és középosztály.* Budapest, 1999, História, 290–291. pp.
{288} HAJDU, i. m. 290. p.
{289} Uo., 292. p.
{290} WEIS István: *A mai magyar társadalom.* Budapest, 1930, Magyar Szemle Társaság, 118. p.
{291} WEIS Istvánt idézi. HAJDU, i. m. 231. p.
{292} PAYR Vilmos (szerk.). 1889: VI: tc. a véderőről. in: *A magyar közigazgatási törvények.* Budapest, 1911, Grill kiadás, 866–867. pp.
{293} HAJDU, i. m. 236–238. pp.
{294} AUFFARTH Georg százados véleményét idézi: HAJDU, i. m. 236. p.
{295} SCHOPENHAUER Arthur: *A becsületről és a párbajról.* Budapest, 1894, Hornyászky, 30–32. pp.
{296} A törvénykönyvet idézi: DEÁK, i. m. 165. p.
{297} HAJDU, i. m. 251. p.
{298} VARGYAI Gyula: Fegyverhasználat kiváltságként. *História,* 1981/4.
{299} HL. VKF 648/eln.
{300} A becsületügyi szabályzatot ismerteti: SÁGVÁRI, i. m. 67–69. pp.
{301} SÉDA Ernő: *A párbaj.* Budapest, 1882, k. n. 126. p.
{302} HAJDU Tibor: Párbajdivat a századvégen. *Mozgó Világ,* 1996/3. 39–40. pp.
{303} HL. Hfp. 1876. 1523/eln.
{304} HL. Hfp. 1877. 1918/eln.
{305} HL. VKF 1940. I. oszt. 3780/eln.
{306} HL. Hfp. 1896. 2188/eln.
{307} HL: Hfp. 1903. 557/eln.
{308} Magyar Nemzet, 1903. március 20.
{309} Magyar Nemzet, 1903. március 27.
{310} TÓTH Lőrinc: *A párbaj.* Pest, 1865, k. n.
{311} Uo., 6–8. pp.
{312} Uo., 24. p.
{313} Uo., 23. p.
{314} Uo., 35–36. pp.

{315} Uo., 66–69. pp.
{316} SCHOPENHAUER, i. m. 30–31. pp.
{317} ESTERHÁZY Sándor: *A párbajról.* Kolozsvár, 1885, k. n. 9. p.
{318} Uo., 12. p.
{319} Uo., 15–16. pp.
{320} LEOPOLD Lajos: *A presztízs.* Budapest, 1987, Magvető, 355. p.
{321} Uo., 357. p.
{322} BAKONYI Kálmán: *A párbaj. A „Demokratia" páholy felterjesztése a Nagypáholyhoz.* Budapest, 1893, k. n.
{323} Uo., 7. p.
{324} Uo., 8–10. p.
{325} Uo., 12–14. pp.
{326} Uo., 15–18. pp.
{327} Uo., 19–22. pp.
{328} VÁMBÉRY, i. m. 37–38. pp.
{329} Uo., 39. p.
{330} Uo., 41. p.
{331} Uo., 43. p.
{332} BOROSTYÁNI Nándor: A párbaj. *Vasárnapi Ujság,* 1874/7. 106–107. pp.
{333} SZEMERE Attila: Párbajok. *Pesti Hírlap,* 1879. november 11. 2. p.
{334} KACIÁNY, i. m. 99–100. pp.
{335} MAGYAR, i. m. 11. p.
{336} ANDREÁNSZKY Jenő: *A párbaj mellett.* Szeged, 1893, Endrényi Endre nyomdája, 6. p.
{337} Uo., 7. p.
{338} Uo., 10–11. pp.
{339} Uo., 13–14. pp.
{340} Uo., 27–28. pp.
{341} Uo., 30–31. pp.
{342} SIKLÓSSY, i. m. II. köt. 225. p.
{343} Uo., 692–693. pp.
{344} Uo., 693. p.
{345} Uo., 693–694. pp.
{346} MARCZIÁNYI György: *Becsület és párbaj.* Budapest, 1883, ifj. Nágel Ottó kiadása, 2. p.
{347} Uo., 23–26. p.
{348} SIKLÓSSY, i. m. II. köt. 686. p.
{349} Uo.
{350} SÉDA Ernő: *A párbaj.* Budapest, 1882, k. n. 177. p.
{351} ESTERHÁZY, i. m. 18–19. pp.
{352} GERGELY Ede: *Az Országos Párbajellenes Szövetség megalakulásának története és működésének ismertetése,* 1903–1908. Budapest, 1908, A szövetség kiadása, 9–10. pp.
{353} Új Magyar Életrajzi Lexikon, MARKÓ László (szerk.). Budapest, 2004, Magyar Könyvklub, 607. p. A Tisza-párbajról: CLAIR, i. m. 411. p.
{354} Pallas Lexikon. Budapest, 1897, Pallas kiadó, 393. p.
{355} GERGELY, i. m. 2.p.

{356} Uo., 14–18. pp.
{357} *Az Országos Párbajellenes Szövetség alapszabályai.* Budapest, 1904, A szövetség kiadása, 5. p.
{358} ADY Endre: Nagyvárad és a budapesti párbajellenes liga. *Nagyváradi Napló,* 1903. július 11.
{359} DESSEWFFY Arisztid: *Párbajellenes mozgalom Magyarországon.* Budapest, 1905, k. n. 15. p.
{360} Uo., 16–18. pp.
{361} GERGELY, i. m. 23–28. pp.
{362} GERGELY, i. m. 19. p.; DESSEWFFY, i. m. 20. p.
{363} A Magyar Birodalom bűnügyi statisztikája az 1909–1913. évekről. Budapest, 1919, Magyar Központi Statisztikai Hivatal,19. p.
{364} CLAIR, i. m. 517. p.
{365} CLAIR, i. m. 415. p.
{366} Magyar Statisztikai Évkönyv 1915. Budapest, 1916, Magyar Központi Statisztikai Hivatal, 378. p.
{367} CLAIR, i. m. 416. p.
{368} JUHARI Zsuzsa: Pisztollyal, karddal, ököllel, párbajok 1922-ben. *História,* 1985/3.
{369} Uo.
{370} CLAIR, 417. p., 420. p., 426. p.
{371} JUHARI, i. m.
{372} CLAIR, i. m. 394. p.
{373} Magyar Statisztikai Évkönyv, i. m. 1922. 254. p.; 1923. 255. p.; 1924. 323. p.; 1925. 324. p.; 1926. 325. p.; 1929. 329. p.
{374} A Ziegler–Darson-párbaj jegyzőkönyve a szerző tulajdonában.
{375} SOÓS István: Egy „lovagias ügy". *História,* 2006/1.
{376} Magyar Statisztikai Évkönyv, i. m. 1922. 323. p.; 1923. 254. p.; 1924. 321. p.; 1925. 323. p.; 1926. 324. p.
{377} HL HM Fegyelmi és bü. osztály. Nem iktatott ügyiratok. 1929. Lukhaup Miklós ügye.
{378} DEÁK, i. m. 175. p.
{379} HL VKF 1943/I oszt. 5614/eln.
{380} Uo.
{381} DEÁK, i. m. 175. p.
{382} Magyar Statisztikai Évkönyv, i. m. 1935. 278. p.; 1939. 361. p.; 1940. 214. p.; 1942. 294. p.
{383} ERDEI Ferenc: A magyar társadalom a két háború között. In *A magyar társadalomról.* Budapest, 1980, Akadémiai, 300. p.
{384} Magyar Statisztikai Évkönyv, i. m. 1925. 324. p.; 1939. 360. p.; 1940. 214. p.
{385} Uo., 1925. 327. p.; 1939. 361. p.; 1940. 215. p.
{386} Uo., 1924. 320. p.; 1925. 321. p.;1926. 322. p.; 1939. 327. p.; 1940. 213. p.
{387} HADAS Miklós: *A modern férfi születése.* Budapest, 2003, Helikon, 96. p.
{388} Uo., 97. p.